

ШЕҢІСТІҢ ҚИЫҢ ЖОЛЫМЕН

ЖЕҢІСТІҢ ҚИЫН ЖОЛЫМЕН

1941—1945 жылдардағы Ұлы Отан соғысындағы
Солтүстік Қазақстан облысы ардагерлерінің, тыл
қызметкерлерінің естеліктері. Мақалалар, очерктер

БІЛІМГЕЛІК
РАЙОННАЯ БИБЛИОТ

Қазақстан Республикасы
Петропавл, 1995 жыл

20

БІЛІМГЕЛІК
РАЙОННАЯ БИБЛИОТ

ЖЕҢІСТІҢ ҚИЫН ЖОЛЫМЕН

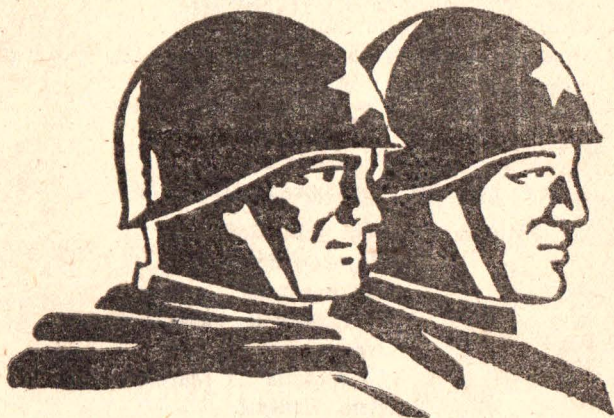
Солтүстік Қазақстан облыстық әкімшілігі мен соғыс,
еңбек және Қарулы Күштер ардагерлері облыстық
кеңесінің басылымы

Бас редактор **Қ. М. Мағазов.**

Шығарушы редактор **Б. Қ. Қожахметов.**

Редакция алқасы: С. А. Абдулов, А. Ф. Априетов, Т. А. Колесникова, В. В. Самойленко, Ж. Қ. Сүлейменов, М. С. Тұралин, Г. М. Халетова, В. С. Хмара, П. В. Хорольский.

Пікір жазған: облыстық әскери комиссар
полковник **Н. И. Долженко.**

«Мен біздің жастарымызды Ұлы Отан соғысына қатыстының бәріне ұқыптылықпен қарауға шақырар едім. Соғыс тәжірибесін оқып-үйрену, құжаттар жинау, мұражайлар құру, құлшытастар тұрғызу, атаулы күндер мен даңқты есімдерді ұмытпау өте қажет-ақ. Әсіресе, мынаны есте ұстаған маңызды: байырғы жауынгерлер сіздердің араларыңызда күн кешуде. Оларға ілтипатпен қараңыздар.

Жауынгерлердің шабуылға қалай көтерілгенін мен талай рет көрдім. Ажал себетін металдар ауаны осықылап жатқанда серейіп түрегелу оңай емес. Алайда олар атып түрегелуден танған жоқ. Міне, солардың дені өмірдің тәтті дәмін енді ғана татып көргендер еді: 19—20 жаста—адам баласы үшін ең шырайлы жас—бәрі де алда емес пе?! Ал олар көбіне-көп алдан пулеметтен оқ жаудырған неміс блиндаждарын ғана көрді.

Әрине, олар ұрыстағы жеңіс қуанышын, жауынгерлік достықты, майдан даласында өзара қол ұшын беруді, Отанды қорғау жөніндегі қастерлі міндетті орындаудан туындаған қанағат сезімін де білмеген жоқ».

Г. К. ЖУКОВ, Кеңес Одағының Маршалы, төрт дүркін Кеңес Одағының Батыры.

ДЕНЬ ПОБЕДЫ

Слова В. Харитонов

Музыка Д. Тухманова

День Победы, как он был от нас далек,
Как в костре потухшем, таял уголек.
Были версты, обгорелые, в пыли, —
Этот день мы приближали как могли.

ПРИПЕВ: Этот день Победы
 Порохом пропах,
 Это праздник
 С сединою на висках,
 Это радость
 Со слезами на глазах.
 День Победы!
 День Победы!
 День Победы!

Дни и ночи у мартировских печей
Не смыкала наша Родина очей.
Дни и ночи битву трудную вели —
Этот день мы приближали как могли.

ПРИПЕВ.

Здравствуй, мама, возвратились мы не все..
Босиком бы пробежаться по росе!
Пол-Европы прошагали, полземли, —
Этот день мы приближали как могли.

ПРИПЕВ: Этот день Победы
 Порохом пропах,
 Это праздник
 С сединою на висках,
 Это радость
 Со слезами на глазах.
 День Победы!
 День Победы!
 День Победы!

Жеңіске Қазақстанның үлесі ұлан-ғайыр. Оның ұлдары мен қыздары Брест түбінде қаһармандықпен шайқасып, Москваны қорғады, жауды басып алған территориялардан қуып шықты, Рейхстаг төбесіне ту тікті. Сол жылдары бүкіл республика еліміздің маңызды арсеналдарының біріне айналды, от — жалын шапшыған аймақтардан бір миллионнан астам адамды аналық мейірбандықпен қабылдады.

Н. НАЗАРБАЕВ.

ОҚЫРМАНҒА АРНАУ СӨЗ

Назарларыңызға ұсынылып отырған кітап негізінен Ұлы Отан соғысына тікелей қатысушылардың — солтүстікқазақстандықтардың, тыл қызметкерлерінің, қаһарлы сынақ жылдарында Жеңіс үшін қолдан келгеннің бәрін, тіпті мүмкін болмағанды жасағандардың естеліктерінен құрастырылды. Байырғы майдангерлердің қысқа әңгімелерінде 1941 жылғы 22 маусымның таңғы алагеуімен бастап, қырық бестің жеңісті күніне дейінгі соғыс пен еңбектің қарекеттері сөз болады. Соғыстың осынау екі тарихи кезеңінің аралығында 1418 күн мен түнге созылған ғаламат шайқас болды.

Біздің көптеген жерлестеріміздің Жеңіске жауынгерлік жолы шекара бойындағы ұрыстардан басталды. Олар шегіністің ащы дәмін де, жеңіс қуанышын да татып, Сталинград окоптарында шайқасты, ауқымы жағынан бұрын-сонды болып көрмеген Курск ініндегі танк шайқасына, Берлинді шабуылдауға қатысты, Қызыл алаңдағы Жеңіс парадында жеңімпаздармен қатар жүрді.

Ардагерлердің естелігі — соғыстың адам айтқысыз бүкіл ауыртпалығын мойындарына алған және жеңіс үшін төленген құнды қастерлеп есте ұстайтын ұрпақтың өзіндік бір өсиеті іспеттес.

Кітапта солтүстікқазақстандық Кеңес Одағының Батырлары мен «Данқ» орденінің толық иегерлері туралы мақалалар, очерктер жеке тараумен берілген. Бұл — осындай тұңғыш жарияланым.

Кітапқа майданды не қажеттің бәрімен қамтамасыз етуге зор үлес қосқан тыл еңбеккерлерінің естеліктері, жерлестеріміздің қаһармандық еңбегі туралы мақалалар енгізілді.

Естеліктер авторлары соғыс жылдарының оқиғаларын толық қамтуға ұмтылмайды. Бірақ олар суреттеген соғыс қимылдарының үзіктері мен эпизодтары күшті, тәжірибелі де қатал жаумен ғаламат шайқас туралы түсінік бере алады.

Кітапты парактай отырып, сен, оқырман, Ұлы Отан солдаттарының бейнесін, олардың табандылығы мен ерлігін, жауынгерлік парызға адалдық пен Отанға берілгендікті, солдат достығының құны мен бұрынғы одақ халықтары достығының күшін көресің. Жастар жауға қасқая қарсы тұрып, Отанның бостандығы мен тәуелсіздігін ғаламат құрбандықтар мен азап шегу арқылы сақтап қалған әкелер мен бабаларының ерлігі туралы шындықты біледі.

Ақ басты соғыс ардагерлеріне жауынгер серіктерінің шағын әңгімелері өздері қатысушысы болған бұрынғы шайқастарды, соғыс соқпақтарымен қатар жүрген дос-жарандарын, соғысқа шарпылған бозбала шағын еске түсіреді.

Кітапқа ардагерлер жіберген естеліктердің бәрі бірдей кірмеді, бұл үшін редакция алқасы кешірім сұрайды. Себебі де ұғынықты, түсінікті болса керек. Барлық естеліктерді бір кітапқа сиғызу үшін оның көлемін бірнеше есе ұлғайту керек, бұл әшейін мүмкін емес.

Жинақта КСРО Қорғаныс министрлігі архивінің және облыстық мемлекеттік архивтің материалдары пайдаланылды.

Редакция алқасы кітапты даярлауға және оны жарыққа шығаруға көрсеткен көмектері үшін облыстық мемлекеттік архивке, облыстық әскери комиссариатқа алғыс білдіреді.

Соғыс, еңбек және Қарулы Күштер ардагерлерінің облыстық кеңесі, редакция алқасы кітапты басып шығаруға көрсеткен материалдық көмегі үшін қалалық әкімшілікке, Оңтүстік-Урал темір жолының Петропавл бөлімшесіне және облыстық «Алауғаз» акционерлік қоғамына алғыс білдіреді.

ОТТЫ ЖЫЛДАР

1941—1945 жылдардағы Ұлы Отан соғысының отты парактары тарих қойнауына тереңдеп барады. Снарядтар мен бомбалардан қалған окоптар, блиндаждар мен жарықшақтар әлдеқашан тегістеліп кеткендей. Қиян-кескі шайқастардың орнында ағаштар, гүлдер, шөп өсіп тұр. Қираған қалалар, селолар қалпына келтіріліп, бұрынғыдан да сәнді, көрікті бола түсуде. Соғыстың ізі жер бетінде қалған жоқ, бірақ ол салған жара жүректерде, ақ шашты ардагерлердің зердесінде сақталып қалды. Ұрпақтан ұрпаққа жалғасып келе жатқан адам қайғысын ұмытуға, тігісін жатқызуға болмайды. Миллиондаған құрбандарды, тәлкекке түскен тағдырларды ұмыта алмаймыз. Соғыс қаншама жесірлер мен жетімдер қалдырды! Аналардың көзінен қаншама қанды жас ақты!

Халықтың жадында бәрі сақтаулы. Қызыл Армияның қанармандық қарсыласуына қарамастан, бақайшағына дейін қаруланған механикаландырылған қарсыластың қалаларымыз бен селоларымызды, заводтарымыз бен фабрикаларымызды қирата, бейбіт тұрғындарды өлтіре отырып, елімізге тереңдей бас сұққаны есімізде. Жау Мәскеу іргесінде тұрғанда, Ленинградты қоршауға алғанда, адам қанымен ұлы орыс өзені — Еділ қою тартқанда біздің бәрімізге демімізді ішімізге тартып, Совинформбюроның хабарларын тыңдау қаншалықты қиямет болды десеңізші. Елімізге алапат қауіп төнді.

Сонау алғашқы қаралы күндері «Артан, уа алып ел, жан берер қанды майданға!...» деген ән дабылша, ұранша естілді. Мәңгілік өшпес осы әннің сөздері халықтың рухын, аса ғаламат патриотизмін және адамдардың қасиетті соғысқа көтерілуге, өз Отанының бостандығы мен тәуелсіздігін қорғап қалуға әзірлігін білдірді.

Кеңес халқы, оның Қызыл Армиясы фашист басқыншыларының тегеурінінен ыққан жоқ. Еліміз бірыңғай соғыс лагеріне айналды. Ол тіпті қырық бірдің қаһарлы жазының қаралы күндерінде жаудың талқандалатынына, жеңіс біздікі болатынына сенді. Бұл сенім жауынгерлердің майдандағы ерлігімен, тылдағы қажырлы еңбекпен беки түсті.

1941 жылғы 22 маусымның таңалағеуімінде қарсыластың алғашқы қуатты соққыларын алғандардың арасында біздің жерлестеріміз аз болмайтын. Брест ауданында 17-ші шекара отрядының құрамында Петропавлдан сержант Б. И. Бабин,

пулеметшілер В. К. Янков, В. Д. Минин, Сергеев ауданынан 45 миллиметрлік танкке қарсы пушканың наводчигі В. К. Шибанов және басқалар шайқасты. Олар қарсыластың то-лып жатқан шабуылына тойтарыс бере отырып, 17 күн бойы арпалыс үстінде болды. Олар жүздеген жау солдатын жер жастандырды.

Мәскеу үшін қанды шайқастарда негізінен біздің облысымыздың әскерге шақыру жасындағы халқынан жасақталған 36-шы жеке атқыштар бригадасы көзге түсті. Крюково темір жол станциясы үшін және Волоколам бағытындағы қиян-кескі шайқастарға Е. Ф. Фейге, С. Т. Юдин, Е. Д. Хрушев, Г. А. Кабардин, М. М. Жарков, М. Ф. Донченко қатысты.

Ақмолада жасақталған 29-шы атқыштар (72-ші гвардиялық) дивизиясы Сталинградты қаһармандық қорғауда қас-қақ қарсы тұрып, өзін жау әскерлерін Волгада талқандауда танытты. Оның қатарында Приишим ауданының Красная Горка селосынан А. С. Раздорский, Преснов ауданының Архангелка селосынан Г. С. Вдовин, Приишим (қазір Ленин) ауданының Жекекөл ауылынан М. Габбасов соғысты. А. С. Раздорский қарсыластың 12 шабуылының бетін қайтаруда өжеттік пен табандылық көрсетті. Артиллерист Вдовин басынан жараланғанына қарамастан, қаруды қолынан тастамастан, құйындатқан оқ бүркіп, қарсыласты қашуға мәжбүр етті.

Облысымыздың тұрғындарына Петропавлда жасақталған 314-ші атқыштар дивизиясының ерлігі жақсы мәлім. Дивизия алғашқы шайқасқа 1941 жылдың қыркүйегінде Ленинград түбінде кіріп, соғысты Прагада аяқтады. Дивизияның жауынгерлік қимылдарында солтүстікқазақстандықтар — сапер, Кеңес Одағының Батыры П. И. Гончар, үш дәрежелі Даңқ орденінің иегері, пулеметші А. А. Пуненко, Отанның жоғары наградасына ие болған старшина Г. И. Мұстақанов, 120 миллиметрлік минометтің наводчигі К. М. Шматков оқшау көзге түсті.

Жауынгерлік қимылдарда шебер де өжет ұйымдастырушылар — командирлердің бейнелері соғыс ардагерлерінің жанында сақталып қалған. Солардың арасында 17-ші гвардиялық танк полкының командирі, Кеңес Одағының Батыры, Ленин ауданының тумасы, подполковник Тимофей Сергеевич Позолотин бар. 1942 жылдың желтоқсанында ол басқарған полк шегініп бара жатқан 11-ші румын жаяу әскерлерінің және 62-ші неміс жаяу әскер дивизиясының бөлімдеріне білдіртпестен бүйірден шыға келіп, шапшаң соққымен 10 мыңдай

солдаттар мен офицерлерді кұртып жіберген, артиллерия қоймаларын қолға түсірген. Осындай жеңістен кейін жаудың екі дивизиясының қарасы жер бетінен өшті.

8-ші атқыштар дивизиясының рота командирі, Бескөл ауданындағы «Андреев» кеңшары Үшкөл ауылының тумасы, аға лейтенант Әбу Досмұхамбетов Курск иінінен Днепрге дейін жауынгерлік жолдан өтті. Жеке ерлігі, батылдығы және Днепрден, оның салалары Деснадан, Припятьтан өту кезіндегі іскер басшылығы үшін оған Кеңес Одағының Батыры атағы берілді. Днепр өзенінен өткені үшін Мәскеу ауданындағы «Бұлақ» кеңшарындағы қарапайым шаруа отбасынан шыққан взвод командирі Жәлел Қызатов та Кеңес Одағының Батыры атағына ие болды.

Мәскеу, Ленинград, Сталинградтан Берлинге дейін 74,2 мың солтүстікқазақстандық жауынгер соғыс жолдарымен жүріп өтті. Олардың 30 мыңнан астамы Кеңес Одағының ордендерімен және медальдарымен марапатталды. Егер олардың әрқайсысы туралы бір жолдан жазғанның өзінде 74 мың жол болар еді. Жерлестеріміздің — Ұлы Отан солдаттарының ерлігі мен өрлігін ашуға ол да аздық етер еді.

Ұлы Отан соғысының соғыстар тарихында теңдесі жоқ. Көп ұлтты ұлан байтақ елдің майданы мен тылы тұтасып, мінсіз механизмдей қимылдады. Жеңіс үшін бүкілхалықтық ерліктің қозғаушы күші Отанға деген ыстық сүйіспеншілік, жат жұрттық басқыншыларға деген өшпенділік, соғыстың әділеттілік және азаткерлік сипаты болды. Бүкіл ресурстар, еліміздің, оның әр аймағының мүмкіншіліктері толық қарсыласқа тойтарыс беруге жұмылдырылды. Халық бұқарасының еңбек құлшынысы ғаламат еді.

Аса қысқа уақыттың ішінде облыс халық шаруашылығы майдан қажеттеріне қайта құрылды. «Еңбекте шайқастағы сияқты!» — өнеркәсіп кәсіпорындарының, ұжымшарлар мен кеңшарлардың қызметкерлері осындай ұранмен еңбек етті. Оларда соғысқа аттанған ерлерді алмастырған әйелдер, жеткіншектер, қарттар жұмыс істеді. Жұмыс істей алатындардың барлығы еңбек вахтасына тұрып, тапсырма орындалғанша орындарынан кетпеді. Бірқатар кәсіпорындардың ұжымдары Қызыл тулармен, наградалармен аталды. 1943 жылы ет комбинатының ұжымы КСРО Мемлекеттік Қорғаныс Комитетінің ауыспалы Қызыл туын жеңіп алды, ал 1944 жылы жұмысшылар мен қызметшілердің бір тобы ордендермен, медальдармен марапатталды. Еліміздің батыс аудандарынан заводтарды, фабрикаларды және адамдарды кө-

шіруге байланысты қалалықтар аса қиын міндетті шешті. 1941 жылдың 14 тамызында Мәскеу түбінен жабдықтарымен және адамдарымен № 239 қорғаныс заводының алғашқы эшелондары келді. Қазір Қуйбышев атындағы завод деп аталатын кәсіпорын қала шетіндегі бірнеше уақытша қоймаларға орналастырылды.

Соғыстың бірінші жылы қала майданға арналған өнім шығаратын барлығы 20 завод пен фабриканы қабылдап, іске қосты. Оларда миалар, торпедолар, тұтатқыш бомбалардың корпусы, түрлі артиллериялық жүйелер үшін снарядтар дайындалып, атакты «Катюшаларға» арналған реактивті снарядтар механикалық өңдеуден өткізілді, шағын литражды двигателдер, электр өткізбейтін материалдар, радио аспаптар мен байланыс құралдары жасалды.

№ 641 заводтың (қазір Киров атындағы завод) ардагері В. Маликов былай деп еске алады: «12—15 сағаттан жұмыс істеп, оны норма санадық. Ешкім қиындыққа және шаршағанына шағынбайтын. Майданда біздің жауынгерлерімізге бұдан да қиын екендігін білетінбіз. Бұл біздің жауды жеңуге үлесіміз екендігін бәріміз түсінетінбіз».

Қаланың фабрикаларында киім-кешек тігіліп, сапер күректері, солдат бақыраштары жасалды. Петропавл іс жүзінде армияны түрлі қару-жарак және жабдық түрлерімен жабдыктайтын арсеналдардың біріне айналды.

Завод - фабрикалардың көбеюіне байланысты қалаға электр энергиясы жетіспеді. Жылу-электр орталығын салудың қиын міндеті тұрды. Осынау күрделі объектіні тұрғызуға қаланың барлық кәсіпорындары дерлік қатысып, № 1 жылу-электр орталығы 1942 жылдың 15 шілдесінде алғашқы ток берді. Бұған құрылыс басқармасының бастығы И. О. Иванов пен орталықтың бірінші директоры Х. И. Булатов көп еңбек сіңірді. Құрылысшылар мен монтажшылар ұжымы КСРО Мемлекеттік Қорғаныс Комитетінің ескерткіш Қызыл туына ие болды.

Жеңіске петропавлдық теміржолшылар қосқан үлес баға жеткісіз. Еліміздің шығысы мен батысын байланыстыратын темір жол магистралінде орналасқан біздің қаламыз майданды не қажеттің бәрімен жабдықтауда айрықша зор роль атқарды. Петропавл станциясы майданға қару-жарак, тамақ өнімдерін, әскерлер тиеген эшелондарды бірінен соң бірін күндіз-түні қабылдап, жөнелтіп жатты. Паровоз машинистерінің арасында ауыр салмақты жүрдек поездарды алып жүру жөнінде бәсеке өрістеді. Тораптың ұжымы өзінің негізгі жү-

мысынан басқа әскерге броньды поезд және поезд-монша жасап жөнелтті.

Соғыс ауыл шаруашылығына қатан талантар қойды. Ер азаматтарсыз жетімсіреп қалған ауылдар мен селоларда дикан еңбегінің бар ауыртпалығы әйелдердің, шал - шауқандар мен жасөспірім балалардың мойнына түсті. Басты жұмыс күші әйелдер болды. Олар жер де жыртты, дән де септі, астық та жинады, мал өсіріп, үй шаруасын тындырды, бала тәрбиеледі.

В. Бондарева басқарған әйелдердің бірінші трактор бригадасының бастамасымен ұжымшарларда, МТС-терде, кеңшарларда ондаған әйелдер бригадалары дүниеге келді. Олардың ұраны: «Әрбір пұт астық—жауға сокқы!» болды. 1942 жылы олар 1941 жылға қарағанда егінді 67 мың гектар артық септі. Иә, түн ұйқысын төрт бөліп, өзі жүдеу-жадау жүрсе де, қолындағысының бәрін майданға берген әйелдерге мың тағзым!

Танымал кеңес ақыны Михаил Исаковский соғыс жылдарындағы әйел бейнесін былайша нақ-нақ кестелейді:

Сезілмей қайғы өңінде сенің жай қалды,

Бел шешпей, бекем еткенсің еңбек жасымай.

Теңіз бен теңіз аралық алып майданды

Өсірген өзін наныңмен солай асырай.

Қорғаныс қорын құру жолындағы қозғалыс майданға елеулі көмек, жалынды патриотизмнің көрінісі болды. Ленин ауданындағы «Жаңалық» ұжымшарының төрағасы Т. Темірбаев, Преснов ауданындағы «Баян» ұжымшарының төрағасы Қ. Үмітбаев, Мамлют ауданындағы Вильямс атындағы ұжымшардан Тепляковтардың отбасы қорғаныс қорына сәйкес түрде өздері жеке жинаған 130,60 және 100 мың сом өткізді. Соғыстың екі жылында облыс еңбекшілері қорғаныс қорына 29 миллион 574 мың сом аударды. Бұған қоса 1941—1942 жылдары облыс еңбекшілері 121770 жылы киім—пима, мақталы кеудеше, шалбар, құлақшын, жылы ішкіім, тағы басқа бұйымдар тігіп, жөнелтті.

Жаралы солдаттар мен офицерлерді емдеген, күткен, өмірлерін сақтап қалған әскери дәрігерлер, медбикілер, санитаркалар туралы тым болмағанда бір ауыз жылы сөз айтпасақ, біздің әңгіmemіз толымсыз болып шығар еді. Қаламызда бірінші қалалық аурухананың негізінде, Пионерлер үйінде және мектеп ғимараттарында — № 2446, № 3595, № 3813 — үш эвакуогоспиталь орналастырылып, оларда бір мезгілде 2 мыңнан астам жаралы емделді.

— Алғашқы санитарлық поезбен, — деп еске алады жерлесіміз Г. А. Старовойтова, — 800 жаралыны әкелді. Біз бес күн бойы госпитальдан шықпай, ауыр жағдайда түскен жаралыларды күтіп-бақтық. Солдаттарымыз бен офицерлеріміздің жан қиналысын көру жанымызға батушы еді.

Медиктердің соғыс жылдарындағы еңбегінің қаншалықты ауыр болғанын майдангерлер біледі, оларды бүгін де алғыспен еске алады.

Ұлы Отан соғысының басқа соғыстардан ерекшелігі сол, ол өзінің құшағына қайда тұрып жатса да, байтақ елдің бүкіл халықтарын тартты. Соғыс шарпымаған бірде бір отбасы, жеңіске өзінің үлесін қоспаған адам, сірә де болған жоқ. Осы мақалада айтылғандар ортақ жеңісімізге солтүстік-қазақстандықтар, еңбеккерлеріміз қосқан үлестің ұшығы ғана.

Отанымыздың астанасы — Мәскеудің қасіретті көп тартқан кеңес халқына және бүкіл әлемге гитлерлік Германияның сөзсіз тізе бүккені және біздің Ұлы Жеңісіміз туралы жар салған сол бір тарихи күннен — 1945 жылдың 9 мамырынан бері жарты ғасыр өтті. «Қымбатты отандастар, Ұлы Жеңіс мерекесімен!» — деп шабыттана құттықтады Мәскеу. «Жеңіс мерекесімен!» — деп құттықтады бірін-бірі солдат пен генерал, жас пен кәрі. Халықтың шаттығында шек болған жоқ. Бәрі салтанатты, қуанышты болды. Қуаныш жасы, соғыстан ұлдар мен ерлері оралмаған аналар мен жесірлердің көз жасы болды. Ұлы еліміздің барлық түкпірінде осылай болды. Петропавлда, барлық ауылдар мен селоларда осылай болды.

Жеңіске бастаған жол бұдырлы да қиын жол еді. Кеңес солдаттарының ерлігі мәңгі өшпейді. Олардың қатарында солтүстікқазақстандық солдаттар жүрді. Ұрыс даласынан біздің 30 мыңнан астам жерлесіміз оралмады. Облыстың қалаларында, селолары мен ауылдарында обелискілер орнатылып, оларда қаза тапқан жерлестеріміздің есімдері ойып жазылған. Айналып өтпе, оны, жас дос! Тағзым ет! Олар Отан үшін, сенің болашағың үшін жан киды. Олардың жарқын бейнелерінің алдында біздің бәріміз қарыздармыз.

Жылжып ғасырлар өтіп, өмірге ұрпақтардың жаңа толқындары келеді. Олар Ұлы Отан соғысының отты жылдарына қайта-қайта оралып, өздерінің бабаларының ерлігін мақтан ететін болады. Көрнекті орыс жазушысы әрі көсемсөзші Лео-

нид Леонов былай деп жазды: «Иә, біздің қияндағы немерелеріміз де ғасырларға алыстап кеткенмен, біздің өр тұлғамызды толық көре алмайды. Адам тілі барда біздің данқымыз жасай береді. Егер жер үстінің бүкіл тарихын бір паракка жазатын болса, онда да біздің ұлы ісіміз еске алынатын болады. Өйткені біз өзіміздің өміріміз бен игілігімізді ғана қорғағанымыз жоқ, сонымен бірге фашизм бізден тартып алғысы келген адам атынын өзін қорғап қалдық».

Қилаж МАҒАЗОВ.

СВЯЩЕННАЯ ВОЙНА

Слова В. Лебедева-Кумача Музыка А. Александрова.

Вставай, страна огромная,
Вставай на смертный бой.
С фашистской силой темною,
С проклятою ордой!

Припев.

Пусть ярость благородная
Вскипает, как волна!
Идет война народная,
Священная война.

Как два различных полюса,
Во всем враждебны мы,
За свет и мир мы боремся,
Они — за царство тьмы.

Припев.

Дадим отпор душителям
Всех пламенных идей,
Насильникам, грабителям,
Мучителям людей.

Припев.

Не смеют крылья черные
Над Родиной летать,
Поля ее просторные
Не смеет враг топтать!

Припев.

Гнилой фашистской нечисти
Загоним пулю в лоб,
Отребью человечества
Сколотим крепкий гроб!

Припев.

Пойдем ломить всей силою,
Всем сердцем, всей душой
За землю нашу милую,
За наш Союз большой!

Припев.

Встает страна огромная,
Встает на смертный бой
С фашистской силой темною,
С проклятою ордой!

Припев.

I ТАРАУ

Естеліктер мен мақалалар

И. МАТЮШКО,

88-ші шекара отрядының бұрынғы шекарашысы.

ШЕКАРАДА, МАУСЫМНЫҢ 22-інде

1941 жылғы 21 маусымның сол бір кешінде клуб іші кісіге лық толы еді. Мен әскери міндетімді өтеп жүрген 88-ші шекара отрядының бірінші комендатурасындағы көркемөнерпазшылар «Жабайы алма түбінде» деген пьеса қойды. Пьесада мен де ойнадым. Жұрттың қайта-қайта қол сокқанына қарағанда, ойынымыз жаман болмағандай. Спектакльден соң бетіміздегі гримді жуып, әскери формамызды киіп, биге дайындалып жаттық. Бірақ бұл кеште би биленбеді. Клубқа комендатура кезекшісінің көмекшісі жүгіріп келді. «Шекарашылар, мылтыққа!» — деген бұйрық естілді. Бірақ бұған жұрт аса көп мән бере қойған жоқ, мұндай қарбалас бұйрық шекарада жиі естілетін. Тап осы кештен соң әлемдегі ең сұрапыл да-жойқын соғыс күнделігі болатынын біз қайдан білейік?!

...Таңғы сағат төртте шекараның арғы бетінен алғашқы зеңбірек үні естілді. Снаряд тұп-тура застава үйіне түсті. Сәтін салғанда, оның ішінде ешкім де қалмаған екен. Капитан Соловьев бастаған заставаңың барлық жауынгерлері бұл кезде шекара линиясында қорғаныс шебін құрып, күші бізден ондаған есе басым фашистердің тегеуірінді шабуылдарын тойтаруға кіріскен едік. Жаудың екінші снаряды атқораның күл-талқанын шығарды. Фашистер совет шекарашыларының ат төбеліндей тобы ұзақ қарсыласа алмас деп ойлаған-ды. Бірақ соғыстың алғашқы үш сағатында шекара линиясының алды жау өліктеріне толды. Бір жау қолға түсті. Ол орысша жаман білмейді екен. Ол өзін өлтірмеуді сұрап, бізге шегіну керек деді. Өйткені неміс әскерлеріне шекарашыларды тұтқынға алмау туралы бұйрық берілгені.

Жаумен айқастың алғашқы сағаттарында әлдекімді ерекше бөліп айту қиын. Бірақ комендатураның штаб бастығының орынбасары кіші лейтенант Николай Федорович Повзунның елден ерекше ержүректігі мен тапқырлығын ауызға алмауға болмайды. Повзун жалғыз өзі автомат оғымен жаудың взводтан астам солдатын жайратты. Бірақ біздің де шығынымыз көп болды. Таңғы сағат он кезінде застава жауынгерлерінің жартысынан астамы опат болды.

Застава бастығы капитан Соловьевке оның пәтеріне немістер басып кірді деген хабар жетті. Ол қасына екі кісі алып,

отбасын құтқаруға аттанды. Аздан соң біз автомат атысын, гранат жарылысын естідік. Тағы бір он минуттан кейін Соловьевпен кеткен бір жауынгер қайта оралды. Оның айтуынша, үйге жақындағанда жанұшырған әйелінің даусын естіген капитан бір қолында пистолет, екінші қолында гранат ұстаған қалпы үйге атып кірген. Бірақ қайтып шықпаған. Капитанға көмекке тағы бір адам жіберілді. Олардың ішінде мен де бар едім.

Үйден ешқандай дыбыс шықпады. Бір сәтте жақын тұрған сарайдан ыңырсыған үн естілді. Онда застава бастығының қайыненесі жатыр екен. Автоматтан оқ жаудыра отырып, біз үйге жүгіріп кірдік. Міне, осы арада біз өмірімізде алғаш рет жантүршігерлік жәйтті көрдік. Біздің капитанның шұрқ-шұрқ оқ тесіп, қан-қан болған денесі табалдырық алдында жатыр. Терезе алдында әйелінің денесі. Кереует астында автоматтан атып өлтірілген төрт жасар қыз сұлап түскен. Келесі бөлмеде бір жасар сәбидің денесі. Фашистер оны да өлтіріп кетіпті. Капитанның қасында жаудың екі өлігі серейе құлапты. Командир жастығын ала өлсе керек.

Біз зұлым жаудан осы жауыздықтарының кегін алуға серт еттік. Шекараға қайта бара жатқан жолда бізді комендатураның тылдағы бөлімшесінің атты жауынгері қуып жетті. Ол бізге Белосток бағытына қарай шегіну туралы бұйрық әкелген екен.

Бұл кезде бар заставадан небары тоғыз-ақ адам тірі қалыппыз. Оныншымыз — жаңағы атты солдат. Біздің тобымызды басқаруды кіші лейтенант Повзун қолына алды. Шегініп бара жатқанда застава моншасының шатырына шығып алған фашистер бізді тағы оқ астына алды. Медицина фельдшері Буга сол арада тіл тартпай жан тәсілім етті. Қалғанымыз жата қалып, қарсы оқ аттық. Осы жерде кіші лейтенант Повзун тағы да ерлік жасады. Ол жербәуырлап моншаға жақындады да, шатырға бірінен соң бірін екі гранат лақтырды. Жаудың үні өшті. Бірақ біз алдымыздағы егінжайдан өтіп, орманға жеткенше бірнеше рет тағы да оқ астында қалдық. Орманға аман-сау үш-ақ адам жеттік. Олар: кіші лейтенант Повзун, политруктың орынбасары Чариков және мен. Бұл соғыстың алғашқы күніндегі күндізгі сағат үштің шамасы еді. Бірақ кешке дейін үшінші жолдасымыз Чариковтан да айрылып қалдық. Ол жау бомбасының жарықшағынан қаза тапты.

Кіші лейтенант Повзун да ауыр жараланды. Ертеңіне оны санитарлық бөлімге жіберудің сәті түсті. Кейін естуімше, ол жарасынан жазылып шыққан соң, бір топ шекарашылармен бірге партизандық қозғалыс ұйымдастыру үшін жау тылына жіберіліпті. Повзун онда да ерлікпен соғысып, Қызыл Ту орденімен нағрдалған. 1942 жылы кезекті бір шайқаста ол тағы да жараланған. Біздің естуімізше, бұл жолы жарадан «қаза» болыпты. Бірақ...

Соғыс жеңіспен аяқталды. Одан соң көп жылдар өтті. 1984 жылдың мамырында Белоруссиядағы Гродно қаласына жол тарттым. Онда соғыстың алғашқы сәттерін шекарада қарсы алғандар арнайы кездесуге шақырылғанды. Міне, осы кездесуде мен өзімнің қанды көйлек жолдасым Николай Федорович Повзунмен қауыштым. Оның да, менің де қуанышымда шек болған жоқ. Бұл кезде ол кіші лейтенант емес, ақ шашты отставкадағы полковник екен...

отставкадағы аға лейтенант, 274-ші атқыштар дивизиясы 965-ші атқыштар полкі миномет батареясының бұрынғы командирі.

АЛҒАШҚЫ, ЕҢ ҚИЫН ШАЙҚАС

Соғыс басталғанда мен Новочеркасск әскери училищесінде оқып жүр едім. Майдан шебі күн санап бізге жақындай түсуде. Германияның механикаландырылған әскері еліміздің ішіне дендеп еніп келе жатыр. Қызыл Армияның құрамалары шайқаса жүріп шегінуде. Осындай қиын жағдайда кез келген күні бізді майданға жіберуі мүмкін екенін курсанттар түсініп жүр. Сол күнді тосудамыз.

Минометшілер сол күні қала сыртындағы оқу алаңында атыс даярлығымен шұғылданып жатқан болатын. Біздің маңайымызда кавалеристтер де әскери жаттығуларын өткізіп жатқан еді. Біздің училище артиллеристер мен кавалеристер командирлерін даярлайтын. Түс әлетінде әскери дабыл жарияланды. Бұл 1941 жылғы тамыз айының алғашқы күндері болатын. Тура оқу алаңынан екі 82 миллиметрлік минометті тиеген 20 минометші мен жүзге жуық атты кавалерист батысқа бет түзеді. Қайда баратынымыз туралы ешкім жак ашқан жоқ. Бірақ бәріміз де майданға жол тартқанымызды іштей сездік. Жолға шыққан екінші күні бізді автомашина қуып жетіп, бәрімізге патрондары бар винтовка мен құрғақ паек тапсырды. Төртінші тәулікте бір деревняға дем алуға тоқтадық, онда аттарымызды шалдырып, өзіміз ауқаттандық. Біз майдан шебінен алыс емес екенімізді білдік.

Түн ортасы ауа дабыл соғылды. Бірден жиналған бәріміз деревняның сыртына шықтық. Бұл жерде танкілердің гүілінен, атыстың жаңғырығынан құлақ тұнғандай еді. Кавалеристер жан-жакқа бытырай әскери қалыпка келді. Біз минометтерімізді орнатып, қарсыласымызға қарсы оқ атуға кірістік. Бірақ күшіміз тең емес еді. Жаудың танкілері пулеметтерінен окты қарша боратып, жолындағының бәрін темір табанына жанши алға жылжып келеді. Кавалеристердің көпшілігі көрінбей қалды, әр жерде несінен айрылған аттар шауып жүр. Аман қалғандары өз беттерінше кейін шегінуде. Мен де бір атты ұстап алып, басқалары бағыт алған жакқа қарай шаптым. Біз дем алуға тоқтаған деревняның

үйлерін аспанда пайда болған жау самолеті пулеметтен ата бастады, оның тұрғындары әр жаққа жан сауғалап қашып кетті.

Мен болсам ол деревнядан әрі қарай жол тарттым. Келесі деревняда гитлершілер жоқ екен. Осында өзімнің старшина мен екі курсанттымыз кездестірдім, онда сондай-ақ көптеген таныс емес әскери және бейбіт адамдар болды. Олардың арасында полковник бар екен, ол бәрімізді жинап алып, топтарға бөлді, әрқайсысына басшылар сайлаған соң жауға қарай бағыт түзедік. Бір деревняның қасынан өткен соң бізге қарай келе жатқан жаудың мотоциклшілерін көзіміз шалып қалды. Біз мотоциклшілер жақынырақ келуі үшін жан-жаққа бытырай жасырындық. Тура атқан оқтан бірнеше мотоциклші жер жастанды, қалғандары кері қарай қашты. Біз өлген неміс солдаттарының автоматтарын алдық.

Мен Украинаның Донецк облысындағы Макеевка қаласының маңындағы қырық бірдің жазғы қаһарлы күндерінде осындай алғашқы шайқасыма қатыстым. Мен үшін ол соғыстың алғашқы, ең қиын шайқас болды.

Жиырма курсанттың үшеуі ғана училищеге қайтып оралды. 1942 жылдың наурызында училищені қысқа мерзімді бағдарлама бойынша тәмамдаған соң артиллерия лейтенанты атағын алдым. 274-ші атқыштар дивизиясының 965-ші атқыштар полкіне жолдама берді, онда алдымен взвод командирі, содан кейін 120 миллиметрлік миномет батареясының командирі болдым. Туған дивизиямның ұзақ әскери жолында Россияның, Украинаның, Белоруссияның, Польшаның қалалары мен селоларын азат етуге, Висла, Одер өзендерінен өтуге қатысып, соғысты Берлинде аяқтадым. Бұл жолда өзімнің әскери достарыммен бірге шегінудің ашы дәмін де, жеңіс қуанышын да татып, бастан өткердім, араларында 20—22 жасар құрдастарым көп болған жолдастарымның қазаларын көрдім. Солдаттың өмірі шайқас кезінде ұстараның жүзіндегі қалыпта болатын. Өмір мен өлім арпалысқан сәттер аз болған жоқ.

Соғыс жылдарындағы күндердің ішінде менің есімде Висла өзені үшін болған шайқас көп сақталған. Висла терең, арнасы кең өзен. Мұнда кескілескен шайқас болды. 1944 жылдың шілде айында біздің полктың батальоны мен біздің батареяға өзеннің арғы бетіне өтіп плацдармды басып алуға, оны дивизияның негізгі күштері келгенше ұстап тұруға бұйрық берді. Біршама шығынға ұшырай оты-

рып бірнеше рет әрекет жасағаннан кейін кішкентай плацдармды басып алдық.

Ал жау болса бізді өзенге қарай қайтадан ысыру үшін жаңа күштерін қоса отырып шабуылдауын үдете түсті. Нағыз сын сағаты туды. Батальонның көптеген солдаттары мен офицерлерінен айырылды. Күшіміз азая бастады. Мен түнде жаудың шабуылға шығатын жеріне батареямды жақындатып орналастырдым. Таңертең немістер шеп құрып алып бізге қарсы шықты. Батареяның көздеп атқан снарядтары жаудың сағын сындырып, олардың шабуылына тойтарыс бердік. Осы кезде дивизияның негізгі күштері де келіп жетті. Полк командирінің саяси жұмыстар жөніндегі орынбасары бөлім командованиесінің атынан артиллеристерді жеңістерімен құттықтады. Осы шайқас үшін біздің артиллеристер ордендермен және медальдармен марапатталды. Мен кеудеме Қызыл Ту орденін тақтым.

Жеңіспен аяқталған соғыстан кейінгі 50 жылда мен шайқастар, батарея мен полктағы достарым туралы жиі еске аламын. Жеңіске дейін бірнеше күн қалғанда Берлиннің түбінде бірінші миномет расчетінің старшинасы Мүсілім Жабдықов қаза тапты. Ол екінші дәрежелі Отан соғысы, «Қызыл Жұлдыз» ордендерімен және «Ерлігі үшін» медалімен марапатталды. Илья Бученков, Николай Маслов және Виктор Паластров ерлікпен шайқасты. Олардың соңғысы 1945 жылғы 24 маусымда Мәскеу қаласында өткен Жеңіс парадына қатысты.

ҚЫРЫҚ БІРДІҢ ҚАРАША-ЖЕЛТОҚСАНЫНДА МОСКВА ТҮБІНДЕ

(16-шы армияның жеке атқыштар
бригадасы ардагерлерінің
естеліктерінен).

Е. ФЕЙГЕ:

36-шы бригада Өзбекстанда жасакталды. Ол негізінен сол кезде Ақкөл станциясына дейін созылған (қазіргі Ақмола облысы) 25 ауданды қамтитын Солтүстік Қазақстан облысының тұрғындарынан құралды. 1941 жылғы қарашаның түнінде біз Москваға келдік. Түн жамылған астана тып-тыныш сияқты еді. Бірақ бұл солай ғана көрінген. Темір жол станциясында жаңадан келген әскери эшелондар түсіріліп жатты. Москва фашист басқыншыларымен қиян-кескі, шешуші ұрысқа дайындалып жатты. Таңертең бригада Химки ауданына топтастырылды. Оны генерал К. К. Рокоссовский басқарған 16-шы армияның құрамына қосты. Біздің демалысымыз ұзаққа созылған жоқ, түнде жауынгерлік дабылмен тұрғызды.

С. ЮДИН:

Алғашқы күннен бастап, арасында теміржолшылар мен ет-консерві заводының жұмысшылары көптеп саналатын солтүстікқазақстандықтар жоғары моральдық саналылық тапты. Әлі есімде, біз Петропавлдан шыққанда мені коммунист ретінде үгітші қылып тағайындады. Жол бойы майданға алынған көптеген адамдармен әңгімелестім. Әрине, оларға туған-туыстары, жақындарымен ажырасу оңай болған жоқ, бірақ мен олардың бір рет те абыржып, қобылжығанын көрген жоқпын. Әрқайсысының жүрегінде тұтқиылдан шабуыл жасап, диқанды жерден, жұмысшыны станоктан ажыратқан жауға деген жалынды кек жатты. Социалистік Отанға деген сүйіспеншілік рухында тәрбиеленген солтүстікқазақстандықтардың алдында ауыр сын, тіпті жан беруге тура келетін ұрыстар тұрғанын анық сезіне отырып, оны қорғауға келе жатты.

Е. ХРУЩЕВ:

Мен ұрысқа алғаш рет Рождественское селосы үшін болған шайқаста кірдім. Фашистер шіркеуге пулемет қойып, содан оқ жаудырып тұрды. Жаяу әскер бас көтере алмай қалды. Сонда батарея командирі: «Барлауға барғысы келетіндер

бар ма?»—деп сұрап, жағдайды түсіндірді. Тоғыз жауынгер, соның ішінде мен, алға шықтым. Біз минометтерді бөлшектеп алдық. Біреуіне—тақтасы, екіншісіне—ұңғысы, үшіншісіне қол пулемет тиді. Оның үстіне мина салынған жәшіктер бар. Жаудың сыртына, жыраға қарай еңбектей жөнелдік. Біржарым, екі километрдей солай жылжып отырып, байқатпай шеткі жолға жеттік. Қараңғылықты пайдаланып минометтерді орнаттық. Сөйтіп жаудың пулемет ұяларына ок жаудырдық. Село от пен түтінге оранды. Сол кезде біздің жаяу әскер де бас көтерді. Тапсырманы ойдағыдай орындағаным үшін мені расчет командирі етіп тағайындап, сержант атағын берді. Кейін «Ерлігі үшін» медалін тапсырды.

Е. ФЕЙГЕ:

Біздің әскердің шабуылы жалғасып жатты. Бригада майданның алдыңғы шебіне шығып, басқа бөлімдермен бірлесе қимылдап, Крюково темір жол станциясын басып алу туралы жауынгерлік тапсырма алды. Бригаданың бөлімі таңертең ерте алдыңғы шепке шыққанда әлі қараңғы еді. Артиллерия мен минометтер тура нысанамен атылатын мөлшерге қойылды. Келісілген шартты белгіні тосып жатқанбыз. Бірақ алдыңғы шепке жақындаған бригаданың қимылын фашистер байқап қалып, ок жаудырды. Алғашқы жаралылар мен өлгендер пайда бола бастады. Кенет аспанға екі қызыл ракета атылып, біз де белгі бойынша минометтермен төпей бастадық. Дүние дүрілдеп, астан-кестені шығып, Крюково станциясы от құшағына енді.

Сержант Ермаковтың бірінші бөлімшесі минометпен тура көздеп атып жаудың екі пулемет нүктесін жойып, автоматшылар тосқауылын талқандады. 1941 жылғы желтоқсанның осы шайқасында қазақстандықтар Отанының ержүрек те тапқыр, табанды жауынгерлері екенін көрсетті. Кеңес әскерінің мұндай тегеурінді екпініне жау шыдай алмай кейін шегінді. Кешке қарай біз азат етілген бұл елді мекенді тастап, алға, батысқа қарай жылжыдық. Орманда жаудан жасырынған оншақты отбасы кездесті. Олардың жүздерінен қуаныш нұры ойнап тұрды. Кеңес Армиясы алға жылжуда, демек, ол күшті және жауды тықсырып барады.

М. ЖАРКОВ:

Бүгін сол күндерді еске ала отырып, кеңес адамдарының ерлігіне таң қалмасқа болмайды. Ол барлық жерде, ұрыста да демалған сәттерде де көрініс табатын. Кейде былай бола-

тын: түнгі бір тыныштық кездерінде жолдасынмен бірге қарды тазалап жіберіп, бұтақтарды төсей сала, біріміздің шинелімізді астымызға төсеп, екіншісін жамылып жата кететінбіз. Деміңмен жылынып, мызғып кетсең болды, қарауылда тұрған күзетші үсіп кетпесін деп оята бастайды. Мен байланышы едім, бұл бір тынымсыз жұмыс. Снаряд немесе оның жарықшағы тиіп сымды үзсе болды, бораған окка қарамай жетіп, жалғау керек. Әсіресе, Волоколамск тас жолында қиын болды.

Е. ФЕЙГЕ:

Иә, онда оңай болған жоқ. Волоколамскіге шыққанша бригада әрбір төбе үшін қиын-кескі ұрыс жүргізді. Жағдай тиімсіз еді — біз ашық ойпанда болдық, бірақ солдаттар артымызда Москва тұрғанын әрдайым есте ұстады. Волоколамск үшін шайқас екі күнге созылды. Жауынгерлер мен командованиенің табандылығы мен тапқырлығы жаудың тосқауылын бұзып, біз ұрыспен қалаға басып кірдік. Сасқан жау Волоколамск қаласын өртеп үлгере алмады, жүздеген жау солдаттарының өлігі көшелерде шашылып жатты, көпшілігі тұтқынға түсті. Бізден де шығын болды. Миномет ротасында біздің жерлесіміз, бөлімше командирі Ермаков қаза тапты. Ауыр жаралылар да болды. Әрбір елді мекенді ауыр ұрыстармен алуға тура келді. Кеңес әскерлері жаудың шегінген жолымен жүріп отырды. Айнала жаудың тастап кеткен қарулары, күйген танкілері мен машиналары, қар басқан солдаттарының өліктері шашылып жатты. Москва түбінде біздің әскер фашистердің жеңілмейтіні туралы дақпыртты жоққа шығарды.

М. ДАНЧЕНКО:

Содан бері 30 жыл өтті. Көптеген есімдер ұмытыла бастады. Ал батальон комиссары Михеев осы күнге дейін көз алдымда. Оны солдаттар ержүректігі, адамды түсіне білетіні үшін жақсы көретін. Алғашқы күні бізге алдыңғы шепте қорқынышты болды. Снарядтың дауысын естісең, ол тура саған қарай ұшып келе жатқан сияқты көрінетін. Комиссар келіп, әрбір солдатпен әңгімелесетін, содан кейін өзінің ұстамдылығын саған беріп кеткендей болатын. Кейде катушканы сүйреп еңбектеп келе жатсаң, қайдан шығатыны белгісіз, комиссар қарсы кездеседі. «Хал, қалай, байланысшылар, — дейтін де: — Берлинге дейін сымдарың жете ме?» — деп сұрайтын. Ол жеңіске сенетін және сол сенімді әркімге ұялатуға тырысатын. Қысқаша айтқанда, нағыз комиссар еді.

Г. КАБАРДИН:

Менің бір байқағаным, жауапты бір тапсырманы орындау керек болып, еріктілерді сұрағанда алғашқылардың бірі болып коммунистер алға шығатын. Бір жағынан, олардың бәрі де өзіміз сияқты қарапайым солдаттар болатын, екінші жағынан, өз мойындарына үлкен жауапкершілік артатын. Ерікті түрде. Бұл жауынгерлерге қатты әсер етуші еді. Олар шабуылдың алдында өтініштерін беріп жатты. Мен де 1942 жылы майданда коммунист болдым.

С. ЮДИН:

Кенес жауынгерлеріне күш берген негізгі арна — партиямен, тұтас халықпен бірлік еді. Мен бұл күндері еліміздің әр түкпіріндегі адамдардың жіберген хаттарын тебірене еске аламын. Конверттердің сыртында көбіне «ержүрек жауынгерге» немесе «үздік минометшіге» деген белгі тұратын. Ондай хаттар қолдан қолға өтіп, оқылатын. Олардың жеңіске делен сенімі жауынгерлердің ерлігін үстей түсетін. Бізде Москва кәсіпорындарының өкілдері де болып, сыйлықтар тапсырды. Біз өне бойы жеңіс үшін тылда еңбек етіп, бізге қамқорлық жасап, моральдық жағынан қолдап отырғандардың тығыз байланысын жете сезіндік.

Е. ФЕЙГЕ:

36-шы жеке атқыштар бригадасы қиын жолдан өтті. 1942—1943 жылдары ол Смоленск аймағының селоларын азат етіп, Орш-Витебск бағытында жаумен шайқасты. Майдандық өмірбаяны осы құрамадан басталған солтүстікқазақстандықтар жаумен Польша жерінде шайқасып, оны Литвадан қуып, Кенигсбергте соққылады.

Облыстық мемлекеттік
архивтің қорынан.

М. ҒАББАСОВ,

запастағы капитан, Қызыл Ту,
II дәрежелі Отан соғысы, Қызыл
Жұлдыз ордендерінің иегері.

СТАЛИНГРАД БАҒЫТЫНДА

1942 жылдың жазы Ұлы Отан соғысының тарихына ең ауыр кезең болып енді. Танкіде, авиацияда, жауынгер күшінде үлкен басымдыққа ие жау біздің әскерлеріміздің Брянск және Оңтүстік-Батыс майдандарының түйіскен жерін бұзып өтіп, Старый Оскол, Воронеж бағытына бет алды. Бірақ жау өз шабуылын өрістеті алмады, Воронежтен қашық жерде тоқтауға мәжбүр болды. Сосын жау өз күштерін қайта топтап және қосымша күш жинап, Оңтүстік-Батыс майданында шабуылдауға кірісті. Басты мақсаты Сталинградты басып алып, Еділді кесіп тастау еді.

Сталинград шайқасы 1942 жылдың 17 шілдесінде басталып, 1943 жылдың 2 ақпанында аяқталды. Жау темір құрсауға тап болып, күл-талқаны шықты.

Міне, осы қантөгіс шайқастарға 29-шы атқыштар дивизиясы тікелей қатысты. Ол Ақмола қаласында құрылып, құрамына Ақмола, Қарағанды, Көкшетау, Солтүстік Қазақстан облыстарынан шақырылған жауынгерлер кірді. Дивизияның алғашқы командирі полковник Жебров болды.

Дивизия құрамында 106-шы, 128-ші, 299-шы атқыштар және 77-ші артиллерия полктері болды. Бұған қоса оған жеке құрама ретінде атқыштар мен саперлердің оқу батальондары, медсанбат, танкіні құртқыш және ауыр миномет дивизиондары, байланыс батальоны, барлау ротасы, химиялық қорғаныс ротасы, авторота кірді. Мен 124-ші жеке байланыс батальонына қатардағы жауынгер болып қабылдандым.

Ақмолада екі ай қиын жаттығулардан өттік. 1942 жылдың наурызында дивизия эшелон болып батысқа бет алды. Сәуірдің ортасында бәріміз Тула облысының Волово станциясының маңында шоғырландық. Алғашында дивизия әлі де үлкен қауіп төніп тұрған Москваны қорғар деп ойлап едік.

Бірақ жау шабуылы басқа бағытта, оңтүстікте өрістеді. 1942 жылдың маусымында дивизия жаңа құрылған Сталинград майданының қарамағына жіберілді. Бұл кезде оның командирлігіне полковник Колобутин тағайындалған-ды. 16

шілдеде біздің құраманың алғашқы эшелоны Сталинград облысындағы Жутово станциясына жетті. Екінші күні-ақ құрамына біздің дивизия енген 64-ші армияның командованиясі дивизияға 137-ші танк бригадасын қосып беріп, Дон өзенінің шығыс жағасында қорғаныс бекінісін жасауға бұйырды. Біздің көршіміз Оңтүстік майданның 51-ші армиясы болды.

Дивизия басшылығы жылжымалы отряд құрды. Оның құрамында 128-ші полктің атқыштар батальоны, танк батальоны, гаубицалы артиллериялық дивизион, автоматшылар ротасы, саперлер, танкіге қарсы атқыштар және танкіге қарсы зенбірекшілер взводтары енді. Мен осы жылжымалы отрядқа қызмет ететін байланысшылар қатарында болдым.

Біздің отряд күшейтілген армиялық топтың құрамында Донның немістер кесіп өтеді-ау деген учаскесінде шеп құрдық. Бірақ жау бұл арадан тікелей шабуыл жасамады. Ол өзенді бізге көршілес учаске тұсынан кесіп өтті де, Красный Яр хуторын басып алып, біздің позициямызды бір қанатынан айналып өтуге ұмтылды. Аға лейтенант Букреев басқарған біздің жылжымалы отряд 26 шілдеге дейін бес күн бойы ауыр қорғаныс шайқастарын жүргізді. Мен және менің жолдастарым, міне, тап осы жерде алғаш рет от пен оқ сынынан өттік.

Шілденің аяғына қарай үздіксіз шайқастарда қаңсыраған біздің отряд өз дивизиямызға оралды. Бұл кезде дивизия күші басым жаудың тегеуріні астында ақырын-ақырын солтүстік-шығысқа қарай шегініп келе жатқанды. Тамыздың басында біз Аксай өзенінің солтүстік жағалауында қорғаныс шебін құрып, 12 тамызға дейін Еділге ұмтылған жау танкілерінің шабуылына тойтарыс бердік. Немістерді осы арада бір аптадай бөгеген дивизия тағы да Сталинградқа қарай шегініп, Абганерово — Плодовитое—74-ші разъезд аралығында қайта шеп құрды. Бұл арада неміс генералы Готтың 4-ші танк армиясымен тағы да кескілескен ұрыстар басталды.

Мынадай бір ұрыс көрінісі менің жадымда мәңгілікке сақталып қалыпты. 29 тамыздың таңсәрісінде немістер бізбен көршілес 126-шы атқыштар дивизиясының қорғаныс шебін бұзып өтіп, өршелене алға ұмтылды. Үстіне автоматшы десант мінген 18 жау танкісі біздің ту сыртымызға өтіп кетіп, дивизияның командалық пунктін қоршап алды. Полктармен байланыс толық үзілді. Бұл кезде мен де штабтағы байланысшылар ротасымен бірге командалық пунктте едім. Біз

күнімен қоршаған жаудан өз күшімізбен қорғандық. Тек кешке қарай ғана комдив Колобутин арнайы жіберген адам арқылы екінші эшелонда тұрған жеке саперлік батальонның командирі аға лейтенант Быстровпен байланыса алды. Комдив оған командалық пунктті қоршаған жауды шабуылдап, қоршауды бұзу бұйрылды.

Қолында тек атқыш қару, гранаталар мен бір ғана танкіге қарсы мылтық бар саперлер өздеріне моторландырылған барлау ротасының қалғандарын қосып алып, шабуылға шықты. Олар көп шығынға ұшыраса да, жау десантын танкілерден бөліп тастап, қашуға мәжбүр етті. Десант көмегісіз қалған неміс танкілері артымен жылжып шегіне бастады.

Штабтың байланысшылар ротасы да осы ауыр шайқасқа тікелей қатысты. Неміс танкілері біздің позицияларымызға ақырын жылжып жақындай бастағанда мен және Қайыржан Рысбаев, Николай Кулиш деген жерлес — жолдастарым гранат лақтырдық. Бір танк жанып кетті. Бірақ жау оғы Кулишті қатты жаралады. Қайыржан оның жарасын тездетіп байлады да, өзі арқалап ұрыс болған жерден алып шықты. Тап осы кезде қарсы алдымнан тағы бір танк шығы келді. Дес бергенде, маған тағы бір жолдасым — Иван Воробьев көмекке келіп үлгерді. Тағы да гранаттар лақтырылды. Бұл танкінің де шынжыр табаны үзіліп, шыр-көбелек айналып тұрып қалды.

Ал қоршаудың сыртындағы шайқас барған сайын қыза түсті. Жау қоршауын бірінші болып лейтенант Абросимовтың екінші саперлер ротасы бұзып өтті. Оның сол жағында неміс автоматшыларын лейтенант Чикаревтің ротасы жайратып жатты. Комбат Быстров та ержүректіктің үлгісін көрсетіп, жаудың бір танкісін жойды. Саперлермен бірге солтүстікқазақстандық барлаушылар Иван Стебровский, Алексей Физов, Михаил Хлопотов, Иван Атьков, Ефим Быков, Андрей Игнатенко, Иван Хрупин, тағы басқалары да жан аямай шайқасты. Күші басым жаумен шайқаста дивизияның командалық пункті ғана емес, оның жауынгерлік туы да сақталып қалды.

Бірақ дивизияның жалпы қорғаныс шебіндегі жағдайы барған сайын қиындай түсті. Жазық далада ұрыс жүргізген біздің қатарымыз селдірей берді. Жаудың алдыңғы бөлімшелері біздің тылымыздағы бірнеше елді мекендерді басып алған соң, қауіп тіпті күшейе түсті. Ақыры құрама басшылығы болашақ шайқастарға күш сақтап қалу үшін біздің

дивизияға шегініп, Червленое өзенінің арғы бетінде жаңа қорғаныс шебін құруға бұйрық берді.

Ымырт түсе полктар еш сыбдырсыз позицияларын тастап, кейін шегінді. Қараңғыны пайдаланып, жаудан барынша кара үзіп кету үшін асығуға тура келді. Ал біз әбден титықтап шаршаған едік. Оқ-дәрі де таусылуға айналған. Таң сібірлеп ата бастаған кезде біздің жолымызды жау танкілері кесіп тастады. Зета поселкесінен бес шақырымдай жерде біздің колонналарымыз неміс самолеттері бомбасының астында калдық. Жаудың дивизиямызды біржола құртуды мақсат еткені айқын болды. Немістердің танкілері мен самолеттерінен жасырынар жер жоқ — айнала тақтайдай тегіс жазық дала. Біз жан-жаққа бытырап, мына тозақтан ұсақ-ұсақ топ болып құтылуға тырыстық.

Мұндай тозақтан құтылу мүмкін еместей көрінді. Күн көтерілісімен біздің екі қанатымыздан жүзге жақын жау танкісі тап берді. Олардың соңында моторлы жаяу әскер бар. «Мессерлер» мен «юнкерстер» аспаннан топ-топ болған әскерлерді ғана емес, жалғыз-жарым жауынгерлерді де киіктей қуып жүріп атқылады. Ал күн болса, қырсық қылғанда, ашық та ыстық болды. Сол сәтсіз шайқаста біздің көп адамдарымыз опат болды.

Қыркүйектің біріне қарай дивизияның қоршаудан шыққан бөлімшелері Сталинград маңындағы Бекетовка, Купоросное, Ельшанка аталатын елді мекендерде шоғырлана бастады. Кешке қарай мың жарымдай жауынгерлер жиналды. Қанша шығын шексек те, дивизиямыз жауынгер құрама ретінде сақталып қалған еді. Біз Сталинградтың оңтүстігіндегі Ельха деревнясының қасындағы төбеде тағы да қорғаныс шебін құрдық. Ал біздің байланысшылар ротасы қызмет ететін командалық пункт Бекетовкаға орналасты.

Дивизияның қатары селдіресе де, шабуылдаған жауға жанталаса тойтарыс беріп, тоқтаттық та, оның өзін қорғанысқа көшуге мәжбүр еттік. Гитлершілер қаншама мол күшпен қаншама рет шабуылға шықса да, майданның бұл учаскесінде бір шақырым да ілгері жылжи алмады. Бірақ бізде де шығын аз болған жоқ. Қыркүйектің бесінші жұлдызы дивизия үшін өте қайғылы күн болды. Бұл күні барлық жауынгерлердің сүйіктілері: дивизия комиссары Иосиф Шурша мен саяси бөлімнің бастығы Андрей Қиселев қаза тапты. Олар батыл да ержүрек нағыз совет адамдары еді. Олар үшін Отанымыздың намысы мен бостандығы бәрінен де қымбат болатын.

Сталинградтың шет жақтарында кескілескен шайқастар мен жанкешті ұрыстар әлі де көп болды. Ұзақ айқастарда зықсы шыққан таңдаулы жау дивизиялары ақыры Еділ мен Дон аралығында біздің әскерлеріміздің темір құрсауына түсті. Ал 1943 жылдың қаңтарында қоршауда қалған жау әскерлерін құртуға бағытталған операция басталды. Оған біздің дивизия да қатысты. Ол белгіленген жерде жау шебін бұзып өтіп, Песчанка, Стародубовка, Жоғарғы және Төменгі Ельшанка, Горная Поляна елді мекендерін азат етті. 25 қаңтардың таңында дивизия ұрыс салып Сталинградқа кірді. Дивизия басқа да құрамалармен бірге жаудың соңғы бекінген ұясы Орталық универмагты шабуылдады. Мұнда генерал-фельдмаршал Паулюстің штабы орналасқан-ды.

1943 жылдың 2 ақпанында Сталинград үстінде **Жеңіс** туы желбіреді. Еділ мен Дон жағаларындағы қанды шайқастарда көрсеткен ересен ерліктері үшін біздің дивизиямызға «Гвардияшы» атағы беріліп, ол бұдан былай «72-ші гвардиялық дивизия» аталатын болды. Міне, осы құрметті атақпен дивизиямыз атақты командир Совет Одағының батыры, генерал-полковник Михаил Шумилов басқарған 7-ші гвардиялық армия құрамында соғыс аяғына дейін талай шайқастарды басынан өткерді. Осы туған дивизиямыздың қатарында Ніл Әдғамұлы Болатбаев, Андрей Данилович Қорпич, Николай Кузьмич Захаров, Нина Андреевна Тарасенко, Николай Евдокимович Тимохин, Вера Николаевна Ракицкая, Андрей Петрович Ржевский, Мәлгаждар Жүсіпов, Федор Петрович Сазонов, Иван Платонович Шаповалов, Сабырбай Ахметов, Василий Иванович Бегиничев тәрізді көптеген жерлестеріміз даңқты жауынгерлік жолдан өтті.

ВОЛХОВТЫҢ АР ЖАҒЫНДА

Менің әскери өмірбаяным 1941 жылдың күзінде басталды. Бұл кезде мен 18-ге де толмаған бала едім. Солдат ботқасының дәмін алғаш рет Алматының жаяу әскер училищесінде таттым. Бұл училищеде бізді жеделдетілген бағдарламамен оқытты. Күніне он төрт сағаттан жұмыс істейтінбіз. Сондағы үйренетініміз — саптын дайындығы, мергендік, тактика және жарғыны жаттау. Осылай төрт жарым ай уақыт өтті. Содан кейін бізге, аузынан ана сүті кеппеген сары үрпек балапандарға, лейтенант, кейбіреулерге кіші лейтенант атағы берілді.

Жағама қадаған лейтенант белгісімен бірге көмелетке де толдым. Енді мен кешегі сары үрпек бала емес, қарамағымдағы ондаған адамдардың тағдырына жауап беретін командир екенімді түйсінуге тырыстым. Сөйтіп соғыс жағдайы бізді ерте есейтті.

Сонымен бұйрықпен белгілеген жерге келдім. Мені пулемет взводының командирі етіп қойды. 30—40-қа келіп қалған әкемдей адамдарды «Максим» пулеметінен атуға үйреттім. Өзім де командир ретінде қалыптаса бастадым.

1942 жылдың жазында біздің нөмірі 42-ші жеке пулемет-артиллерия батальоны Волхов майданына келді. Бізді Кіші Вишера станциясына әкеліп түсірді, одан әрі батпак кешіп майдан шебіне жаяу тарттық. Ол кезде біздің әскеріміз Волховтың батыс жағалауында Новгород қаласының терістігінде 40 шақырымдай жерді ұстап тұрды. Міне, осы жерде, Спасская Полесье поселкесінің түбінде мен алғаш рет соғысқа кірдім.

Біз ол кезде қорғаныста тұрдық. Толассыз атыс, тынымсыз соғыс жағдайын бастан кештік. Кей-кейде барлауға да барып жүрдік. Сондай бір оқиға есімде қалыпты. 1943 жылдың қазан айының бір күні еді. Түнгі күзеттен жаңа ғана келіп, демалуға жатқан мені байланысшы келіп оятты.

— Жолдас лейтенант, сізге рота командирі тез жетсін, — деді ол.

Көңілім күпті болып, рота командирі капитан Татаринев отырған жертөлеге жеттім. Онда полк штабы бастығының барлау ісі жөніндегі орынбасары болып қызмет атқаратын

бір майор отыр екен. Ол орнынан асықпай тұрып, менімен бірге келген баска да взвод командирлерін көзімен шолып шықты да:

— Майданның осы сіздер ұстап тұрған шебінен «тіл» әкелу керек деген бұйрық түсті. Алдында төрт рет барған барлау тобы түк бітіре алмай қайтты. Енді қазір сол барлауға күшейтілген топпен тағы бару керек болып тұр. Неғылса да «тіл» әкелу керек. Осы топты, лейтенант Езубченко, сіз бастайсыз, ал кіші лейтенант Нагдасев сізге көмекші болады, — деп майор сөзін бітірді.

Біз бұл іске күні бойы дайындалдық. Немістер жақ тыптыныш, тек анда-санда автоматтан оқ жаудырып қойысады. Түнгі екіде жорыққа аттандық. Саперлер бізге жол аршып берді. 12 адамдық шағын топты бастаған Нагдасев алда келеді. Ал мен бастаған топта 28 адам бар. Қару-жарағымыз сакадай-сай. Алдыңғы топ «тіл» алушы да, біз қуғын болса соны тосып алушымыз.

Майдан шебінен қиналмай өттік. Осы жерде біз қорғанысқа қалдық та, Нагдасев тобы «тіл» алуға алға кетті.

Міне, әр минуты бір жылдай болып уақыт өтіп жатыр, алаңдап біз жатырмыз. Алдыңғылардан қымс еткен белгі жоқ. Бір кезде бізден жүз метрдей жерде сол жақ қанатта гүрс етіп граната жарылды.

— Біздің танкіге қарсы жарылатын граната, — деп сыбыр етті менің жанымда жатқан сержант Ельчанинов. — Мен оның даусын бір шақырымнан танимын, — деді тағы.

— Ол мүмкін емес. Біздікілер ол жаққа баруға тиісті емес, — дедім мен. Бірақ сол жақтан таңғы алакеуімде бізге қарай жүгірген бірнеше адамдардың сұлбасы көрінді.

Мынау неғылған адамдар екенін білмей дал болдым. Біздің келісіміміз бойынша Нагдасевтің жауынгерлері ол жақ қанатқа баруға тиісті емес-тің. Әлде біздің адамдардың жолын кескен немістер ме екен?

— Дайындалындар! — деген команда бірден-бірге сыбырмен кетті. Жауынгерлер мылтықтарының құлақтарын қайырып, сыртылдатып жатты.

Осы кезде бұқпантайлап жүгірген адамдар біздің алдымызға келіп қалды. Сөйтсек, бір ұзын немісті байлап алған біздің үш жігіт екен. Олардың артынан да бірнеше жауынгер жүгіріп келді. Бірақ олардың арасында кіші лейтенант болмай шықты.

— Қалғандары қайда? — дедім мен бір жауынгерге.

— Олар оң канатқа кетті, — деді ол.

Басында келісілген жоспардың өзгергенін сонда білдім. «Тіл» алуға барған топ екіге бөлінген екен. Өйткені немістердің алғы шебіне жеткенде олар бірде-бір фашисті кездестіре алмапты. Жаудың окобымен жүре берсе, алдарынан жертөле кездеседі. Міне, қызық: онда да бірде-бір жан жоқ болып шығады. Осы жерде барлаушылар екіге бөлінеді. Окоппен сол канатқа жүре берген топ ағаш арасына жасырып жасалған дзотқа тап болады. Оның жанында үш неміс ақырын әңгімелесіп қойып, тамақ ішіп отыр екен. Таң ағарып қалған кез, оның үстіне тыл жағынан жау келеді деп күтпесе керек, немістер қапыда қалады. Біздің жігіттер ыңшыңсыз фашистердің екеуін сол жерде өлтіріп, біреуін байлап алады. Осы кезде дзоттың ішінде бір айқай шығады. Сасып қалған біздің бір жігіт ашық есіктен ішке граната лақтырады. Бағанағы гүрс еткен соның даусы екен. Оянып қалған немістер артынан біздің шегінумізге кедергі жасап-ақ, бакты.

Бірінші топ келіп жеткен соң, кешікпей Нагдасев бастаған екінші топ та келді. Олар да олжалы оралыпты. Байланысшы болуы керек, бір кіші офицерді байлап әкелді. Мұндай табысқа бәріміз де қуанып жатырмыз.

Операцияның ендігі тағдыры біздің қолымызда. Өкшелеп, қуып келген немістерді біз тоқтатуымыз керек. Осы жерде жүн-түтіс атыс басталды да кетті. Нагдасевтің тобы біраз жерге кеткен соң мен жасыл ракета аттым. Бұл ақырын шегіне беріндер деген белгі. Бірақ немістер бізден қалар емес. Кейбіреулері айналып алдымызды орап кеткен екен, тылдан минометпен соға бастады. Жағдайымыз ауырлап кетті. Мұндай қысылтаянды мен бұрын көрмеген едім. Не істеу керек? Мыналардан қалай құтыламыз? Тізеден тұрып, жауынгерлерімнің қалай шегініп бара жатқанын қарай бергенім сол еді — оң жақ кеудемді бір ауыр балғамен періп жібергендей болды. Қолым шүріппеден сылқ етіп түсіп кетті, өзім етбеімінен ұшып түстім. Менің жаныма сержант Ельчанинов жер бауырлап жетіп келді.

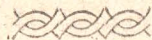
— Сержант, — деді мен, — ракетницаны ал да, екі рет ат!

Бұл артиллериядан көмек сұраған белгі еді. Келесі минөтте біздің «Катюшалар» сөйлеп қоя берді. Немістер өз тылдарының астан-кестені шығып жатқанын көргенде естері шығып кетті. Бізді қумақ түгіл, бас қайғы болып шегіне баста-

ды. Осы кезді пайдаланып, біз де кашып үлгердік. Омбылық алып жігіт Ельчанинов мені арқасына салып, оттан алып шықты. Топта менен басқа да бірнеше адам жараланған екен. Тұтқын немісті сүйреп келе жатқан сержант Порошин контузия алыпты. Оның жанындағы екі жауынгер де ауыр жараланған. Мен фашистің қол-аяғын шешіндер, өзі жүрсін деп бұйрық бердім. Сөйтсек, неміс өзі жүрмейді, қолы босағасын тартынып, төбелесе бастады. Біз оны атып кетуге мәжбүр болдық, құжаттары мен жеке заттарын салып алдық. Сөйтіп өзеннің жарын қалқа қылып өзіміздің адамдарға келіп қосылдық.

Ертесіне тұтқынды полк штабына, ал жаралыларды арбамен медсанбатқа жөнелттік. Барлауға барған қырық адамнан жалғыз-ақ аға сержант Белоглазов ғана оралмады. Оның өлі-тірі екенін ешкім білген жоқ. Артынан Боровичиде госпитальде жатқанда ғана оның тағдырын білдім. Сөйтсек қолынан, екі аяғынан жараланған ол екінші күні кешке жер бауырлап, сүйретіліп өзіміздің адамдарға әрең жетіпті.

Міне, біздің соғыстағы бір жорығымыз осылай аяқталып еді. Алда Волховтан Дунайға дейінгі қиын да қысылтаян жол жатты.

В ЗЕМЛЯНКЕ

Слова А. Суркова. Музыка К. Листова.

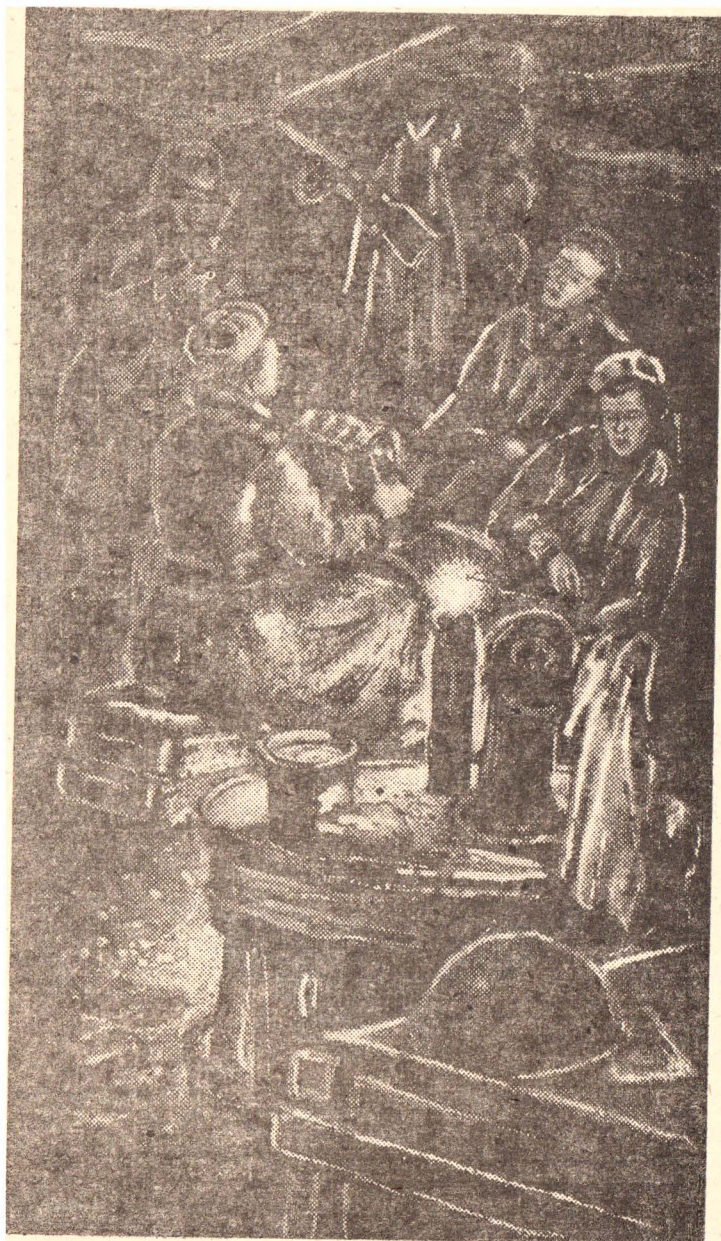
Бьется в тесной печурке огонь,
На поленьях смола, как слеза,
И поет мне в землянке гармонь
Про улыбку твою и глаза.

Про тебя мне шептали кусты
В белоснежных полях под Москвой.
Я хочу, чтобы слышала ты,
Как тоскует мой голос живой.

Ты сейчас далеко, далеко,
Между нами снега и снега...
До тебя мне дойти нелегко,
А до смерти — четыре шага.

Пой, гармоника, вьюге назло,
Заплутавшее счастье зови!
Мне в холодной землянке тепло
От моей негасимой любви.

ДАЛАЛЫҚ ПОЧТА

Соғыс басталғанда мен қып-қызыл жігіт едім, сондықтан жиырманың сегізіне келген мен соғыстың сұрапыл ауыр болатынын, халыққа қисапсыз көп қайғы-қасірет әкелетінін айқын сездім. Өзім байланыс саласында істегендіктен, майдандағы көп жәйт соған байланысты болатын бұл қызметті жолға қоюдың қаншалықты маңызды екенін және түсіндім.

310-шы атқыштар дивизиясы Ақмола қаласында жасақталды. Менің жауынгерлік жолым басталған 765-ші жеке байланыс батальоны соның құрамына кірді. Далалық почта станциясының бастығы болып қарағандылық байланысшы Горбатенко тағайындалды. Кілең жерлестері жанында еді—Сүлейменов, Резник, медбибі Люба, атшы Грецко (о кезде біздің қызметке қажеті атшы еді, себебі почта көбіне-көп жанар майды да, жолды да қажет етпейтін атпен тасымалданатын). Мені Горбатенконың орынбасары қылып тағайындады.

Біздің дивизия Ленинград майданының Волхов бағытындағы Тихвин стансасына тақау тұста қорғанып жатты. Далалық почта майдан шебінен шалғай орналастырылған жоқ, телефон, жедел хабарлар, штабтардың бұйрықтарын жеткізетін телеграф аппараты тынымсыз жұмыс істеп тұрды, көптен күткен үш бұрышты хаттар жауынгерлерге уақытында жеткізілді. Жауынгерді туған жерімен байланыстыратын жалғыз арқау хаттар еді. Комиссарлар үйден келетін хаттарды автомат пен зеңбірек сияқты соғыс қаруына тектен-тек теңеген жоқ. Туған-туысқандардан хат алу неткен қуаныш! Олар жауынгерлерді жігерлендіріп, жауға қарсы күресте күштеріне күш қосты. Әдетте олар шабуылға шығар алдында үйлеріне хат жазып, байланысшыға қатты тапсыратын: «Саған сендім, бауырым! Мекен-жайы бойынша жөнелт!».

Жауынгерлердің үш бұрышты хаттары кең-байтақ елдің қалаларына, ауыл-селоларына жеткізілетін. Хат тасушы терезелерді ақырын ғана қағатын, себебі ол қуаныш немесе қайғы әкелгенін, әрине, білмейтін. Аналардың, әйелдердің,

апа-карындастардың сағынған, аман-есен оралуға тілектестік білдірген үш бұрышты хаттары елдің әр түкпірінен алғы шептерге ұшқан құстай жеткізіліп жататын.

Майдан жолдарында, окоптарда бораған оқтың астында сөмкелерін асынған талай хат тасушы жауынгерлер қаза тапты. Плащымызды төсеп, немесе бомба түскен үйіндіге отырып, хаттарды сұрыптауға да талай рет тура келді. Мынандай да оқиға болған. Біздің № 990 далалық почта станциясы Залучьеде тұрған. Хат салынған қаптарды тиіп алып, Осташковқа бет алдық. Бірақ бомбаның астында қалдық, почта көлігі быт-шыт болды. Әйтеуір, моторы аман. Жартылай батқан қатерлері бар Селигер көлі көрініп тұр еді. Хат тасушы Рахим Алякбаров солардың біреуін көтеріп, машинаның моторын орнатты да, сонымен почтаны жеріне жеткізді.

Соғыста жауынгер тапқырлық танытып, кез-келген жағдайда бір амалын табуға тиіс. Сол бір Ленинград майданында біздің радист мерт болды, жау жақтан хабар алып тұрған рациясы да күл-талқан болды.

Бірде мені штабқа шақырып алып, «тіл» алып келу жөнінде тапсырма берді. Қасымда украиндық пен орыс бар—үшеуіміз жау тылына бет түзедік. Батальонның штабына кірдік. Әлдебір мереке болып жатқан көрінеді, штабта кезекші мен часовой ғана қалыпты. Часовойды талдырып, «тілді» алдық та, кейін қайттық. Жау бізді үздіксіз атқылаумен болды. Бірнеше күнде әрең оралдық. Нәр татқан жоқпыз. Қайыңның жапырағын сорудан басқа амал қалмады. Әбден қалжырадық, ал неміс солдатты есінен танып қалды. Ол біздің мықтылығымызға қайран қалғанын штабта аудармашыға айтып берді.

Бұдан кейін Смоленск, Сталинград, Харьков түбінде, Днепрде, Венгрияда, Чехословакияда, Югославияда ұрыстарға қатысып, соғысты Австрияда аяқтадым.

Майдан даласында бастан өткеннің бәрін еске алу қиын. Көбі ұмытылып қалды. Алайда жауған оқтың астында байланысты қамтамасыз еткен жауынгер байланысшылардың ерлігі ұмытылмақ емес. Қолына телефон аппаратын ұстап, сым катушкасын мойнына ілген талай жолдастарым үзілген байланысты жалғаймын деп қаза тапты. Күні-түні алғы шепте болған әскери почта байланысының ержүрек еңбеккерлерінің есімдері есімде. Олар А. Л. Борбашинев, Р. Алякбаров, Қ. Шепель, А. Нұрманбетов және басқалары.

ӨТКЕН ЕСКЕ ТҮСКЕНДЕ

Соғыстың бірінші күні — «22 маусымда түнгі 4-те Киев бомбаланып, соғыстың басталғаны хабарланып» деп белгілі әнде айтылған күн.

Айтты-айтпады, соғыс тұтқиылдан басталды. 1939 жылдың қазанынан бастап мен әскери қызметте болған 69-шы жеке темір жол батальоны 41-дің сәуірінде Қиыр Шығыстан Львов қаласына көшірілді. Онда әдеттегі әскери тірлік жалғасын тапты, бірақ, бейнелеп айтқанда, күн жарқылдап тұр еді. Немістің барлаушы ұшақтары кейде шекара жақтан көрініп қалатын. Бейбіт жатқан халық қорқынышты қауесетті жаппай естіді.

1941 жылдың 21 маусымы әдеттегі сенбі күндерінің* бірі еді. Көптеген қызыләскерлер мен кіші командирлер жексенбі күні қалаға барып, демалуды армандаған күн. Әдеттегідей, түн тыныш өтті: Таңертең бір сағат кешірек — 7-де тұрмақпыз. Одан кейінгісі кесте бойынша: бой жазу, жуынып-шайыну, таңғы ас. Кенет... безілдеп дабыл қағылды. Оның шын мәніндегі соғыс дабылы екенін ешқайсымыз да білсек — бұйырмасын!

Рота сап түзеді. Командир, аға лейтенант Украинский фашистік Германияның біздің Отанымызға зұлымдықпен бас салғанын хабарлады. Жауынгерлер үн-түнсіз қатты да қалды. Түстері сұп-суық бола қалды.

Патрондарына қоса винтовкалар алған батальон эшалонға отырып, түстен кейін шекарамен шектесіп жатқан Рава—Русский қалашығына келіп жетті. Жаралы жауынгерлерді тұңғыш рет көргеніміз сонда.

Сағат 5-ке қарай еменді орманның алаңқайында қорғаныс орындарына бекіндік. Алдымызда—көсіліп жатқан бидай алқабы. Ал оның ар жағында хутор көрініп тұрды.

Үрейлі тыныштық орнады. Содан кейін біздің жақ жауған миномет оқтарының астында қалды. Қол созым жерде снаряд жарылды. Оның жарықшағынан менің бөлімшемнің жауынгері Иван Малаев ауыр жарақат алды. Ыңырсыды да: «Қош болыңдар» деген бір сөзді ғана айтып үлгерді.

Иісі бірінші рет мұрнымызға келген оқ дәрісінің түтіні еменді орманға жайыла бастады. Жер—ана дегеннің не екенін енді ғана түсіндік: кішкентай окоптар, шұңқырлар, орлар бізді құтқарып қалды.

Жер бауырлап еңбектеуді, тәсілдерді өзгертіп отыруды, автомат пен СВТ жартылай автоматтандырылған винтовкадан жауға оқ жаудыра отырып, бір еменнен екінші еменге жүгіріп баруды майданның өзінде үйренуге тура келді. Ал түнде біздің рота алғашқы қарсы шабуылға қатысып, фашистерді бекінген траншеяларынан қуып шығып, кейін қарай тықсырды.

Бізге көрініп тұрған хутор шекараның ар жағында еді. Түнгі шабуыл барысында оны біздің бөлімше алды. Бірақ таңертең жаудың жаңа күштерінің тегеуірініне шыдай алмай, хуторды қалдырдық. Түнгі шабуылда біздің взводтың командирі, лейтенант Буденный көзге түсті. Ол оншақты фашисті жер жастандырды.

Одан кейінгі күндері амалсыздан шегіне бердік. Соғыстың қаһарлы күндерін бірге өткізген жауынгерлер бірінен соң бірі қаза тауып жатты.

Ал Рава — Русский бағытында 41-ші атқыштар дивизиясының жауынгерлері тойтарған жау қайда болмасын айуандық көрсетті. Біздің бөлім Львовтың батыс жақ шетінде, қала түбіндегі әсем орманның тұсында қорғаныста тұрды. Мектеп те алыс емес еді. Жау жағы бізді бомбалап, минометтен, зеңбіректен атуды аз-кем уақыт тоқтата қойды. Күн жарқырап тұр екен. Бәз біреулер соғыс бітті деген қауесет таратып та үлгеріпті. Жакын маңдағы үйлерден балалар шыға келіп, ойнай бастады. Сол кезде батыс жақтан жаудың қаптаған темір құзғындары көрінді. Күннің көзі жақтан ұшып келе жатқан ұшақтарды төбеге келгенше көре алмайсың. Кенет ысқырған бомбалар ойынға кіріскен балалардың үстіне ал бұрқ-бұрқ жарылсын.

Мен көрген Ұлы Отан соғысы осылай басталды. Мұндай оқиғалар менің майдандық өмірбаянымда аз болған жоқ. Бәрінен қалай айтарсың?! Жадымда сақталып қалғандары ғана ойға орала береді. Әсіресе, есімде қалғаны — Жиздра өзені маңындағы майдан күндері. Арнасы кең емес, суы терең емес. Қалың орманды жағалауы да жатаған. Сол тұсында Жиздраның басқаша болуы мүмкін емес екен — басталатын тұсы сол екен.

1942 жылы жарықшақтар мен оқтар тілгілеген сол жерде тағдыр мені, мұғалімді, смоленскілік тарихшы—мұғалім Николай Андреевич Чумаковқа жолықтырды. Сол бір қиын кездегі жан-дүниемді баурап алған әңгімелері сияқты бүгінгі таңда да жолдаған хаттары (біз бірнеше ондаған жылдардан бері хат жазысып тұрамыз) селт еткізбей қоймайды. Мектептерде балаларға әңгіме айтқанда мен міндетті түрде осы өзенді еске түсіремін, атқыштар взводын басқара жүріп ерлік пен жауынгерлік шеберлік көрсеткен полктасым Чумаков туралы әңгімелеймін.

Жиздрада жаумен ашық ұрыстарға ғана емес, — егер осылай айту теріс болмаса, — жасырын ұрыстарға да шықтық. Соғыстың сұрапыл сынағынан өткен адамдар бар, олар туралы, өкінішке орай, аз білеміз немесе түк білмейміз. Ал олар аңызға, әнге, кітапқа өзек болатын адамдар. Бір оқиға еске түсе кетеді. Көз алдыңызға келтіріңізші: тамыз түні, ну орман. Одан 50—70 метр жерде зұлым жау жасырынып жатты. Сол түні біз, 322-ші дивизияның 1085-ші атқыштар полкінің барлаушылары, Аня деген сұлу мүсінді, кара көз қызды шығарып салдық. Аня дейтінбіз. Ал шын аты-жөні турасында сөз қозғалып көрген жоқ, әрине.

Түн түнегі түріліп, таң біліне бастады. Біз траншеяның үстіне жалпақ тактай қойдық. Аня сол арқылы ербиіп өтті де, жау окоптарына қарай кете барды. Төңірек құлаққа ұрған танадай тып-тыныш. Жай адамдай киінген қыздың сұнақ мүсіні таңғы мұнарға сіңіп кетті. Аняның орындамақ әскери тапсырмасы майдандағы зор ерліктен де маңыздырақ еді. Жұрт айтып жүретін: қыз Смоленск облысынікі деп.

Тарихқа Курск шайқасы деген атауымен енген ұрыстарға да қатысуға тура келгені бар. Сейма өзенінің жағасындағы, Рыльскіден бірнеше шақырым жердегі Мало—Гнеушево деревнясы Курск иінінің бір ұшында тұрды. Сол деревняның сондағы тұрғындары: Максим Анисимович Зайцев, оның қызы Надя, Алеша Багликов және басқалары әлі есімде. Зайцевтердің үйінің дәл жанында — біздің жертөле, қарсысында — ротаның асуіі, аттарды бүркемелеген пана, ал бактың түкпірінде — дзот. Износков қант заводына апаратын тас жол селонның түбінен өтеді.

Мало—Гнеушево мен Боровское деревняларының екі ортасындағы жағалау желкілдеген қарағайлар. Жер жағдайын барлаған біздің барлаушылар орманнан дұшпанның бір жауыздығын көрді. Олар ені 3 метр, ұзындығы 6 метр, терең-

дігі кісі бойындай орға кездеседі. Онда елуден астам кісінің өліктері табылды. Бәрін де желкелерінен бір-ақ басыпты. Қандары кебе, тәндері суи қоймаған, карусыз адамдарды бұлайша қыру естімеген сұмдық еді. Солардың екеуі біздің жауынгерлер екені де әлі есімде. Зады олар тұтқынға түсіп тіл тартпай кеткен болар. Ал қалғандары әйелдер мен балалар.

Содан бері жарты ғасыр өтті, сонда да қарағайлы ормандағы қанды оқиға ұмытылмай келеді. Мало—Гнеушеводан екі шақырым жердегі Сучково деревнясын жаудан тазартқанда пештің мұржалары мен күлден басқа ештеңені көре алмағанымыз қалай ұмытылар?! Деревняның түгін қалдырмай күйдіріпті. Ал Мало—Гнеушево ше? Жылдар өтіп, жарамыз жазылды, бірақ сол село естен кетер емес. Құлақтары бітіп қалған жауынгерлерді ләззатқа бөлеген Курск бұлбұлдарының мекені болған Сейма өзені де солай.

Қалалардың түбінде ғана емес, шағын елді мекендердің түбінде де қанды ұрыстар жүргізіліп, бейбіт тұрғындар мерт болғанын, кеудесінде жаны бардың бәрі жойылғанын байырғы майдангерлер ұмыта қойған жоқ. Ұлы Отан соғысындағы сондай бір оқиға жадымда қалыпты.

...Дубровин ауданындағы Черные Буры селосы белорусьтің Орша қаласынан шамамен 30—40 шақырымдай. 1944 жылдың маусым айының аяғына дейін оны басқыншылар билеп-төстеді. Селоның жанындағы 104,8 жотаға солар бекінді. Айнала төңірек ол жотадан анық көрінеді, сондықтан, әрине, қорғаныс шебіне айналды Біздің 31-ші армияның 220-шы дивизиясының алғы шептері де осында. Оң жағымызда—Днепр.

Кенес әскерлері дұшпан бекіністеріне қарсы шешуші шабуылға әзірленіп жатты. Бұл соғыс операциясы «Багратион» деп аталды.

1944 жылдың 23 маусымында жау бекіністеріне шабуыл басталды. Біздің зеңбірекшілер құлқын сәріден құйындатып оқ жаудырды. Танктер ұрысқа кірді, олардан соң жаяу әскерлер лап қойды.

Міне, жотаны да алып, жалауымызды қададық. Онымызда да, солымызда да біздің жауынгерлер ілгерілеп барады. Бірақ біздің 617-ші атқыштар полкі табанды қарсылыққа тап болып, Черные Буры селосынан жарты шақырым жерде аялдауға мәжбүр болды.

Селоның іргесінде жас орман бар еді. Ағаштарын оқ тескен. Айнала оқтар ысқырып, снарядтар, миналар мен бомба-

лар жарылып жатты. Арасында мен де - бар жауынгерлер тобы осы орманға орналастық. Бекініп алған соң дұшпандарды қалт жібермей қарап та, атып та жатырмыз.

Кенет бір қызғылт сары аң дәл алдымыздан жалт етіп көрініп қалды.

— Түлкі ме өзі? — деді санинструктор Иван. Оқ дәрісінің түтіні мен жарылыстардың шаң-тозаңы тұтасып тұрғандықтан, әлгіге қадала қарадық. Міне, қараңыз: түлкі бізге қарай жақындап келеді. Бұлт-бұлт етеді, жан-жағына қарап, жерге жабыса түседі. Жақындап келді де, траншеямызға бір-ақ секірді. Үйретілген түлкі дерсің! Қайран қалдық.

Ал түлкі траншеяның қабырғасына жабысып, құлақтарын тігіп, сосын сілкінді. Шошытпас үшін андап қана қарап қоямыз. Шақырылмаған қонақ бізге де қарайды, өзі болса дір-дір етеді, бірақ манағыдай емес, енді батылырақ. Сөйтіп, атысып жатқан бізбен бірге екі сағат окопта шоқиып отырды. Осы бір орман хайуанатының келуі бізді жігерлендірді, көңілге бейбіт, ізгі және сүйкімді сезім ұялатты.

Ақырында атыс тынып, жау шегіне бастады. Түлкіміз байыз тауып, көңілденейін деді. Бізге ілгері қарай—Орша жаққа жүру керек еді. Қызыл түлкі оны көтеріп алған Иванның қолынан секіріп бір-ақ шықты да, шығысқа қарай бүккендей жөнелді. Әрірек барды да, тоқтап, мойнын бұрды да, біздің жаққа қимағандай қарады. Сосын орманды бетке алды.

...Ұлы Отан соғысы жылдары. Алыста қалған, сонымен, бірге бастан кешкен және кешіп жатқан жап-жақын жылдар. Кейбірі көңілден өшірілді де, ал жадында қалғанын сына қағып та түсіре алмайсың.

Маған Шығыс Пруссия жерінде соғысуға да тура келді. Кезекті бір жаракаттан жазылып шыққаннан кейін соғыстың соңғы жылында мен қызмет еткен 62-ші атқыштар дивизиясының жауынгерлік жолы осы аймақ арқылы өтті. Біздің құрама 1945 жылдың қаңтар-сәуірінде 31-ші армияның құрамында ұрыстар жүргізді.

Дивизия алғашқылардың бірі болып фашистік Германияның жеріне аяқ басты.

Осы жерлерде неміс әскерлерінің табандылықпен қарсылық көрсеткені байырғы майдангерлерге мәлім жай. Әсіресе, шекараға шектес бекіністерде, Шешупа өзенінде, Мазур кө-

лінде, Кенигсберг қамалына және басқа қалаларға шабуыл жасағанда қиян-кескі қатты ұрыстар жүргізілді. Гитлершілер шегінгенде жанатын нәрсенің бәрін өртеп кетіп отырды. Жергілікті тұрғындар Германияның орталық облыстарына қарай ығысты. Қысқасы, 3-ші Белорусс майданы несіз аймақтарда шабуылға шығып отырды.

Бұрынғы неміс қаласы Хайльсбергке кіре берісте 62-ші дивизия және подполковник В. П. Словнов басқарған біздің 123-ші атқыштар полкі Қнипштайн селосын алдық. 1945 жылдың наурызының бас кезі еді. Осы селонын және тақау тұстағы елді мекендердің тұрғындары, неге екені белгісіз, жылы орындарын суытпапты. Бұл бізді таң қалдырды. Рота командирі И. К. Киреев бастаған жауынгерлердің бір тобы селода аз-кем уақыт болған кезде осы бір әдеттен тыс жағдайдың себебін анықтауға бекінді. Селодағы ең үлкен үйге келіп кірдік. Қарасак: толған немістер. Фашистік насихатқа нанып қалған кейбіреулері бізге қорқып қарады. Сәлден соң бізге жақынырақ отырғандары мен батылдаулары: «Гитлер капут» деп былдырлай бастады. Ақыр-соңында, бір жас әйел (Фрида деп атады өзін) қабырғадағы құпия ойықтан әлде бір қызыл кітапшаны алып шығып, бізге қарай жүрді. Әлде бір маңызды жәйтті айтатынын сезіп тұрмыз. Кітапшаны ашып, мұқият қарай бастадық. Мүшелік билетке ұқсаған бірдеңе. Ептеп түсіне бастағандаймыз. «Комсомоль» деген сөзді естігенде әр жағы белгілі бола бастады. Ашып қарасак: біз, кеңес комсомолецтері, қол қоятын бағанаға маркалар жапсырылыпты. Оларда Сталиннің, Калининнің, Эрнст Тельманның таныс бейнелері. Қнипштайынның тұрғындары жылы орындарынан неліктен қозғалмағандары енді белгілі болды. Комсомол билеттерінің 15-ін бізге көрсетті.

1933 жылдан бастап астыртын комсомол ұйымы жұмыс істегенін әлгілер әупірімдеп түсіндірді-ау, әйтетір. Ұйым гитлершілер ұйымдастырған шараларға қарсы әрекет жасапты. Комсомол тобы жергілікті мектепте құрылғанын, ал Фрида мұғалім болып істегенін және анықтадық. Кейінірек дивизияның газетінде жазылғанындай, Қнипштайынның неміс комсомолецтері әр елдің тұтқындары қамалған көршілес концлагерьдің астыртын ұйымымен тығыз байланыс жасап тұрған.

Көп ұзамай біз Балтық теңізіне тықсырылған жау әскерлерінің тобын жою үшін ілгері қарай жылжыдық.

ПРОХОРОВКАНЫҢ ТҮБІНДЕ

Ұлы Отан соғысындағы Жеңістің 50 жылдығы алдында біз, ардагерлер, мүмкін, соғысты, шайқастарды, көздері тірі немесе мерт болған жолдастарымызды жиі-жиі еске алатын шығармыз. 1943 жылдың 12 шілдесі екінші дүниежүзілік соғыстағы, Ұлы Отан соғысындағы ғаламат танктер шайқасы ретінде тарихтың барлық оқулықтарында жазылған. Десе де тарихи көзқарас — ауқымды көзқарас. Ал сонау 43-ші жылы ет пен сүйектен жаралған қарапайым адамдар тарихты жазған жоқ, оны өздері жасады.

1943 жылдың көктемі. Генерал - полковник, кейіннен бронетанк әскерлерінің бас маршалы болған П. А. Ротмистров басқарған 5-ші гвардиялық танк армиясының 32-ші танк бригадасының құрамында болған біздің танк батальоны Острогожск қаласында жасақталып жатқанды. Мен батальон командирінің саяси мәселе бойынша орынбасарымын. Біздің батальонға келіп қосылған танкистер 42-ші және 43-ші жылдардағы қысқы ауыр шайқастарды өткергендер еді. Солардың бірі — механик-жүргізуші, старшина Виктор Григорьев. Тула қаласын қорғаған кезде неміс танкісін таранға алған жігіт. Оның экипажы жаудың үш танкісін, екі зеңбірегін және тұтас бір автоколоннаны талқандаған болатын. Виктор Антонович Григорьевке осы ұрысы үшін Совет Одағының Батыры атағы берілді. Маған саяси қызметкер ретінде батальонда тәжірбелі ғана емес, батыр адамдар жауға ойран салатынына қуану ғана қалды.

Батальон жасақталып болды.

43-тің жазына қарай біз, танкистер, айта қалғандай бір оқиға болатынын іштей сездік: гитлершілер құрышы қалың және қаруы мықты «Тигр», «Пантера», «Сауфердинанд» сияқты қуатты танктермен қарулана бастады. Біз саяси қызметкерлер, жау танктерінің осал тұстарын зерттеу жөнінде танк экипаждарымен көп жұмыс жүргіздік. Таранға алу жағын да ойластырдық.

Алда болатын оқиғалар жөніндегі біздің болжамымызды барлаушылар растады: гитлершілер Обоянь қаласы арқылы Курскіге үлкен шабуыл жасамақ көрінеді. Бұл біздің Белгород бағыты басты соққыға алынуы мүмкін деген сөз еді.

Міне, сол күн де туды—1943 жылдың 12 шілдесі. Біздің батальон Прохоровка станциясына жақын маңға орналасты. Зеңбіректердің жаппай атқылауынан кейін батальон экипажы танктер шабуылына шықты.

Қара жер де, тырбиған ағаштар да, ормандардың арасы да лапылдап жанып жатты. Айнала төңіректі от-жалынға орап, түтінге көмген танктер шайқасы күннің көзін жасырып тұрды.

Мен, басқа да командирлер сияқты, бастапқы позицияда ұрыстың барысын бақылап, өзіміздің «34-шілерге» мұқият караумен болдым.

Он бес минуттан кейін командирі ауыр жараланған танк қайтып келді. Мен танк командирін алмастырып машинаны шабуылға бастадым. Бақылау қосынында өзім байқаған немістің бір зеңбірегіне тісімді қайрап тұрған едім. Гитлерші зеңбірекшілерді сыбап-сыбап алдым да, 800 метр жерден бірінші атқаннан-ақ немістің қаруын аспанға бір-ақ ұшырдым. Бірақ күтпеген жерден біздің танкке де оқ тиіп, шынжыр табанынсыз бір орында айнала берді. Мен экипажға кетіндер деген бұйрықты уақытында беріппін: екі минуттан кейін жанар май бағы жарылып, біздің «34-ші» отқа оранды.

Осында Черновтың экипажы да ұрыс жүргізіп жатқан. Оның механик - жүргізушісі Иван Рогозин «Пантераны» жойып жіберді, бірақ өзі де мерт болды.

Экипаж жедел басқа танк тауып алды. Ол ағаш ішінде тұрған төрт «Тигрді» байқап қалып, оларды бірнеше минуттың ішінде тура көздей атты.

Ұрыстан кейін білсек, біздің батальонның басқа экипажының механик-жүргізушісі С. Николаев мерт болған өз командирі, капитан Скрипкин үшін кек алу мақсатымен жалынға оранған танкісімен таранға шыққан. Ол машинасымен бірге күйіп кеткен көрінеді...

Бұл Прохоровка түбіндегі шайқастың бір күні ғана еді. Ал соғыстың соңына дейін әлі екі жыл қалған-ды.

В. ХОЛОДНОВ,

252-ші қызыл тулы дивизияның
миномет батареясы тобы-
ның командирі.

ДНЕПРДЕ

Днепрден өту кезіндегі шайқас 2-ші Украин майданындағы біздің әскерлер үшін Курск иінінен кейінгі ең қиын және қиын-кескі ұрыстардың бірі болды. Курск иініндегі алапат шайқастың 1943 жылдың 23 тамызында Харьковты қайтарып алумен аяқталғаны белгілі. Содан соң біздің әскерлер Украинаны азат ете отырып, Днепр жағалауының топырағын басты. «Бұл тосқауылдың оң жағына орыс солдаттарының табанын тигізбейміз» деген ұранмен биік жотаның оң жағына жау өте берік қорғаныс бекіністерін салғызыпты, кейіннен анықталғанындай, фашист қанішерлері инженерлік — қорғаныс құрылыстарын салуға Украинаның қалалары мен селоларының мыңдаған бейбіт тұрғындарын қатыстырыпты.

Күзгі қалтыратқан түн. Сүйектен өтетін суық жел, ал алдымызда — айдын шалқар су. Зеңбіректер мен минометтер жаппай атуды іңірде бастап, түні бойы, таң атқанша бір тынбайды. Жау жап-жарық қылып жіберетін ракеталарын ұдайы «іліп қояды», жап-жарық із қалдыратын оқтары да толқынды тілгілеп тұр.

Міне, осы «қайнаған қазанға» 120 миллиметрлік екі минометі бар біздің тайпақ қайық ентелеп келеді. 8 адам үстінде. Бәрін де өзеннен өткізіп жүрген саперлер, шаршағандарына қарамастан, оңға-солға жалт-жұрт бұрып, оққа тигізбей келеді. Миналар мен снарядтардың жарылысынан есеңгіреп қалған үп-үлкен табан балықтарды толқын айдап әкетіп барады, әттең, оларға қарайтын мұрша жоқ. Біз саперлерді алмастырып, өзіміз есіп, 500—600 метрдей ілгерілей түстік. Мұзды суға секіріп түсіп, «ыдысымызды» жағаға қарай сүйреп апарып, қару-жарақтар мен оқ-дәрілерді жерге түсірдік. Бізді саперлер де, ауыр жараланған жауынгерлерді қайыққа отырғызып жатқан санитарлар да асықтырып барады.

Таң ағаруға таяу. Минометтер мен оқ-дәрілерін жағаға қарай шығарып, әуедегілер көрмейтіндей етіп тасаладық. Енді окоп қазайық десек—бірнеше күрек бойы құп-құрғақ күм суси берді. Окоп «Менің үйім — менің қамалым» деген ұранға сай болуы үшін жақын маңнан тал кесіп, одан шар-

бақ тоқуға кірістік. Минаның жәшіктерін бұзып, тақтайларың бізді оқ пен снарядтан қорғайтын окоптың қабырғасына қаладық.

Біздің взводтың жаяу әскерлер батальоны командирінің бақылау қосынымен телефон байланысы қайта-қайта үзіле берді, ал қабылдау қосынына еңтігіп келген байланышымынандай бұйрықты жеткізді: взвод командирі сәл-пәл алға, қырқаға қарай 15-20 метр жылжып, бірнеше танктерінің сүйемелдеуімен атакаға көтерілген фашистерге оқ атудың бағытын өзі анықтайтын болсын. Жаудың мақсаты айдан анық еді — оң жаққа өтіп кеткен қатары селдір атқыштар, пулеметшілер, минометшілер бөлімшелерін (біздің зеңбіректер мен танктер әлі жетіп үлгерген жоқ еді) плацдармнан Днепрге қуып түсіру. Автомат - пулеметтерден оқ бір-бірілеп шыққандықтан, біздің атқыштар бөлімшесі онша мандыта алмады. Винтовка мен карабиннің қайырмасын күрексіз аша алмайсың. Бәрі де құмның, қарудың ішіне толып қалған құмның кесірі. Тіпті, жалтыратып сұрткен мылтықтар да атқан сайын қақала берді.

Аға лейтенант А. П. Вознесенский орнынан көтерілді де, дүрбісін түсіріп, минометке бір қырындай тұрды да екі қолын бірдей созып, бұйрық бере бастады: «Бірінші, ат! Бірінші зарядпен! Бұрышы: отыз да ноль-ноль! Нысана: алты да жетпіс бес, менің алақаныма қарап көздендер!» Өзі ғана көріп тұрған жауды жіті көз қалт жібермеді. Сөйтіп, біздің минометті жаулармен байланыстырып тұрған нүкте болды. Минометтің нысанасын қоюға бірнеше секунд кетеді. «Расчет, екі минамен жиілете ат!» деп тағы бұйрық бергенде біз (мен көздеушімін, оқтаушының орнында — Яков Белостоцкий, ол да біздің взводтың екінші тобының көздеушісі болғанына қарамастан) жанталасып нысана деңгейіне қарай бұрай бастасак, келесі бұйрық киіп кетеді: «Үш минамен...» Атыс кезінде окопымыздың үстінен аспанға көтерілген қоп-қою қарақошқыл шаңның салдарынан біз еріксізден шалғайдан көрінетін нысанаға айналдық. Тағы бірнеше дүркін атып, кейін белгілі болғанындай, жаудың жаяу әскерлерін танкілерінен бөліп тастадық, бірақ өзіміз жаудың артиллериялық батареясына көрініп қалып, немістер біздің минометті қалың оқтың астына алды. «Расчет, жасырыныңдар!» деген бұйрықты естіп Яша Белостоцкий екеуміз окопка түсіп отырдық. Құлақ тұндырған гүрсіл, ысқырған оқтар, шаң-тозаң мен құм бізді баса бастаған соң көзді тарс жұмып алдық.

Кенет ап-ауыр бірдеңе тіземді басып қалды, карасам: Яшка. Тұрғызып алып, окоптың қабырғасына сүйесем: кеудесінде жаны жоқ. Бір-екі минуттан кейін бораған октар тына қалды, сонда ғана жолдастарыммен бірге мынаған көз жеткіздім: артиллериялық снаряд Яковтың кеудесіне тура тийіп, жарылмастан құмға кіріп кетіпті. Окоптың үйілген топырағында атуға дайындап қойған үш миға жатыр еді, бірақ оларды пайдалануға болмайтын еді, себебі стабилизаторларының құл-паршасы шыққан екен.

Сол сәтте сол жағалаудағы біздің артиллерия тынымсыз атқылап, біздің бронепаткоштар аздап істен шығарған жау танктеріне мықты тосқауыл қойып, оларды дегендеріне жеткізбеді, аман қалған танктері кейін қайтуға мәжбүр болды. Шабуылдары басылды. Радиобайланыстың ролі баға жеткісіз болып шықты.

Яшаның кабіріне кішкентай пәнер тақтайға коса гүлдің орнына бір-бір пұттық үш минаның балкымасы қойылды (120 миллиметрлік миномет миңасының салмағы — 16 кг.) Яшаның әскери құжаттары мен комсомол билетінің арасынан Ленинград тағам тоңазыту өнеркәсібі институтының бұрынғы түлегінің кішкентай фотосуреті табылды. Досымның сол бір бейнесін мен соғыс бойы қалтамнан тастаған жоқпын және қазір де отбасылық альбомымда мұқият сақтаулы тұр.

Досымның денеңе түрпідей тиетін, қанға малынған, қасапшының бейнесі салынған галифесін мен біраз кидім, қысқы киім алғанда ғана тастадым.

Минометтің тіреу плитасы — 125 кг., ұңғысы—110 кг. екеніне, оны көтеру еңгезердей екі жігітке де ауыр болатынына қарамастан, тұрған орнымызды ауыстыруға тура келді. Жау біздің жаңа орнымызды талай рет байқап қалып, зеңбіректен де, минометтен де қайта-қайта атқылады, бірақ біз Днепрдің оң жақ жағалауына келіп түскен алғашқы күңгідей жау дәл тигізе алмады.

Кейінірек білсек, біздің 252-ші қызыл тулы Харьков атқыштар дивизиясына жеңісті жолды одан әрі жалғастыру міндеті қойылмапты, өзеннен өту немістердің назарын аудару үшін істелген айла болып шықты. Біздің әскерлердің басқа аймақтарда жеңістерге жетуін осылай оңайлатуға болады екен. Днепрдің оң жақ жиегіндегі плацдармның өзінде де фашистер бізді тықсыра алмады.

«БІЗ БЕСЕУ ЕДІК...»

Соғыстың кенеттен, опасыздықпен басталғанын барлығы да біледі. Сол күн бүгін де менің есімде. «Токшын» кеңшарының клубында жұмысшылардың жиналысы өтіп, жемазық дайындау туралы мәселе талқыланып жатқан болатын. Кенет кеңшар директорын жедел телефонға шақырды. Көп бөгелмей ол қайтып келді. Жиналысқа қатысушылар директорға күдіктене қарады, ал ол боп-боз балып үнсіз тұра берді. Әлден сон: «Соғыс» деді. Тып-тыныш бола қалды, әйелдердің жылаған дауыстары естілді. «Тынышталыңыздар, дүрлікпендер, орындарына барып радио тыңдаңдар!»—деді директор.

Тіпті қазір, ондаған жылдар өткеннен кейін де соның бәрін еске алудың өзі ауыр.

Біздің жанұя Совет ауданындағы Григорьевка селосында 20 жылға жақын тұратындықтан, жергілікті тұрғын—григорьевтіктер деп саналатынбыз және біз бес ағайынды болатынбыз. Әкеміз ерте, ең үлкеніміз 12-ге толғанда қайтыс болған еді. Шешеміз жалданып жұмыс істеп, бірді-бірге зорға жеткізетін. Біз есейіп, колхозға кіріп жұмыс істей бастаған соң өміріміз азды-көпті түзеле түскендей еді, кенет соғыс басталды.

Үлкен ағаларымыз Петр мен Николай ол кезде армияда болатын. Соғысты олар сол жақтарда қарсы алды. Менімен Федорды және Иванды соғысып жатқан армияға бір күні шақырған жоқ.

Біздің жакта майданға түгел жанұялармен кеткен жағдайлар аз болған жоқ. Біздің Григорьевкадан ғана Иван Божконың барлық балалары соғысқа кетті. Баска да жанұялар болды. Кетуін түгел кетті-ау, алайда солдаттық соқпақтардан өтіп, олардың барлығы бірдей туған түтіндеріне қайтып орала алмады.

Сол қайтып орала алмағандарды ардақтап еске алайық!

Менен: «соғыс жылдары, әсіресе, не есіңізде қалды?», деп жиі сұрайды. Көп нәрсе.

1944 жылы біз — бір топ офицерлер — Челябинге танктер алуға барғанымыз есімде. Машиналар жөнелтуге әлі әзір емес екен. Біз зауыт цехтарын араладық, сонда көргеніміз қуантты да, жабырқатты да. Жастардың да, қарттардың да

жүздерінен біз адам төзгісіз қалжырағандықты байқадық. Офицерлік шинельдерімізді шешіп тастай салып, өзіміз жұмысқа кірісіп кеттік. Он күн өткеннен кейін танктер тиелген эшелон жөнелтуге дайын болды. Майданға біз тылдағылардың жанқиярлықпен еңбектеніп жатқанын айтып бардық. Біздің әңгімемізден кейін танкистер соғысқа құлшына ұмтылды. Көп уақыт өтпей І-ші Белорусс майданының II гвардиялық танк бригадасы өз бағытындағы шабуылды бастады.

Менің майдандық өмірімдегі ең бақытты сәт ағаммен кездесу болып есте қалды. 1943 жылы біз Серпухово қаласында құрамымызды толықтыруға тұрғанбыз, ал менің ағам Петр жақын жерде—Коломнада тұрыпты. Алайда біз мұны білген жоқпыз, өйткені солдаттық үшбұрыш хаттың сыртында тек далалық почта номері ғана тұратын. Бірақ сол жолы мен Петрға хат жазғанда, байқамай тұрған қаламыздың атын жазып жіберіппін. Хатты алысымен ол екі күнге сұранып, маған Серпуховоға келді. Біз бір тәулік бірге болдық, ескерткішке суретке түстік. Ол ұмытылмас кездесу болды. Біздің ағамыз Николай ол кезде қаза тауып, Орел жерінде мәңгі ұйқыға кеткен еді. 1944 жылы ағам Иван да хабаршарсыз кетті. Соғыстан кейін көп ұзамай жарақат зардабынан ағаларым Петр мен Федор да қайтыс болды.

Көптеген жанұялар сияқты, біздің жанұяны да соғыс сорлатып кетті.

Менің өзім екі рет ауыр жараландым: бір рет Польша үшін болған ұрыста, екінші рет—неміс жерінде Альтдам қаласының түбінде. Жеңіс күнін мен Польшада Лодзь қаласында майдан шебінің госпиталында қарсы алдым.

Аспан шайдай ашық, біртүрлі қуанышқа толы нұрлы күн болатын. Барлығы — аяғын баса алатындар баққа шықты. Госпиталь бастығы подполковник Левин Жеңіспен құттықтады. Онан кейін винтова мен пистолеттерден оқ атып, салют берді. Бізге, госпитальға польшалық жолдастар да келді. Маған шалбарлық мата және ағаштан ойылып жасалған сандықша сыйлады. Жеңістің 40 жылдығында оны мен мұражайға бердім.

Мен тек 1984 жылғы ғана Орел облысы Должан ауданындағы Қудиново селосында — ағам Николай қаза тапқан жерде болып қайттым.

Меніңше, әр майдангер өмірінде бауырластар зираттары мен құлпытастар алдында тұрып, қаза болған ағалары мен

қарулас жолдастарын еске алудан асқан қайғылы да мұнды сәт жоқ шығар.

Уақыт тезінен жауынгерлік наградалардың түстері көмескілене береді, ал біз—ағайынды бесеуміз «Ерлігі үшін», «Жауынгерлік еңбегі үшін» медальдері мен «Қызыл Жұлдыз» және «Отан соғысы» ордендерімен наградталдық. Оларға қолың тиіп кетсе, металл ызғарын сезінесің. Алайда енді мен өмірімнің соңғы сағатына дейін ешқашан да ағаларымның алақандарының ыстық табын сезіне алмаймын. Және өзімнің соңғы сағатыма дейін сонау алыс жылдарға ойша оралып, олардың жас дауыстарын тыңдаймын. Жалғыз... Бесеуден қалған жалғыз...

А. ВАСЮТИН,

**отставкадағы майор, Қазақстан
Республикасының еңбек
сіңірген тәлімгері.**

ОДЕРДІҢ АРҒЫ ЖАҒЫ — БЕРЛИН

1945 жылдың сол қаңтарындағы түнде мазасызданып, ешкім де ұйықтай алмады. Түні бойы қар аралас жаңбыр жауды. Адам төзгісіз ауыр сәт туды, алайда, бізге қайтсек те шыдау қажет болатын. Себебі бізді, жақында таратылған паракшаларда айтылғанындай, Ұлы Отан соғысының аса бір ірі операциясы — Висладан Одерге дейін — 500 километр жолды жүріп өту қажеттілігі күтіп тұрған. Жау жағы бұл аумақты дер уақытында Нид, Пилица, Варта, Одер өзендерінің жағалауларымен өтетін жеті қорғаныс линисымен бекітіп алған еді, ал Одердің арғы жағы — Берлин. Берлин бағытында біздің де, жаулардың да ірі әскери күштері шоғырландырылған болатын. Басқа таңдау жоқ, фашистердің артында — біз талқандай сокқы беретін Берлин.

Висла — Одер операциясының мақсаты қысқаша және нақтылы осылай белгіленген-ді.

Техника және әскерлік толтырған Сандомир плацдармында жеті жалпы әскери армия, екі танк армиясы, 15 мыңнан астам зеңбіректер, төрт мыңға жуық танк пен өздігінен жүретін зеңбіректер тұрды. Плацдармды екі мыңнан астам ұшақ қорғауға алып, күшті әуе қалқанын жасады. Біздің бірінші Украин майданы шабуылға шығуға даярланды.

Фашистік Германияға тура бағытталған миллиондаған осынау әскери күштерде резервтік Бас командиваниенің 13-шісінде мен және менің көптеген жерлестерім-солтүстік-тарлықтай орын алды.

Онда танкке қарсы истребительдерден бастап, 450 миллиметрлік зеңбірекке дейінгі әртүрлі калибрлі жеті жүзден астам зеңбіректер болатын. Соғыс барысында артиллериялық корпус пен дивизиялар немістердің талай қарсы шабуылдарын жүзеге асырмай тастады. Оның алғашқысында, яғни 13-шісінде мен және менің көптеген жерлестерім-солтүстік-қазақстандықтар соғыстық.

«Атындар» деген команда берілгенде әлі қараңғы болатын, зеңбіректердің жаппай гүрсілі шабуылдың басталғаны жөнінде хабар бергендей болды. Артиллерия гүрсілінің

күштілігі сондай — құлақ тұндырды десек болады. Жергілікті тұрғындар кейін бұл артиллериялық дайындықтың жаңғырығы 30 километр жерде естіліп, 15 километр радиустағы үйлердің терезелерінің шынылары сыңғырлағанын айтты.

Артиллериялық дайындық екі сағатқа созылды. Біздің артиллериямыздан атылған снарядтардың жойқындығы сондай — нәтижесінде жаудың негізгі атыс ұялары жойылып, қарсыласушы күштері талқандалды.

Бұл күні біздің дивизия бірнеше рет өзінің позициясын өзгертті. Таңғы 11-ге таман барлық жақтағы қарсыластарымыз шегіне бастады. Зеңбіректер қалған атыс ұялары мен жерге көмілген танкілерді тура көздеп атқылай берді. Біздің жаяу әскерлер қайта-қайта ұрысқа көтерілді. Танктеріміз бұза-жара шабуылға шығып, фашистерді әртіндегі қорғаныста да талқандай түсті. Гитлершілер танктердің көмегімен әденеше рет қарсы шабуылға шықты. Алайда олардың қайсысы болсын шегінуден аяқталды.

Бірінші күні біз жау бекінісіне 25 километр кие-жара ендік. Кейінгі күндері де шабуылдай түстік, гитлершілер жанталаса шегінді. Ауа райы түзелісімен авиация ұрысқа кірісті. Соғыса жүріп, 100 километр өтіп, біз ірі қала — Кельцені алдық. 2 күннен кейін біздің әскер Польшаның әскери-өнеркәсіп орталығы — Ченстохово қаласын шабуыл жасай жүріп алды. Осының нәтижесінде Варшаваны ұстап тұрған 100 мыңдық неміс армиясын қоршауға алу аяқталды. 17 қаңтарда Польша әскерінің және І—Белорусс майданының бөлімшелерімен Варшава немістерден тазартылды.

Күн түн демей І-ші Украин майданы жауларды талқандай түсті. Қарсыластарымызды өкшелей куу екпіні күн санап үдей түсті. Қазанға түскендей қоршауда қалып, оны бұзып өтуге әрекеттенген 100 мыңдай неміс топтарымен біздің әскерлер кескілесе соғысуға тура келді.

Плацдармдағы соғыс әрекеттері кезінде біз де солдаттарымыз бен офицерлерімізді аз жоғалтқан жоқпыз. Солардың бірі — біздің жерлес-петропавлдық, бөлімше командирі, аға сержант Трофимов. Соғысқа дейін ол Петропавл станциясында дистанциялық белгі беру бастығы болып жұмыс істеді. Соғыстан кейін мен батыл байланысшының жанұясымен әлденеше рет кездестім.

Германиямен шекаралас Польшаның Пиотракув қаласында біз неміс бекінісін талқандауды аяқтадық. Осы жерде біздің әскерді қайта жасақтау жүргізіліп, мынайдай шешім қабылданды: жаяу-әскерлердің алыста қалып қоюларына байланысты біздің артиллеристер армия генералы П. С. Рыбалконың 3-ші гвардиялық армиясының танкілеріне еріп жүру қажет, ол үшін бізге граната мен автоматтар беріп, әр танкіге 5—7 адамнан мінгізіп алып, Германияның шекарасына қарай жүйткі жөнелдік. Жол бойында айтарлықтай қарсылық көрмеген біздің танк тобы таңғы 6-да шабуылды күтпеген, электр шамдары жарқырап, кәсіпорындары жұмыс істеп жатқан алаңсыз неміс қаласына басып кірдік.

Фашистік Германияның аумағына кіргеніміз туралы хабарды біз қуана қабылдадық. 1945 жылы біздің дивизия Одерге шықты.

Біздің алдымызда жаңа сын, жаңа ұрыстар, жаңа жеңістер күтіп тұрды. Берлинге дейін 70 километр ғана қалған еді. Алайда ол менің жауынгерлік жолымның келесі бір белесі.

Висла-Одер операциясы басталған күндерден бізді 50 жыл бөліп тұр. Соғысқа қатысқандар, майдангерлер күн өткен сайын азая түсуде — ескі жарақаттар, отты жылдардың әскери ауыртпалықтары ғұмырды қысқарпаса, ұзартпайды. Тек соңғы 10—20 жылда ғана менің жауынгер жолдастарым, петропавлдық-полктастарым, старшина И. Земляков, аға сержант Н. Ляков, А. Дудоркин, қатардағы жауынгерлер С. Баймұханбетов, Е. Шевченко өмірден өтті.

Бүгінде қала мен облыс көлемінде полктас 25 жерлесімнің үшеуі ғана қалды. Олар: мен, дивизияның 47-ші бригадасының взвод командирі аға лейтенант Орест Голышев, кантарда 90 жасқа толған қатардағы жауынгер Иван Бородавкин.

Біздің дивизия ардагерлерінің 1988 жылғы соңғы кездесуіне 175 адам келді, ал 50 адам сырқат себепті келе алмады. Толық емес мәлімет бойынша бүгінде 125-ке жуық ардагер тірі жүр, ол дивизияның жалпы құрамының небары 1 проценті.

Ұлы Отан соғысының атақты шайқастары кезіндегі Куликово, Бородино сияқты аңыздар мен ерлік дастандарына айналады. Ерлік пен қасіретке толы күндер мен жылдардан не қалады? Әрине, естелік. Фашизмді жеңіп, жер бетінен

күртқандарға, Жеңіс, Отан тұғыры үшін жандарын, жастықшақтарын, махаббаттарын, армандарын пидә етіп, ақтықдемдеріне дейін өздерінің анттарына, халыққа, Отанға деген адалдықтарын таңытқандарға шексіз құрмет, бас не тағзым етелік.

Алкаптар мен майдан жолдарында, гүлзарларда, қалалар мен жұмысшы поселкелерінде, ауыл алаңдарында — адымдай басқан тас солдаттар, ал адамдар ескерткіштер мен құлпытастар етегіне гүл шоқтарын қоя тұрып, оларға бас иіп тағзым етеді.

КЕРЧЬТЕН СЕВАСТОПОЛЬГЕ ДЕЙІН

Менің майдандағы жолдарым Приморье жеке армиясының құрамында Керчьтен Севастопольге дейін созылды. Одан әрі қарай 4-ші Украин майданының құрамында Польша мен Чехословакияның қалалары — Водовицаны, Спишска Нова-вес пен Спишка Стара-весті, Левочті, Моравия аралын, Оломоуцті азат етуге қатыстым. Өмір бойы ұмытылмайтын сол оқиғалар қазіргі уақытта да — арада 50 жыл өтсе де—әлі есімде.

Сондай ұмытылмайтын оқиғалардың бірі—Қырым үшін шайқас. 1943 жылдың қазан айының аяқ кезінде біздің Қызыл тулы 128-ші гвардиялық таулы-атқыштар дивизиясының 327-ші гвардиялық таулы-атқыштар полкі Керчь бұғазы арқылы сау етіп жағаға түсе қалуға дайындалып жаттық. Бізді күні-түн жаттықтырды, түнгі кездейсоқтық жағдайларды жеңе білуге, түнгі айкастардың, десанттік операциялардың ерекшеліктерін үйретті.

Көп ұзамай Керьтін басты бағытында алғашқы эшелон түсе-түсе қалып, шағын плацдармға жайғасты. Міне, кезек бізге де келді. Түн ішінде кемеге отырдық. Әлі есімде, теңіздің өкпек суық желі соғып тұрды. Бірақ біз қара терге түстік. Топ-тобымызбен түсіп жатқан бізге жол бермеу үшін фашист әскерлері октың астына алды. Снарядтар жарқ-жұрқ жарылып, пулеметтер боратып тұр. Жүректі шайлықтыратын көрініс. Жаулардың снарядтары кез келген сәтте біздің кемеге дәл тиюі мүмкін. Ақыры жағаға да аяғымыз тиіп, аянбай айкасқа түстік.

Приморье жеке армиясы командованиесінің Жоғарғы Бас командованиенің ставкасына берген хабарламаларының бірінде біздің дивизияның қиын шайқасын былай баяндаған: «128-ші гвардиялық атқыштар дивизиясы қолма-қол шайқасқа дейін барған кескілескен ұрыстан кейін қарсыластардың үндерін өшіріп, 92,7 жотаны тұтастай алды. Дұшпандар аянбай қарсыласып бақты. Ұрыстар кескілескен сипат алды, жауынгерлер әр жота үшін атой салды, өйткені оларды айналып өту мүмкін емес еді, себебі мұндай тар майданда терең бойлап маневр жасай алмайсың, ал жақын маңдағы қойнаулар мен сайларды айналып өтуге және болмайды: көршілес жоталардан оқтар жауып тұр».

Бірақ каншама әрекет жасағандарымен, Керчь қаласын ала алмады. Сондықтан біздің дивизия ұзақ қорғанысқа көшті. Қорғаныс ұрыстарының қай жағынан болсын жауынгерлерді титықтататыны майдангерлерге мәлім. Керчь түбегінің көлденеңі 10 километрге, ені 8 километрге тең плацдармында бұған көзіміз әбден жетті. Алдымызда — жау, артымызда — бұғаз бен теңіз.

Түбектегі қыс жағдайындағы теңіздің дымқыл да суық ауа райы жағдайымызды ауырлата түсті. Күнде таңертең қайта-қайта қар жауып, түске қарай еріп кетеді, ал кешкілік аяз шеңгелін салады. Бәріміздің кигеніміз—бәтенке мен шинель, жылымық болған соң пима мен тон бермеген. Төрт ай осылай өтті. Күллі Қырым жаудың қолында еді. Түбекті жалпағынан басып солар жүрді. Жаудың ұшақтары жиі-жиі жер бауырлап ұшып келіп, бізді пулеметтерден атқылап кететін.

Былай да болды. Түске қарай жаудың солдаттары ауызға салатын сырнайларында ойнап, содан соң: «орыстар, түскі тамаққа!» деп сыбызғыларын үрлейтін. Тым-тырыс бола қалатын.

Кейде осындай «сазды үзіліс» пен «шақырыстан» кейін мишаларын жаудыратын. Аты Иран, ұлты өзбек окоптас көршім осындай атыс кезінде көзін жұмды. Қорғаныс ұрыстары кезінде шығынымыз аз болған жоқ: біздің взводтың командирі және мен білетін екі жауынгер қаза тапты. Әрине, қатардағы жауынгер болғандықтан, батальонның, полктің, тіпті ротаның да шығындары маған қараңғы.

Бәріміз де тезірек шабуылға шықсақ дейміз. Алайда командованиенің өз есебі өзінде екен. 1944 жылдың 11 сәуірінде ғана алапат шайқас басталды.

Бұл күні біз таңсәріде өз окоптарымыздан атып-атып шығып, жауған октың астында гитлершілерге қарай бет түзедік.

Біздің артиллерия жаудың атыс нүктелерін үсті-үстіне ату да. Екі жақ артиллерияның, минометтердің, ату қаруларының барлық түрлерінен атқылап жатқандай. Снарядтар біресе анда, біресе мында жарылады, төбеңде де, оның мен солыңда да — ысқырған оқтар. Тірі қалам деп ешкім де ойламаз, сірә. Мұндайда адам бәрін де ұмытып, бір пәрсені ғана біледі: ілгері жылжу керек, басқаша болуы мүмкін емес.

Сол күні гитлершілер Керчьтен аласталды. Одан кейінгі шабуылымыз үдей түсті. Ұрыс жүргізе отырып, Феодосия арқылы Қырымның күңгей жағалаулары мен Севастопольге шық-

тық. Біздің қызыл тулы таулы—атқыштар гвардиялық полкі дивизияның басқа бөлімдерімен тізе қоса отырып, Херсонес мүйісіне басты сокқы берді.

Онда жаулар қалың күшпен қатты қарсылық көрсетіп, қарсы шабуылға да шықты. 8—9 мамырда біздің полк пулеметтер мен зеңбіректерден атқан қалың оқтың астында қалды. Гитлершілер алты ұңғылы минометтерін іске қосып, төңіректі от—жалынға орады.

Түн ортасында бастапқы шепке оралу жөнінде бұйрық келіп түсті. Шығын көп еді. Рота командирі, оның ординаресеі—өзіміздің облыстағы Преснов ауданының тумасы Есләм және баскалар мерт болды. Өкінішке орай, Есләмнің фамилиясын ұмыттым. Соғыста біз, жас жауынгерлер, бір-бірімізді есімімізбен ғана атайтынбыз. Күнделік жазып отыруды білмедік және соңыра соғыс туралы естеліктер жазамыз деп ойлаған да жоқпыз. Жауды жеңіп, үйге қайтудан басқа мақсат, басқа әрекет болған емес. Соғыстың небір көріністері ұмытылып та қалды. Уақытқа не дауа?!

Жау жағы қаншама жанталаса қарсыласқанымен, Қырым үшін шайқастың нәтижесі алдын-ала белгілі еді. 12 мамырға қараған түнде ақтық шабуыл басталды. Жағдайдың тұйыққа тірелгеніне қарамастан, гитлершілер аянбай шайқасты. Танктер, зеңбіректер және адамдар мидай араласып кетті. Фашистік командование теңіз арқылы шығарғысы келген жаудың солдаттары мен соғыс техникалары Херсонес мүйісіне көптеп шоғырланды. Олардың қарсылығынан түк шықпады. Неміс пен румын солдаттары мен офицерлері мың-мыңдап тұтқынға түсті.

1944 жылдың 12 мамырында Қырым толық азат етілді. Сол күні түстен кейін мен қолымнан жараландым. Алайда ұрыс біткенше майдан даласынан кеткен жоқпын. Мақтаныш, орындалған борыш сезімі бойды билеп алды. Қырым үшін бірнеше ай бойы қорғанған және шабуылдаған шайқастарда бастан кешкен қиындықтар сылып алып тастағандай бір-ақ күнде ұмыт болды. Бұл ұлан-асыр қуаныш еді. Бірақ қанды көйлек жолдастарымыздан айрылғанымыз қуанышымызға көлеңкесін түсіріп тұрды.

Қырым үшін жүргізілген ұрыстардың ұмытылмайтын себебі сол—мен онда жауынгерлік жағынан шыңдалып, десанттік операциялардың, қорғаныс және шабуыл ұрыстарының бүкіл ауыртпалығы мен қауіптілігін өз басымнан өткеріп қана қойған жоқпын, сонымен бірге мен онда жауынгерлік достықтың парқын пайымдадым.

Қорғаныста жатқанымызда күннің көзі шыға қалса, атыс басылған кезде окоптан шығып, траншеяға түсіп кептірініп, көршілерімізбен тілге келетінбіз. Менің сол жақтағы көршім — жас, менімен шамалас Иран деген өзбек (кейін мерт болды), оң жағымда — Сергей Щербаков — 45 пен 50-дің арасындағы кісі. Талайды көрген тарланның өзі еді. Соғыста ержүрек болудың да, сонымен бірге кездейсоқтықтан аман қала білудің де маңызды екенін өзінің жауынгерлік және өмір тәжірибесі бойынша әрқашан атап көрсететін. Атыс басылған кезде Иран екеуміз бастарымызды көтеріп, жау жаққа көз жіберетінімізді ол да байқап қалыпты. Не болып, не қойып жатқаны бізге қызық еді.

— Сендердің әуестіктерің түптеріңе жетуі мүмкін, — деп ол жекіріп әрі әкелік қамқорлықпен ескерту жасады. — Бастарыңды шығармаңдар, ұлдарым менің. Аналарың тосып отыр. Өмірлерің әлі алда.

Кейіннен Иран қаза тапқанда С. Щербаков әкесі сияқты қатты қайғырды. Бұл жауынгерлік достықтың бір көрінісі ғана. Ұлттары басқа жауынгерлердің туыскандық қарым-қатынастарының небір мысалдарын әр ардагер келтіре алады. Халықтардың шынайы туыскандық достығы Ұлы Жеңіске жеткізген басты күштердің бірі болды.

ОГОНЕК

Слова М. Исаковского

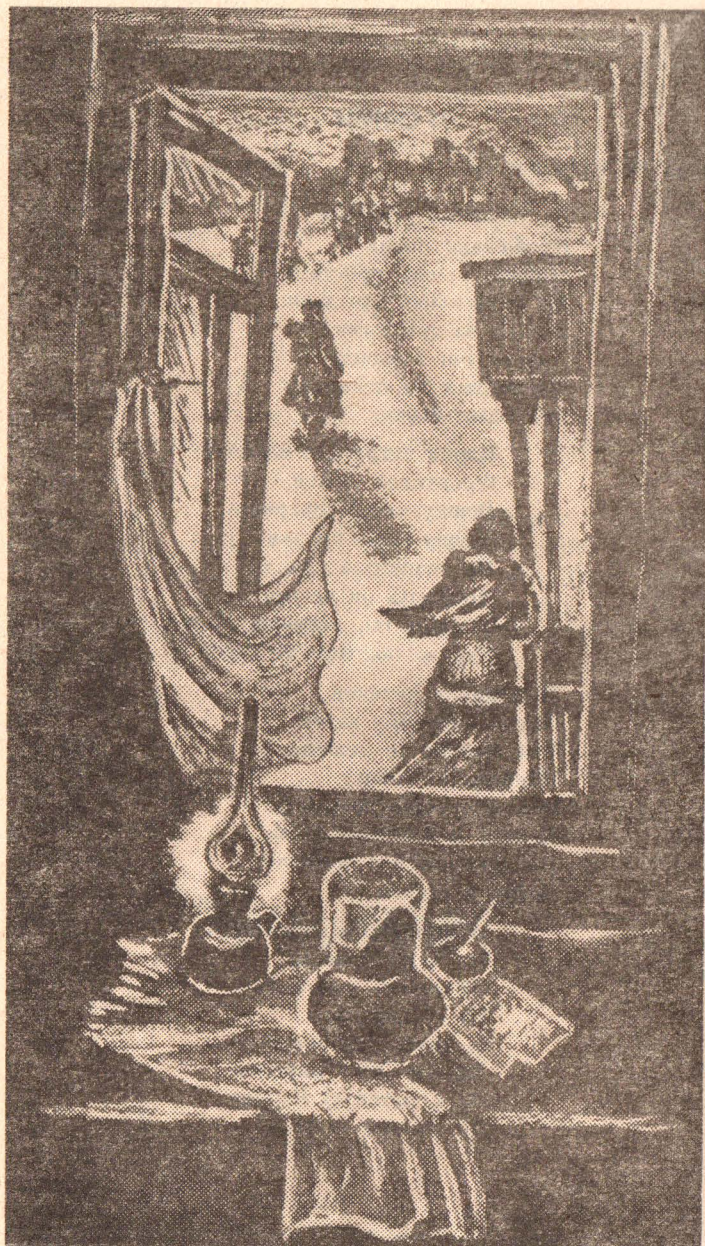
Музыка народная.

На позицию девушка
Провожала бойца.
Темной ночью простилася
На ступеньках крыльца.
И пока за туманами
Видеть мог паренек,
На окошке на девичьем
Все горел огонек.

Парня встретила славная
Фронтная семья,
Всюду были товарищи,
Всюду были друзья,
Но знакомую улицу
Позабыть он не мог:
«Где ж ты, девушка милая,
Где ж ты, мой огонек?».

И подруга далекая
Парню весточку шлет,
Что любовь ее девичья
Никогда не умрет.
Все, что было загадано,
В свой исполнится срок, —
Не погаснет без времени
Золотой огонек.

И просторно, и радостно
На душе у бойца
От такого хорошего
От ее письмаца.
И врага ненавистного
Крепче бьет паренек
За Советскую Родину,
За родной огонек.

И. ПЕРЬЕВ,
Мәскеу түбіндегі шайқастарға
қатысушы, Фрунзе жеке кур-
санттар бригадасы ротасының
бұрынғы комсоргы

НЕБӘРІ БІР МИНУТ...

1942 жылдың ақпаңында Жеке Фрунзе курсанттар бригадасы Старая Руссаның маңында алға жылжи отырып, ауыр шайқастар жүргізіп жатты. Әбден шаршап, әлдері құрыған курсанттар аяқтарынан басып тұра алмауға айналды. Бұған қоса аяз жалап тұрса, интенданттар артта қалып қойса, біздің бәріміздің өлердей қалжырағанымызды өзіңіз де түсінер едіңіз. Дәтке қуат болғаны бір-ақ нәрсе: тек қана шабуылға шыға отырып, туған жерді бірте-бірте азат етумен болдык.

Десе де жауынгерлер күшінің де шегі бар ғой. Мен айтқалы отырған мына бір оқиға жақсы фильм сияқты жадымда қалған көріністер.

Енді ғана азат етілген, түгелдей дерлік күйіп кеткен село. Біз гитлершілер қыстап шыққан, қирамай қалған кең жер-төлені тауып алдық. Әбден қажыған жауынгерлердің таңғы ыстық тамақты тосуға шамалары келмеді—қисая сала бәрі қорылға басты. Тәбет тартқанына қарамастан, тамақты ұйқы жеңіп кетті. Далада-ақ қар, аз-мұз тыныштық, тынысыңды жарылтатын жып-жылы жертөленің іші де тым-тырыс, көмпиген сабан төсектер... Бір сөзбен айтқанда — рахат! Титықтаған, жаңа ғана жылынған жауынгерлерді ысқырған оқтар да, бомбалардың жарылғаны да—ешқандай күш оята алмайтын сияқты.

Кенет күндізгі кезекшінің қарлығыңқы даусы ап-анық естілді: «Үшінші рота, тұрындар!». Кезекшінің даусы екеніне сенгіміз келмей жатырмыз. Түсіміз сияқты ма қалай?.. Дегенмен дабыл қаққан дауысқа ұқсамайды, көкірегіннің ішкі жағынан ұрғылап жатқандай, бірақ... қатты ұйқы тырп еткізер емес.

Панин қайратына мініп, айқасқан ауыр кірпіктерін ашқысы, бір-ақ секіріп тұрғысы, жауынгерлік дағдымен жалма-жан атып тұрғысы келді, бірақ әлі құрыған, дел-сал денесі санасының дегеніне көнбеді...

«Сендер не, өліп қалғансыңдар ма өздерің? Тұрындар! Сапқа тұруға шығындар!». Талап еткен бұйрық тағы да, енді ап-анық естілді.

«Иә, мұнысы бұйрық. Және де старшинаның даусы сияқты.

Тұру керек, туру керек, тұру керек». Панин ерік-күшін сарқа жұмсап әуелі өзін зорлап отырғызды, сонан соң көзін ашты. Қараса: жауынгерлер қаракөленке жертөледе қаннен-каперсіз ұйықтап жатыр. Шайқастарда шындалған жауынгерлердің шаршап-шалдыққандығы әскери әмірден де күштірек болып шықты: рота осымен екінші бұйрықты орындамады, ал бұл қатаң жазаланатын жағдай. «Егер үшінші рет команда берілсе, жауынгерлер тағы да тұрмаса... — деп ойлады Панин. Кенет басына сап етіп бір ой келе қалды. Панин... әнге басты. Қарлығыңқы даусымен, жасқаншақтап, осы жағдайға сай келе қоймайтын әнге басты:

Барамын мен неліктен күйіп-жанып,
Жүрегім, не қыл дейсің жиі қағып?
Неліктен барлығынан біреуін-ақ
Өмірде ұнатамыз сүйіп анық?

Күндізгі кезекші Панинге бақырайып қарады. Старшинаны ежелгі аңыздардағы ағаш құдай дерсің. Оған қарайтын Панин бе, — аузына түскенін әндетіп тұр: «Жігіттерді оятады сол ғана, күш береді және жігер береді, бастайды алға далада қарлы, сұп-суық, сонсоң бізді шығарады шайқасқа...».

Панин барған сайын қаттырақ, сенімді түрде даусын соза түсті. Ән аяқталып болғанша жүздеген әлуетті де жас жігіттер жапыр-жұпыр есікке қарай ұмтылды. Бір минуттен кейін рота сап түзеп тұрды.

«Ән салған кім?» — Рота командирі кеңірдегін жырта сұрасын келіп. Бәрі де үн-түнсіз. Офицер өз сұрағын қайталағанда оң қанаттан бір жауынгер саптан шықты.

«Мен, жолдас лейтенант. Комсорг, курсант Панин». — «Рота сапқа тұруға бес минут кешікті, бұл қылмыс», — деп командир де қоймады. Сәл-пәл үнсіздіктен кейін әдеттегі даусымен команда берді: «Рота, солға бұрыл!».

Қыстың қысқа күні еңкейейін деді, даңғыл жолмен жүру жанға батқан жоқ, бес сағат қатты ұйықтаған курсанттар тыңайып-ақ қалыпты.

Іңірдегі аспанның бір түкпірінен ұшақтар мотарларының үні естілді. Жауынгерлер тітіркендіретін неміс бомбардировщиктерінің гүрілін қағыс естіген жоқ. Олардың арт жағында ауыр бомба жарылды, ал бұлар бір ұйқтап алған жертөленің орнында опырайған қара шұңқыр қалды. Саптың соңында келе жатқан күндізгі кезекші артына қарап күңк етті де, өкінішті күймен қолын бір-ақ сілтеді: ол ұйқысы қанбаған жалғыз жауынгер еді...

А. ШЕМЕНКОВ,

**314-ші атқыштар дивизиясының
алғашқы командирі, Кеңес
Одағының Батыры, генерал-лейтенант.**

ДИВИЗИЯ ОСЫЛАЙ ЖАСАҚТАЛДЫ

1941 жылы шілденің басында, Германия Кеңес Одағына тұтқыннан шабуыл жасағаннан кейін мен бір топ офицерлермен Петропавл қаласына 314-ші атқыштар дивизиясын жасақтау үшін ұшып баруға бұйрық алдым.

Петропавлға келісімен облыстық партия комитетінің хатшысы В. Ф. Николаев жолдасқа кіріп, өзімді таныстырдым. Менімен бірге дивизияның штаб бастығы полковник В. И. Кувшинов, дивизия комиссары қызметіне батальон комиссары Мартыненко және басқа да дивизия штабына қажетті бірқатар офицерлер мен атқыштар және артиллерия полктарының командирлері келді. Обкомның хатшысымен бірге дивизияның және жауынгерлер мен командирлер құрамы орналасатын үйді көрдік. Бұл жөнінен дивизияның жасақталуына Николаев жолдастың үлкен көмек көрсеткенін атап өту керек.

Дивизия бөлімдерінің құрамын жасақтауға қатардағы жауынгер, сержант, сондай-ақ офицерлердің келуі жасалған жоспардағы есепке сай болды. Кейбір жағдайда шағын топтардың немесе жекелеген адамдардың жоспарсыз келуі бөлімдер мен бөлімшелердің жасақталуына кедергі болған жоқ.

Атты құрамалар мен көліктің колхоз-совхоздардан жеткізілуі дер мерзімінде әрі үлкен патриоттық сезіммен, ешбір бөгетсіз жүргізілді. Комиссия дәл әрі қарбаласпен жұмыс істеп, бұл мәселе дивизия бөлімдерін жасақтауға кедергі келтірген жоқ.

Бірақ материалдық бөлім және автокөлікпен жабдықтау ойдағыдай болмады. Артиллериядан алғанымыз: 76 миллиметрлік ескі үлгідегі, оның үстіне толық жабдыкталмаған зеңбіректер (көбі ақаулы), сол кезде пайдаланылып жүрген 112 миллиметрлік жарамды гаубица зеңбіректері. Оның да 12-сінің орнына 10-ын ғана алдық.

Автокөлікпен толық қамтамасыз етілдік, біздің тарапымыздан колхоз-совхоздарға, мекеме-ұйымдарға ешқандай реніш болған жоқ.

Толық жетіспегені — байланыс еді. Байланыстың техникалық құралдарымен дивизия тек тоғыз-он бес процент қана жабдықталды. Бұл алғашқы кезеңде дивизияның ұрыс қимылдарына қатты әсер етті. Ал медицина қызметкерлерімен және дәрі-дәрмекпен толық қамтамасыз етілді.

314-ші дивизия шілденің аяғы мен тамыздың басында толық жасақталып, тек жекелеген әскери-есеп мамандары ғана жетіспеді. Бірақ ол дивизияның жауынгерлік даярлығына әсер еткен жоқ.

Дивизияның жасақталуынан қандай қорытынды шығаруға болады:

1. Жоспар бойынша жасалған барлық есеп орындалды.

2. Әскерге шақыру жоспары бойынша дивизия бөлімдерін кеңейтуге Қазақстан тұрғындары үлкен патриотизммен, Отан алдындағы борышын өтеу парызы сезімімен қарады. Олар Отанға кенеттен шабуыл жасаған гитлерлік басқыншылардан қорғауға қажеттінің бәрін және дәл мерзімінде беруге тырысты. Кейде біреулер іссапарда жүріп, әскерге шақыру жүргізіліп жатқанын ести сала бәрін тастап, шақыру пункттеріне келетін.

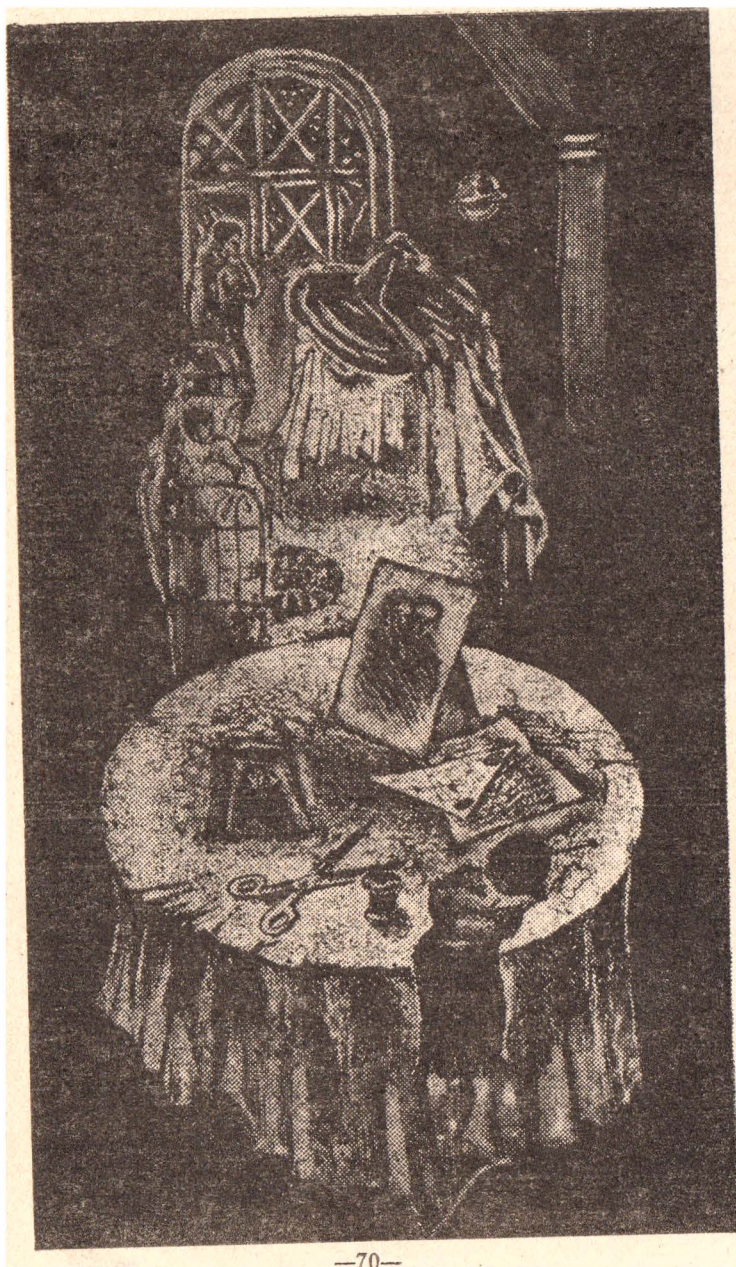
3. Жасақталып жатқан жерге адамдарды, аттар мен арбаларды, автокөлік пен материалдық бөліктерді жеткізуге партия, кеңес және қоғамдық ұйымдар үлкен көмек көрсетіп отырды.

4. Социалистік Отанын қорғауға бара жатқан жауынгерлердің де, сондай-ақ барлық Қазақстан тұрғындарының саяси-моральдық көңіл күйінде жауға деген өшпенділік сезімі ойнап тұрды. Барлық тұрғындар майданға жөнелтілген Отан қорғаушыларына үлкен патриоттық қамқорлық көрсетті. Қазақстан Республикасының делегациясы Лодейное Поле жерінде тұрған 314-ші атқыштар дивизиясына бірнеше вагон сыйлықтар әкелгені жақсы есімде. Бұл бейбіт еңбекке қол сұққан жаулармен аяусыз шайқасу жолында жауынгерлердің көңілін көтеріп, демеу болып отырды.

Тамыздың 5-інен 15-не дейін біздің дивизия бөлімдерін топтастырып, жасақтауға мүмкіндік беретін уақытымыз болды. Бұл, әрине, аз уақыт болса да, адамдардың бір-бірімен танысып, жақындасуына жеткілікті еді. Жауынгерлер ертен ұрысқа кіммен кіретінін біліп алды.

15 тамызда дивизия бөлімдерін майданға жөнелтуге дайындау туралы бұйрық алдық, 19 тамызда майданға аттанатын алғашқы эшелондар белгіленді. Сол күні үш эшелон тиеліп, жөнелтілді. Екінші эшелонда мен де жедел топпен жүріп кеттім.

ТЕМНАЯ НОЧЬ

Слова В. Агатова.

Музыка Н. Богословского.

Темная ночь, только пули свистят по степи,
Только ветер гудит в проводах,

тускло звезды мерцают.

В темную ночь ты, любимая, знаю,

не спишь

И у детской кроватки тайком ты слезу

утираешь.

Как я люблю глубину твоих ласковых глаз,

Как я хочу к ним прижаться сейчас

губами...

Темная ночь разделяет, любимая, нас,

И тревожная, черная степь пролегла

между нами.

Верю в тебя, в дорогую подругу мою,

Эта вера от пули меня темной ночью

хранила.

Радостно мне, я спокоен в смертельном бою,

Знаю, встретишь с любовью меня,

чтоб со мной не случилось.

Смерть не страшна, с ней не раз мы

встречались в степи,

Вот и теперь надо мною она кружится...

Ты меня ждешь и у детской кроватки

не спишь,

И поэтому, знаю, со мной ничего

не случится!

В. ДРОБЫШЕВ,
Щорс атындағы партизан
отряды диверсиялық тобының
бұрынғы старшинасы

БЕСІНШІ ҮМІТ

«ЖАУЫНГЕРЛІК МІНЕЗДЕМЕ

Дробышев Василий Епифанович 1944 жылғы 5 маусымнан ВКП (б) мүшелігіне кандидат. Партизан отрядында болған кезде өзін батыл, тәртіпті командир-диверсант ретінде көрсетті. Большие Коровенцы селосындағы қант заводындағы неміс гарнизонын құртуға қатысты. Екі жау өлтірілді, бір зондерфюрер тұтқынға алынды, екі автомобиль, II винтовка, бір қол пулеметі олжаланды.

Берехзна қаласы, Москвин селосы үшін ұрыстарға қатысты. Майдан линиясын, Буг өзенін, темір жол мен тас жолдарды кесіп өтуге араласты. Техника және әскер әкетіп бара жатқан алты жау эшелонын құлатуға қатысты. Алты паровоз, 22 вагон, бес автомашина, бір зеңбірек, екі пулемет құрылды, 110 неміс солдаты мен офицері өлтірілді, сексені жараланды.

Краснобруд станциясындағы неміс гарнизонын құрту кезінде ағаш кесу заводын жаруға қатысты. Бумен жұмыс істейтін двигатель, үш ағаш кесетін станок жойылды. Белгорай орманындағы жау қоршауын бұзып шығуға қатысты.

Үкімет наградасына ұсынылды.

13 қыркүйек, 1944 жыл».

Бұл көп уақыт бойы партизан отрядында болған жерлесіміз В. Е. Дробышевқа берілген жауынгерлік мінездеме. Ол Киев түбіндегі шайқастарда жау қолына түсті. Концлагерден бірнеше рет қашып шығуға әрекет жасады. Тек соңғы, бесінші ретте ғана жолы болып, партизандарға қосылған. Жау тылындағы ерліктері партизан медалімен атап өтілген.

Соғыстан кейін В. Е. Дробышев ұзақ жылдар бойы Пресновкадағы көркемөнерпаздар театрына жетекшілік етті. Кейінірек оған «Халық театры» атағы берілді. Ол республиканың еңбек сіңірген мәдениет қызметкері.

В. Е. Дробышев өзінің жауынгерлік жолы туралы «Бесінші үміт» атты повесть жазды. Біз сол повестен үзінді жариялап отырмыз.

...Мен кейінірек біздің сыртымыздан бақылау қойылғанын білдім. Кеңседегі қызметкер әйелдердің біріне жергілікті полицияның бастығы Рекуль бізді көзден таса қылмауды, қай кезде болса да, біздің қайда екенімізді айтып беруге дайын болуды тапсырыпты. Өйтпесе ол әйелге атыласың депті.

Кезекті бір жексенбінің айлы кешінде Гриша Бантуров екеуміз Колесников пен жігіттерге болашақ қимылдарымыз жайлы ақылдасуға келе жаттық. Жолдағы асхана қасында сырнай ойнатып, тасырлап би билеп жатқан жастарды көрдік. Осыны көргенде біздің қырағылығымыздан түк қалмады. Тіпті осы қызық-думанға, биге қалай араласып кеткенімізді де байқамай қалдық. Менің сырнайда да ойнағым келді. Осындағы қыздар мен жігіттерге өз елімде болған талай жиындардағы өнерімді көрсеткім келді.

Менің байқауымша, сырнайшының ойыны мәз емес, жастарға тән қызулығы аз. Ол маған сырнайын еш қиналыссыз ұсынды. Көптен бері сырнай тілдерін сағынған саусақтарым өз-өзінен жүгіріп кетті. Отты музыка үні қыздар мен жігіттерді би алаңына жұлқып шығарғандай болды.

Біршама уақыттан соң, қайдан сап еткені белгісіз, бір жүк машинасы билеушілердің тап қасына келіп тоқтай қалды. Оның кабинасынан полиция бастығы Рекуль шықты. Қолында пистолет. Жұрттың бәрі оған ысырылып жол берді. Ол түп-тура маған келді де, пистолетімен негімді нұқып:

— Ойнап болдың ба, комиссар? Кәне, тұр! — деді.

Мен орнымнан тұрдым да, сырнайды баяу орнына қойдым. Басымда бір-ақ ой ойнақшынды: «Не істеу керек?». Рекуль менің ту сыртыма шықты да, пистолетін арқама тіреп: «Мін машинаға!» — деп бұйырды. Мен асықпай кабинаға жақындап, бір аяғымды басқышқа қойдым. Дес бергенде капоттың ар жағынан немісше сөйлеген әлдебір қыз даусы естілді. Рекульдің назары сол қызға ауып, соған барды да, әлдене деп сөйлесе бастады. Маған осы азғана сәт жеткілікті еді, бір-ақ секіріп, машина қорабының сыртына шықтым. Осыны күтіп тұрғандай, өзгелер де жан-жаққа бытырап қаша бастады. Қашқан жұртқа араласып, мен де ізімді жасырдым. Рекуль болса пистолетін аспанға атқылағаннан басқа еш қайран қыла алмады.

Ал мен лезде поселке сыртына қашып шықтым. Қуанышымда шек жоқ. Түн ішінде Филипы поселкесіне жетіп, Гришамен кездестім. Ол Колесников белгілеген құпия үйге менен бұрын жеткен екен.

— Шыныңды айтшы, сен шынымен комиссарсың ба? — деді ол. Мен күлдім де: «Егер менің барлық ісім комиссарлар ісіне лайық болса, бұл мен үшін үлкен мақтаныш», — дедім әзілге шаптырып. Мұндай атақты маған жұртшылық таңса керек. Басты себеп менің Москва радиохабарлары туралы, майдандағы оқиғалар жайлы әңгімелерім болса керек.

Екі апта өткен соң, Вася ағайдың аса бір маңызды іс бойынша менімен барынша тезірек кездескісі келетіні туралы хабар жетті. Келесі күні таңсәріде Гриша екеуміз бұрынғы совхоздың бөлімшесіне келіп, Вася ағайдың үйіне кірдік. Бізді ешкім байқамағандай көрінді. Ол тез киінді де, бәріміз коридорға шықтық. Вася ағай маған Новгород-Волынск қаласының түбіндегі ормандарда әлдебір партизан отряды бар. Бірақ нақтылы орналасқан жері белгісіз. Сондықтан, деді ол, сен арнайы топ құрып, сол отрядты іздеп табуың керек.

Осыдан соң Гриша, Виктор үшеуміз жатаханадағы жігіттерге барып, тез арада партизан отрядымен байланыс жасау мүмкіндігі бар екенін, ол үшін батыл қимылдай алатын үш кісі бізге еруге тиіс екенін айттық. Жоспар бойынша бәріміз де бөлімшеден жекелеп шығып, Филипы селосында кездеспепіз. Сосын орманға кетеміз.

Осы келісімнен кейін Гриша екеуміз қайтадан Вася ағайға соқпақ болдық. Көшені кесіп өте бергенде бөлімшеге үш жүк машинасы келе жатқанын байқадық. Қораптарында қара шинельді полицайлар.

Гриша екеуміз өзен жағасына қарай қаша-қаша жөнелдік. Бірақ жау бізді көріп қоя ма деген қауіппен, өзенге жетпей бұталар арасына жата қалдық та, әрі қарай еңбектей бастадық. Өзеннің ар жағына шыққан соң Татариновка поселкесіне жеттік те, алғашқы кездескен сарайдың бұрышына тығылдық. Бұл арадан бөлімшеде не болып жатқаны айқын көрінеді екен.

Екі полицай мен бір әйел, мен айтқан кеңседегі қызметкер әйел, өзен жағасына келіп, бұталардың бойымен жылжып келе жатты. Татариновкаға бара жатқан бір баланы тоқтатты, олар одан бірденелерді сұрады. Сосын әлгі бала біздің жаққа өтіп, біз тығылып тұрған сарайдың қасына келді. «Өзен жағасында жүргендер кім?» деп сұрадық одан. «Полицайлар екі партизанды іздеп жүр. Біреуі ұзын бойлы, екіншісі кішкентай, үстінде жасыл куртка», — деп жауап берді бала. Солай деді де бізге, Гришаның үстіндегі жасыл курткаға тесіле қарады. Біз оған бізді көргені туралы ешкімге

тіс жармауын қатаң тапсырды, әйтпесе немістер бүкіл село-ны өртеп жіберді. Ол бізге ауымды ашпаймын деп уәде берді де, кетіп қалды.

Гриша екеуіміз басқа сарайға еніп, шатыр астындағы шөпке тығылды. Сарайдан біз тек түнде ғана шығып, Филипыға жол тарттық. Мұнда бізді бөлімшеде уағдаласқан жігіттер күтуге тиіс-ті. Жол бойында біз бөлімшеде не болғанын білгіміз келді. Колесниковтың үйі мен жатақханаға бару қауіпті еді. Онда тосқауыл болуы мүмкін. Сондықтан біз ұста дүкені қасындағы шеткі үйге кірдік. Мұнда көп балалы жалғызбасты әйел тұратын. Ол әйел бізге полицаайлардың барлық әскери тұтқындарды, селодағы барлық еркектерді, солардың ішінде Колесников Вася ағайды да ұстап әкеткенін айтты. Бәрінің қолын сыммен байлаған. Сөйтіп арандатушы қыларын қылып тынды. Соның кесірінен біздің астыртын ұйымымыздың күл-талқаны шықты. Бізге бұл арадан тез де біржола кететін уақыт туды.

Түнде Филипыға жетіп, уағдаласқан жігіттермен табыстық. Таңсәріде бәріміз де қайтсек те партизандармен кездесу үшін орманға сіндік. Бес тәулік бойы сенделсек те, ешкімді таба алмадық. Азғантай азық-түлігіміз бітті де, ашыға бастадық. Амал жоқ, қанша қауіп төнсе де, бір селоға кіріп, азық-түлік табу қажет болды.

Осы оймен ағаш арасында келе жатқанда: «Тоқта!» — деген бейтаныс дауыс естілді. Бәріміз де саскалақтап, бұл кім екен деп жан-жағымызға алақтадық. Бұта арасынан орта бойлы, тығыз денелі ер адам шықты. Қолында — револьвер. Оның соңынан қолдарында винтовка, гранат бар төрт жігіт пайда болды.

Шитовтың партизан отрядының барлау-диверсиялық тобымен біз осылай кездестік. Біздің бақытымызда шек жоқ. Біраз әңгімелескен соң, бәріміз де өзара танысып алдық. Барлаушылар бізге азық-түлігінен бөлісіп берді. Қарынға аз-мұз ел қонған соң, бізді осы топқа қабылдауын сұрадық. Манағы қолында револьвері бар ер адам осы топтың командирі екен. Өзгелер оны Митя-моряк деп атайды. Ол бізді тобына қабылдады да, тап осы түні жергілікті полицияны құрту және қант заводын жару үшін жауынгерлік операция өткізуді ұсынды. Қант заводының орналасқан жері, кірер-шығар жолдары, күзеті туралы мәліметтерді оған айттық.

Партизандар қолда бар қаруларын бізбен бөлісті. Әркімнің қолына не винтовка, не пистолет, не гранат тиді.

Осы алғашқы партизандық ұрыста біз полиция учаскесін талқандап, қант заводуын жарып қана қоймай, кегімізді де қайтардық. Бүкіл қарауыл қарусыздандырылды, зондерфюрер мен полиция бастығы Рекуль қолға түсті. Екеуі де біздің үкіміміз бойынша атылды. Заводтың машина бөлімі аспанға ұшты, екі автомашина олжа болды. Біз оған жиырма шақты қап қант тиеп, орманға тарттық.

Партизан отрядында менің нағыз жаауынгерлік өмірім өтті, «Үлкен жерден» біздің отрядқа ұшып келген алғашқы самолетпен туыстарыма хат жолдадым. Олар мені соғыстың басынан бері, яғни екі жыл бойы хабарсыз кетті деп жүрген болар. Көп кешікпей самолеттердің бірінен әкемнен, қарындасым мен інілерімнен жауап хат та алдым. Оны оқығанда көзіме еріксіз жас оралды. Көңіл зердесінде тек кескілескен ұрыстар ғана емес, осындай жүрек елжірер сәттер де мәңгіге сақталып қалады екен...

Қ. ҚАЛИЕВ,

**62-ші гвардиялық дивизияның
қатардағы жауынгері.**

АЛҒАШҚЫ ШАБУЫЛ

Соғыс жөніндегі естелік үшін осы тақырыпты таңдап алуыма мына бір жәйт себеп болды. 1943 жылдың қазанында мен жараланып, Грязи станциясындағы госпитальға түстім. Менімен бірге онда Черяпкин деген солдат емделіп жатты. Денесі еңгезердей, қасқа бастау, жасы 40-тың маңайындағы азамат еді. Өзі сөзшен, қылжакбастау болатын. Жау оғы оның кіші дәрет жолдарын зақымдаған екен, сондықтан күнде таңертен оның кереуетінің асты кішігірім «көлшік» болып жататын. Бірақ ол бұл жәйтке де қысылмайтын, бәрін әзіл-оспаққа айналдырып жүре беретін.

Госпитальдағы жаралылардың (денсаулық жағдайы мүмкіндік берсе) бағатыны көбіне-көп қысыр сөз, әрнәрсеге пікір таласу. Сондай «өзекті таластардың» бірі — жауынгердің майдангерлік стажы. Кім майданда ұзағырақ болса, соның «майдангерлік стажы» көбірек саналады деп өзеуресетін кейбіреулер. Оған Черяпкин әсте көнбеуші еді.

— Бұл бос сөз, — дейтін ол. — Алдыңғы шепте немесе соның маңында айлап, емес, жылдап жүре беруге болады. Бірақ қанша жүрсе де, жаудың жүзін бірде-бір рет көрмегендер қаншама! Сондайларды да «майдангерлік стажы» көп деуге бола ма? Мысалы, менің мына көршім Гариповқа қараңдар, — деп жалғастыратын сөзін ол. — Ол соғыстың алғашқы күнінен бері майданда, алғы шеп жақта жүрді. Ал госпитальға екі жыл үш айдан соң ғана түсті. Неге? Басты себеп, ол обозда қызмет етті. Жауды бетпе-бет көрген жоқ, шабуылға шыққан жоқ. Уақытпен өлшесек, оның «майдангерлік стажы» бәрімізден де артық. Меніңше, бұл стаж жауға қарсы жасалған шабуыл санымен өлшенуі керек. Қанша рет «уралап» шабуылға шықтың, сенің «майдангерлік стажың» да сонша болады.

Несін айтасыз, темірдей қисын. Госпитальдағы талай қызылөңештер Черяпкиннің осы уәжіне амалсыз жығылатын. Сондықтан мен де өзгелерге өзімнің алғашқы «майдангерлік стажым», яғни алғашқы шабуылым туралы айтып беруді жөн көрдім.

Басын ашып айтайын, мен қатысқан алғашқы ұрыстың маңызы аса зор болды деп мақтана алмаймын. Менің әңгімемнен ешқандай ерлік пен қаһармандықты күтпеңіз. Бәрі де дағдылы жәйттей болды.

1943 жылдың 27 қыркүйегінде қараңғы түн ішінде 184-ші гвардиялық полкке қарайтын біздің екінші батальон Днепрді кесіп өтіп, оның оң жағалауына бекіндік. Окоп қазып, сол окоптарда сәл ғана мызғи беріп едік, ротамыздың командирі аға лейтенант Бахановтың: «Тұрындар!» деген командасын естідік. Ол окоптарды аралап жүр екен, қасында біздің взводтың командирі лейтенант Темкин бар, Темкин қызбалау адам еді:

— Тез, тез! Бөлімше-бөлімше болып бөлініңдер! — деп дегбірімізді алып жатыр.

Қарсы алдымызда әлдебір деревняның нобайы қарауытады. Біздің міндет — сол деревнядан жауды қуып шығып, басып алу. Батальонымыз үш ротасы түгел қалпында шабуылға шықты. Біздің рота алға қозғалған шептің орта тұсында. Біз шабуыл шебіне жақындап келеміз, бірақ жау жағында үн жоқ. Рас, алғаш сәтте бір пулемет «қаңқ-қаңқ» етіп еді, біздің жақ дыбыс шығармады. Мұндай үнсіздік жүйкеге әбден тиеді екен. Арада 51 жыл өтсе де, осы құпия тыныштық әлі менің есімде.

Міне, өлімді көзге елестетер осынау тылсым тыныштықты командирдің. «Жатындар! Шешуші шабуылға әзірленіңдер!» — деген әмірі бұзды. Деревняға 150—200 метрдей қалыпты. Батальон жата қалды. Бәріміз қаруларымызды соңғы рет тексеріп алдық. Бірнеше минуттан соң аспанға жарқ етіп ақ ракета көтерілді. Соның артынан-ақ: «Алға!»—деген жігерлі айғай естілді.

Бұл әмірді біздің взвод командирі де қайталады. Жоғары көтерген қолында пистолет, шеп орнынан ақырын ғана көтеріліп, аспай-саспай алға жылжып келеді. Әлдекім «Ура!» деп айғайлайды, оған біз де қосылып қоямыз.

Менің жеке қаруым—оптикалық қарауылы бар мергендер винтовкасы еді. Бірақ мұндай винтовкаға ие болған соң, мені кәсіби мерген болған екен деп қалмаңыздар. Мен взвод байланысшысы едім, осындай қару маған сол себепті тиісті болатын. Рас, осыдан аз бұрын мергендердің екі күндік семинары болған-ды. Сонда менің көрсеткішім «жақсы» деп бағаланған болатын.

Деревняның шеткі үйлері ескірген тамдар екен. Соларды айналып өткенде біз бір-бірімізден көз жазып қалдық. Түн қараңғылығы әлі сейілген жоқ-ты. Біздің міндет—үйлерді жаудан тазартып, деревняның шығысына шығу. Мен де тактикалық жаттығуларда үйренгенімді істеп, үйлерді «солдан оңға» қарай айналып келемін. Көп ұзамай жау солдатын байқадым. Ол жан-жағына жалтақтай қарап, менің сол жағымдағы төбешікке көтеріліп келеді екен. Қолында автомат. Мен жалма-жан жүрелеп отыра қалдым да, жаудың жауырынын көздеп, шүріппені басып қалдым. Жау жалп етті. Неге екенін білмеймін, осы сәтте менің делебем қозып кетіп, винтовкамды аспанға көтеріп: «Есть один!» — деп айғайлап жіберіппін.

Осыдан кейін мен жан-жағыма көз салдым. Қарасам, көршідегі жеруіден жергілікті тұрғындар шығып келеді екен: бірнеше әйел, екі-үш сақалды қария. Бірер сәт бір-бірімізге қарастық. Кемпірлер шоқынып жатыр, кейбірі жылап жіберді. Жау тепкісінде әбден зықысы шыққан осынау жандарға қуат бөларлық бірер сөз айту керек екенін сезіндім. Сондықтан: «Шығындар, біз келдік!» — деп айғай салдым. Бірақ олар орнынан қозғалар емес, әйелдер әлденеге сыбырласып жатыр. Мен шал-кемпірлердің бұл қылығын кейін түсіндім: олардың алдында тұрған менің түрім орысқа келмейді. Үстімдегі әскери киімді де олар бұрын көрмеген. 1941 жылы бұларды біздің әскерлер тастап кеткенде, әскери форма баскаша болатын. Бірақ оларға қарайлар уақыт жоқ, жүгіре басып ілгері кете бардым.

...Біз кірген деревня қыраттын үстінде созылып жатыр екен. Бұл кезде күн біраз көтеріліп, шыжыта бастады. Үстімдегі шинельді орап алу керек болды. Осы ойымды Милешин деген солдатқа айттым. Ол да әбден бой-бой болыпты. Қайтсін, қолында 8 килограмдық қол пулеметі бар. Екеуіміз өзгелерден бөлініп қалған екенбіз. Алдымызда әлі бастырылмаған астықтың маясы көрінді. Соның көленкесінде дем алып, басқа жауынгерлерді күтіп алмақ болдық.

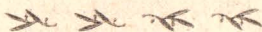
Бірақ біздің негізгі күш қырат бойымен алға кетіп қалыпты да мая маңына бізден өзге ешкім келмеді. Бұл ара жау нысанасында екен. Бізді көрісімен 600 метрдей жерден неміс пулеметі сөйлеп қоя берді. Пулемет оғы астық маясын лап еткізді. Ендігі жерде бізге осы оттан да, пулемет оғынан да жан сақтау керек болды. Дес бергенде тап қасымызда трактор соқасынан қалған жырақа бар екен, Милешин

екеуіміз еңбектеп келіп, соған жасырындық. Орналасып алған соң, жан-жағымызға қарадық. Қарсы алдымыз бұдырсыз жазық дала. Өте алыста қарайған бірдеңе көрінді. Не екені белгісіз. Бірақ жау пулеметі тап осы бағыттан атқылағанын білеміз. Милешин екеуіміз бұл қарайған жау пулеметінің алдыңғы қалқаны болар деп топшыладық. Мендегі винтовканың оптикалық қарауылынан сығалап едік, одан нақтылы ештеңе көрінбеді. Біздің бар білетініміз: неміс пулеметшілерін құртпай, алға жылжи алмаймыз.

Екеуара мынаған келістік. Мен бір обойма (бес патрон) оқ атамын. Милешин қол пулеметінен бір диск оқ атады. Кезекті менен бастайтын болдық. Нысананы 600 метрге қойдым. Сосын қарауытқан заттың төменгі жағынан ойша үшбұрыш жасадым да, үш оқты сол үшбұрыштың астына қарай, екі оқты ортасына қарай жібердім. Қалай болғанын кім білсін, мен атқан оқтардың бірі пулеметші сығалайтын саңлау арқылы өтіп, оқ атушыны жайратса керек, пулеметтің үні өшті. Ал Милешин болса оқ ата алмай қалды, қол пулеметінің ұңғысына құм құйылып, істен шығып қалыпты. Бірақ қалай болса да, біздің жолымыз ашылып, біз өз әскерлерімізді іздеп кеттік. Менің алғашқы шабуылым осылай түске тармаса бітті. Біздің батальонымыз тапсырманы орындап, аталмыш деревняны жаудан азат етті.

Мен қатысқан алғашқы шабуыл өте сәтті аяқталды. Меніңше, бұған біздің жанқияр ерлігіміз емес, шабуылымыздың жау үшін тосыннан-тосын болуы себепкер. Бұл туралы полк замполиті Қ. Ошамбаевтың кітабында былай делінген: «...Алғашқы кезеңде шабуылдың тосыннан басталуы өзін ақтады. Жауды жайбарақат жатқан жерінде басып алдық. Осыны пайдаланып, біз ұсақ гарнизондарды тез жойдық немесе бытшыт қылып қашырдық. Аласа төбешіктердегі тірек пункттері мен оқ ату нүктелерін де тез құрттық».

Көріп отырсыздар, біздің шабуылымызда ерекше ештеңе жоқ. Азамат соғысы кезіндегідей, командирлеріміз шептің алдына шыққан жоқ, жауынгерлер косылып «Интернационалды» да шырқамады, қоян-қолтық шайқас та болмады. Бірақ бұл мен үшін алғашқы ұрыс еді. Мен бұл ұрыста ажалмен алғаш рет бетпе-бет жүздестім.

ВЕЧЕР НА РЕЙДЕ

Слова А. Чуркина.
Музыка В. Соловьева-Седого.

Споемте, друзья, ведь завтра в поход
Уйдем в предрассветный туман.
Споем веселей, пусть нам подпоет
Седой боевой капитан.

ПРИПЕВ:

Прощай, любимый город!
Уходам завтра в море.
И ранней порой
Мелькнет за кормой
Знакомый платок голубой.

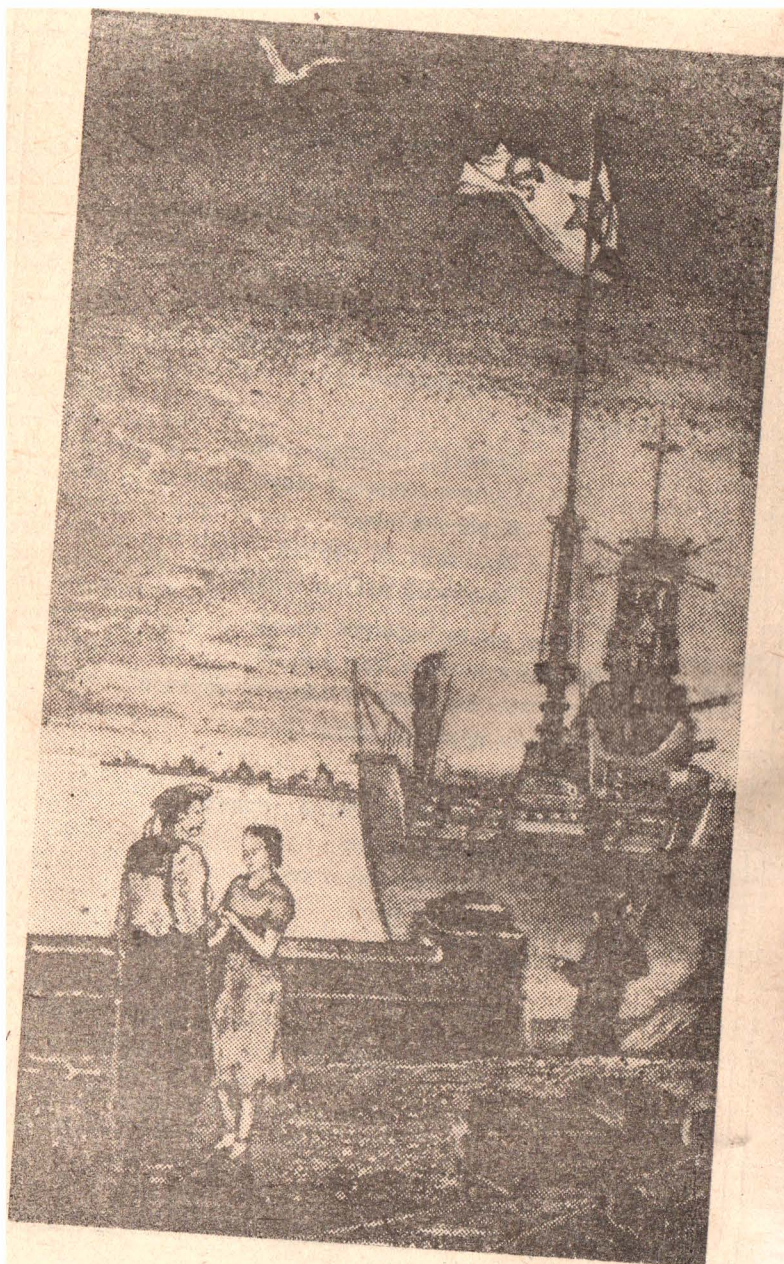
А вечер опять хороший такой,
Что песен не петь нам нельзя.
О дружбе большой, о службе морской
Подтянем дружнее, друзья!

ПРИПЕВ.

На рейде большом легла тишина,
А море окутал туман.
И берег родной целует волна,
И тихо доносит баян.

ПРИПЕВ.

И. ОШМАРИН,

**Ұлы Отан соғысының ардагері,
505-ші жеке миномет пол-
кінің бұрынғы барлаушысы.**

СЫРВА ТҮБЕГІНДЕ

Бұл Сырва түбегінде болған оқиға.

1944 жылы Ленинград майданы мен қызыл тулы Балтық флотының жауынгерлері Моонзунс операциясын жүзеге асырып, нәтижесінде Эстон КСР-нің аумағы толық азат етілді. Ондағы ауыр ұрыстар 27 қыркүйектен 24 қарашаға дейін созылды. Біздің 505-ші жеке миномет полкі Сырва аралында шайқасты. Күн сайын, ғұмыр бойы, 50 жылдан бері Сырваны естен шығармай келемін.

Басқару қосыны аршалы дөңесте болатын. Ол есіктері жоқ жөртөле еді. Оң жағында, жиырма метр жерде — тас жол. Бүкіл аралды кесіп өтіп, майдан даласы арқылы жаулар бекінен территорияға дейін созылып жатқан жол.

Сол жақта — теңіздің жалпақ жағалауы. Әріректе — абажадай неміс кемелері. Олардың бер жағында кішкентай кемелер көрінеді. Жау бекіністері және көрініп тұр. Түбектің сол жақ жағалауынан басталып, тас жол арқылы оң жақ жағалауға дейін созылып жатыр. Дүрбімен қарасаң, танк өткізбейтін терең орларға дейін көрінеді.

Біздің жауынгерлер «шұбар шұжық» деп атайтын неміс аэростаты таңертең жиі-жиі көрініп қалады. Одан бізге қалт жібермей қарайды. Оларға біздің бекіністер анық көрінеді. Бүгін әуеде асылып тұрғаны да содан.

Мен мойнымды бұрып, жау кемелеріне көз жібердім. Кенет біреуінің үстінде ақ бұлт пайда бола қалды. Іле шрапнель снаряд бұрқ етіп жарылды. Біз траншеяға баудай құладық. Жер дір ете түсті. Құлақ тұндырған жарылыс. Шаң мен түтіннен төңірек қарауытып кетті. Әуе тығыздала түсті. Темір жарықшақтар ешқайсымызға тиген жоқ.

Артынша бәрі де тына қалды.

— Тірісің бе, славяным? — деп Плющников басымнан нұқып қалды.

— Тірімін, төменірек отыр,—деп жауап бердім. Пилоткамды колыма алып, тозаңын қаға бастадым. Басым әлі де дыңылдап тұр еді.

Айлала жүгіре басқан жауынгерлер. Артиллерия бүкіл басқару қосынын атқылапты. Жаралылар да, өлгендер де бар. Радиске тура тиіпті.

Кешкілік жертөлеге тоғыстық. Толған кісілер. Снарядтан істелген шамның жарығымен бірнеше жауынгер бір ойынға кірісіпті. Біреуі жертөленің еденінде отыр, басында — біріне-бірін кигізген құлақшындар. Жалаңаяқ солдаттар әлгінің үстінен секіріп әлек. Міне, біреуі секіре алмай, құлақшындарды құлатып алды. Сол-ақ екен, ойынға қатысушылар белбеулерін алып, секіре алмағанның құйрығына бес рет дүре соқты. Ойын одан әрі жалғасты.

Мен де отыра қалып, әлгілердің ойынына ұзақ қарадым. Сонсоң қол дорбамды басыма жастап, қалғи бастадым. Туған селоның көмескілене бастаған суреттері өңімдегідей анық көрінді: үйім, көшем, жаз бойы «жоғалатын» Есілдің жағасы.

Түрткеннен оянып кеттім. Біреу қол фонарын бітіме түсіріп тұр. Жарығынан көзімді аша алмай:

— Әкетші, ей, фонарынды! — деймін.

— Разведканың бастығы шақырады. — Плюшниковтың дауысы.

Атып тұрдым. Көзімді уқалап, гимнастеркамды түзеп, плащым мен пилоткамды киіп, автоматымды алып, сыртқа шықтым. Жұлдыздары жымындаған түнгі аспан.

— Сіздің бұйрығыңыз бойынша... — деп бастықтың алдында қолымды шекеме қойып, қалшия қалдым.

— Жарайды... — деп тоқтатып тастады ол. — Бұйрықты тыңда. Плюшниковты ертіп ал да, бейтарап аймаққа өтіндер. № 2 белгінің маңында не істеліп жатқанын қараңдар да, қас қарая кейін қайтындар. Біздің сым қоршауымыздың жол жағында өтетін саңлау бар. Барғанда көресіңдер. Бәрі де түсінікті ме?

— Түсінікті.

— Таң ағарғанша баратын жерге жетіп, жасырылатын болыңдар.

Қару-жарақ пен киім-кешекті тезірек көзбен түгендеп, басқару қосынынан шықтық. Тас жолмен жүріп келеміз. Сым қоршауға жете беріп онға бұрылды. Міне, өтетін тұс. Бүг-кейдеп жүгіріп, сосын еңбектеп бейтарап алаңның ортасына жеттік. Бықырайған бір арша ағашының түбіне келіп тоқтадық. Сосын жатқан жерімізді ақырын үнгіп қаза бастадық.

Шұңқырлар қазылып болған соң жата-жата қалдық. Айнала тып-тыныш. Анда-санда ғана немістер жақтан атқан ракеталар көкке көтеріліп, біршама атырапты жап-жарық қылып жібереді. Үндемей жатырмыз. Шығыс жақ бозара бастады. Қараңғылықтың етегі түрілейін деді. Жау бекіністерінің арғы жағы да көзге шалынды. Бәрін де қарап жатырмыз. Тым-тырыс. Қозғалмай ұзақ жатқандықтан бел ауыра бастады. Екі қолымызды қайда қоярға білмейміз. Қол аяғымызды созып, шалқамыздан жатқымыз келеді. Қадала қараған көз шыдамай барады.

Күн бір сүйемдей көтерілді. Түнгі салқыннан тоңазыған біз аздап жылына бастадық.

Кенет Плющников мені шынтағымен қағып қалды.

— Көріп жатырсың ба?

— Иә. Үндеме.

Теңкиген тастан жердің астынан шыққандай екі каска қылт етіп көрінді де, жау қорғанысының арғы жағына бет түзеді. Тағы да тып-тыныш, тырс еткен дыбыс жоқ. Сәлден кейін манағы екі зат тағы да көрініп қалды. Тегінде, сол жерде блиндаж бар сияқты. Бірі кіріп, бірі шығып жатқандай.

Қарын аша бастады. Қалтама кеше салған кепкен нанды ауырма салдым. Оны ұзақ жібітіп, сосын тісіммен бір-ақ бастым да, бір-ақ жұттым. Алғы жаққа солдан оңға қарай көз салып жатырмын. Тып-тыныш. Бір нәрсе қыбыр етсеші! Кенет... Бұл не? Оң жақта, жүз метрдей жерден еңбектеп келе жатқан немістерді көрдім.

Миыма сақ ете түсті: бізді байқап қалып, айналып өтпек қой. Өзімді тыныштандырмақ боламын, «кету керек» деген ой келді.

Жағдай хауіптірек болып барады.

— Гриша, кейін қайтайық, мен бөгей тұрайын.

— Ал сен ше?

— Соңынан қайтамын. Екеуміз бірдей кете алмаймыз. Олай-пұлай болып кетсем, айтып берерсің.

Ол менің шынтағымды қысты.

Кауіп күшейіп барады. Көздеп тұрып еңбектеп келе жатқандарды бір рет жайпап өттім. Сол-ақ екен, оқтар қарсы жақтан борай бастады. Тура траншеядан атып жатыр. Жерге жабыса түстім. Немістер бүггендей жүгіріп, бізді қоршай бастады. Тағы бір рет жайпап өттім. Автоматымды біресе

ана жаққа, біресе мына жаққа бұрамын: атып жатырмын, атып жатырмын, ал басымда «Плющников кеткен шығар» деген бір сөйлем.

Кенет жер терең дем шығарғандай бүкіл майдан шебі күдірейіп кетті. Бейне бір жаулардың қорғанысын дауыл соғып өткендей бәрі де аспанға ұшты. Жорғалаған немістер атып-атып тұрып, дауылға араласып кетті.

— Ә... сұмырайлар!... — Тістеніп— мен де атын тұрдым. — Алындар сыбағаларыңды! — Автоматтан көсілте атын секіре жөнелдім. Жарылысты естімей де қалдым. Оның толқыны мені оп-оңай көтеріп, жерге қайтадан қоя салды. Түкке түсінбей отырдым да қалдым: не болды өзі? Сол аяғымда киген бәтенкем бар, тіземе дейін оралған шұлғауым да сол қалпында. Ал оң аяғымдағы бәтенкем де, шұлғауым да жоқ. Пәре-пәресі шыққан шалбарымның балағынан жіліншігімнің анпақ сүйегі шодырайып шығып тұр. Оған қолымды апарып, еңкейіп сүйек көрмегендей олай-пұлай қараймын, балтырдың жалбырап тұрған терісіне қолым тигіздім. Жан-жағыма қарадым—жатқан-тұрған бәтенке жоқ. Қайтадан аяғымға көз салдым: ағып жатқан-қан жоқ. Сәлден кейін есімді жинап, қол дорбаммен резенке алып, қара санимды онымен қысып байлап, сыртынан бинтпен тағы да таңып тастадым. Төңірекке бір қарадым да, жатқан автоматымды таяқ қылып өзіміздің позицияға қарай еңбектеуге кірістім.

Қапша еңбектедім? Бес, он минут па, мүмкін, жарты сағат шығар? Уақыттың өзі тоқтап қалды дерсің. Еңбектеу барған сайын қиындай бастады. Айнала бұрқ-сарқ жарылыс, ысқырған оқтар. Міне, біздің сым қоршауға да жеттім. Түнде Плющников екеуіміз бейтарап алаңға шыққан жерге қарай еңбектеп келеміз. Сөйтсем, сәл қиғаштау кетіпін. Енді сым қоршауды бойлай солға қарай еңбектеу керек.

— Қайда еңбектеп бара жатырсың, экеннің аузын... Бірден сымның астымен еңбекте, — дегендей болды миымда біреу.

Үнсіз бұрылдым да тура еңбектедім. Астыңғы сымға, басымды тигізбей өттім-ау, әйтеуір. Сөйтіп еңбектей бердім. Әлім құрыды. Басым сылқ ете түсті.

Үш адам жүгіріп келді. Мені блиндажға алып барды. Шалкамнан жатқызды. Әскери күзетте тұрған жас жауынгерлерге бір қарадым да, аяғым жаққа көз салдым. Өзімді сондай аяп кеттім.

— Аяқтан айрылған екенмін...—Осындай ой келді ме, әлде осылай деп айғай салдым ба? Мұрты көмірдей қап-қара бір жауынгер жау жаққа қарады да, былай деді:

— Ештеңе етпейді, жігітім, бұдан өлмейсің, ал біз ілгері қарай жүреміз.

Ыңғайсыздау болды бұл сөз. Айнала тып-тыныш екенін, маңағы тозақтың тынғанын енді ғана аңғарғандаймын. Бәрі де үнсіз.

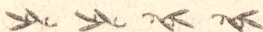
Сәлден соң сол жақтан, одан кейін оң жақтан жақын маңды жаңғырықтырған «Ура!» деген дауыс құлағымның түбінен естілді.

— Ал жігітім, сау бол! — деді мұртты жауынгер. Аяқ дүбірі естілді. Жауынгерлер жанымнан өте шықты. Олардың шабуылдап бара жатқан беті.

Мені біздің бөлімшенің жауынгерлері тауып алыпты. Плющников, әйтеуір, аман-есен оралыпты. Мені санитарлық ротаға жеткізіп, медбикеге тапсырды да, өздері соғысуға кетті.

Кешкілік сабан төселген машинаға жатқызып, дала госпиталына апарды. Онда май шамның жарығымен ап-арық жас оташы сорайып шығып тұрған жіліншігімнің сүйегін аралап, бұлшық етті кесіп тастады. Ал медбике дәкемен ұзақ танды.

Госпитальда он ай жаттым. Өйткені гангрена болып шықты. Бірнеше рет кесіп, қара саным қысқарып қалды. Әйтеуір, жазылды. Ағаш аяқпен жүріп үйрендім. «Соғыста қорқынышты болды ма?» деп сұрағанда мен әрқашан соңғы ұрысты есіме алып, ойға кетемін: сонда қалай тірі қалғанмын, миалы алқаптан жалғыз аяқпен еңбектеп өткенде аспанға бірақ ұшпағанымға қайран қаламын. Сол жерде, сол жолы жалғанның жарығын енді қайтіп көрмейтіндей едім. Соны ойласам, жүрегім қысып қалады. Денем тітіркеніп, өзіме-өзім әрең келемін. Соғыста мұндай қиналып көрген жоқпын, өлемін деп ойлаған жоқпын, енді міне, көрмейсің бе, айтқаным айдай келді.

Г. СТАРОВОЙТОВА,
дәрігер - оташы, Кеңес Армиясы
медициналық қызметінің
1941—45 жылдардағы капитаны

КҮШІМІЗ ЖЕТПЕЙТІНДЕЙ КӨРІНДІ

1941 жылы мен Алматыда медициналық институтты бітіріп шықтым. Дипломымды қолыма ұстап жатақханаға келгенім есімде, ал радиодан соғыс басталғанын айтып жатты.

Петропавл қаласына келіп, бірден әскер қатарына алынып, облыстық аурухананың аумағындағы 2446-шы эвакуациялық госпитальге қызметке орналастым. Көп ұзамай санитарлық жұмысқа кірістік — 800 адамды қабылдадық. Жаралылардың жарасын таңумен бес күн бойы госпитальден шықпадық.

Артынша мені Москваға, санитарлық басқармаға шақыртып алды. Сөйтіп жаңа қызметімді де атады — ұрыс жүргізіп жатқан әскерге, Оңтүстік, кейіннен IV Украин майданындағы 51-ші армияның жылжымалы далалық госпиталіне баратын болдым. Украинаны, Қырымды, Польшаны азат еттік.

Ұрыс қимылдары Мелитополь қаласының іргесіндегі Краснотон маңында басталды. Надежка селосынан 18 километр жерде тұр едік. Қала лапылдап жанып, көшелерде ұрыстар жүріп жатты. Фашистік басқыншыларды талқандағаннан кейін біздің жауынгерлер Мелитополь қаласын алды. Украинаны қақ жарып өткенде жанып жатқан қалалар мен селоларды, аш-жалаңаш қариялар мен балаларды көрдік. Бізге де оңай болған жоқ. Біздің әскерлер үнемі шабуыл үстінде болды, сондықтан болар, госпитальге төрт мыңға жуық жаралылар келіп түсті. Біз жараларын таңып, операция жасайтын столдан тәулік бойы алыстап кете алмай, қатты шаршағандықтан ұшып жығылып жүрдік. Өлім мен өмір белдескен осы бір қорқынышты күреске қарсы күресе беруге күшіміз жетпейтіндей болып көрінді, алайда біздің көмегімізді күтіп жатқан жаралыларға қажет екенімізді сезінгеніміз тың күш берді. Біз тынымсыз тер төгумен болдық.

Қырымдағы Перекоп пен Сивашқа жету қиынның қиыны болды. Госпитальді қираған қоныстарға, кейде жер астына (карбид шаманың жарығымен жұмыс істедік) орналастырдық. Бәріне де төздік: қар үстінде ұйықтадық, бомбаның да, снарядтардың да талай рет астында қалдық. Менің жара-

лыларға үш рет қан тапсыруыма тура келді, ал дәрі-дәрмек пен таңып байлайтын дәке жеткілікті болды. Батыс Украинада бандеровшылардың айуандық іс-әрекеттерінің қанды іздерін көрдік.

Соғысқа қатардағы жауынгер болып аттанып едім, оны медициналық қызметтің капитаны болып аяқтап шықтым. Омырауыма ордендер тақтым.

Жеңіс сағаты соққанын госпитальде жұмыс істеп жатқан кезде естідік. Мен жаралылар эшелонын (800 адам) Краковтан Саратовқа дейін шығарып салдым, содан кейін 1946 жылы тағы да Петропавл қаласына қоныс аудардым.

Көтерілген тыңды да көрдім. Кеңшарларда дәрігер—оташы болып ұзақ жыл қызмет істедім.

Жастар арасында әскери-патриоттық жұмыс жүргізетін белсенділерден ешқашан қол үзген емеспін. Қазірдің өзінде ардагерлердің қалалық хорында қосылып ән шырқаудан бір жалықпай келемін.

**Партизан Х. Т. СӘЛІМЖАНОВТЫҢ
естелігінен**

БІР КҮНІ КЕШКІЛІК

1943 жылғы 27 ақпанда мен және екі жақын жолдасым, Гурьев облысының қазақтары, кешкі қаракөленкеде үш-төрт югославтық жолдастардың бастауымен бізді екі орыс, екі югослав партизандары тосып отырған үйге келдік. Олар бізді жақсы қарсы алып, бәріміз тауға бет алып едік, көтеріліп үлгере алмадық, немістер жан-жақтан оқ жаудырды. Дегенмен біз тауға бәрібір шығып, 1943 жылдың I наурызынан бастап неміс басқыншыларына қарсы құрамында ерлікпен шайқасқан 18-ші екпінді орыс бригадасына тап болдық.

...Бірде кешке қарай менің барлаушылар взводом осыдан үш күн бұрын немістер тонап алған дүниелерін Триест қаласына алып кеткен үлкен деревняға кірдік. Бізді бір ақсақ югослав Россиядан беріліп жатқан радиохабарды тыңдауға шақырды. Сол жерде мен жауапты тапсырмада жүрсем де шыдай алмадым. Бір бөлімшені тосқауылға қойып, қалғандарымыз Россия үшін естуге кеттік. «Тыңда, Югославия, тыңда, тыңда. Смоленск мен Рославль қайтадан Кеңестікі болды. Бұл жаңа жеңіс Югославия партизандарына туысқан Кеңес қаруының сәлемі болсын. Неміс басқыншыларына өлім келсін!».

Көзімізге келген қуаныш жасымен бір-бірімізді құшақтап, құттықтап жаттық. Бір сағаттан кейін біздің взвод неміс автоматшылары мінген үш доңғалақты мотоциклдердің алды-артынан күзетімен кетіп бара жатқан үш жүк машинасы бар колоннаға шабуыл жасадық. Колоннаны талқандағанда біз көптеген қаруларды, азық-түлікті, кейін 9-шы корпусстың штабына тірідей өткізген 37 неміс офицері мен солдаттарын қолға түсірдік. Сол үшін мені және менің жолдастарымды Югославияның «Ерлігі үшін» медалімен наградтады.

Сол күні (1945 жылғы сәуірдің аяғында) тоғызыншы корпус тұтастай бас қолбасшының бұйрығы бойынша Кеңес және Югославия жалауын көтеріп, гитлерлік фашистерді талқандау үшін Триест қаласына бағыт алды. Біздің кеңестік 18-ші екпінді бригада үшін де соңғы жауынгерлік жорық тұрды. Триест қаласының жолындағы Югослав жазығында біздің бригада ірі неміс жалдамалыларының отрядын түгел талқандап, содан кейін Триестке жол ашылды.

Бұл жорық өте салтанатты, дүрілдеп өткен жорық болды. Партизан колонналарының үстінде Кеңес және Югославия

жалаулары желбіреп тұрды. Славян приморьесінің тұрғындары азат етуші партизандарды қуана қарсы алды.

Гитлершілер Триест қаласы үшін жанталаса қарсыласып, ауыр ұрыстар жүргізді, бірақ партизандар олардың қарсылығын жеңе білді. Көптеген югослав және кеңес партизандары осынау кескілескен ұрыста ерлікпен қаза тапты. Біз қаланы толық басып алғанда англо-американдық мотомеханикаландырылған әскерлер келді. Олардың солдаттары мен офицерлерінің көбі мас еді, біздің өзімізге тап бере жаздады. Триест қаласында біздің рота ішінде тұтқынға түсіп қалған біздің үш партизан бар үш мыңға жуық адамды түрмеден босатты. Ішінде тергеу кезінде ұрып соғу мен неміс овчаркаларынан азап шеккен біздің облыстың Ленин ауданындағы Орталық ауылының тұрғыны Баялы Қасымов бар еді.

Жаумен шайқаста көрсеткен ерлігі мен табандылығы үшін кеңес екпінді бригадасының көптеген жауынгерлері мен командирлері Югославияның орден-медалдарымен, соның ішінде мен «Ерлігі үшін» орденімен наградталдым.

(Облыстық мемлекеттік архив, облыстық әскери комиссариаттың материалдары бойынша).

СОҒЫС ӘЙЕЛ СИПАТТЫ ЕМЕС

Бір рет көрген қолма-қол ұрыс. О күшті!
Түсімде бірақ мың рет оның оғы ұшты.
Демес ешкім: қорқыныш жоқ майданда,
Десе олардың білмегені де соғысты.

Ю. ДРУНИНА.

Өткен соғыстың қан мен терін, азабы мен ауруын өз басымнан өткерген мен осы бір шумақ өлеңнің әр жолына шүбә келтірмеймін. Ал ә дегенде Петропавл медициналық училищесін қаһарлы 1943 жылы бітірген жас түлектер сияқты, мен де, шынын айтайын, соғыстан тіпті де қорыққан жоқпын. Біздің ұрпақ идеологиялық машинаның күшімен тәрбие алған сергектік рухынан ада емес еді. Рас, соғыстың қан шашыраған қанаты бізді де қағып өтті. Әскерге шақырылғанға дейін біз туып-өскен Петропавлда орналасқан эвакуациялық госпитальде алғашқы кезекшілігімізді өткіздік. Бұл, әрине, «соғыс» деп аталатын қанды қырғыннан мыңдаған шақырым шалғайдағы алыс тыл еді.

Күні бүгінгідей көз алдымда: бізге соғыс комиссариатының шақыртуы 1943 жылдың 22 наурызында қолға тиді. У-шу болып, жылап-сықтап, дағдарған көңіл-күймен бізді шығарып салды. Міне, біз пәнер чемоданымызды алып, погоньмызды тағып, керуеттері үш қатар поезбен батысқа қарай зымырап барамыз.

Үш ұлын, менің ағаларым: Нажип, Талғат, Қайролла Шафеевтарды және ең сүйікті қызы—мені майданға, өлімге аттандырып, соқа басы қалған шешемнің сондағы жағдайын енді, тұтас бір өмір өткеннен кейін, өзім де ана және әже болғаннан кейін шындап түсіне бастаған тәріздімін. Қайролла болса сол мәңгілік жиырмадағы қалпында Пермь қаласының түбіндегі бауырластар зиратында қалды.

Ал бал-бұл жанған балауса қыздар доңғалақтар сартылдаған сайын үрейлі ойға шомады.

—Қыздар гимнастерка мен погон маған әбден жарасуға тиіс,—деп жымияды көк көз, сұңғақ бойлы сұлу Люда Глазырина қолын қолапайсыздау шекесіне қойып.

Міне, көздеген жерімізге — Орел облысындағы Талица

станциясына келдік. Соғыс деген аққан қан мен алатын ажал ғана емес, сонымен бірге өте ауыр жұмыс екенін сонда түгіне бастадық. Ор қазғаннан кейінгі және далалық госпитальге қажетті төсек тоқығаннан кейінгі ойылып қалған алақан, алғашқы атыс пен бомбалаудан кейінгі, алғашқы жаралылар мен алғаш рет жауынгерлердің өз қолымызда көздерін жұмғаннан кейінгі қорқыныш — бәрі де есімде.

Алайда осы облыстағы Новозыбково станциясының шаңырағын ортасына түсірген бомбалау соғыс жөніндегі біздің түсінігімізді түбірінен өзгертті. Қатты жараланған жауынгерлердің аяқ-қолдарындағы бұлшық еттері боп-боз болып жансыз қалғанда өз дәрменсіздігінді көріп, өлердей қорқады екенсін. Бірде ростовтық әскери дәрігер Мария Васильевнаның ап-ауыр, жансыз денесін арқалап келе жаттым. Станциядағы эшелондарды жанай өттім. Әскери киімін бір рет киіп үлгері алмаған, бәріміз жақсы көрсетін Люда Глазыринаны да осында, станцияда жерледік.

Неге екені белгісіз, бізге жалына қараған, үн-түнсіз кінәлап қараған бейбіт тұрғындардың жараланған немесе жанын қылып қылған сәттерін де күні бүгінге дейін жүрегім шымырлап еске аламын. Жаралы жауынгерлердің басы-қасында жүрген біздің оларға қарауға мұршамыз болған жоқ. Соғыстың қатал заңын сол бір сорлап қалған адамдарға қалай түсіндіресің?!

Одан кейін әдеттегі майдан тіршілігі жалғасып жатты. Біздің бөлім ұрыс сала отырып, Польшаның Кутно қаласына дейін жетті. Күнбе-күнгі істердің ішінде ерекше есте қалған екі кездесуді айтып берейін. Бізде екі көзінен бірдей айырылған жап-жас жауынгер жатты. Оған қасықпен тамақ бергенде, газет оқып бергенде, туған-туысқандарына хат жазып бергенде ару қыз емес, анасындай болып аяйтын едім.

Сондай-ақ фамилиясы Шмид деген, ұлты, меніңше, еврей, екі аяғы бірдей жоқ жауынгер есімде қалды. Оны бала сияқты көтеріп жүретінмін. Содан бері қаншама жылдар өтсе де, қиын кезде оған және басқаларға жәрдемімді тигізгенімді, солардан алғыс алғанымды әлі де ұмытқан жоқпын.

Сонда, Кутно қаласында майданда сирек кездесетін сәтті оқиға болды. Госпитальда кезекшілікте отырған едім. Медбибі келіп жымып тұр:

— Айтшы, Әминә, қазір саған ең керекі не?

— Білмеймін, — дедім не екенін айыра алмай. — Мүмкін, үйге қайту шығар?

Жауап орнына ту сыртымдағы құпия үнсіздікті сезіп қалдым. Жалт бұрылып артыма қарасам — ағам Талғат есіктің көзінде тұр. Олардың эшелоны біздің қаланы басып өтеді екен, ал мен оған хат жазғанда қайда жүргенімді хабарлаған болатынмын. Туған жерден алыста, жеңіс қарсаңында екі сағат сырласқан сол бір кездесуді біз соғыстан кейін де ұзақ айтып жүрдік. Мен жеңісті сол Кутно қаласында қарсы алдым. Жеңіс күні мен көктемнің басты айналдырған кенешат күндерінен кейін әскери дәрігерлердің әдеттегі тірлігі қайтадан басталды. Жаралылар көп еді, оған қоса біз қаланың комендатурасында кезекшілік еттік. Тұтқынға түскен неміс солдаттарын жеріне жеткізіп салу да кейде бізге жүктелетін. Тіпті, бірде кезекшілік кезінде соғыс трибуналының заседателі болғаным да бар. Аяқ-қолдарын өздері атып, жаралағандарды соттадық. Шынын айтқанда, олардың жағдайын түсінуге болатын да еді. Өйткені жеңіске жақын қалған кез, сондықтан қан майданда өлгің келмейді. Оларды ату жазасына бұйырмандар деп өтінгенім де есімде. Бірақ соғыс тұсындағы заң сұрапыл қатал еді.

Туған жерге оралғаннан кейін Целиноград облысындағы Жолымбет кенішінде дәрігер-терапевт болып ширек ғасырдай еңбек еттім. Соғыста шыңдалуымның пайдасы сонда біртиді. Әрине, апатсыз және жарақатсыз болған жоқ. Одан кейін тың игеру басталды. Туған өңіріме оралып, ұзақ жыл сүйікті жұмысымды жалғастырдым.

Қазір мен құрметті еңбек демалысындамын, немерелерім өсіп келеді. Бұл дүниедегі менің бар тілегім сол — олар мына бір көріністі көрмесе екен:

...Міне, тағы аппақ қар желеңіміз сияқты,
Міне, тағы нарттай қар қып-қызыл биіт сияқты.

Қ. СЫЗДЫҚОВ,

Ұлы Отан соғысының ардагері.

БАТАЛЬОН ПАРТОРГЫ

Облыстық «Зерде кітабына» Ұлы Отан соғысының шайқас алаңдарынан қайтып оралмаған 30 мыңнан астам біздің жерлестеріміздің есімдері жазылған. Сондай жазулардың бірінде былай делінген: «Әскери антқа адал Хаирутдин Яхеевич Рахматуллин қаһармандық пен ерлік көрсете отырып социалистік Отан үшін шайқаста 1944 жылғы 9 сәуір күні қаза тапты. Ол Қырым АССР-індегі «Сарай» совхозының бөлімшесі Бйюк Кияк селосының оңтүстік-шығыс жағындағы зиратқа жерленген». Ерлікпен қаза тапқан ол кім еді?

Соғысқа дейін Х. Я. Рахматуллин біздің облыста 20 жылдан астам партия және Совет органдарында жұмыс істейді. Соғыстың алғашқы күндерінен-ақ ол облыстық партия комитетінен майданға жөнелтуді өтінді. Алайда оған оның осында қажет екендігі түсіндіріледі. 1942 жылдың маусымында облыстық партия комитеті оның сол кездегі ірі шаруашылықтардың бірі Мамлют сүт-ет совхозы (бұрынғы № 288 «Кондратьев» совхозы) саяси бөлім бастығының орынбасары етіп бекітті. Партия шешімдерін мүлтіксіз орындауға үйренген Рахматуллин көнуге мәжбүр болды. Сонымен қатар ол бірінші дүние жүзілік және азамат соғыстарына қатысушы ретінде өзінің майдан даласында барынша пайда әкелетінін дәлелдеуден, өтінішінің қанағаттандырылуын сұраудан жалықпады. Тек 1943 жылдың маусымында ғана Рахматуллин офицер формасын киіп, батальон парторгы болып тағайындалды.

Төртінші Украин майданының жауынгерлері Қырымды азат ету үшін кескілескен ұрыс қимылдарын жүргізіп жатқан. 216-шы дивизияның 647-ші атқыштар полкінің батальон командирі қаза тапты. Жараланған парторг Рахматуллин батальонды басқаруды өз қолына алып, 17,6 жотаны жаудан тазарту үшін «Отан үшін; алға!» ұранымен жауынгерлерін шабуылға көтерді. Жау снарядының жарықшағы өжет офицердің өмірін қиды.

Майданда саяси қызметкерлер командирдің ақылшысы, қамқор жолдасы бола білді. Оларды азамат соғысы жылдарындағыдай «комиссарлар» деп атаушы еді. Олар ша-

буылға бірінші болып көтеріліп, өздерінің жеке үлгілерімен жауынгерлерді ерлікке жігерлендіретін. Ал шайқастар арасындағы тыныштық сәттерінде солдаттар ортасында болып, майдан мен тылдағы оқиғалар, алдағы шайқастың міндеттері хақында әңгіме шертетін. Батальонда Рахматуллинді осындай қасиеттері үшін жақсы көретін еді.

Әкесінен қалған жәдігер ретінде қызы Мәкарам сақтаған хатта оның жауынгер досы Виктор Кудрявцев былай деп жазады: «Өзіміздің әкеміз іспетті тәрбиеші болған адамнан көз жазып қалғаныма әлі күнге дейін сенгім келмейді. Ол менен 20 метрдей жерде қаза тапты. Сіздің әкеңіз үшін біз немістерден кегімізді жақсылап алдық. Мен әлі қатарда емеспін, алған жарақатым жазылып келеді. Сауыққан соң немістерді өз апанында құртуға тағы да аттанам. Егер ауруханадан шыққан соң Рахматуллин жолдас қаза тапқан жер арқылы өтсем, міндетті түрде ол жерленген зиратқа тағзым етемін».

Батальонның бұрынғы комсоргы, бүгіндері Омбы қаласында тұратын Иван Кудрявцев өзінің парторгы туралы Мәкарамға былай депті: «Мен соғысқа дейін Москваның балет училищесінде оқыдым. Алайда оқуымды соғыс бөліп жіберді... Саяси қызметкерлер курсын тәмамдаған соң майданға аттандым, батальон комсоргы болдым. Сиваш түбіндегі шайқаста аяғымнан жараландым. Парторг Рахматуллин мені оқ астынан арқалап алып шықты. Мен сол аяғымнан айрылдым. Балет туралы арманнан қол үздім, бірге билеген сүйген қызым да тастап кетті. Осындай қиын күндердің бірінде госпиталға Х. Я. Рахматуллин келді. Менің көңіл-күйім мәз емес еді. Оны сезген парторг маған ақыл айта бастады. Бұл соғыста аяғынан айрылған жалғыз сен бе? Оның үстіне басың емес, аяғың. Тірі қалғаныңа қуансайшы. Уақыт өте бәрі өз орнына келеді, қайғың ұмытылады, қуаныш келеді. Соғыстағы барлық сұмдықтар ақырындап өткенге кетеді. «Мен осы кезде соңғы шайқасты есіме алдым,—деп жалғастырады әңгімесін Кудрявцев,—снарядтар мен бомбалардың жарылысынан жер мен аспан тұтасып кеткендей, айналаны қара түнек басқан, ал мен болсам қарша борап тұрған оқ астында еңбектеп келе жатқан комиссар Рахматуллиннің арқасында жатырмын. Менің өмір сүруім үшін жанын бір шүберекке түйген адам алдында өзімді-өзім өлтіру туралы ойлау сатқындықпен пара-пар екенін түсіндім. Мен сіздің әкеңіз алдында өмір бойы қарыздармын».

Х. Я. Рахматуллиннің қаза тапқаннан кейін марапатталған бірінші дәрежелі Отан соғысы орденін, үшбұрыш хаттарды, әскери суреттерді қызы Мәкарам ең қымбат жәдігер ретінде сақтауда. Ол өзінің соңғы хаттарының бірінде жанұясына былай деп жазыпты: «..Қалай жүріп жатырсындар, Мамлюткада не жаңалық бар?. Совхоздың барлық таныс қызметкерлеріне сәлем айтыңдар. Мен туралы қам жемендер. Жаксы соғысып жатырмыз, фрицтерді куудамыз. Жеңіске жақын қалды».

Бірақ ол өзінің туған жеріне қайтып орала алмады.

ГВАРДИЯЛЫҚ ТУ АСТЫНДА

Менің тағдырым көптеген тұстарымның тағдырларына ұқсас. 18-ге толмай жатып, 1942 жылы Преснов аудандық әскери комиссариаты Қызыл Армияның қатарына шақырды. Петропавлдың Ойқаласына орналасқан жеке байланыс ротасында алғашқы әскери дайындықтан өттім.

1942 жылғы карашаның соңына таман біздің рота Ново-сібір облысына, Бердск қаласының жанындағы әскери қалашыққа, оқу полкіне бағыт түзеді. Онда майдандағы әскер бөлімшелері мен бөлімдері арасындағы берік байланысты қамтамасыз етуді үйрендік. Онсыз шайқастың ойдағыдай болуы мүмкін емес.

1943 жылдың ақпанында оқуды тәмамдап, эшелонға отырдық та, майданға аттанып кеттік. Ворошиловоград облысының Ново-Угольновки селосына келіп түскен бізді Ленин орденді бірінші гвардиялық механикаландырылған корпусының құрамына қосты. Сталинградтағы қиян-кескі шайқастардан кейін аз-мұз тыныстап, қатарын толықтыра түсуді күтіп тұрған корпус екен.

Гвардиялық деген атақты алғашқылардың бірі болып алған корпус. Оның сапындағылар Мәскеу түбіндегі қорғаныс пен шабуылда қаһармандықпен шайқасты, жауды Сталинградтан қуып шығуға қатысты. Корпусты атақты генерал, Кеңіс Одағының Батыры И. Н. Руссиянов басқарды. Тісқаққан жауынгерлер, командирлер, саяси қызметкерлер бізді-жастарды — корпусының жауынгерлік дәстүрлерімен зор мақтаныш сезімімен таныстырды. Гвардияшылар қорғанған кезде жау олардың қарсылығына түк қыла алмағанын, гвардияшылар шабуылдаған кезде жаудың тас-талқан болғанын айтып берді. Біз, жаңадан алынғандар, гвардиялық корпусының жауынгерлік дәстүрлерін еселей түсуге ант бердік.

1943 жылдың 16 шілдесінде біздің 3-ші бригада Донецк қаласының төңірегінде, солтүстік Донның оң жақ жиегінде корпусының құрамында ұрысқа кірді. Әрбір шоқы үшін шайқастық. Біздің бірінші ротаның командирі Поляков жеке өзінің батылдығымен және білгірлігімен бәрімізді ерте білді.

Біздің бөлімше Красный Яр, Голая Долина, Барвенково, Дружково селоларын азат етуге қатысты. Мен осы ұрыстарда жараландым. Нарттай жайнаған 19 жасымда мүгедек болып, амалсыздан елге оралдым.

Менімен бір полкта жерлестерім: Мәжен Қәкімжанов, Ғазез Жүсіпов, Топаш Итаяқов соғысты. Соңғы екеуі соғыстан оралмады.

ДОРОГИ

Слова Л. Ошанина.

Музыка А. Новикова

Эх, дороги...
Пыль да туман,
Холода, тревоги
Да степной бурьян.
Знать не можешь
Доли своей,
Может, крылья сложишь
Посреди степей.
Вьется пыль под сапогами —
Степами,
Полями,
А кругом бушует пламя.
Да пули свистят.
Эх, дороги...
Пыль да туман,
Холода, тревоги
Да степной бурьян.
Выстрел грянет,
Ворон кружит...
Твой дружок в бурьяне
Неживой лежит.
А дорога дальше мчится,
Пылится,
Клубится,
А кругом земля дымится —
Чужая земля.
Эх, дороги...
Пыль да туман,
Холода, тревоги
Да степной бурьян.
Край сосновый,
Солнце встает,
У крыльца родного
Мать сыночка ждет.
И бескрайними путями,
Степами,
Полями,
Все глядят-вослед за нами
Родные глаза.
Эх, дороги...
Пыль да туман,
Холода, тревоги
Да степной бурьян.
Снег ли, ветер,
Вспомним, друзья...
Нам дороги эти
Позабыть нельзя.

ЕСТЕН КЕТПЕС СОҒЫСТЫҢ ЖАҢҒЫРЫҒЫ

Германиямен соғыс 1941 жылғы маусымда таңертен ерте күтпеген жерден-кенеттен әрі қорқынышты басталды. Қорқынышты болатыны күтпеген әрі беймәлім соғыс болғанынан емес, оның алдында біздің туыстарымыздың, әкелеріміздің басынан ауыртпалықпен өткен жылдардан белгілі еді. Бірінші герман соғысы мен революция құрбандығы, азамат соғысының бірнеше жылғы отты жалыны, кеңес өкіметінің қалыптасу кезеңінің ауыртпалықтары есімізде сол қалпында тұрды. Сондай-ақ 1938 жылғы Хасан көлінің жанындағы ұрыстар мен 1939 жылы монғолдың Халхин көліндегі құрбандықтар туралы әңгіме суи қойған жоқ та. 1940 жылғы фин соғысында төгілген қан да кеуіп үлгерген жоқ еді.

Мен Қостанай облысының Ұзынкөл ауданында тұрдым. Сыр-брынза жасау жөніндегі нұсқаушы едім (барлық ауылдар мен деревняларда міндетті түрде қой-ешкілерді сауып, сүті сапалы түрде Касеньовка май-сыр жасау заводына өткізілетін). Соғыс туралы тек келесі күні мектепте болған митингіде естідім. Сірә, бүкіл деревня түгел жиналған шығар. Қызу да жігерлі сөздер айтылып жатты. Отанды қорғап, жауды талқандаймыз деген ойда еш күдік жоқ еді. Кейбіреулер германдықтарды бөрікпен ұрып жығамыз, біз көппіз деп те жатты. Сөйтсе де көңілді бір ауыртпалық басып тұрды. Сол жердің өзінде қызыл мата жабылған стол қойып, еріктілерді жазу жүріп жатты. Жазылушылар көп болды. Тіпті әскери қызметін өтегендер де, әлі жап-жас жігіттір де жазылып жатты. Жақын жерде патефон көңілді музыка ойнап тұрды.

Мен Ұлы Отан соғысының қатардағы қатысушыларының бірімін. Меніңше, менің замандастарым үшін соғыс жылдары тек тарих қана емес, ол біздің өмірбаянымыз да. Сондықтан да менің өмірбаянымға кіретін сол бір қатерлі соғыс күндері туралы естеліктерім мен пікірлерім жайлы ой бөлісем деймін. Тек өзім туралы ғана емес, сол бір қиын да қатерлі жылдардың жағдайы мен ауыртпалығы, қасіреті туралы айтсам деймін.

1943 жылы қаңтарда армия қатарына шақырылып, Пермь облысындағы полк мектебіне жіберілдім. Көп кешікпей полк

мектебіндегі бізді, барлығы 30 адам, әскери училищеге жіберді.

Қысқартылған бағдарлама бойынша жүргізілген оқуды алты ай бойы ашық жердегі осызаманғы ұрыс тактикаларын меңгеріп, оны таулы жерде қолдану тәсілін үйрендік. Тасты және қиыршық тасты жерлерде паналайтын ормен траншеяны тез қазып, суық, кейде ыстық күндері ағысы қатты болатын тау өзендерінен өтуге жаттықтық. Суық суда сіңір тартып қалатын кездер де болатын. Ондайда бір-бірімізге көмекке ұмтылатынбыз. Таулы жерлерде жылдам қозғала білу біздің шынықтырып, тапсырмаларды дәл және мерзімінде орындауға мүмкіндік беретін. Оқу кезінде азимут бойынша топтап және жекелеп өтуді үйрендік. Күндіз оңай ғой, бағытты тез бағдарлап, ағаштың түбірі, мүк, бұталардың өсуіне қарай оң мен солды ажырата алсақ, түнде бұл қиын. Ондайда түнде жанатын тасы бар құбыланамасыз болмайды. Айнала қараңғы орман, ешқашандай бағдар жоқ, тек ағашқа соқтығып қалмас үшін қолыңмен қармаып жүресің. Табиғаттың ерекшеліктерін пайдаланып, ағаш түбірлерінің көлеңкесімен бірдеңе ажыратып, сынған бұтақты ақырын ағашқа ұрып дыбыс бермесең айғайлап дауыс шығаруға болмайды.

Училищеде әр пән бойынша теориялық білімі мен майдандағы тәжірбесі бар офицер оқытушылар болды. Оқуға түскен кезде әркім сауаты, денсаулығы, медициналық тексеруден өтуі мұқият қаралып, майдан комиссиясы бекітетін. Бірақ біз училищені аяқтап үлгере алмадық. Бітіруге бір ай қалғанда училищені жапты. Бәріміз майданға аттандық. Жаңадан әскери киім киіп, курсант погонын әскери погонға ауыстырып, Сталинград майданына бет алдық.

Біз келгенше Сталинград толық азат етіліп, басқыншыларды одан әрі қуып бара жатты. Жеңеміз деген жаудың мыңдаған солдатты жойылып, мыңдағаны тұтқынға түсті. Бұл соғыстағы барлық жағдайды өзгертіп, жауды тықсыра қууға мүмкіндік берген үлкен шайқас еді. Содан бастап соғыстың соқпағы тек Германияға қарай бет алды. Мен де үлкенді-кішілі ұрыстарға қатыса отырып, өзімнің майдан жолымды осы жерден бастадым. Біздің полк Дон майданы құрамында Харьков бағытында, одан кейін Оңтүстік-Батыс майданында Донбасс арқылы Украинаның оңтүстігіне бағыт алды. Үзілмейтін дабылдарға толы менің жаңа өмірім басталды.

Ауыртпалық бәрімізге бірдей тиіп жатты. Басқыншылар

жанталаса қарсыласып, әрбір қала, әрбір елді мекен, әрбір шахтаны уысынан оңайлықпен шығармауға тырысты. Біз оларды тықсыра отырып ілгері баса бердік. Украинаның Волошинка станциясы, Лисичанск, Яма, Чугуев, Словянск, Красноармейск, Васильевка сияқты қалалары үшін кескілескен ұрыстар жүргіздік. Бәрі де есте қала бермейді, ал Мало-катериновка селосының есте қалғаны сол, менің туған деревням да солай аталатын және бұл деревняның өзен жағалаған бір көшесі бірнеше шақырымға созылып, келесі поселкаға үйме-үй жалғасып жатады екен.

Фрицтер шегінгенде өз позициясын бермеу үшін бәрін, жыраларды, төбелерді, ағаштарды қорғанысқа пайдаланып, жатты. Жұмысқа тұрғандарды тартып, терең орлар қазып отырды. Елді мекендерде кірпіш және тас үйлер дзотқа айналып жатты. Сөйтсе де үздіксіз соққыдан кейін немістер де, румындар да, гректер де, венгрлер де өздеріне тиесілі емес жерлерді тастап шығып отырды. Біз жақындаған кезде олар барлық қару түрлерінен, жасырып бұркеген танктер мен артиллериялық қондырғылардан оқ жаудыратын. Мен жердің үстіндегі ғимараттың қалай тас-талқаны шыққанын да көрдім. Бірақ енді күш оларда емес, біздің жақта еді. Қашқан жау жаралылар мен өлілерін, техникасы мен қаруын тастап, келесі бекінісі бар селоға шегіне бастайтын. Міне, сөйтіп, менің өзім басқалармен бірге жауды ұрыс пен ұрыс, шайқас пен шайқастан кейінгі уақыттарында есін жиғызбай қудалаумен, әскери жолдардың қиын-қыстау соқпақтарын жауын-шашында, ыстығы мен аптабында, жолмен де, жолсызбен де тықсыра отырып, Милерово станциясынан Чугуев қаласына дейін қудалап жүріп отырдым.

Аяқтан аяқ қалмай, табаның ойылып, аз-мұз дем алғаннан кейін денені көтеру қиын болғанымен, «ал кеттік» деген кезде алға ұмтылып жүре беретінбіз. Дымқылданған шинеліңнің етегін белбеуге қайырып қыстырып, аяғыңның қажалып ойылған жерінің ашы сыздауын елеместен жүріп келе жатып-ақ кейде айғайлап жібере жаздайтынсың. Жүрген сайын ауырлай беретін хал. Ондайларды (өзім де талай рет) арбаға отырғызып, әлдебір түйіршіктерді, сеуіп, байлап дегендей, амалдайтынбыз. Бір-екі тәулік бойы арбадан түспейтін де кез болатын. Жазыла сада қайтадан сапқа тұрып, алға жылжимыз.

Тыныс алуға тоқтағанда көпшілігі аз болса да мызғып алуға тырысатын. 15—20 минут дем алу да жақсы. «Тұрындар»,

деген бұйрық ұйқыны ашады. Бірін-бірі сүйемелдей тұрғызып, жауынгерлер тағы да жүріп кетеді. Көбіне қараңғы түсе жүретінбіз, егер күндіз болса жаңбыр кезінде немесе бұлтты уақытта жолға шығатынбыз. Асырған қару-жарақ — миномет, танкіге қарсы ататын қару, винтовка, патрондар мен гранаталар нықты езіп кетеді. Екі күнде бір атыс болып немесе «мессерлер» шүйлігіп, дем алуға мұрша бермейді. Бұл жағдай көбіне бірден тани алмай қалатын «Рама» деп атап кеткен жаудың барлаушы самолеті келіп кеткеннен кейін басталатын. Немістердің жаяу әскерге арналған, «көлбақа» деп атап кеткен, жерден бір метрге дейін көтеріліп барып жарықшақ шаша жарылатын миначасы қауіпті еді.

Ұрыс кездерінде көптеген жолдастарымыздан айрылып жаттық. Бірін қолымыздан жерлеп, мәңгі қоштассақ, енді біреулерін госпитальға жөнелтіп, «көріскенше күн жақсы» деп қала беретінбіз. Біздің қатарымыз әскер жасына жеткен жастармен, азат етілген жерлердің ересек азаматтарымен толықтырылып отырылды.

Майдан жолдарының бәрі қиын, бәрі ауыр бола берген жоқ, көңілді де қуанышты сәттер аз болса да кездесіп тұратын. Жастық жігер, жеңіске деген үміт қанаттандырып, жігерлендіріп отыратын. Арамызда ән салып, би билейтін, кез келген музыкалық аспапта ойнайтын өнерлі солдаттар аз болмайтын. Олар тіпті немістің ерінмен үрлейтін сырнайын да ойнап, қажетті кезінде қасық, құты, тостағандарды да іске асырып жататын. Әзіл әңгіме, анекдоттар айтып, көңіл көтеріп отыратындар кез келген ротада кездесетін. Оларды бәрі құрметтейтін. Өйткені олармен көңілді еді тіпті кескілескен ұрыс пен тозақты оқ жауып жатқан сәттерде де әзілін тастамайтындар елді жігерлендіріп отыратын. Пулеметпен ажал оғын сеуіп тұрып езуін жимайтындар да болатын.

Лисичанск қаласын азат ету кезіндегі бір оқиға есте қалыпты. Біз қайғырсақ та күле сөйлеп, қаза тапқан солдаттарды еске түсіріп отырғанбыз. Кенет жау минометпен атқылап жатқан кезінде бір солдат-ефрейтор өзінің паналаған ұясынан шыға жүгіріп, біресе еңбектеп, біресе жүгіріп 60 метрдей жерге жетіп, тоқтап, тастап кеткен орнына қарай берді. Ол, әрине, біздің оның әрекетін сөгіп жатқанымызды сезін тұрды. Тәуекелге салып, командирдің рұқсатынсыз шебін тастап кетті. Кейін осы жағдай туралы украин тілінде айтып бергенде біз күлдік. Сөйтсек, жарылған минаның жарықшағы мойнына қатты тиіп, ауырта күйдіріп кетсе керек. Еті-

не өтпеген жарықшақты колымен лактыра бергенде басына бірдеңе қатты тиеді. Сөйткенше адамның жағы айрылған бір басы мұның алдына топ ете түседі. Содан қорқып кеткен солдат тұра қашынты. Командирге жағдайды баяндап, шошынған солдаттың паналайтын орнына түскен басты сол жерге көміп тастадық.

1943 жылғы қыркүйектің аяғында мен жетпіс тоғызыншы атқыштар дивизиясының құрамында Запорожье қаласына жақындап келдім. Естуіміз бойынша қаланың екі қатарлы қорғаныс шебі, миналанған алаңы, жарылғыш заттары бар сым қоршауы, дзоттары, дзоттары, бетон бекіністері, танкіге қарсы орлары болған. Дегенмен Запорожье қаласын азат ету маған бұйырмады, қазанның 4-күні Жуков селосының жанында кеудеме оқ тиіп, оң жақ өкпем мен жауырынымды тесіп өтті. Өзіме таныс өлке, алыс тылдағы Златоуст қаласында емделдім. Оған дейін өмірі аурухана көрмеп едім. Сондай-ақ осынша бос уақыт өткізіп, қозғала алмай жатудың да не екенін сонда көрдім. Тыныштық тілеп, белгіленген режимді сақтап, ақ халатты жандардың айтқанын орындап, қатардан шыққан өзім сияқты солдаттардың даусын естіп жатасын. Маған жату да қиын болды, жауырынымдағы жара ауырып, кеудем қысып, отыруға күш жетпей, жартылай жатып, жартылай отырған күй кештім. Медбикелер кезекпен жанымда отырып, жазып шығарды.

Әрбір госпитальді қаланың бір мекемесі немесе бір кәсіпорыны қамқорлыққа алды. Олар аптасына бір рет келіп, сыйлықтар әкеліп, кітап оқып беріп тұрды. Біз олардың келуін асыға тосатынбыз. Олар бізге патефон, бірнеше күйтабақ, домино, дейбы, шахмат сыйлап, бәрімізге ақ қағаз, сия қарындаш берді. Эстрада артистері келіп, баян, аккордеон, гитара ойнап ән айтатын. Жүргізушілері біздің көңілімізді көтеріп біз қол соғып, әнді қайталауын сұрайтынбыз. Олардың труппалары шағын болатын, қымай қоштасып, бір-бірімізге саулық тілейтінбіз. Лекторлар да жиі келетін. Өткізетін әңгімелері халықаралық жағдай, майдан жаңалықтары болатын. Олар елдегі өндірілген металл, шығарылған әскери техникалар, ауыл шаруашылығының жетістіктері жайлы әңгімелейтін.

1944 жылы 1 шілдеде Минск қаласының түбіндегі Степняк станциясында екінші рет жараландым. Біз орналасқан шағын орманның үстінен немістің «Рама» аталып кеткен барлаушы самоләті айналып өтісімен біз жаудың айла-тәсілін түсініп,

бомбылаушы самолеттердің нысанасына айналған орманды тастап шыға бастадық. Бірақ бәріміз түгел үлгере алмай қалдық. Бірнеше минуттан кейін қара қарғадай қаптаған бомбылаушы самолеттер ажал жүгін тастай бастады да, олар кетісімен минометтен оқ жудырды.

Майданда жүріп бір облыстан жерлесінді, тіпті ауданда-сынды кездестіру де үлкен қуаныш. Санбатқа менен кейін басы таңылған бір жаралыны әкелді. Бізді әкелісімен әртүрлі жұқпалы ауруларға қарсы егу жасаған соң, одан жөн сұрап, Қазақстаннан екенін білген соң кеудемді көтердім. Сөйтсем ол өзімнің туған жерім Екатериновкадан төрт шақырым жердегі Светлое селосынан екен. Мен әскерге Қостанайдан шақырылғандықтан, бір-бірімізді танымайтын едік. Баязи Ахметов саперлер ротасында қызмет етеді екен. Мина-ның жарықшағы көзін шығарып, бетін зақымдапты.

Біз соғыстан кейін бір-бірімізді тауып алдық. Оның алты баласы, менің төрт балам ер жетті. Олардың тойларында да бірге жүріп, бір-бірімізге сыйлы қонақ болдық. Балаларымыз да достасып кетті. Әйелдеріміз Күлшара мен Лидия апалы-сіңлілердей. Олардың Қайша деген бір қызы заң институтын бітіріп, қалалық прокуратурада қызмет етсе, күйеу баласы Әбдірахман Тоқышев Петропавлда облыстық автотинспек-цияның қызметкері.

Кенигсберг 1945 жылдың 9 сәуірінде алынды. Менің оған дейінгі жолым да жеңіл болған жоқ, десе де жаудың үлкен апанына да жеттім. Қамалға айналған қала барлық инже-нерлік және әскери техникамен бекітілген. Жер асты жолда-ры қаланың сыртына алып шығады. Қаланың астында қой-малар мен кең залдар, қазармалар мен госпитальдар салын-ған. Көптеген канализация жүйелері, су құбырлары, электр кабелдері, жер асты электростанциясы. Міне осындай қаланы найзаласқан қолма-қол ұрыспен алуға маған тағы да бұйыр-мады. Дегенмен өз үлесімді қостым.

1945 жылы қаңтар айында басталған Шығыс Пруссия опе-рациясы сәуірдің аяғына дейін созылды. Одан кейін осы қала үшін шайқас үлкен қиыншылықтарға ұшырап алға басу қиындап кеткені сондай, біздің әскердің қимылы тоқтап қал-ды десе де болғандай. Міне, осы жерде менің жастық шағым-үлкен із қалдырып, сан қырлы соқпағы жайымда мәңгі сақ-талған майдан жолы аяқталды. Бұл жерге дейін мен көпте-ген майдан жолдарын қасымдағы жауынгер жолдастарыммен бірге аттап, снарядтар мен миалардың жарылысы ортасын-

да қазылған орлар мен окоптарда жауға қарсы оқ атып, алғы шепке, биіктіктерге жүгіріп те, еңбектей жылжып та ұмтылып, ұрыс сала жеттім. Сол жолдардағы ауыр күндер, салқын жертөлелер, жылынып отырған оттар, тізеден кешкен лай сулар, шерулер мен шабуылдар, госпитальдар мен бауырластар зираты мәңгі менің есімде қалды.

Соғыс соқпақтарында үш-рет жараланып, екі рет кантузия алдым. Сөйтсе де мен өзімді Отанымды қорғап, ұрпақтарға, балаларым мен немерелерімнің жарқын болашағына жол айнып бергенімді бақыт деп санаймын. Рас, тағдыр менің тұмырыма өмір жазып, қанды шайкастардан тірі шығып, аман қалдым. Дегенмен соғыстың жаңғырығы естен кетпейді. Ол мәңгілік жадымда.

Қ. СЫЗДЫҚОВ,
отставкадағы подполковник,
пулемет ротасының бұрынғы
командирі

«ТҮЙЕ» ЖОТАСЫ ҮШІН ШАЙҚАС

1945 жылғы сәуірдің аяғы мен мамырдың бас кезінде біздің эшелон Шығысқа қарай бет түзеді. Вагондардың ішінде біздікі де, жаудан қолға түскендері де бар. Арамызда кеуделерін ордендер және медальдар көмкерген сақа солдаттармен қатар октың исін әлі сезбеген жастар да бар еді. Бәрінің көңілдері көтеріңкі, бейне бір соғысқа бара жатпандай сезінеді.

Фашистік Германияны тізе бүктіріп, төрт жылғы соғыста жеңіске жеткен солдаттар үшін бар қиындық артта қалған іспетті. Қысқы ұйқысынан оянып, бойжеткен қыз секілді құлпыра бастаған табиғат та, жасыл желекке бөленіп келе жатқан жер де әскерилердің көңілдерінің көтерілуіне сеп болғандай.

Өзінің одақтастық парызына адал кеңес өкіметі Германия тізе бүккен соң екі-үш айдан кейін империалистік Жапонияға қарсы соғыс ашатынына АҚШ, Англия мемлекеттерінің басшыларын сендірген еді. Сол сәт туғандай.

Міне, енді жауынгерлер, қару-жарақ тиелген эшелондар бірінің артынан бірі Шығысқа қарай ағылып жатыр. Солардың бірінде генерал-полковник Н. И. Крылов басқаратын 5-ші армияның 340-ші атқыштар полкінің солдаттары мен офицерлері келе жатқан болатын.

Біздің поезд Манзовка стансасына ат басын тіреді. Дәл осы жерден Сихоте—Алиня таулары басталатын. Бұл маңдағы ормандар ит тұмсығы өтпейтіндей қалың болатын. Стансада барлық жүктерімізді түсірген соң әскери даярлыққа кірісін кеттік. Пулемет роталарындағы «Максим» пулеметтері жеңіл «Горюнов» станокты пулеметтеріне алмастырылды. Металл ленталары екі есеге жуық жеңіл, әрі сүмен де, ауамен де суытылмайтын бұл пулеметтер әлі шайқасқа кірмеген 1927 жылғы жас жауынгерлерге онды болды.

Тактикалық даярлықтар ұрыс жағдайында секілді оқ атумен жүргізілді. Пулемет бөлімшелері жаяу әскерлердің шабуылға шығу тәртібі мен «Түйе» жотасын басып алуға әзірленді.

Біздің 5-ші армия алдына өте қиын әскери міндет қойылды. Біз маңызды стратегиялық магистраль — Шығыс Қытай темір жолын жауып, тау сілемдеріне орналасқан жапондардың шекаралық күшті бекінген ауданын басып алуымыз керек еді.

Алдымызда «Түйе» жотасы тұр. Бұл тіктеу жотаның барлық жағы батпақты жер болатын. Оның маңайынан үш өзен ағып жататын. Нағыз темір бастиян жасаған жапондықтар жотаны эскарпалармен, танкіге қарсы шұқырлармен және алты қатарлы металл ашамен сым қоршауын жасап тастапты. Гранит тастардың арасына олар ондаған оқ ататын орындар, зеңбірегі бар үлкен доттар орнатқан. Оның үстіне олар қалыңдығы 15 метрлік граниттермен, ал амбразуралар бронды қалқандармен қорғалған. Жапондардың басқа да тірек пункттері де осылай жасалған.

Осыған сәйкес біздің 5-ші армияға барынша көп минометтер, реактиві қондырғылар, танктер мен өздігінен жүретін зеңбіректер берілді. Алдыңғы шептегі атқыштар батальонында Батыстағы соғыс қимылдарында тәжірибе жинақтаған жауынгерлерден шабуылдаушы топтар құрылды. Артиллерияның тығыздығы майданның бір километріне 260-тай зеңбіректер мен минометтер болды.

Біздің 65-ші үш орденді Витебск атқыштар дивизиямыз 1945 жылғы тамыздың 8-інен 9-ына қараған түні Гродеково қаласы арқылы алғы шепке алып келді. Шабуылдаушы топтар у-шусыз шекаралық заставаларды залалсыздандырып, доттарды қоршады. Танктер, өздігінен жүретін зеңбіректер мен артиллерия шекарадан өтті.

Біздің әскерлер жалпы шабуылға шықты. 10-шы тамыз күні таңертең Пограничный, Мулин, Линькоу және Муданьцзян елді мекендері азат етілді.

Линькоу мен Муданьцзян бағытындағы шабуыл кезінде пулемет бөлімшелері ұрыс тактикасын басқаша құрды. Біз, пулемет бөлімшелерінің командирлері, өзіміз шабуылға шығатын жерлерді жақсылап, барлап алдық. Содан кейін бір-неше пулеметті қанаттар бойынша оқ ату, сондай-ақ жау шегінген кезде анықталған жапондардың доттарын жою үшін алғы жаққа орнатуды ұйғардық. Бұл атқыштар бөлімшелерінің шабуылға шығуын қамтамасыз етуге септігін тигізеді.

Мен пулемет ротасының командирі ретінде біздің ұйға-

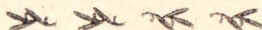
рымымызды батальон командирі капитан Худяковқа айттым. Ол біздің бұл шешімімізді мақұлдап, пулеметтерді жауға жақын орналастырған жақсы болады деді.

Жауға жақындайтын жерлерді пайдалана отырып, өзіміздегі 12 станокты пулеметтің жартысын алға қарай шығарып, батальон шабуылға шығатын жердің сол және оң қанаттарына орналастырдық, ал қалған пулемет взводтары атқыштар бөлімшелерімен шабуылға шықты. Шабуыл кезінде біздің шешіміміз толық ақталды. Жалпы шабуыл басталғанда анықталған жаудың оқ ататын нүктелері біздің алғы жаққа орналастырылған пулеметтермен бірден жойылып отырылды, ол атқыштар бөлімшелерінің жылдам қозғалуына, жапондарды орналасқан позицияларынан қуып шығуға көмектесті.

Бұл шайқаста көзге түскен пулеметшілер ордендермен және медальдармен марапатталды. Мен және взвод командирлері Виктор Попов, Александр Рева командованиенің әскери тапсырмасын үлгілі орындағанымыз және ерлік пен қаһармандық көрсеткеніміз үшін 1945 жылғы 24 қазанда 63-ші атқыштар дивизиясы командирінің № 0175 бұйрығымен «Қызыл Жұлдыз» орденімен марапатталдық.

Муллинді алу үшін болған шайқас та есімнен кетпейді. Біздің армияның артиллериялық даярлығы кезінде аман қалған жаудың доттары шабуылға шыққан 340-ші атқыштар полкінің бірінші батальонының солдаттарына оқты қарша боратты. Жауынгерлер жерге жатуға мәжбүр болды. Миномет расчетінің командирі, сержант Петр Осинский доттардың орналасқан жерін және оған дейінгі қашықтықты жедел анықтап, 82 миллиметрлік минометтен оқ атты. Оған басқа минометшілер мен артиллеристер қосылды. Біздің жерлесіміз, 18 жасар сержант Петр Осинский осылай жаудың дотын жойып, батальонның алға жылжуын қамтамасыз етті. Осы үшін ол «Ерлігі үшін» медалін кеудесіне тақты.

Отставкадағы капитан Петр Иванович Осинский ұзақ жылдар бойы ауыл шаруашылығы саласында еңбек етті, қазір зейнет демалысында, Петропавл қаласында тұрады.

ЖАУЫҢҒЕР ЖАЗУШЫ

Борис Николаевич Петров Көкшетау облысындағы Щучинск станциясында 1920 жылдың 6 тамызында туды. Омбы педагогика институтының тарих факультетін тәмамдады, әскерге шақырылды.

Ұлы Отан соғысына қатысты, оның Сталинградтан Кенигсбергке дейінгі тар жол, тайғақ кешулерінен өтті. Сонан кейін қырық бесінші жылдың тамыз айында Маньчжурия аймағындағы Кзантун армиясы талқандауға қатысты. Қызыл Жұлдыз орденімен, медальдармен наградталған. Әскерден оралғаннан кейін 1946 жылдан 1953 жылға дейін партия қызметінде болды. 1959 жылдан 1961 жылға дейін Қазақстан Жазушылар одағы Солтүстік Қазақстан облысаралық бөлімшесінің жауапты хатшысы қызметін атқарды.

Жазушының шығармашылық еңбегінде Ұлы Отан соғысы тақырыбы елеулі орын алады. Ең маңызды шығармасы — «Жексенбілік міндет» («Жазушы», 1970 ж.). Ал алғашқы шығармасы Ұлы Отан соғысы жылдарында жазылып, 1948 жылы жарияланды. «Сибирские огни» журналында жарияланған «Көгілдір жыра» әңгімесі оқырмандар назарын аударып, журнал редакциясынан жоғары баға алды. Оның бас редакторы С. Кожевников: «Жақсы жазылған әңгіме. Сізді әдеби жолды сәтті бастауыңызбен құттықтаймын. Жаңа дүниелер тудырып жатырсыз ба? Егер жазбасаңыз, қателесесіз. Сіз жаза білесіз, ендеше жазбауға құқыңыз да жоқ!» — деп жазды.

Петровтың әскери шығармаларындағы құрмет тұтып, қадірлеуге лайықтысы — оның шынайы шыншылдығы. Олай дейтініміз, оның кейіпкерлерінің әдеттегідей деректі оқиғаларға негізделуінен болар.

Жазушы көбіне-көп қандай да бір оқиғаны, ақиқат болмысты көрген, білген, әсерленген сәтінде қағазға түсіріп, шығарма тудырады. Борис Николаевичтің алғашқы нобай жазбаларын түсіретін қойын дәптері (күнделігі) ұдайы қалтасында жүретін жол серігі болатын. Сондай бірнеше майдан дәптері қазір облыстық өлкетану музейінде, көпшілігі — үйіндегі архивінде сақтаулы.

Әскери прозасындағы екінші бір айрықша ерекшелік — табиғатты ақындық шабытпен бейнелей білетін шеберлігі мен тілінің шұрайлығы. Жазушының шығармаларында оған айқын бояу, түс, шырай беретін табиғат үнемі жарқырай көрініс тауып отырады. Петров шығармаларының негізгі тақырыбы — соғыс, оның бүкіл ауыртналығын мойнымен көтерген совет жауынгері. Оның бейнесі, сипаты, мінез-құлқы қаһарлы соғыс зобалаңын елестетеді. Бірақ жазушы оқиғаларды баяндау барысында оның қаһарлы, қатыгездігінің сыртында үлкен адамгершілік қасиеттерін де ашады. Азат етуші жауынгердің үлесіне тиген қатал сынақ оның жүрегізін мүлде қатайтып, тас қыл жібермейді, ішкі рухани жан-дүниесін, жақсылығы мен сүйіспеншілігін тұншықтыра алмайды. Петровтың «Капитан Калашниковтың дәрменсіздігі», «Старшина Барабановтың олжалары», «Жолбарыс төбешігінен алынған сыйлық», «Бомман Немо», «Бұлбұл құс», «Даша мен генерал» және басқа әңгімелердегі кейіпкерлері тап осындай.

Жазушы шығармаларындағы адамдар әртүрлі, бір-біріне ұқсамайды, бірақ оларды өз істерінің ақиқаттығына сенімділік, Отанға де-

ген сүйіспеншілік бәрiнiң басын қосып, бiрiктiрiп, ынтымақтастырған. Осынау жеңiске деген берiк сенiм «Жексенбiлiк мiндет» романында шынайы ашылады. Роман көбiнше автордың өз басынан алынып жазылғанға ұқсайды. Жазушы көптеген замандастары романдағы Трубиннiң бейнесiнен авторды оңай таныды. Өйткенi Петров оны аса бiр iлтипатпен, бiлгiрлiкпен суреттейдi. Сержант Андрей Трубин әскери қызметке жан-тәнiмен берiле кiрiседi, бiрақ оған өзiрше тек сырттай ғана әсерленедi, қызығады. Ол әр жолы жауынгерлердi көшемен сап түзетiп алып келе жатып, қандай да бiр көтерiңкi көңiлдi сезiнедi. Мұның өзi санасына: сен — командирсiң, сап сенiң еркiңе бағынған деген мақтаныш сезiмiн ұялатады. Бәрiнен бұрын сенiң командир екенiңдi жұрт көредi. емес пе? Соғыс—ажал, адамзат көрiп-бiлiп келе жатқан қатыгездiктердiң ең бiр сойқаны, зұлматы ғой. Сол соғыс Трубиннiң әскери мiндетiне алғаш кiрiскендегi қиял-ғажайып ертегiлерiндей әсерiн су сепкендей басады. Бiрақ ол оны қорқыта да, мойыта да алмайды. Кешелер мектеп партасын тастап келген майдандас жолдастарының да солай зәре-құтын алып, ұнжырғасын түсiрмейдi. Теңдессiз ерлiк, қуатты рух, ерiк-күш, Отан, халық тағдыры өз қолдарында екенiн риясыз сезiну сойқан соғысқа қарсы тұрады.

Романның аяқталар сәтiнде бiз iштей де, сырттай да өзгерiске түскен басқа бiр Трубиндi көреміз. «Ол бұрынғысынан мүлде бөлек: балаң жiгiт кезiндегiдей емес, тұлғасы толған, жауырыны қақпақтай, аз сөйлейдi, сөзi салмақты, даусы да қоңыр, қатқыл шығады».

«Жексенбiлiк мiндет» романы соғыс жылдарындағы ақиқатты шынайы бейнелеген. Оның құндылығы сол—бiз ондағы кейiпкерлердiң iшiнен өзiмiздiң жерлестерiмiз—солтүстiкқазақстандықтарды да кездестiреміз.

Петропавл қаласында екi көше бар: оның бiрi Совет Одағының Батыры подполковник А. В. Матвеевтің, екiншiсi—жазушы—майдангер Борис Петровтың есiмiмен аталады. Бiз оқырмандарға оның жазған «Комбаттың Алтын Жұлдызы» атты әңгiмесiнен үзiндi ұсынып отырмыз.

КОМБАТТЫҢ АЛТЫН ЖҰЛДЫЗЫ

Майор Матвеев корпус командирiнiң басшылық жасау пунктiне шақыртылғанда қаңтардың ақпандық таны жаңа ғана сiбiрлей бастаған едi. Генерал оған:

— Алда, армияның шабуылға шығар жолында — Блендув қаласы, онда жаудың мықты бекiнген қорғаныс торабы жатыр. Оны алу, шабуылдың жетiстiгi бөлiмшелердi алға жылжытуға байналысты,—дедi. Сiздiң батальоныңыз,—деп жалғастырды генерал,—алдыңғы қатарлы отряд болып тағайындалады. Танк ротасы, артиллерия мен миномет дивизиондары берiледi. Мiндет: негiзгi күштер жеткенше қаланы жаудан босату керек. Мен бұл iс-әрекеттi, сiздiң жауынгерлiк

тәжірибенізге үміт, сенім арта отырып, Сізге жүктеймін. Міндет түсінікті ме?

— Дәл солай, жолдас генерал!

Орта бойлы, сыптығырдай, сенімге риза көңілмен комбат оң қолының бес саусағын шалт көтеріп бас киімнің күн-қағарына тигізді де, екі өкшесін сарт еткізді.

Генерал оның жауынгерлік тәжірибесі туралы айтқанда қателеспеген екен. Соғыс 1941 жылы 22 маусымда Матвеев батыс шекарасында, моторлы—механикаландырылған полкта бронды, автомобильшілер взводына командир болып жүрген кезінде басталды. Сол күні-ақ лейтенант жауған оқтын астында қалды, көп ұзамай жараланды. Бірақ батальонның емдеу орнында жатқан жоқ. Жауға деген өшпенділік мазалай берді. Жаралыларды тылға көшіру басталғанда сабаттағы абыр-сайқасты жағдайды пайдаланған лейтенант Матвеев киім-кешегін алып, алғы шептегі өзінің бөлімшесіне қайтып оралды. Содан кейін де ол екі рет жарақаттанып, екеуінде де саптан шыққан жоқ. Тек төртінші рет жарақат алғанда ғана госпитальде бір жарым ай жатуға тура келді.

Ал, оның өз батальонымен қаншама қиян-кескі ұрыстарға қатысқанын есептеп шығарудың өзі қиын. Сталинградтан кейін Курск иініндегі шайқас, сонан соң—Днепрді кешіп өту және Киевті алу, Румыниядағы, Днестр мен Прут өзендері бойындағы, үш жағынан оқ пен отқа оранған Польшадағы, Висланың батыс жағалауындағы Мангушевский плацдармындағы шайқастар—міне, Матвеевтің от кешіп өткен жолы осындай. Осынау шайқастарда көрсеткен ерліктері үшін комбат Матвеевтің омырауында екі жауынгерлік орден жарқырады.

Міне, оның алдында айрықша маңызды тағы бір жаңа тапсырманы орындау міндеті тұр еді.

...Таңғы сағат төрт шамасында батальон нысаналы жерге келіп тоқтады. Шаң-шұң, гүріл-сарылмен фашистерді шошытып алмас үшін танктері мен автомашиналарын артта қалдырып, жауынгерлер жаяулап, үн шығармай жеткен.

Жол бойы комбаттың ойы сан-саққа жүгірумен болды. Генералдың: «шабуылдағы жетістік — қаланы алуға байланысты...» дегені құлағының түбінен ызындап тұрғандай. Жаңсақтық, сәл-пәл қателік, жіберсең — бәрінің бүлінгені, батальонды қырып салады.

Таң бозамықтана бастады. Сұрқай, суық аспан астында, таң қараңғылығы арасынан үйлердің тік сұлбалары мен

қаңылтыр жапқан шатырлары қараң-құран, бұлдырап көрінеді. Бұл — Блендув... Екі жағынан асфальт жол өтетін үнсіз, меңіреу үйлер жиынтығы бұларды немен қарсы алмақ?

Комбат қолымен ишара жасап, белгі берді.

— Лейтенант Паршин.

— Мен мұндамын.

— Ал, баста...

Ала-құла плащ-жамылтқы киген барлаушылар елес сияқты қараңғылыққа сіңіп, жоқ болды. Жүрек сағаттай соғады. Бір минут, бес минут, он минут, жарты сағат! Мылқау тыныштық. Қыңқ еткен дыбыс жоқ. Кенет барлаушылар взво-дының командирі жер астынан шыққандай комбаттын алдынан ербең ете қалды.

—Бәрі де ойдағыдай. Фрицтер бізден бейхабар, үйлерде бықпырт тигендей ұйықтап жатыр. Майдан әлі алыс дейтін сияқты. Бірақ бекіністері мықты. Қаланың кіре берісіне екі дзот қойыпты. Сыммен қоршалған.

Комбат оны тыңдап алғаннан кейін аспанға екі жасыл ракета атылды. Бұл шабуыл белгісі еді. Батальон қалаға лап қойды. Жауынгерлер алғашқы үйлердегі гитлершілерге ұйықтап жатқан сәтте басып кірді: қапылыста олар төсектерінен атып-атып тұрысып, ес-түесіз, көйлек-дамбалшаң көшелерге қашып шықты. Біздің автоматтардың үйреншікті дырылына неміс пулеметінің қоңыр үнді тақылдауы қосылды. Қол бомбалары тарс-түрс жарылып жатты. Гитлершілер де естерін жия бастады.

— Жолдас комбат, алдымызда тікенді сым қоршауы тар-тылған, дзоттан пулемет оқ жаудырып тұр!

— Еріндер соңымнан!

Қызу ұрыста қаны қайнаған комбат қоршауға алушылар тобын өзі басқарды. Қырау басқан темір тікенекті сымдардың үстіне капитан погоны бар бозғылт шинелін атып ұрып, әрі өтті. Дзоттың тас-талқанын шығарып, оны алды. Қол гранаталары мен зеңбіректерден снаряд жаудырылып, көше киылыстарындағы басқадай атыс нүктелері де құртылды. Бүкіл қала оқ пен отқа оранды.

Міне, қаланың батыс жақ шеті де көрінді. Одан екі шақырымдай алаңқайда төбесін түйеөркештендіріп шиферлаған жаппа астында самолеттердің сұлбалары анық байқалады. Ұшу алаңын жаз күніндегідей тазалап, тегістеп тастапты.

— Аэродром! Самолеттердің ұшып шығуына мүмкіншілік

бермей, тез соған жету керек! Толассыз атудан ысып кеткен пистолетін қолына жалаң ұстаған комбат қасына жақындай берген автомашинаның табалдырығына атып шықты. Жауынгерлер жапа-тармағай оның қорабына отыруға ұмтылды.

— Тура тарт! Шапшаң! — деді ол...

Таңғы сағат жеті шамасында бәрі де бітті, қала жаудан босатылды. Шабуылға шығатын әскерлердің жолы тазартылды. Комбат, жауынгерлерінің бірі басқа біреудің шинелін нығына әкеліп жаба салған қалпында снаряд жәшігінің үстіне отырып алып, мәлімет жинай бастады: жаудың екі полкы талқандалды, 50 гитлерші құртылды, 150-і тұтқындалды, оның ішінде 14 офицер, екі генерал бар. Олжалардың ішінде екі полқ туы, 18 соғыс самоләті, зеңбіректер, автомашиналар, көптеген қару-жарақ түсірілді.

Қорыққан қойдай бір жерге иіріліп, қалжырап, қабақтары түскен тұтқын офицерлер, ауыр жұмыстан кейінгі шаруа сияқты маңдай терін жеңімен сүртіп, күн көзіне сығырая қарап қалған қара шашты орыс капитанына сұқтарын қадап тұр еді. Бір сәт болмай, армияның әскери кеңесінің мүшесі, генерал Латышев келіп жетті. Комбат атып тұрып бой-басын түзеп, әскери тәртіппен жауынгерлік тапсырманың орындалғаны туралы мәлімдемек болды. Бірақ әскери кеңестің мүшесі оны тоқтатты да, кәдімгі баласымен қауышқан әкесіндей құшағына алды.

— Білемін, комбат, бәрін де білемін. Сенің сұңқарларыңды да, өзінді де Батыр атағына, Алтын Жұлдызға ұсынамыз. Жарайсыңдар, жігіттер!

...Матвеевке. Алтын Жұлдызды болашақ маршал, танк армиясының қолбасшысы генерал Богданов тапсырды. Әскери саптың алдында генерал оны комбаттың жорықта қиетін жейдесінің омырауына өз қолымен тақты.

Жаңа ерліктер жасауыңа тілектеспін! Жеңіске жетуге жазсын, абыройлы бол!

Жеңіс күні жақындап келеді. Алда фашистердің апанына апаратын ең соңғы су шебі Одер өзені көктемде тасып, кен жайылған суы балқыған қорғасындай толқып жатыр. Одан әрі — Берлинге жол!

Матвеевтің батальоны Берлинге шабуылды оның солтүстік жақ шетінен бастады. Тоғыз күн бойы атыс бәсеңсімеді. Бөгеттермен қоршалған әрбір көшеде, әрбір үй мен үй қабаттарында кескілескен ұрыс жүріп жатты. Гитлершілер та-

бан тіреп, жан ұшыра қарсыласумен болды. Алайда соғыстың аяқталары ақиқат еді. Біздің жауынгерлеріміз жауды есік-тесіктердің бәрінен қидай сыпырып, дауылдай екпінмен алға жылжыды.

Комбат күн мен түннің ауысып отыратын зандылығын да ұмытқан сияқты. Екінші мамыр күні атыс тоқтағанда ғана ол алғаш рет күннің көзін көргендей болды. Дөңгелек шамшырақ қап-қара қою түтін бұлтының арасынан тізе бүккен қаланың, үйлері таудай үйінді болып қираған кең Унтер ден Линден көшесінің, шұрқ-шұрқ оқ тескен Бранденбург қақпасының үстінде жарқырап тұрды. Құрымдай ысталған күйелеш-күйелеш, тұнжыр, көп тіреуішті зәулім үйдің арса-арса боп күйген күмбезінің нақ ұшар басында совет жауынгерлері тіккен алқызыл Жеңіс туы желбірейді.

— Жолдас комбат, Рейхстаг! — деді бір жауынгер.

Бірақ комбат бұл үйді өзі де білетін. Соғысты жауынгерлік ерлікпен аяқтаған солтаттар мен офицерлер енді оған соғыстағыдай бұқпантайламай тік жүріп жан-жақтан ағылып келе бастады. Талқандалған Рейхстаг «мың жылдық» фашистік рейхтың кіндігі болатын. Сөйтіп, Матвеев осыдан төрт жылдай уақыт бұрын Украинаның Радзивиллово қалашығында қырық бірінші жылдың маусым айының таңында бастаған өзінің жауынгерлік қиын да ұзақ жолын тап осы Рейхстагта аяқтады.

Киіміне оқ-дәрінің иісі сіңген, фуражкасын фашист мергенінің оғы тесіп, әлі ұрыс кезіндегі қызу сезімнен серги алмай тұрған комбат қолындағы тапаншасын қабына сүңгітіп жіберді де, жейдесі мен белдігін түзеп, команда берді:

— Рота старшиналары, қанша адам қалды, тексеріңдер!

Жеңіс—жеңісімен, ал қызмет одан әрі жалғаса берген.

ОҢ СЕГІЗДЕ ОТ КЕШКЕН

Ардагерлердің істері мен өмірлері — тарихтың баға жетпес игілігі, еліміздің ұлы өмірбаянының қаһармандық тағдырлары. Біз сіздерге төменде ел басына қауіп-қатер төнген сын сағатта туған елдің тәуелсіздігі, нұрлы болашақ үшін от кешкен, бүгінде де қатардан қалмай өздерінің бай тәжірибесін кейінгі ұрпаққа үйретуден жалықпаған, самай шаштарын ақ күміс шалған екі ардагер, екі тағдыр туралы әңгіме-лемекпіз.

БІР КҮН ЖӘНЕ БҮКІЛ ӨМІР

Төңірек бір сәтке қалғып кеткен сияқты. Атыс та жоқ, шабыс та жоқ — тып-тыныш. «Зенбіректер неге зіркілдемейді, снарядтар неге жарылмайды?». Ол есін жиғаннан бері елеңдеумен жатыр. Бірақ өзінің қайда екенін біле алар емес... Әлден уақытта біреу ыңырысқандай болды. «Мынау жаралы адамның үні ғой, Василий емес пе? Бәсе, танк тоқтап қалған екен ғой».

— Қазір... Вась, шыда... — Жаралы жолдасына көмектеспек болып ұмтыла берген ол қайтадан сылқ ете түсті. Тас төбеден ұстаған зіл батпан қозғалтар емес. Өзінің жаралы екенін енді ғана сезген жауынгер жан дәрмен аяқ-қолын киылға келтіріп, оқ тиген жерін іздей бастады. Аяқ-қолы сау сияқты, бірақ басын ақ дәкемен шандып тастанты. Ыңырысқан дауыс тағы естілді.

— Шыда, Василий, шыда, қазір... қазір...

Сізге қозғалуға болмайды.

— Бұл қайсысы тағы? Мен қайда жатырмын?

— Сіз жаралысыз, госпитальда. Аты-жөніңіз кім?

— Оның не қажеті бар?

— Медициналық карточка толтыруым керек, документтеріңізді таба алмадық, сірә, танкпен бірге жанып кеткен болуы керек.

— Жазыңыз, фамилиям — Жолсарин, есімім — Әли.

— Әскери дәрежеңіз?

— Қатардағы жауынгер.

Осы қысқа деректерді жазып алған сестра кетуге ыңғайлана бергенде Әли оны тоқтатып:

— Қарындас, мүмкін болса, көзімнің алдын сәл ашсаңыз, жан-жағымды көріп жатайын, — деді.

— Дәрігердің рұқсатынсыз аша алмаймын, ол кісі ертең келеді, соған дейін шыдаңыз.

Ертеңіне дәрігер келіп, Әлидің хал-жағдайын білді. Басын көтеріп, дөкені босата бастағанда Әли қуанып қалған. Бірақ неге екені белгісіз, қос жанарын тұмшалаған қаратүнек серпілмеді. Сол-ақ екен, бойын үрей билеген жас жігіттің жүрегі дүрс-дүрс соғып, аузына тығылды.

— Жолдас дәрігер, мен түк көрмеймін, — деп ышқына айқайлады ол.

— Жолдас дәрігер, неге үндемейсіз, айтсаңызшы, жанарым сау ма?

— Абыржымаңыз, қазір бәлен деу қиын, ең алдымен мына жеңіл жараларды жазуымыз керек, әлі беттің ісігі де қайтқан жоқ.

Сарылып жата-жата уақыттан жаңылған жауынгер дәрігер айтқан күнді тағатсыздана күтті. Мұндайда уақыттың өтпейтіні бар ғой, кейде ол тіпті тоқтап қалғандай сезіледі. Оймен оңаша қалу қиын екен, бірде тәтті сезімге берілсе, енді бірде асау аттай ойқастаған тентек ойлар жүрек тұсын шымшылайды. Бірақ оның оған бой алдырғысы жоқ. Жасы жиырмадан жаңа асса да, өмірдің ащы-тұщысын татып үлгерген Әли күн мен түннің алмасқаны сияқты күйініш пен сүйініштің де қатар өрілетінін жақсы біледі.

Ол әке-шешеден жастай жетім қалды. Әйтсе де тағдыр тауқыметін тартып, тентек жел іле қашқан қаңбақтай күй кешкен жоқ. Еті тірлігінің арқасында бұл да басқалардай бұла болып өсті. Өзі сияқты өрім жастармен бірге ойнап күліп, білім алды, еңбек етті.

Осының бәрін бір күннің өшіре салуы, өткен мен ертеңгі нұрлы болашақтың арасындағы берік тінді кілт үзуі мүмкін емес. Дәрігерлердің шипалы қолы, ұшқыр ойы дерттен де құдіретті. Аңада қаңсырап қалғанда тез қатарға қосқан олар оны бұл жолы да қатыгездік шеңгеліне іліктірмейді. Сол жолы да ол госпитальға ес-түссіз түскен.

...1941 жылдың күзі. Қатардағы жауынгер Әли Жолсаринге Москваны қорғаушыларға қару-жарақ жеткізу міндеті жүктелген-ді. Жау снарядтары қарша бораған отты белдеуді талай рет кесіп өтсе де, сол күні оның жолы болмады. Алғашында жеңіл жара екен деп елемеген ол кеудешесі қаңға боянғанда ғана жағдайы қиын екенін сезініп, оны тоқтатуға әрекет жасай бастады. Бірақ онысынан түк шыққан жоқ. Енді не істеу керек? Қару-жаракты жолда қалдыруға бол-

майды, не де болса алғы шепке жеткізуге тиіс. Осы оймен машинасын қайтадан от алдырған ол тағы алға зырлады. Содан ол алғы шепке жеткенше рульді босатқан жоқ. Кейін не болғанын, госпитальға қалай түскенін өзі де білмейді. Госпитальда жатқанда дәрігер оған майдандық газеттің бір нөмірін әкеліп берген. Одан ол өзінің соңғы тапсырманы ойдағыдай орындағаны жайлы хабарды оқыды. Сол жолы дәрігерлер қолдан келгеннің бәрін істеп, оны тез қатарға қосты. Олардың көмегіне қалтқысыз сенеді. Күні ертең-ақ қатарға қосылып, тағы да шабуылға шығады, тағы да ата жаумен бетпе-бет кездесіп, майдан даласында ерлікпен қаза тапқан жалғыз бауыры Мақан үшін, қарулас жолдастары үшін, Вассилий үшін кек алады...

Емдеуші дәрігер оны бүгін де ұзақ қарады. Әли еш жері ауырмайтынын айтып, дәкені алуды өтінген. Екі сөзге келмей дәрігер дәкені босата бастағанда қалай қуанды десеңізші. «Қазір қара түнек серпіліп, күн шуақ төгіледі». Сағынды ғой ол бәрін. «Бұл не... дәке жоқ, сәуле де сезілмейді... көптен таңулы болғандікі шығар. Қазір, қазір...» Ол мазасыздана бастады.

— Жолдас дәрігер! Жолдас дәрігер!

— Сізді бүгін тылға жөнелтеді, — деді дәрігер.

Әли оның даусындағы толқуды жақсылыққа жорыған жоқ.

— Жолдас дәрігер, жолдас дәрігер, мен көрмеймін бе?

Ешкім оған тіс жарып жауап қатқан жоқ. Аяқтардың тықылы ұзап барады. Осы сәтте оған қаншама уақыт жас жүрегін аялаған үміт оты өшіп бара жатқандай көрінді.

— Жолдас дәрігер, жолдас дәрігер...

—...

Селт еткен дауыс жоқ. Бәрін қара түнек жұтып қойғандай. Өзегін өртеген күйініш сейілер емес. Енді қайтып қара түнек сөгілмейді, өмір шуағы төгілмейді. Неткен ауыр үміт еді. Аяқ-қолы балғадай жиырмадан жаңа асқан жас жігіт үшін бұдан асқан қайғы-қасырет болуы мүмкін бе. «Бұдан да біржола өлгенім артық еді ғой» деп ойлады ол сол сәтте. Бірақ соның бәрі бекер екен. «Жеңіс!» деген жалғыз ауыз сөз оның болашақ жайлы ой-толғамын өзгертіп, шаттыққа бөлеген. «Жеңіс, жеңіс!». Осы бір сөздер жүректегі жанар отын тұтатып, қуаныш қонырауын тынымсыз қаққанда да мәз-мәйрам болып, көппен бірге көшеге шыққан. Қуанбағанда ше, осы күнді жақындатуға ол да үлес қосты. Ата жауы жеңілсе, оның кегі қайтқаны емес пе. Осы жеңіс үшін талай

боздақтар жанын да пидә еткен жоқ па, ендеше солардың қасында оның мезгілсіз өшкен қос шырағы түк емес қой. Отанның аспаны ашық болып, көгінен күн күліп тұрса, оның не арманы бар. Осы сезім оның өшуге шақ қалған үміт отын қайта маздатып, алға өмір белестеріне жетелеген еді. Ұлыстың ұлы күні тұтанған сол алау оның өмір жолын нұрландырып, қуанышқа қауыштыруда.

Семья құрып, сәби сүйді. Қазір екі баласы екі жерде отау тігіп, түтін түтетіп отыр. Өзі болса бір кәсіпорында отыз жылдан астам табан аудармай еңбек етіп, жасы алпыстан асқанда ғана құрметті демалысқа шықты.

Бүгіндері Әлекенді мектеп оқушылары арасынан жиі кездестіруге болады. Осындай сәттерде ол миллиондардың қанымен қорғалып қалған бүгінгі бейбіт өмірді көздің қарашығындай сақтау, оны еселі еңбекпен нығайту баршаның ең қас-терлі борышы екенін дәттейді.

Уақыт неткен ұшқыр десеңізші. Әлекеңмен танысқанымызға да он жылдан асып кетіпті. Онымен кездескен сайын менің ойыма Мұқағали Мақатаевтың:

«Мүгедек емес олар —

Жаралылар,

Жеңістің қолдарында жалауы бар.

...Парадтан барады өгіп, жаралылар...

Ей адам, Басынды ій де, қарауына ал», — деген өлең жолдары оралады. Иә, жаралылар — кешегі ел қорғандары. Осындай аяулы жандардың бірі — өңірін Отан наградалары—Қызыл Жұлдыз, бірінші дәрежелі Отан соғысы ордендері, бірнеше жауынгерлік медальдар әспеттеген Әлекен.

ҚЫРАН ЖОЛЫ ҚИЯДА

Мектеп оқушылары мен Ұлы Отан соғысы ардагерлерінің кездесуіне қатысқан Қайрекең үйге кештетіп оралды. Әкесінің табалдырықтан аттауы мұң екен, Гүлнәзім оның мойнына асыла кетті. Қолында үлкен көк конверт, «Биле, билесең беремің» дейді. Игілік пен Құлнәра да: «Кәне, кәне, «Яблочканы!» — деп күлісіп жатыр.

— Қарақтарым-ау, қартайғанда әкелерінді қажап қайте-сіндер, одан да оқымайсыңдар ма, кімнен, қайдан келген хат?

— Минск облысы, Клецк қаласындағы орта мектеп оқушыларынан. Қайрекең елең ете түсті. Хатты Гүлнәзімнің қолынан алды да, «мә оқы», деп Құлнәраға ұстатты. «Құрметті,

Қайдар Есімов. Сіздің соңғы жазған хатыңызды алдық, көп рахмет. Енді іле жауап жазып отырмыз. Жуырда біздің мектептегі «Қызыл ізшілер» клубының атына Днепропетровск облысындағы Верховцево станциясынан хат келді. Хат несі — М. Д. Петелин. Бұрынғы Макеев дивизиясының жауынгері. Қлецкіні жаудан азат етуге қатысқандардың бірі. Мүмкін, Сіз білетін боларсыз? Мына суретін қоса жіберуді жөн көрдік. Асыға хабар күтеміз. Сәлеммен, 9 «а» класының оқушылары. 1984 жыл. 17 ноябрь».

Шеті мүжіліп, сарғыш тартқан суретке тесіле қарап қалған Қайрекең кенет айғайлап жіберді: — Мынау Михаил ғой, қайран қаруласым-ай, бар екенсің ғой, тірі екенсің ғой.—Осы сәтте оның жанарынан ыстық жас ыршып түсті.

Күтпеген оқиғадан өрекіпген Қайрекеңнің көңілі көпке дейін сабасына түсе қоймады. Михаилдің өзін көргендей қуанды. Хат жазбақ болып қолына қалам алып еді, ойы он саққа жүгіріп, аузына сөз түспей абдырады. Тамаққа да зауқы жоқ. Сосын хатты кейінге қалдырып, диванға қисайып жатты. «Ойда жоқ жерде, қырық жыл өткен соң тағдырласыммен табысатын болдым-ау. Жиырмайың үстіне жаңа ғана шыққан жауырыны қақпақтай қапсағай жігіт еді. Қазір қандай екен?...» Қайрекеңнің ойы бірте-бірте сол бір отты күндерге қарай ойыса берді.

Сол күні қатардағы жауынгер Қайдар Есімов ротада кезекші болатын. Түннің бір уағында батальон штабы байланысқа шақырды. Трубканың ар жағындағы дауыс: «Дабыл қақ, ротаны көтер!» деп қысқа қайырды. Осынау бұйрықтың боларын сезгендей жауынгерлер сергек жатыр екен. Қасқағым сәтте, бүкіл батальон бір кісідей сапка тұрды. Батальон командирі жайшылықта да сөзге сараң кісі еді, бұл жолы да қадау-қадау бұйрықтардан әрі асқан жоқ. «Жолдастар, — деді ол, — жау бізді орап алдымызға шығып кетті. Ендігі міндет — майдан шебіне жетіп, өзіміздің бөлімдерге қосылу. Қару-жарақ, тамақтан басқа артық нәрсенің керегі жоқ...».

Белуардан саз кешіп жүру оңай болып па, кешікпей жауынгерлер титықтап, қажы бастады. Тамақ қоры да таусылуға айналған. Командирлер жауынгерлерге күнде ертеңмен дем беріп келеді. Жағдайды жауынгерлер де түсінеді, түсінеді де шыдайды.

Қайдардың етік қажаған аяғы күп болып ісіп кетті. Жолға шыққалы көз шырымын алған емес, күр сұлдері сүйретіліп келеді. Жүдегені сондай—жақ сүйегі шодырайып шығып кет-

кен. Қай-қайсысы болмасын солай. Бұлар орман кезіп жүргелі бүгін он жетінші күн. «Шыдау керек, неге болса да шыдау керек». Ол өзін-өзі осылай қайрап қояды. Кенет көзінің алды тұманданып, құлағы шыңылдап қоя берді. Басы айналып, көкжиек шайқалып кеткендей болды.

Сәлден соң көзін ашқанда өзіне төніп тұрған жауынгерді көрді. Бірақ таныған жоқ.

— Гена! — Жауынгер достары Қайдарды осылай атайтынды, — мен Михаилмын ғой.

Бірте - бірте есі кіре бастаған Қайдар: «Миша, маған қарайлама, кете бер, — деді де қайтадан көзін жұмды. Михаил оны қапсыра құшақтап көтере берем дегенде өзі де мұрттай ұшты....

Қайдар есін жинағанда қайда жатқанын білмей дал болды. Тылсым тыныштық. Бұл жерде зіркілдеген зеңбіректер үні де, шаңқылдаған неміс солдаттарының дауысы да естілмейді. Үлкен терезеден төгілген күн сәулелері бөлме ішін нұрға бөлеп тұр. Өңі мен түсі екенін айыра алмай, көзін бір ашып, бір жұмып жатқан Қайдар қасында тұрған ақ халатты қызды көрді. Ол мұның маңдайына қолын салып тұр.

— Мен қайда жатырмын?

— Сіз госпитальдасыз.

— Қалай келдім? Кім әкелді? — Қыз өзі білетін жағдайды айтты да, «мынаны сізді әкелген жауынгер қалдырып еді» деп бір жапырақ қағазды Қайдарға ұстатты. Қайдар қағазды көз жүгіртіп оқып шықты. «Гена, біз қоршаудан шықтық. Бірер күн тыныққаннан кейін ұрысқа енеміз. Сен де тезірек айығып шық. Көріскенше күн жақсы. Михаил. 1941 жыл, 25 июль. Могилев қаласы».

Қайдар госпитальда ұзақ жатты. Сол кезде немістер Могилевке жақындап қалды да, госпиталь Москваға қоныс аударды. Қайдардың госпитальдан шығам деген әрекеттерінен ештеме шықпай жүрді. «Өкпеңе суық тиген, ұзақ уақыт емделуге тура келеді», — деді дәрігерлер. Бірақ жас жігіт өз дегенінен қайтпады. «Бүгінгідей Отан—ананың тағдыры қыл үстінде тұрғанда әркім өз жайын ойласа не болмақ. Менің жаным басқалардікінен тәтті емес» деп Қайдар октябрь айының орта кезінде госпитальмен қош айтысты.

Бұл кезде Москва түбінде кескілескен ұрыс жүріп жатқанды. Қатардағы жауынгер Қайдар Есімов те астананы қорғаушылардың сапына тұрды. Ол Красное поляны аймағында болған қиян-кескі ұрысқа қатысты. Сол ұрыстардағы ерлігі

үшін ол «Москваны қорғағаны үшін», «Қаһармандығы үшін» медальдармен наградталды.

Фашистік басқыншыларды Москва түбінен қуып тастағаннан кейін Қайдар Солтүстік Кавказ майданына ауысты. Ол қайда жүрсе де туған еліне адалдығын айғақтаумен болды.

1942 жылдың сентябрь айында қапылыста жау қолына түскен Қайдар концлагерьде фашистік жендеттердің жантүршігерлік айуандық істерінің куәсі болды. Фашистердің совет адамдарына жасаған қорлығы оның жүрегіне кек болып қатты. Бір күні 24 тұтқынды Германияға жөнелтуге іріктеп алды. Солардың ішінде Қайдар да бар еді.

Түн. Қайдарды отырғызған поезд батысқа қарай жүйткіп келеді. Іші құсаға толған Қайдарға «бір қарманар шақ осы» деген ой келді. Ол орнынан тұрды да, өздерін күзетіп тұрған неміске жақындады.

— Қамрат, — деп бар білетін немісшесін айтып, темекі тұтатқысы келетінін ымдап түсіндірді. Күзетші оған оттық ұсынды. Вагон есігі жартылай ашық тұр екен. «Осы жауымды ала өлейін» деген оймен Қайдар күзетшінің оттығын өзіне сол қолымен қайта беріп жатып, оң қолымен құлақ шекеден бар пәрменімен періп жіберді де қалпақтай ұшырды. Есікті сырып тастап, талып жатқан күзетші фашисті вагоннан лақтырып жіберді. Содан кейін өзімен бір вагонда келе жатқандарға: «Ал, кашындар!» деді де қою қараңғылыққа қойып кетті.

Қанша жатқанын кім білсін, бір кезде есін жинап аунап түскен ол аспан төсінде жымындаған жұлдыздарды көрді. Төңірек тым-тырыс. Қол-аяғын қыбырлатып көріп еді, икемге келетін сияқты. Тек басы мең-зең, қорғасын құйып қойғандай көтерер емес. Ол неде болса жолдан ұзап кетуге тырысып, ешбектей бастады. Содан алыста қарауытып көрінген орман шетіне таялғанша бас көтерген жоқ. Ауық-ауық құлағын жерге төсеп тың тыңдайды. Бірақ тылсым тыныштық құшағында мүлгіген төңірек селт етер емес. Әбден қалжыраған ол шалқалай жатып тағы да көк аспанға көз тікті. Жау тұтқынындағы аш жалаңаш жауынгерлердің азапты бейнесі көз алдына келуі мұң екен—денесі тітіркеніп кетті. «Вагондағылар не болды екен? Сірә, ешкім, бұған ермеген сияқты, әйтпесе біреуі болмаса біреуі дыбыс берер еді ғой. Мейлі, мен борышымды өтедім. Олардың да бір ойлағаны бар шығар. Ал Қайдардың тағдырға мойын ұсынғысы жоқ. Қиын сәттерде шарасыздыққа салынса ол әлдеқашан жер басып

жүрмеген болар еді...» Осылай еріксіз ой жетегіне ерген ол өзінің балалық шағын еске алды.

Бесіктен белі шықпай жатып әке-шешеден бірден айрылған ол бұғанасы қатаймай қатарға қосылғанша көп қиындық көрді. Алғашында қамқорсып паналатқан жамағайындары жақтырмай қабақ шыта берген соң біржола көрші орыс селосына кетіп қойған. Өмірде жүрегі жомарт қайырымды адамдар көп қой. Сәті түскенде Андре Қоколов та осындай ізгі жүректі адам болып шықты. Ол мұны өз балаларынан кем көрген жоқ. «Бірақ қашаңғы біреуге масыл бола берем» деген оймен ол қалаға тартты. ФЗО-ны ойдағыдай тәмамдағаннан кейін ол Семейге барып жұмысшы факультетіне оқуға түсті. Бірақ, не керек, қысқа жіп күрмеуге келмей, оқумен қош айтысуға тура келді. Ол сонда да мойыған жоқ, Түкстанға барып сонда темір жолға жұмысқа орналасты. Содан әскер қатарына алынғанша машинистін көмекшісі болып істеген ол анталаған жау туған жерімізге баса-көктеп кіргенде № 51 жеке пайдалану темір жол ротасының құрамында қызмет атқарып жүр еді. Иә, оның көрген қиындығын ешкімнің басына бермесін. Көзін жаңа-жаңа аша бастағаны сол еді—қатыгез жау ойран салған жоқ па? Бірақ, арам ойың жүзеге аса қоймас. Ол өліспей беріспейді.

Кенет әлде кімдердің сыбырласқан дауысы естілді. Ол жатқан орнынан қозғалған жоқ. «Жау болса бәрібір қашып құтыла алмайды, дос болса...». Жүрегі өстіп өз-өзінен дүрсілдей жөнелді.

Беймезгіл жүрген екі адам таяп келіп төңіректі шолып тұрып қалды. Мұны байқамаған сияқты. Киімдеріне қарағанда жергілікті тұрғандар. Ол одан әрі үнсіз жата беруге шыдай алмады, бар күшін жинап орнынан тұрды. Бұл кезде таңда бозамықтанып атып қалған еді.

Фашистік тұтқыннан осылай құтылған Қайдар 28-ші армияның 54-ші дивизиясы құрамында жауға қарсы ерлікпен шайқасты.

1943 жылдың август айы. Клецк қаласы үшін қиян-кескі ұрыс жүріп жатты. Сол ұрыста Қайдар өзінің 4—5 жолдасымен қаланың орталық аудандарының біріндегі орта мектеп үйіне, бекініп алып, жауды көп шығынға ұшыратты. Клецк азат етілгеннен кейін оның кеудесіне үшінші дәрежелі Даңқ ордені қадалды. Міне, осы арада өзінің бұрынғы полктасы Михаил Петелинмен кездесті.

Содан кейін Михаил екеуі жұбын жазбай бірге жүріп, талай қантөгістерде сыннан өтті.

Қайдар — расчеттың командирі де, Михаил көздеуші болатын. Әлі есінде, 1944 жылдың апрелі еді. Алакөбеден бас-талған ұрыс іңір қараңғысына дейін толастамады, ашынған жау ақырғы күшін сарыққанша соғысты. Ертеңіне таң қылаң бере тағы да танктер құмырскадай қыбырлап, қаптай бастады. Қарсы шабуылдың бетін қайтарғанша болған жоқ, танктер оң жақ қанаттан көрінді. Жаудың арам ойын түсінген дивизион командирі зеңбіректерді жартылай шеңбер құрып орналастыруға бұйырды.

Кенет Қайдардың зеңбірегіне жақын түскен бомба расчетті топыраққа көміп кетті. Жарылыс толқыны Қайдарды бір сәтке есінен тандырып тастады. Есін жинағанда Михаилдың аяқтан жараланып қалғанын көрді. Ол жарасын таңып алды да, жаумен соғыса берді. Қайдардың санчастьқа кет дегенін тыңдаған жоқ. Сол ұрыста аға сержант Есімовтың расчеті жаудың төрт танкісін істен шығарды. Командование расчет мүшелерін үкімет наградаларына ұсынды. Петелин бірінші дәрежелі Отан соғысы орденін, Қайдар Қызыл жұлдыз орденін алды.

Иә, ол армия қатарына келіп, жауынгерлік ант бергенде соғыс, осынау азап жолдары туралы ойлаған жоқ-ты. Бірақ, ол өз антына адалдығын сақтай білді. Қандай ғана қиыншылықтарға болмасын, төзе жүріп, жеңісті жақындатуға үлес қосты. Оның омырауында жарқыраған екінші, үшінші дәрежелі Даңқ, Қызыл жұлдыз және бірінші дәрежелі Отан соғысы ордендері оның ел басына хауіп төнген күндердегі ерен ерлігінің айғағындай.

КОНЦЛАГЕРЬ ТҮТҚЫНЫНЫҢ КҮНДЕЛІГІ

Воропаев Сергей Николаевич 1921 жылы Пресногорьков ауданының (қазіргі Преснов) Пресноредуть селосында туған. Қызыл Армия қатарына шақырылғанға дейін аудандық комсомол комитетінің ұйымдастыру-нұсқаушылар бөлімінің менгерушісі болып қызмет еткен.

Ұлы Отан соғысы кезінде тұтқынға түсіп, бірнеше жыл фашистік тұтқынның барлық сұмдығын ерлікпен бастан өткерді. 1945 жылы Воропаевты Кеңес Армиясы тұтқыннан азат етті. Бірақ көп кешікпей тұтқында болған кезіндегі сырқаттың салдарынан қайтыс болып, Ламсдорфтағы № 1 әскери тұтқындар лагерінің территориясына құрметпен жерленген.

Тұтқын болу Воропаевты мойыта алмады. Фашистік темір торда ол күресіп, өзінің фашизмнің айуандығын айғақтайтын құжаты—күнделігін жазады.

1944 жылғы 29 наурыз.

Наурыз. Күн бұлыңғыр. Суық. Менің тұтқынға түскеніме жақында екі жыл болады. Бастан қаншама оқиға өтті. Алда тағы не тосып тұр?

1944 жылғы 13 сәуір.

Қазір жұмысқа барамыз. Жүрек еркіндікке жұлқынады. Кейде өлгің келеді, бірақ не үшін... Жәй ғана ит өліммен бе? Жок, біз ондай адамдар емеспіз. Иә, кейде бізге құлсындар деп айтса да. Жок, біз құл емеспіз. «Құлдар біз емес». Бұл әліппенің сөзі емес. Мен мұны бойыма ана сүтімен сіңіргем.

Тағы бір тәуекел етіп көремін...

Бүгін надзиратель желкемнен бір түйді. Соққысы ауыр болғаны сондай, арқам әлі ауырады. Не үшін? Тек артқа бұрылып қарағаным үшін ғана. Оңбағандар, шырындарынды ішіндер, сендерге де зауал келеді.

1944 жылғы 20 сәуір.

Менің Германияда, әскери тұтқындар лагерінде жүргеніме екі жыл болды. Екі жыл қорлық, аштық. Ойлаудың өзі сұмдық.

Жүрек кобалжиды, қайдағы бір жағымсыз көңіл күй. Иә, бүгін тағы бір мүшелтой — осы бір жексұрын шахтада жұмыс істегеніме бір жыл болды. Қапас жер астындағы 350 метрлік терендікте өткен 365 күн.

Тереңдігі маңызды емес, маңыздысы сол — қанша көмір қаздық. Әр күні 10 тоннаға дейін көмір лақтыруға тура ке-

леді. Ал, не жейсің? Нан, картоп, капуста. Оның өзі де жеткілікті емес.

Иә, сен, мүмкін, айтарсың: жарайсың, тырысып жатырсың, деп. Мен ештеңе де істей алмаймын. Маған өмір қымбат. Менде болашаққа деген сенім ұшқыны бар, ол мойын ұсынуға мәжбүр етеді. Дегенмен... бірақ ол туралы кейін айтамын.

1944 жылғы 29 сәуір.

...Кеше шыдай алмадым. Надзиратель жақындап келгенде оны сықпыртып салдым. Сол-ақ екен, басқа, арқаға сокқы жауды. Қазір надзиратель мені мойыды деп ойлайды, атасының басы! Мейлі, мен аш, әлсіз, мейлі, тұтқын болайын. Бірақ тұтқын болғанмен, рухани еркінмін, моральдық жағынан мен бұл оңбағандардан жоғарымын. Ия, жоғары. Себебі мен ешқашанда өзімді әлсізге қол жұмсауға, аш адамды кемсітуге жол бермеймін, себебі мені адамның қадір-қасиетінен жоғары ештеңе жоқ деп үйреткен. Адам деген—асқақ ұғым.

1944 жылғы 12 мамыр.

Бүгін менің басыма мынандай ой келді. Салтыков-Щедриннің идеясыз өмір қандай деп ойлайтын кейіпкерлерінің бірін (кім екені есімде жоқ) еске алдым.

Мен де ойладым: мұндағы менің идеям қандай?

Тірі қалу. Ия, бірақ қалай?

Өмірімді ғана сақтап қалу емес. Егер тек тірі қалуды ғана ойласам, жұмыс істемей, қарсыласар ма едім. Сол үшін мені басқалар алып жататын жуындыдан да құр қалдырды ғой.

Демек, кек алу үшін. Қор болып, құрбандыққа шалынған жастық шақ үшін, азап көрген бауырлар үшін. Кек алу, кек алу. Мен кек аламын. Бірақ кімнен? Қалай ойласаң да мен жалпы немістерге деген өшпенділікті сезінбеймін. Маған неміс мастері ештеңе істеген жоқ, ол тіпті маған нан берді. Бірақ нацистерді, гестапошыларды, түрме бақылаушыларын мен өз қолыммен қылқындырар едім. Менің өшпенділігім ғана, жек көрушілігім соларға қарсы бағытталған. Бірақ бұл да ең бастысы емес, кек алу үшін ғана өмір сүрмеймін, оны менің жолдастарым жасайды. Мен үйге қайту үшін, біздің селоны, ақ қайыңдар шоғын, даланы көру үшін өмір сүргім келеді. Мен агроном болуды армандадым ғой. Өзіміздің далада жайқалған егін өсіруді армандадым.

Мен өз елімнің ұлымын, сондықтан да менің Отаныма оралғым келеді.

1945 жылғы 5 наурыз.

Сонымен мен қарындашты қолыма соңғы рет алып отырғанымды жақсы білемін. Соңғы рет мен осы парактармен сырласып отырмын. Бірақ ажал мені қорқыта алмайды. Естуімше, біздікілер осыдан алты шақырым жердегі деревняны алды дейді, бірақ атыс естілмейді. Өлімнің алдында болса да жер солқылдатқан зеңбіректердің гүрілін, снарядтың жарылысын естігің келеді, сайтан алғыр.

Мен бұл күндері көп ойланып, өз өмірімдегі әртүрлі оқиғаларды еске түсірдім. Мен көп жасаған жоқпын, бірақ адал өмір сүрдім. Мен өзім ұялатындай оқиғаның болғанын білмеймін. Не істесем де, не ойласам да, соның бәрі өзімнің халқыма арналды. Менің халқым, мен халқымды — орыс халқын ұятқа қалдырған жоқпын. Мен үшін одан қасиетті, Отанымнан қадірлі ештеңе жоқ.

Біз фашистер келгенше бақытты өмір сүрдік. Олар үшін орыстар шығыстың жабайылары, өнер, ғылым, мәдениеттен жұрдай адамдар, сондықтан бізді талқандап, құлға айналдырғысы келді.

Бірақ ондай, менің халқымды жеңе алатындай күш жоқ. Ол одан әрі де жарқын болашақты жасай береді. Тек менің өзімнің соны басқалармен бірдей көре алмайтыным өкінішті.

Қош бол, Отаным, менің отбасым, жақындарым мен туыстарым, бәріңді сүйдім. Қош, өмір!

(Облыстық мемлекеттік архив қорынан).

ЖҮЛДЫЗДЫ СӘТ

Менің майдан жолым Курск иінінде басталды. Онда мен 136-шы атқыштар дивизиясының 343-ші артиллерия полкі құрамындағы байланысшылар взводының командирі болатымын. Біздің құрама Ұлы Отан соғысының көптеген шайқастарына қатысты. Курскіден кейін Днепр, Киев үшін шайқастар болды. Мен осы полкте соғыс біткенше болдым.

Ерекше есімде қалғаны Украинаның астанасы көне Киев үшін болған шайқас. Біз, солдаттардан бастап, Жоғарғы әскери командованиеге дейін Октябрь мерекесі жылдығының қарсаңында Киевті азат етуді парызымыз деп түсіндік. Бұл бәріміздің жігерімізді жани түсті.

1945 жылғы 4—5 қараша күндері біздің дивизия орналасқан Пушья Водица ауданында шешуші шайқастар өтті. «Катюшадан», минометтер мен қарулардың басқа да түрлерінен жау әскерлеріне оқтар қарша боратылды, самолеттер әуеден соққы берсе, шабуылға жүздеген танктер, жаяу әскерлер шықты. Жаудың қарсылығы басылды. Киевтің үстінде қызыл жалау желбіреді. Содан кейін Висла өзенінен өту, Варшаваны азат ету үшін, Сандомер плацдармында шайқастар болды. Мен үшін соғыс Германияда аяқталды. Көптең күткен Жеңіс күніне де жеттік. Бұл солдаттар үшін қандай қуанышты күн болғанын ауызбен айтып жеткізу қиын. Жеңіс күні алға қойған мақсатқа жету үшін жарты Еуропаны шайқастармен жүріп өткен солдаттарға ең бақытты күн болды. Барлық солдаттардың жүздері бал-бұл жанып, қаза тапқан әскери жолдастарын еске түсіріп көздеріне жас алды.

Соғыс аяқталысымен майдангерлер арасынан Жеңіс парадына қатысушылар іріктелді, ол 1945 жылғы 24 маусымда Москва қаласында өтті. Парадқа қатысушыларды іріктеу өте қатаң болды. Ол үшін бойыңның биіктігі 1,7 метрден кем емес, әскери тұлған, наградаларың болуы керек, оның үстіне өзің де, ата-аналарың да заң алдында жауапты болмағаны тексеріледі. Мен оның бәрінен де өтіп, парадқа қатысу құқына ие болдым.

Әр майданнан құрама полктер құрылды. Біздің екінші Белорусс майданының құрама полкі эшелонмен Польша арқылы Москва қаласына жөнелтілді. Познань қаласында

екі сағат аялдама жасадық. Вокзал маңындағы алаңға құрама полктің үрлемелі оркестрі, солдаттар шықты. Осы жерге поляк қыздары да келіп, би ұйымдастырдық. Содан кейін «Вагонға мініңдер!» деген бұйрық берілді.

Біз Москва қаласына түнгі сағат 1—2 кезінде жеттік. Орналасқан жерімізге қарай кетіп бара жатқан бізді көрген москвалықтар көп қабатты үйлердің терезелерінен «Рокоссовскийліктер, ура!» деп айғайлап жатты.

Біз Фрунзе атындағы жоғары атты әскер училищесінің қазармаларына орналастық. Қазармалардың қарсысында алаң болатын, онда біз әскери даярлықпен шұғылдандық. Құрама полкті жасақтағанда оны генерал - лейтенант Константин Максимович Эрастов басқарды, ал парадта, генерал - полковник Кузьма Петрович Трубников жетекшілік етті. Полкта әрқайсысы 200 адамнан тұратын 7 батальон болды. Генералдар — батальон, ал офицерлер рота, взвод және бөлімше командирлері болды. Құрама полкте барлығы 1477 адам болды. Біз бір ай бойы күніне екі сағаттан әскери даярлықпен айналыстық.

Москвада болған бір ай ішінде біз Үлкен және Кіші театрларда, қаланың сол кездегі көрікті жерлерін араладық. Нақты күні есімде жоқ, әйтеуір, маусым айының орта тұсында Сокольникиде басты даярлық өтті. Оған қатысқан майдандардың құрама полктері, Москва гарнизоны, Суворов және Нахимов училищелері өздерінің парадқа әскери даярлықтарын көрсетті. 24 маусым күні майдандардың құрама полктері мен басқалар Қызыл алаңға сапка тұрды. Парадты басқарған Кеңес Одағының Маршалы Рокоссовский өзінің ординарецімен бірге атпен сапты аралап өтті. Содан кейін парадты қабылдаған маршал Жуковқа рапорт беріп, олар бірге сапты аралады, әр құрама полкті құттықтады. Жауынгерлер ол құттықтауға үш реттен «Ура!» деп жауап берді. Осы кезде Ленин Мавзолейінің мінберіне үкімет мүшелері Сталин, Калинин, Молотов, Каганович, Ворошилов, Буденный және басқалары көтерілді.

Жуков шағын баяндама жасады. Біз Қызыл алаң арқылы саппен өттік. әр құрама полк әртүрлі көшелермен өздері орналасқан жерлерге кетті.

Сол күні Жеңіс парадының құрметіне мен бірінші рет көрген салют берілді. Біз бірнеше күн өткен соң Германияға кері кеттік.

Москвадағы парадқа қатысушылардың барлығына «Гер-

манияны жеңгені үшін» медалі мен қызыл мұқабалы медальдың куәлігі, ал қалған майдангерлерге сырты сары түсті куәлік берілді. Парадка қатысушылардың бәрі де өз бөлімшелеріне қайтты.

Менде қалаларды азат еткенім үшін Сталиннің 11 алғыс хаты болды. 1945 жылдың маусым айында Одердегі шайқас үшін наградтау туралы жарлық шықты. Мен және сержант Фахруддинов екеуіміз «Қызыл Жұлдыз», қалғандары — Отан соғысы ордендерімен наградталды.

Парадтан кейін бөлімге қайтып оралған соң саяси орынбасарлар мені бөлімшелерді аралатты. Оларда мен Жеңіс парадының қалай өткені, Москвадағы жағдай жайында әңгімеледім. 1945 жылдың тамыз айында туған жерім Солтүстік Қазақстанға демалысқа келдім. Демалысым біткен соң өзімнің 343-ші артиллериялық полкіме қайтып оралдым. Полктің жаңында американ әскерлері орналасқан еді, біз бір-бірімізге қонаққа барып, футбол, волейбол ойнайтынбыз.

Соғыс жолдарымен мен жүздеген километр жүріп өтіп, Отанымыздың қалалары мен селоларын, Польшаның территориясын және Германияның өзін фашизмнен азат еттім. Жеңіске барар жолда көптеген қиындықтар болды, полктағы қаншама жолдастарым қаза тапты. Оның бәрін ешқашан ұмыта алмайсың.

Өз өмірімдегі ең бақытты, ұмытылмас оқиға деп Москвадағы Жеңіс парадына қатысуымды есептеймін. Бұл бізге қарсы соғыс ашқанша Еуропаның көптеген елдерін, оның ішінде Франция секілді мемлекетті де құлдыққа айналдырып, бақайшағына дейін қаруланған гитлерлік армияны жеңген жеңімпаздар — Қызыл Армияның, барлық халықтың парады еді.

Мен Жеңіс парадына қатысқаным үшін тағдырыма ризамын. Аты аңызға айналған қолбасшы Жуков Жеңіс күнін кеңес адамдарының «жұлдызды сәті» деп өте дәл әрі бейнелі айтты ғой.

П. АНДРЕЕВА,
еңбек ардагері.

ҚАСІРЕТ 41-ДЕН БАСТАЛДЫ

Мен 1924 жылы тудым. Балалық шағымнан кедейлікті көріп, аштық-жалаңаштықтың ащы дәмін татып өстім. Отбасымыз бес баласы бар әжептәуір үлкен еді. Жаңа құрылған колхозда әкей ұста болатын, ал шешеміз сиыр сауып, бұзауларды суаратын.

Колхозымыз «Ильич ескерткіші» аталатын. Бас кезде онда тракторлар жоқ-тын, аттар болса тым аз еді, сондықтан жерді колхозшылар күрекпен қазып өңдейтін, кейде соқаға өздері жегіліп, жер жыртуға дейін баратын. Мұндай еңбекті менің де ата-анам атқаратын. Бұл қазіргі ұрпаққа әлдебір қиял сияқты болар.

Мектептің төрт класын туған Долматово селосында аяқтадым; ал келесі кластарды көрші Краснояркада жалғастырыдым. Он шақырым жерге жаяу барып қайтатынбыз. Бесінші класты ойдағыдай бітіріп едім; келесі алтыншы класта, «бейнет аяқ астында» дегендей, ауруға шалдықтым.

Киіміміз жұтаң болатын, бірде қаңтар айында, мектептен келе жатып қатты аязда тіземді үсітіп алдым. Шешем қазмайын жағып емдеп көріп еді, бірақ қатты үсік мені біраз уақыт жүруден қалдырды.

Жұмыстан оралған әкем: «Жылауынды қой, бұдан былай мектепке бармайсың, болса да сауыншыдан аспайсың», — деді.

Жазылған соң жыламсырап мектепке сұранып көрініп едім, әкем жібермеді. «Колхозда жұмыс істеп еңбеккүн тап» деп үзілді-кесілді шешті. Амал жоқ, қыс аяқталғанша фермаға су тасыдым.

Көктем шыға мені бригада есепшісі қылып тағайындады. Жазуым жақсы болса да, шот қағуды білмеуші едім. Қазір дүниеден өткен, бұрынғы бригадиріміз А. Д. Ударцев бір әріп білмесе де есеп-шотқа жүйрік еді. Шот қағуды содан үйрендім. Осылай мен еңбекке он үш жастан аса араластым.

Біраздан кейін басқарма мүшелері мені колхоз есебінен Дубровка селосындағы екі жылдық мектепке жіберуді ұйғарды. Бір жыл селода оқыдым, кейін колхоздар біріктіріліп ұлғайтылғанда біздің мектепті Петропавл зооветтехникумына ауыстырды. Оқуды сонда аяқтадым.

1941 жылдың тамыз айында мемлекеттік емтихан тапсырып, диплом алуға тиіс едік. Мамыр айында диплом алдындағы еңбек тәжірибесін өтуге мен туған селоме оралып товарлы-сүт фермасында жұмыс атқардым.

Бәрі ойдағыдай жүріп жатқан, бірақ бізді қаралы күндер күтіп тұр еді. Маусымның 22-сі күні таңертеңгілік сауыннан кейін «Соғыс, соғыс басталды! Барлығың митингіге жиналыңдар!» — деген айқаймен село көшелерімен салт атты шауып өтті.

Біз колхоз кеңсесіне қарай жүгірдік. Бұл кезде колхоз ұлғайтылып, оның құрамына Долматоводан басқа Лужки және Екінші Красый Яр селолары енген болатын.

Халық көп жиналды. Аудандық әскери комиссариатының өкілі де келген екен. Митинг тез өткізіліп, бірден осы арада жас ер—азаматтар мен жігіттерді майданға жөнелту үшін тіркеу басталды.

Бірнеше күн ішінде үш селомыздан майданға 200-ден астам ең тандаулы деген азаматтар аттанды. Қалғанымыз кемпір—шалдар, әйелдер мен балалар ғана.

Ел болып жылап-сықтап азаматтарымызды Выходцев сайына дейін шығарып салдық. Аудан орталығына олар ат жегілген брішкелер және колхоздың жалғыз машинасымен аттандырылды.

Сайға дейін ерлер саппен жүрді, ал әйелдері мен балалары, күйеулері, әкелері және ұлдарының сонынан жүгіріп, олардың қатарын бұзып, қимастықтан қолдарына жармасып қоштасудың актық сәтін кешеуілдетуге амалсыз тырысқан еді. Офицер: «Аттан!» деген бұйрық бергенде адам жүрегі шыдамайтын көрініс басталды. Әлі күнге есіме алсам көзіме жас үйіріледі. Әйелдерді жан жолдастарынан, ұлдарынан айырып алу мүмкін емес еді. Кейбіреулері балаларын жолда тастап немесе ересек біздерге ұстай тұруға беріп, брішкелер мен машинаның соңынан ұзаққа дейін жаяулап жүгіріп қалмады. Олар сүйікті бауырларын енді қайтып көрмейтінін сезгендей еді.

Айдаушылар аттарға қамшы басып, бар күш-жігерін жинап тістеніп, көздеріне үйірілген жастарын көрсетпеуге тырысқан ер—азаматтарды тезірек алып кетуге барын салды, ал әйелдер соңдарынан өзектері күйіп жүгіре берді, жүгіре берді.... Біз жылаған балаларды жинап, аналары қайтқанша жұбата тұрдық. Шаршап-шалдыққан, кабактары түнерген,

көздері ісіп, еріндері кезерген әйелдер де оралды. Қанша тырысасак та, өксіктерімізді баса алмай үйді-үйімізге тарадық. Біздер, долматовтықтар, үшін соғыс осылай басталды.

Бұдан кейін әлі көптеген күн жылап-сықтау мен күңіренген зар селоның үстінде бұлттай тұрып алды. Маған соғыс басталғаннан кейін тез арада техникумнан бандероль келді. Оған зооветмектебімді бітіргендігім туралы диплом мен маған басқа әріптестеріме сияқты емтихансыз мал шаруашылығы технигі мамандығы берілгені туралы хат салыныпты. Бұл кезде мен әлі 17-ге де толмаған едім. Негізінен жақсы бағаларға толы дипломымды қарап шыққан қолхоз төрағасы:

— Жақсы оқыған екенсің, енді іске кіріс, жұмысты да солай атқар. Бас көтерер жұмысшыларымыз жоқтың қасы екенін өзің де білесің, — деді.

Осылай жас маманның өмірі де басталды. Өмір емес, жетіспеушілік пен қиындықтарға толы бейнет, дер едім. Мал қораларын жөндеуге үлгермедік, енді кім оны істейді? Шөпті де жаңа шаба бастағанбыз, ал фермада мал басы көп еді. Мен тек қана қойдың 3500 басын қабылдағанмын. Оның үстіне аттар жоқ, тым болмаса өгіздерді жегетін брішкелер мен арбалар да қалмаған. Бірақ тірі жан емеспіз бе, қам-қарекет жасай бастадық. Әйелдер саулық қойларды бағып, оларды сауып, сүтінен ірімшік жасауға кірісті, ал шалдар біртіндеп қораларды жөндеп, жасөспірімдермен бірге жемшөп дайындап, оны колхоз шашпаларына таси бастады. Қораларды жөндеуге әйелдер де қатысты. Өгіздермен ағаш тасыды, қораларды сылап, бекітті. 16 жасар маған оларды басқару оңай болған жоқ. Жас болсам да қиыншылықта бірлігі нығайған ел мені түсінікпен қабылдап, айтқан сөзімді екі еткен емес. Соның арқасында қысқа таман барлық фермалар жөнделіп болды. Ал жемшөп мал басына жеткіліксіз, аз дайындалды. Әр үйге 100 центнер шөпті шауып, маялап, колхозға тапсыру туралы жоспар белгіленген. Өз малына шөпті содан кейін ғана дайындауға рұқсат берілетін. Мұны атқару үшін әркім шөпті колхоздың жұмысынан кейін кешке, тіпті түнде шабатын. Осындай өлермен еңбекпен жиналған жемшөбіміз ақпан айына ғана жетті. Әрі қарай малды төбелерден сыпырылған сабанмен асырадық. Мал аштан аяғынан жығыла бастады. Малды қырып алмаудың амалын іздедік және таптық та. Әйелдер орманнан жуан қайыңды кесіп, трактормен шашпаға сүйреп әкелді. Сенсеңіздер, аш қойлардың ке-

міруінен кейін бәйтерек шебер сүргіленген бөрене болып шығады екен. Қойларды сақтап қалу үшін қыруар қайың ағашын құрбан етуге тура келді, оның үстіне орманшылар әйелдерге айып салып отырды. Бұл қиянат еді, өйткені олар қайыңды өз үйлеріне тасыған жоқ еді ғой.

Мал төлдей бастағанда тағы да бір қиындыққа кезіктік. Жаңа туған қозыларды ашыққан қойлар жеп қояды шығарды. Аман алып қалуға шопандар қанша күш-жігерін жұмсады десеңізші. Шопандар Дарья Федоровна Редькина, Анна Сергеевна Ефанова, Варвара және Вера Серебряковалар, Манефья мен Пелагея Подкорытовалардың көрген күніне ешкім қызықпас. Соғыс жылдарында көрген азаптарының зардабы олардың көбінің өмірін қысқартты. Бірақ сол кездерде олар аянбай еңбек ететін.

Сирек демалыс сәттерінде әйелдер кезекшілер үйшігіне жиналып, көз жастарын сығып, бір-біріне мұңдарын шағатын.

Бірде Манефья Подкорытова:

— Бүгін ерте тұрып жұмысқа жиналып жатыр едім, қыздарым оянып: «Мама, біз ашпыз, бүгін не ішіп — жейміз», деп жылады. Шыдамым таусылып, пимамды шештім де, көз жасым парлап: «Көрмейсіңдер ме, мен де аштан аш жұмысқа бара жатырмын. Өз етімді кесіп бермесем, не берем сендерге» деп ұра бастадым, — деді де солқылдап жылап жіберді.

Оны тыңдап отырған әйелдер де қосылып зарлап қоя берді. Бәріміздің де жайымыз осындай еді. Көп кешікпей Манефья қатты ауырып қайтыс болды, ал оның жетім қалған қыздарын балалар үйіне тапсырдық. Олар тірі қалды. Қазір Петропавлда тұрады.

Бірінші соғыс жылы қысында фермаларға шөп, сабан, қайың бұтақтарын тасымалдағандардың есімдерін атап өткім келеді. Олар марқұм Александра Чернышова мен Агафья Кузевановалар, көзі тірі Таисья Ципкина, тағы да басқа әйелдер еді.

Иә, тылда оқ атылған жоқ, бірақ бізге де оңай болды дей алмаймын. Күні-түні жұмыс істедік десем артық кетпеспін, әсіресе селода қалған біз сияқты қыздар. Бүгін ойыма сонынан көп жыл Долматово селолық кеңесінің төрағасы болып істеген Наталья Ударцева, мал дәрігері дәрежесіне жеткен Мария Капицева, Мария Отрадных, Клавдия Бунтакова, Мария Ростовщикова және басқалары оралады.

Орақ кезінде күндіз фермада жұмыс істеп, түнде қырманда бидай соқтық. Біз мамандар мен білімі бар бригадирлер бәріміз үгітші болып саналғандықтан қысқа үзілістерде мен әйелдерге Совинформбюросының мәліметтерін айтып, жана газеттер оқып, Мемлекеттік заемға жазу жүргізетінмін. Қолхозда шағын тракторлар мен комбайндар пайда бола бастаған. Оларда да біздің қыздар: Надежда Отрадных, Мария Николаевич, Анна Кривушина, Елизавета Бунтакова, Варвара Серебрякова, Зося Юдюк, Мария Коледенко тағы-басқалары жұмыс істеді. Бірақ олар тек жүргізу мен жеңіл-желпі жөндеу жасай алатын, ал мотордың сиқырын білетін механик жоқ еді. Оның да орайы келді. Колхоз төрағасы Г. М. Грибанов облыстық әскери комиссариатқа барып туған ауылына қысқа демалысқа келген Федор Иосифович Андреевқа бронь алып беріп, колхозда қалдырды. Міне, ол барлық комбайн мен тракторларды күні-түні жалғыз жөндейтін. Дәмтұзымыз жарасып, 1942 жылы екеуміз шаңырақ көтердік. Үш соғыс жылын бірге өткізіп, соңынан 1982 жылы ол дүние салғанша 37 жыл тату-тәтті бірге өмір сүрдік. Еңбегіміз үшін бірге наградталдық, олардың ішінде «Ұлы Отан соғысы жылдарындағы ерен еңбегі үшін» медальдері де бар.

Қанша қиыншылық кешсек те, «Жеңіс! Соғыс бітті!» деп ұран салып шауып өткен салт аттыны көшемізде көруге жеттік.

Бұл жолы да митинг болды. Әлі есімде, екі селоның барлық тұрғыны Долмат көлінің арғы бетіндегі үлкен алаңға жиналды. Жеңіске қуанып, майданда қаза болған бауырларын еске алып қапаланған, қуанышқа көз жасы араласқан күн еді бұл. Долматовта шығынға ұшырамай соғыс жылдарын өткерген бірде-бір отбасы жоқ шығар. Біреулер қаза болса, басқалары майданнан жаралы, немесе мүгедек болып оралды. Григорий Коледенконың жұбайымен қосылып зарлаған үндері әлі құлағымда естіліп тұрғандай. Үш қызынан басқа олардың алты ұлы бар еді, олардың төртеуі майданда қаза болды. «Жас бала қолдың жүгі, ал ересегі жүректің жүгі», — деген оның сөздері менің жадымда өмір бақи қалды.

Жеңістен кейін де көргеніміз күнделікті колхоздағы ауыр жұмыс, үйде болса әйел затының, ананың бітпеген күйбеңі. Әртүрлі ұйымдарда Соколовка мен Долматовта түрлі қызмет атқардым, бір қыз бен төрт ұлды тәрбиелеп өсірдім. Қазір менің он немерем мен он шөберем бар. Енді оларға тілеуім бейбіт тыныш өмір сүріп, біз көрген қайғы-қасірет пен қиыншылық оларды айналып өтсе екен деймін.

ОЛАРДЫ ҰМЫТА АЛМАЙМЫН

Ұлы Отан соғысы біздің ұрпақтың жадында мәңгі сақталары сөзсіз. Өміріміздің осынау дабылды кезеңі ешуақыт ұмытылмақ емес. Мен, міне, сексеннен астым, бірақ сол жылдарда бастан кешірген жәйттер күні бүгінге дейін біресе көңілді қариды, біресе жылытады.

1941 жылы мен Жұмысшы поселкесіндегі № 44 (қазір № 31) орта мектепте мұғалім едім. Соғыс басталысымен күн сайын дерлік кластарда жаңа оқушылар пайда бола бастады. Олар соғыс екпінімен біздің қаламызға эвакуацияға келгендердің балалары еді. Солардың ішінде ағайынды Роберт пен Лева Хромовтар әлі күнге көз алдымда. Олар кейін есімі бүкіл әлемге әйгілі болған Брест қорғанында тұрған екен. Соғыс басталар жазда Луга қаласында тұратын атасы мен әжесіне каникулға қонаққа келіпті. Соғыс басталып кетіп, жау Брест түгіл, Луганың өзіне қауіп төндіре бастаған соң қариялар екі немересін ертіп, Петропавлға жетіпті. Лева біздің мектептің бесінші класында, Роберт жетінші класында оқитын болды.

Өзге де тұстастары тәрізді, Роберт пен Лева да ересектікке тез мойын ұсынды. Соғыс ауыртпалығы оларға балалық шаппен тез қош айтыстырды. Тұрмыстары өте қиын болды. Олардың әжесі шекарада офицер болып қызмет еткен, бірақ оны дәлелдеуге қолдарында ешқандай құжат жоқ. Тек бірнеше айдан соң ғана әскери комиссариат арқылы балаларға аз-мұз жәрдемақы белгілеуге мүмкіндік туды.

1944 жыл Роберт пен Лева үшін үлкен қуаныш әкелді. Олар әлдебір туысканынан хат алды. Туысканы хатта екі баланың анасы партизан отрядында жаумен соғысып жүргенін хабарлапты. Содан соң бүкіл мектеп болып ақылдасып, «Комсомольская правдаға» хат жазып, мүмкіндік болса екі баланың амандығы туралы анасына хабарлауды өтіндік. Дес бергенде, Роберт пен Леваның туысы шешесі соғысып жүрген партизан отрядының командирінің де фамилиясын жазып жіберген екен. Міне, сол фамилия үлкен көмек болып, біздің хатымыз екі баланың анасының қолына тиіпті.

Белоруссия жаудан азат етілген соң, партизан ана Минскіге тоқырапты. Көп кешікпей одан шақыру келіп, Роберт пен Лева, олардың атасы мен әжесі ұзақ жолға жинала бас-

тады. Көп болып оларға азды-кем азық-түлік жинап бердік. Поезға бүкіл мектеп болып шығарып салдық.

Көп жылдар өткен соң мен Лева Хромовтан хат алдым. Бұл да бір үлкен қуаныш болды. Екі баланың әкесі сол соғыста хабарсыз кетіпті. Тегі, Брест үшін шайқаста қаза тапқан болар. Ал Роберт пен Лева Минскіде тұрады екен, екеуі де институт бітіріпті.

Соғыс кезінде жасы жетсе, мектеп оқушылары да әскерге шақыртылатын. Әскерге шақырылудан ар жағы белгілі — майдан! Әлі бұғанасы қатпаған жасөспірімдер үшін ұстаздардың қабырғасы ата-аналардан кем қайыспайтын. Ол кезде жоғары кластарда ер балалар мүлде аз болушы еді. Кейі әскерге кеткен, кейі оқуды тастап, жұмыс істейді. Мысалы, 1942—43 оқу жылында оныншы класта екі-ақ ұл болды. Юра Виницкий мен Ваня Костов. Ваня өзіміздің қаланыкі. Юра эвакуацияға келген отбасынан. Юраның шешесі Петропавлға келген соң қайтыс болды, әкесі қатты сырқат-ты. Ағасы соғыста. Сондықтан Юраның тұрмысы тым ауыр болды. Оған және әкесіне кластастары мен класс жетекшісі Мария Долгова барынша көмектесетін.

Міне, осы екі жас боздақ та әскерге шақырылды. Мектепте шығарып салу рәсімін өткіздік. Далада аяз, мектеп залы суық. Төбеде бір-екі шам сығырайып жанып тұр. Юра өзі сырнайда ойнайды. Әлдекім гитараны іліп-қағып қояды. Бәріміз қосылып жуырда ғана пайда болған «Жертөле» әнін айттық. Қыздар болса сынсып жылайды. Сосын бәріміз темір жол станциясына бардық. Сондағы «әскери алаңшада» соңғы құшақтасу, қол алысу, сүйісу болды...

Бұл екеуінің тағдырынан білетінім, Ваня Костов Женіс күніне аман жетіп, кейін әскер қатарында қызмет етуге қалды. Ал Юраның тағдырынан еш хабарым болмады...

Осының бәрі алапат соғыстың адам жаны төзгісіз ауыр күндері еді. Ұлы Женіске деген сенім ол күндерден сағымыз сынбай өтуге көмегін тигізді.

«ЛЕНИНГРАДТЫҚ ӨРЕНІМ»

Біздің барлығымызды — ұлттары алуан түрлі егделерді де, балаларды да бір ортақ қасірет тоғыстырған Ұлы Отан соғысы жылдарында біздің ұрпақтың көргенін еске түсіру де, айту да қиын. Біз, комсомолец-мұғалімдер, Петропавл қаласында жаралы жауынгерлердің, күйіп қалған танкистердің эшелонын қарсы алып, ондағы медбибілер мен санитарларға көмектескен 1941 жылдың аптап жазын ешқашан ұмытпаймын.

Жана, 1942 жылды госпитальде бүкіл класс болып қарсы алуға дайындалғанымыз әлі есімде. Мен оқытатын екінші класс оқушылары мен олардың ата-аналары бірлесе отырып, екі мың дана, яғни үш шелек пельмен пісірді, 31 желтоқсанда жаңажылдық концертімізбен және сібір пельменімен госпитальға келдік. Шәкірттерім жаралы болып жатқан жауынгерлерді тамақтандырды. Ал концерттен кейін менің тәрбиеленушілерім жауынгерлердің айтуымен олардың туысқандары мен жақындарына хат жазуға кірісті.

Ленинградтық оқушылардың менің классыма келіп қосылған алғашқы айлары ұмытылмастай есімде қалып қойыпты. Бір партада үш баладан 54 оқушы отырды, солардың ішінде 18-і әбден жадап-жүдеген ленинградтықтар еді. Бәрінің де құр жайдары қалған. Тіпті, еріндерінің бар-жоқ екені байқалмайды. Көздері ғана жаудырайды, тістері ғана ырсыяды. Мектеп аспазы күн сайын біздің класқа қішкентай тоқаштар әкеліп тұрды. Ол келіп кіргенде «менің тоқашымды ленинградтықтарға беріңіз» деген біздің балалардың сондағы сөздері күні бүгінгідей құлағымның түбінен естіледі.

Қластағы алғашқы кездесуден кейін мен мектеп директоры Нина Михайловна Качалованың кабинетіне кіріп, сақайып кеткен сол балаларға қарай алмайтынымды айтып жылап алған едім. Тәлімгерім маған былайша жауап берді: «Мен оларды әдейі осы класқа жібердім. Сіз өзіңіз үлкен, көпбалалы отбасында өскен адамсыз. Сондықтан сізден артық қамқор адам жоқ».

Мен соғыстан кейін олармен бірнеше рет кездестім. 1958 жылы Ленинградта болғанымда Надя Новосельцеваның

үйінде болдым. Ал Петропавлда ойда жоқта Валя Панферовпен ұшырасып қалғаным бар. Ол қазірде педучилищеде жұмыс істейді, күйеуінің фамилиясын алыпты — Усатова. Екеуміз ұзақ әңгімелесіп, айтарымызды тауыса алмадық. «Адамдардың мейірімділігі болмаса, — деді Валя, — біздің не болатынымызды болжау қиын еді. Бәріміз де шаршап-шалдыққан, аш-жалаңаш едік. Тырс еткен дыбыстан шошып кететінбіз. Біз блокада кезінде ойнадық, қуыршақтарымызды бомбапанаға жасырдық. Сөйткен бізді панасына алған петропавлдықтарға өле-өлгенше рахмет айтамыз!».

ҚАЛА КӘСІПОРЫНДАРЫ — МАЙДАНҒА

I.

Ет-консерві комбинаты одақтық мақсаттағы кәсіпорын ретінде жұмысшыларының саны жөнінен соғысқа дейінгі Петропавл қаласында өнеркәсіп кәсіпорындарының ең ірісі болды. Соғыс басталғаннан кейін кілең ер азаматтар майданға аттанды да, олардың орнын әйелдер мен жасөспірімдер басты. Комбинат ұжымының өндірістік энтузиазмының нәтижесінде 1941 жылдың бағдарламасы мерзімінен үш ай бұрын орындалды. Және де сол қарқынды үдете түсті.

1942 жылдың бірінші жартысының қортындысы бойынша ет комбинатында 371 стахановшы, 121 еңбек екпіндісі, 61 «екі жүзінші» еңбек етіп жатты. Кәсіпорын ұжымы Омбыдағы және Қорғандағы әріптестерімен жарыста жеңіліс тапқан жоқ.

1942 жылдың екінші жартыжылдығында да кәсіпорынның жұмысына қылау түскен жоқ. Тұтастай алғанда, сол жылы комбинат Қызыл Армияға қажетті миллионнан астам консерві қалбырларын жөнелтті.

1943 жылдың қауырт уақытында, Сталинград түбінде алапат шайқастар жүріп жатқан кезде ет комбинаты Мемлекеттік қорғаныс комитетінің ауыспалы қызыл туын төрт ай ұстап тұрды, ал тұтастай алғанда товар өнімдерін шығару жөніндегі 1943 жылдың көтеріңкі жоспары 120 процент асыра орындалды.

Соғыстың бұдан кейінгі жылдарында да комбинаттың жұмысы табыс биігінен түскен жоқ. Рас, мұның бәріне тәуліктік демалыссыз жұмыс істеумен қол жеткізілді.

Кәсіпорындарда, бүкіл қаладағы сияқты, бәрі де елді қорғау мүддесіне бағындырылды. Қызыл Армия үшін жылы киімдер жиналды. Атап айтқанда, қысқы мерзім ішінде жиналғаны мынадай: мың жұптан астам пима, шолақ тондар, күпәйкелер және жұмысшылар мен қызметшілердің өз қалталарынан шыққан 338 мың сом. Солардың бәрі Қорғаныс қорына тапсырылды.

1942 жылы Қызыл Армияның 24 жылдығы құрметіне Солтүстік Қазақстан облысының еңбекшілері майданда жүрген жауынгер жерлестеріне 12 вагон сыйлық жөнелтті. Оның дені ет комбинатының өнімдері еді. Эшелонға еріп барған

делегацияның құрамында ет комбинатының өкілі Лапшин де болды. Онда 11 күн болып, оралғаннан кейін ол көрген-баққанын айтып берді.

«Онда, алғы шепте мен Швидко, Корякин, Гурилов, Анищенко, Богаткин, Ферулев және Стоякин жолдастармен кездестім. Олардың бәрі де майданға аттанғанша ет комбинатында жұмыс істегендер. Кездесу ойдағыдай болды. Мұнда не болып, не қойып жатқанына жерлес жауынгерлер бір кісідей құлақ түрді. Қоштасқан кезде олар мынандай аманат тапсырды:

— Соғыс тәртібі бойынша жұмыс істеп, майданға өнімді көбірек шығарындар. Біз сендерді ұятқа қалдырмаймыз. Жауға жайрата сокқы береміз».

Комбинат жұмысшылары майдангерлердің аманаттарын орындай отырып, соғыс тәртібі бойынша күні-түні жұмыс істеді.

Қызыл Армияның қажетін қанағаттандыру үшін 1942 жылы ет консервілерін шығару 1940 жылмен салыстырғанда екі есе ұлғайтылды. Қол жеткен жетістіктері үшін ет комбинатына 1942—43 жылдары Мемлекеттік қорғаныс комитетінің ауыспалы қызыл тулары тапсырылды.

Ет комбинатының бұрынғы жұмысшылары — жерлестеріміз майданда да батыл қимылдады. Ерлік пен қаһармандық танытқаны үшін 200-ден астам адам ордендермен және медальдармен наградталды, ал В. Е. Кошуков пен Е. С. Дәуітовке Кеңес Одағының Батырлары атақтары берілді. Ет комбинатына маман кадрлар даярлайтын №26 қалалық кәсіптік-техникалық училище мен комбинатқа келіп тірелетін көшелердің біріне екеуінің есімдері берілді.

Үкіметіміз жауды жеңуге қыруар үлес қосқан тыл ардагерлерінің қажырлы еңбегін жоғары бағалады. 1944 жылдың ақпанында ет комбинатының озат жұмысшысы Зағира Табылдинова Ленин орденімен наградталды, «Қаланың құрметті азаматы» атанды, Нұрғали Шелкібаев Еңбек Қызыл Ту орденімен, Екатерина Ивановна Бузрева мен Уәйіс Ыбыраев «Еңбекте үздік шыққаны үшін» медалімен наградталды.

Ет комбинатының 800-ден астам жұмысшылары мен қызметшілері «1941—45 жж. Ұлы Отан соғысындағы ерлік еңбегі үшін» медалімен наградталды.

II.

1941 жылдың күзі. Завод жабдыктары, үй мүлкі тиелген, жұмысшылардың отбасылары мінген составтар шығысқа қарай жөнкілуде, тарихта көз көрмеген эвакуация жүріп жатыр. Бұларға қарсы — батысқа, Мәскеуге қарай—қиыршығыстық сибірліктердің әскери эшелондары, солдат теплушканалары, жылқы, көлік, далалық кухня асығып барады, октакте платформаларда машиналар, жауынгерлік техника көрініп қалады. Сайдың тасындай солдаттар астананы қорғауға асығулы. Олардың күтетін уақыты жоқ...

Қырық бірдің сол қаһарлы күзінде поездар ағысы әдеттегіден үш еседен астам өсті. Петропавл станциясында бригадалар жетіспейді, экировкада, жөндеуде, жолаушыларға қызмет көрсетуде үлгере алмай жатты. Ал теміржолшыларға үлгермеуге болмайды. Сөйтіп, майданға аттанған әкелерінің, ерлерінің, ағаларының орнын басып, кешегі мектеп оқушылары, үйде отырған әйелдер, жеткіншектер келіп жатты. Олардың тәжірибесі жоқ, ең қажеттінің өзін біле бермейді, бірақ соғыс талап еткеннің бәрін істеуге әзір.

Темір жол торабының барлық кәсіпорындарында бұқаралық кәсіптер мамандарын даярлайтын қысқа мерзімді курстар ашылып, оны бітіргеннен кейін қыздар мен балалар, кешегі үй шаруасындағы әйелдер жүк тиеген составтармен рейстерге аттанды, станоктарға, слесарь үстелдеріне тұрды, басқа жұмыстарды атқарды.

Мемлекеттік Қорғаныс комитетінің қаулысына сәйкес Петропавлда әскери—пайдалану бөлімшесі жасақтала бастады. Оның құрамына локомотив және вагон депосының таңдаулы кадрлары, сондай-ақ тораптың басқа кәсіпорындарының қызметкерлері кірді. Әскери теміржолшыларды жасақтауға паровоздар, вагондар, жолдар мен байланысты жөндеу үшін не қажеттің бәрі бөлінді. Жау оғының астында олар әскерлер мен әскери жүктердің қозғалысын ойдағыдай қамтамасыз етті. Командованиенің тапсырмаларын орындау кезінде паровозшылар Ф. Рузаев, Ф. Иштов, И. Плаксин, С. Попов және басқалар ерлікпен қаза тапты.

1941 жылдың 30 қазанында партияның Орталық Комитеті барлық көлік қызметкерлеріне әскери поездардың қозғалысын шапшаңдатуға шақырған сөз арнады.

Паровоз бригадалары үшеудің орнына косарланған жүріске көшті. Бір бригада сапарда болғанда екіншісі ты-

нықты. Сапарлар саны 25—26-ға дейін жетті. Тынығуға уақыт қалмағандай еді. Бригадалардың паровоздардан тәуліктеп кетпеген уақыттары болды. Бірер сағат мызғып алды да, рейске қайта шығады.

Енді анағұрлым көп тасымалдап, жылдам жүру қажет болғанда паровозшылар арасында ауыр салмақты составтар машинистерінің қозғалысы кең өріс алды.

Поездар, поездар. Олардың ұшы-қиырына көз жетпейтін сияқты. Және осынау ағыстың бәрін поезд диспетчерлері мен бөлімше бойынша кезекшілер басқарды. Оларды соғыс жылдары қозғалыс қолбасшылары деп атады. Олар шын мәнінде де қолбасшылар еді.

Сол шақты еске алғанда көлік ардагерлері — поезд диспетчерлері мен жол бөлімшесі бойынша кезекшілер — О. П. Чиркованың, Е. И. Короткевичтің, М. Н. Родианың, А. Л. Кочергинаның әрқайсысын тура мағынасында қолбасшылар деп атауға болатын, теміржолшылардың ісі туралы айтқанда ұмытылмайтын ерлікке балайтын. Олардың өздері және құрбылары қолдан келместі тындырды, ғаламат қиындықтарды жеңе отырып, әрқайсысы үш кісінің жұмысын істеді.

Бұл жәйт дәл соғыстың басында болған еді. Әйелдердің паровоз бригадасы майданға эстафеталық поезд апарды. Паровоз буксасы жанғанда эшелон Қондратовканың созылмалы биігіне шықты. Тоқтауға болмайды. Осыны түсінген машинистің көмекшісі — уылжыған жас қыз — қолына шырақ ұстап (оқиға түнде болған), поезд жүріп келе жатқанда ақауды жөндейді, ал жұмыс аяқталғанда байқаусызда жанып тұрған мазуттың тамшысын өзінің үстіне тамызып алады. Ол желде қас-қағым сәтте тұтанып, осы қалпында кабинаға жүгіре кіреді. Машинист пен кочегар отты басқанмен, жапа шегуші үлкен күйік алады. Ауру шыдатпай бара жатқанына қарамастан, жас қыз Макушино станциясына дейін өз орнында болады, сонда есінен танған оған медициналық көмек көрсетіледі.

Соғыс жылдарында осыған ұқсас жәйттер аз болған жоқ. Паравоз қазандықтарында су өлшейтін шынылар сынып қалады, өрт пен авария болып, бригаданың денінің қатардан шығуы ұшырасады, бірақ жападан-жалғыз қалған адамның өзі поезды жүргізе беретін. Шайқастағы солдаттар сияқты паровозшы әйелдер ерлік пен еңбек қаһармандығының үлгілерін көрсетті. Машинистер мен машинист көмекшілері Е. Шигорина, А. Исаева, Н. Шумилова, Д. Орлова, Р. Чехлыстова, Е. Савчук, М. Орешина, Н. Карпейчик нақ сондай

жандар болды.

1942 жылғы ақпанның аязды күндерінің бірінде машинист Екатерина Васильевна Коробконың әйелдер бригадасына Мәскеуге көмір тиеген ауыр составты жеткізу тапсырылады, өйткені астана отын жоқшылығына тап болған еді. Әйелдер бригадасы қосарланған составты алып жүреді. Уралдан өте бергенде оқыстан жылымық болып, жанбыр төпелейді. Ылғалды рельстерде паровоз кібіртіктеп қалады, бүкіл құм қоры ұсталып кетеді. Осындайда машинистің көмекшісі, көчегар, поезд бригадирі Е. Тюрина мен бас кондуктор — бәрі де әйелдер бірнеше километр бойына паровоздың алдында жүгіріп отырып, рельске құмды қолымен шашады. Күштері таусылып, құласа да, тізелерін жаралап, қан сорғаласа да қайыра тұрып, құм шашып, әйтеуір, паровозды дөңестен алып шығады.

Соғыс жылдары вагон шаруашылығында істеген әйелдер мен қыздар көп болды. Жөндеу цехтары мен техникалық бақылау пункттерінде бүкіл жұмысшылар құрамының 70 — 80 процентін әйелдер құрайтын.

Мәселен, вагон мастерлері Антипина, Быковская, Шляндина және басқалар кезекті сапардан қаншама рет шаршап-шалдығып келді десеңізші Қыздардың ас ауыз тиюге де зауқы соқпайды. Тек қана көз шырымын алғылары келеді. Оларға заңды тынығу берілуге тиіс, бірақ бригадалар жетіспейді, содан да сапарға қайта шығуға тура келеді. Аяқтарын баса алмаса да, жүру керек — онда, майданда бұдан да қиын. Әлдері құрыған олардың осында, терең тылда тежеу алаңшаларынан, шайқастағы солдаттар сияқты, вагон дөңгалақтарының астына құлаған кездері сирек ұшыраспаған.

Вагон мастері Мария Филонованың көз алдынан талай өткен әдеттегі сапар болатын. Түн де әдеттегідей ызғарлы әрі жанбырлы. Поезд литерлі, әскери. Батысқа қарай аялдамастан зулап барады. Бірақ, міне, алдан поезд дөңгалағынан от ұшқыны жарқылдады. Екі-үш минуттан кейін тағы от жарқ етті. «Бұл не болды екен? — деп селк ете түсті Филонова. — Токтату тұтқасын тарту керек пе? Ал егер қатерсіз болса, поезд бекерге бөгеледі». Ол жағдайдың мәнісін білмек болып, платформадан платформаға жүгіреді.

Құлап кету тәуекелі де болатын, бірақ ол туралы ойлаған жоқ, платформадан белдігіне асылып, қол шаммен жарық қылып, жүріс бөлігін байқады. Көргені естен тандырғандай болды: вагонның жүрісі бойы тежеу белдігі үзіліп кетіп, рельске дейін ілініп тұр, соған соғылып, от ұшқындатады

екен. Сатницияға кіре бергенде ол бұранданы іліп кетеді де, апат болады.

Филонова бірнеше секундтың ішінде тежеу магистралінің тармағын ағытады да, осы арқылы поезды шұғыл тоқтатады.

Соғыс жылдары қазіргі № 72 қалалық кәсіптік-техникалық училищемен қоңсылас социалистік жарыс шеберлерінің жол мектебі орналасты. Ол жаппай мамандық теміржолшыларын өте жедел қарқында даярлады. Оның 41-дің желтоқсанында кезекті лекті даярлап шығарғаны есімде. 80 проценті қыздар: вагон жөндейтін слесарьлар еді, бұл жұмыс кез келген ер азаматтың қолынан келе бермейді, ал қыздарға тіпті қиын. Кез келген бөлшек зіл қаратас. Құрал-саймандар да жеңіл емес. Міне, өңменіңнен өтетін қырық градус аязда, желдің өтінде осы қыздар вагон жөндейді. Көзден қанша жас ақты, жарақат алынды, қол мүйізденді десенізші тәжірибе келгенше.

Бір-екі жыл өткеннен кейін осы қыздар — Лида Копылова, Наташа Колесникова, Аня Левченко — шыдап бағып, есейді, өз ісінің шеберлері болып алды. Составтар салмақтана түсті, платформалардағы әскери жүктер де бұрынғыдай емес: танктер, самолеттер, өздігінен жүретін зеңбіректер. Осының бәрі бізде, Сібір мен Қазақстанда жасалған.

Мұндай составтың ең жаңа жауынгерлік техникамен келетіні болатын, ал ондағы әр вагон, платформа артығырақ тиелген: танктер ауырлау, вагон подшипниктері қызып кетеді, ал кейде доңғалақ жұптары мерзімінен бұрын істен шығады. Мұндай ақаумен вагонды ағыта алмайсың және бөлек немесе құрастырмалы поезды майданға жібере алмайсың.

Сөйтіп, вагонды жөндегенше эшелон күтіп тұрады. Қыздарға жеңіл тиген жоқ. Қазіргідей емес: вагоншаларда бүгіндері электрлі және автоматты көтергіштер бар. Бұрын барлық жағдайға жалғыз құрал— бұрандалы домкрат болатын, көп кісі жабылып айналдыратын. Содан да қыздардың жұмыс киіміне мазуттан гөрі ащы тер көбірек сіңетін. Бірақ қиыншылықтарға шағыну деген болмайтын.

Станцияның бүкіл қабылдау - жөнелту парктерінде, бас вагон жөндеу пунктінде осылай болды. Механика цехы. Токарь станогында бұрымы қысқа қыз. Ол бір қарағанда өте қарапайым бөлшектер жасайды. Вагондарға олар көп керек, содан да қыз белін жазбай қимылдайды. Шаршағандық пен ашқұрсақтықтан бас айналады, сонда да станоктан кетпейді. Оның екі ауысымшысы медбибілер курсың бітіріп, май-

данға кетіп қалды. Бірер сағат көз іліп алған қыз жұмысын жалғастыра береді. Мастер өзіндей қызды ертіп, «Үйретесің; сонда саған ауысымшы болады» дегенше де қыруар уақыт өтеді.

Вагоншылар Антонина Проскуринаның, Клава Рагозинаның және соғыс уақытының басқа қаһарман қыздарының қазіргі еңбек ардагерлерінің күнделікті қам-қарекеті осындай болатын.

Майданға көмек әскери жүктерді жеделдетіп жеткізумен шектелген жоқ. Деполықтарда қаһарлы қаруды өз қолдарымен жасауды ұйғарды. 1941 жылғы күздің соңына таман бронепоезд құрылысы басталды. Тапсырма шұғыл әрі жауапты. Ұжым оны майданға нақты көмектесу жөніндегі жауынгерлік міндет ретінде қабылдады. Бәрі де уақытпен, шаршағандарымен санаспастан қауырт еңбектенді. Деполықтарға мұндай құрылыс жаңалық еді, содан оны жүзеге асырудағы қиындықтар зор болды. Теміржолшыларға қажетті бөлшектерді әзірлеу мен күрделі техникалық мәселелерді шешуде қаланың өнеркәсіп кәсіпорындары көп көмектесті. Құрылыс уақытында аяқталды. Бронепоезға «Североказахстанец» деген ат берді.

Паровоз тетігін автомат пен винтовкаға алмастырған жүздеген петропавлдық теміржолшылар фашист басқыншыларына күресте теңдесі жоқ өжеттілік пен ерлік көрсетті. Депоның бұрынғы жуушысы Н. А. Ахременко Кировград облысындағы Канаш деревнясы үшін шайқаста Александр Матросовтың ерлігін қайталады. Оған қаза тапқаннан кейін Кеңес Одағының Батыры атағы берілді. Неміс — фашист басқыншыларымен күрес майданында көрсеткен қаһармандығымен ерлігі үшін депоның бұрынғы слесарі Г. Ф. Кирдишевке Кеңес Одағының Батыры атағы қаза тапқаннан кейін берілді.

Соғыс жылдары майданда да, тылда да кеңес адамдарының озық қасиеттері — Отан алдындағы өз парызын өте адал орындау, парасаттылық, жолдастық сезімі, өзара көмек пен қолдау айырықша күшпен танылды.

III.

Бірінші кезегінің қуаты — 5 мың киловатт, екінші кезегінің қуаты 64,5 мың киловатт жылу-электр орталығының салынуы Петропавл қаласының өміріндегі өте маңызды оқиға болды. Заводтар ұжымдарының бастамасымен қанат жайған оның құрылысы бүкілхалықтық сипат алды. 1942 жылдың

жазынын өзінде ғана қала еңбекшілері бос уақыттарында ықтиярлы түрде және ақысыз-пұлсыз 15 мыңдай адам — сағат еңбек етіп, Желіс күнін жақындатуға зор үлес қосты. Негізгі қоныстың іргетасы қаланатын 8600 текше метр жер де халықтық тәсілмен қазылды.

Петропавлдағы №1 жылу-электр орталығын соғыс жылдары салған тыл ардагерлері барған сайын азайып барады. Әміржан Құсбекұлы Мусин, Қажынәсіп Мұқажанов, Иван Иосифович Голенко, Николай Иванович Гаврилин — бірінші күннен бастап, ақыр аяғына дейін осы құрылыста еңбек еткен адамдар. Қаланың солтүстік-шығыс жағында, бұрынғы көң-қоқыс үйілген жерде сол кездің тұрғысынан алғанда алып болып саналатын құрылыстың басталғанын олар тебірене еске алады. Жүздеген балшық таситын қол арбалар, зембилдер — механикаландырылмаған қол еңбегін бейнедейтін құрал-саймандар құрылыстың келбетін бейнелеп тұрды.

1942 жылдың қысы қатты болды, бірақ құрылыстағы жұмыс бір күн де тоқтатылған жоқ, жүздеген метр жерді алып жатқан алаулар ұлғая берді. Адамдар күні-түні отқа жылынып алумен болды. Қазақстанның басқа облыстарынан шақырылған еңбек армиясының өкілдері білікті тас қалаушылармен бірге еңбек етті.

№1 жыл-электр орталығы құрылыс баскармасының бастығы Василий Васильевич Иванов болды, бірінші (өнеркәсіптік) құрылыс учаскесінің бастығы болған, Харьковтан қоныс аударған Хазанский де өзін білікті маман, әрі тамаша ұйымдастырушы ретінде көрсете білді. Харьковтен қоныс аударған Израиль Борисович Файн құрылыстың бас инженері, №641 радиозавод (қазіргі С. М. Киров атындағы) ұжымымен бірге Мәскеу түбінен келген Алексей Алексеевич Соколов партия ұйымының хатшысы еді.

В. С. Даманский мен Л. К. Плесецкий басқарған тас қалаушылар бригадалары №1 жылу-электр орталығының басты қонысының қабырғасын қалауға бірінші болып кірісті және олар белгіленген тапсырманы асыра орындап отырды.

Заводтардың өндірістік және материалдық қаржысымен бұл станцияны салуға бүкіл қала көтерілді. Жылу-электр орталығының құрылыстары мен монтажшылар ұжымдары, олардың басшылары мен партия ұйымдары өздеріне тапсырылған істің маңыздылығын барынша сезіне отырып,

және қиындық атаулыны жеңе отырып, жоғары ұйымшылдық пен қажырлы еңбектің үлгісін көрсетті.

Станцияны материалдармен жабдықтауда іркіліс болмай қалған жоқ. Әсіресе, шет елдік жабдықтардың комплектілеуші бұйымдары жетіспей жатқандықтан, оларды іздеп табуға немесе жергілікті жерде қолдан істеуге тура келді. Жылу-электр орталығының құрылысшылары мен монтажшылары белгіленген жоспарды ұдайы орындай отырып, 1943 жылдың 15 маусымында станцияның алғашқы тоқ беруіне қол жеткізді. 1944 жылдың шілдесінде №1 жылу-электр орталығының құрылысшылары мен монтажшылары КСРО қорғаныс комитетінің қызыл туын жеңіп алды.

Петропавл қалалық партия комитетінің XI партия конференциясының есепті баяндамасында атап көрсетілгеніндей, 1944 жылдың аяғында станцияның құрылысы негізінен аяқталды деуге болады. Қалған жұмыстар—қосалқы ғимараттар, жылу беруді және суды тазартуды механикаландыру сияқты ұсақ-түйектер ғана.

Станцияның екі қазандығы мен екі турбогенераторы іске қосылды. Үшінші қазандық та іске қосуға дайын етілді. Ол станцияның жылу резерві ретінде тұрды.

Қаланың партия ұйымы облыстық партия комитетінің тарапынан көрсетілген үлкен көмектің нәтижесінде асқан міндетті орындап шықты.

Қалада қуатты жылу-электр орталығының салынғаны баға жеткісіз факт. Өнеркәсібіміз өз жұмысында және одан әрі дамуында қуатты негізге, сенімді келешекке ие болды. Қала шаруашылығы мен еңбекшілерге мәдени-тұрмыстық қызмет көрсетудің қажетті алғышарттары жасалды.

Құрылыс барысындағы жоғары өндірістік көрсеткіштері үшін, бастамашыл болып, жігерлі басшылық жасағаны үшін №1 жылу-электр орталығы құрылыс басқармасының бастығы В. В. Иванов пен жұмыстың әр түрін атқарған бригадир Қ. Мұқажанов ескеріп награда — Қызыл Жұлдыз ордендерімен атап өтілді.

Жылу орталығын салуға зор үлес қосқан басқа да көптеген құрылысшылар мен монтажшылардың есімдері құрылыс тарихына жазылды. Олардың арасында №1 жылу-электр орталығының алғашқы директоры, станцияға жиырма жыл бойы басшылық жасаған Ғафиз Есенғазинұлы Булатов, аға жылу технигі, кейінен станцияның бас инженері болған Василий

Полуектович Кукушкин, бригадалар мен ауысымдардың жетекшісі Иван Буксман, Нина мен Яков Шаермандар, Ахметова мен Баймағанбетов, ОРС-тың жетекшісі Басин, екінші құрылыс учаскесінің бастығы Иван Никифорович Иванов, құрлыс баскармасы комсомол ұйымының хатшысы Таисия Крайнова, монтажшылар бригадирі Полешук және басқалары бар.

П. НАУМЕНКО,
облыстық «Зерде кітабын» шығару
жөніндегі үйлестіру жү-
мыс тобының жетекшісі

ҚАРАЛЫ ТІЗІМ

Сонау көне дәуірден бері өз халқының бақыты үшін өмірін қиған отандастарын есте сақтау қастерлі деп есептелді және ол тарихқа әртүрлі рәміздермен жазылды. Өркениетті елде осындай рәміздердің бірі Отан үшін шайқастарда қаза тапқандардың есімдері жазылатын баспа және қолжазба басылымдары болып табылады.

1991 жылдың 8 ақпанында бұрынғы КСРО Президентінің «Ұлы Отан соғысы кезінде және соғыс алдындағы жылдары Отанды қорғауда, сондай-ақ интернационалдық парызын өтеу кезінде қаза тапқан кеңес азаматтарын есте сақтауды мәңгілік ету жөніндегі қосымша шаралар туралы» жарлығы шықты.

1991 жылғы мамыр мен 1993 жылғы қыркүйекте Қазақстан Республикасы Министрлер кабинетінің осы мәселе бойынша қаулылары қабылданды. 1990 жылғы 9 ақпанда халық депутаттары Солтүстік Қазақстан облыстық Кеңесінің «Зерде кітабын» шығару жөніндегі облыстық үйлестіру тобын тіркеу туралы шешімі қабылданды.

Қазіргі уақытта облыстық «Зерде кітабын» шығару үшін қолжазбалар «Қазақстан энциклопедиясына» (Алматы қаласы) тапсырылды. Іздестіру жұмыстары жалғастырылуда.

«Зерде кітабының» (Боздақтар) - қаралы тізіміне енгізілу үшін Ұлы Отан соғысы мен соғыс алдындағы жылдары, сондай-ақ интернационалдық парызын өтеу кезінде қаза тапқан және хабар-ошарсыз кеткен 32028 адамның дерегі (фамилиясы, аты, әкесінің аты, туған жылы, әскерге шақырылған уақыты мен орны, әскери атағы, қызметі мен әскери бөлімі, қаза тапқан уақыты және жерленген жері) енгізілген. Олардың ішінде 1840 офицер, 15 Кеңес Одағының Батыры бар.

Қазір ТМД-нің барлық елдерінде жазылып жатқан Бүкілодақтық «Зерде кітабы» туралы ережеге сәйкес қаза тапқандардың тізіміне енгізу үшін ең бастысы әскерге шақырылған орны болып табылады, бірақ ондай дерек болмаса, тізімге туған жері бойынша енгізіледі.

Отан үшін қаза тапқан жерлестеріміздің саны мынандай: Хасан көліндегі шайқаста—10 адам, Халхин-Гол өзенінде—1 адам, 1939—1940 жылдардағы фин соғысында — 35 адам, Ұлы Отан соғысы кезінде — 31834 адам, шығыс майданда — 95 адам, бандалармен күресте — 26 адам, Ауғанстанда—27 адам.

Бұл облыстың аудандары бойынша былай:

Петропавл қаласы — 7409 адам.

Бескөл ауданы — 2043 адам.

Булаев ауданы — 4267 адам.

Возвышен ауданы — 711 адам.

Жамбыл ауданы — 1208 адам.

Ленин ауданы — 2831 адам.

Мамлют ауданы — 2588 адам.

Москва ауданы — 1138 адам.

Преснов ауданы — 2717 адам.

Совет ауданы — 2342 адам.

Сергеев ауданы — 2736 адам.

Соколов ауданы — 1791 адам.

Тимирязев ауданы — 201 адам.

Туған жері және басқалар бойынша — 46 адам.

Статистикалық деректер бойынша 1941 жылғы 1 қаңтарда біздің облыста 405400 адам тұрған, әскери комиссариаттың хабарына қарағанда соғыстың алдында және соғыс кезінде Отан қоршаушылар қатарына 74207 адам шақырылған, оның 43,1 проценті майдан даласынан оралмаған. Сондықтан біздің кітабымыз «Боздақтар» деп аталады, оның әрбір жолында қыршынынан қиылған Отан қорғаушыларды аза тұтқан туған-туысқандарының, жақындарының, барлық адал адамдардың қайғысы, көз жасы бар.

Бес жылдан астам уақыт ішінде қалалық және аудандық комиссариаттар, аудандық әкімшіліктер, тұрғындарды әлеуметтік қорғау, ішкі істер, ұлттық хауіпсіздік органдары, ардагерлер ұйымдары және облыстың барлық тұрғындары орасан көп іздестіру жұмыстарын жүргізді. Олар қаза тапқандарды іздестіруге, олар туралы қажетті мәліметтерді жинастыруға көп көмек көрсетті.

Іздестіру жұмыстарына облыстық баспасөз бен телерадиокомпания белсенді көмектесті. Ресей Федерациясының Қорғаныс министрлігінің орталық архиві, Москва қаласындағы Бүкілодақтық құжаттану және архив ісі ғылыми-зерттеу институты қаза тапқандар туралы деректерді нақтылауға баға

жетпес үлес қосты. Олар әрбір қаза тапқандар, жарақаттан немесе тұтқында қайтыс болғандар, хабар-ошарсыз кеткендер туралы облыстық редакция алқасына бүкіл деректер жазылған компьютерлік қағаздарды жіберіп тұрды. Басқа құжаттармен қатар олар соғыстан қайтпағандарды облыстық «Зерде кітабына» енгізуге негіз болды. Қаза тапқандар жөнінде атқарылған көптеген іздестіру жұмыстарына қарамастан біз әлі де көп нәрсені білмейміз және мүмкін ешқашанда білмеспіз, өйткені олар туралы толық мағлұматтар жоқ. Қаза тапқандардың қара тізіміне 32028 адам енгізілген, оның 16629-ы немесе 51,9 проценті «хабар-ошарсыз» кеткен деп белгіленген. Олардың басым көпшілігінің қандай әскери бөлімде (полкта, дивизияда) қызмет атқарғанын, қашан және қай жерде «жоғалғанын» және т. б. біз білмейміз. Соғыс жағдайы қаза тапқандардың барлығын есепке алуға мүмкіндік бермеген, құжаттар жоғалған шығар, алайда Отан үшін өмірлерін қиған бұл қаһармандар бізге хабар-ошарсыз кеткендер болып табылады, ал туған-туысқандары әлі күнге дейін олардың үйлеріне қайтуын тосуда.

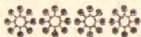
Біздің облыста жасақталған 314-ші атқыштар дивизиясы туралы қолда бар деректерге қарағанда, оның 2241 жауынгері қаза тапқан, хабар - ошарсыз кеткен. Оның үстіне қаза тапқандардың үштен бірі туралы біз мағлұматтар білмейміз, сондықтан бұл бөлімдегі біздің көптеген жерлестеріміздің тағдыры белгісіз. Біздің жерде жасақталған 29-шы және 387-ші атқыштар дивизияларында соғысқан солтүстікқазақстандықтар туралы да осыны айтуға болады.

Қаза тапқандардың қара тізімінде бір отбасынан әкелі-балалы, ағалы-інілі, әпкелі-сіңлілі 3-4 адамдар да кездеседі. Мәселен, Сергеев ауданындағы Қаратал ауылынан ағайынды Ғазез, Қайыр, Тимағұл, Тәкен Ыбыраевтар қаза тапты. Совет ауданындағы Полтавка селосынан ағайынды Алексей, Павел, Семен, Спиридон Верховскийлер шайқастан оралған жоқ. Петропавлдық Петр Пахомович Андреев пен оның үш ұлы Александр, Алексей, Евгений, ағалы-қарындасты Николай мен Мария Зайцевтер Отан үшін шайқаста шәйіт болды.

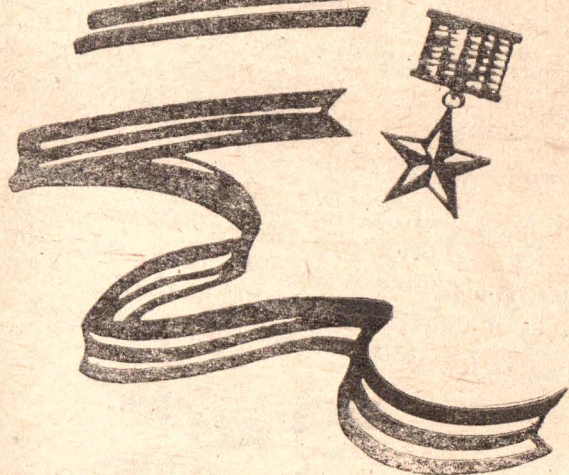
Осы жерде «Зерде кітабының» алғы сөзінде жазылған мына жолдарды келтіре кетуді жөн көрдім. «Қымбатты оқырман! Сенің алдында әдеттен тыс кітап жатыр. Ол қасиетті. Онда Ұлы Отан соғысы жылдары қаза тапқан біздің халықтың ұлдары мен қыздарының, солтүстікқазақстандықтардың фамилиясы мен есімдерінің ұзақ тізімі келтірілген.

Жарты ғасырдан астам уақыт бұрын Отан - ананын шақыруы бойынша олар өз Отанын қорғауға аттанды. Аттанды және елге қайтып оралған жоқ. Олардың қара жердің қойнауына кіріп, денелері жәннатта болғанына жарты ғасырдан асты. Олар үндемейді, алайда өздерін мәңгі есте ұстауды үнсіз тілейді.

Олардың әрқайсысына «Кешіріңіз!» деп айтуға мүмкіндігіміздің жоқтығы, оларды есімізде сақтағанымыз туралы айта алмайтынымыз өкінішті-ақ. Қабірдегілер бізді естімейді де, көрмейді де. Дегенмен барлық тірілер көрсін, түсінсін және есінде сақтасын. Қаза тапқандарды есте сақтау қасиетті және мәңгілік. Осы кітап қаза тапқан солтүстікқазақстандық жауынгерлерді ұрпақтардың жадында қалдыру сияқты игілікті мақсатқа, ізгілікті іске қызмет етеді».

Солтүстік Қазақстанның жұлдыздары

Ерекше ерлігі үшін біздің 31 жерлесіміз Кеңес Одағының Батыры атағына ие болса, ал 6-ы үш дәрежелі Даңқ орденінің толық иегерлері атанды. Олар—біздің облыста туғандар немесе бізден Қызыл Армия қатарына шақырылғандар.

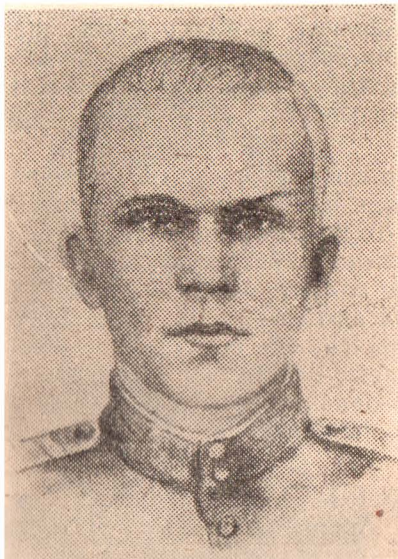
31 Кеңес Одағының Батырының 20-ы Ұлы Отан соғысының майдандарында қаза тапты. Олардың ерліктері ешқашан ұмытылмайды. Облысымызда кеңшарлар, қалалар мен селолардың көшелері, мектептер олардың есімдерімен аталады.

„Жеңістің қиын жолымен“ кітабының екінші тарауы Батыр жерлестеріміздің жарқын бейнесіне арналып отыр,

Батырлар туралы жарияланымдар алфавиттік негізде орналасқан. Оған өмірбаяндық деректер мен ерлігінің қысқаша сипаттамасы енгізілген.

Очерктерді КСРО Қорғаныс министрлігінің, облыстық мемлекеттік архив пен облыстық әскери комиссариаттың архивтік материалдары негізінде Т. А. Колесникова мен Қ. М. Мағазов жазған.

АХРЕМЕНКО Никифор Акимович

1914 жылы Петропавл қаласынан 35 километр жердегі Новоникольск (Татарқа) селосында туған. Петропавл локомотив депосында жұмыс істеген. 1942 жылдың желтоқсан айында. Н. Ахременконы Петропавл қалалық әскери комиссариаты Кеңес Армиясының қатарына шақырды.

116-шы Харьков атқыштар дивизиясының 441-ші атқыштар полкінің құрамында Украинаны азат етуге қатысты.

1944 жылғы қаңтардың алғашқы жартысында 2-ші Украин майданының әскерлері Кировоград операциясын өткізді. Соның нәтижесінде кеңес әскерлері 40—50 километр алға жылжыды, жаудың өте күшті қарсыласу торабын басып алып, олардың Корсунь—Шевченко тобының қанатына шықты. Сөйтіп неміс әскерлерін кейіннен қоршаудың алғы шарттары жасалды.

Шабуыл таңғы тұман кезінде басталды. Бұл жағдайда авиация әуеге көтеріле алған жоқ. Алайда артиллерия жаудың ок ату нүктелерін жойды, кеңес әскерлері бірінші күні 24 километрге дейін алға жылжыды. Фашистер танк бөлімшелерімен қарсы шабуылға шығып, қатты қарсылық көрсетті. Әсіресе, Каниж деревнясында кескілескен ұрыс болды, фашистер Корсунь—Шевченко тобының қанатына кіріп баратқан біздің әскерлердің жолын бөгемек ниетпен үш танк дивизиясын осында әкелді.

1944 жылғы 12 қаңтардың түнінде 441-ші атқыштар полкінің бірінші атқыштар ротасы Каниж деревнясының маңындағы 221,15 метр биіктіктегі жау траншеяларын шабуылмен басып алды, немістер тым-тырақай қашты. Шайқасқа қолай-

лы биіктікті қайтарып алуды ойлаған немістер қарсы шабуылға танктері мен жаяу әскерін шығады. Біздің артиллерия мен жаяу әскерлер жаудың шабуылына тойтарыс берді. Көп шығынға ұшырағанына қарамастан, жау бірнеше рет қарсы шабуылға шықты.

Жаудың жетінші қарсы шабуылын тойтару кезінде фашистердің бір танкісі рота орналасқан жерге өтіп кетті. Жағдай өте-мөте шиеленісе түсті: танк біздің жауынгерлерді пулеметпен атқыштап, оларды шынжыр табанымен жаныштап жатты. Кіші сержант Ахременко танкіге қарсы қолданылатын гранаталарды беліне байлап алып, танкінің астына құлады. Танк от құшағына оранды, сөйтіп осы күнгі жаудың соңғы қарсы шабуылына тойтарыс берілді, ол біздің әскерлерге басып алған шепте нығыз орналасуға мүмкіндік берді. Біздің жерлесіміз 1944 жылғы 12 қаңтарда ерлікпен қаза тапты.

Сол жылғы 17 мамырдағы КСРО Жоғарғы Кеңесі Төралқасының Жарлығымен Н. А. Ахременкоға Кеңес Одағының Батыры (қаза тапқаннан кейін) атағы берілді.

«Ахременко қаза тапты, — деп жазды майдан газеті, — ол мәнді де тәуекелді солдат өлімімен біздің жерге жаудың жолын бөгеп қайтыс болды. Сөйтіп өз жолдастарының өмірін сақтап қалды және жауды женудегі жеңіске жол ашты. Оның қаһармандық ерлігінің даңқы арта берсін! Батырды Отаны мен бүкіл кеңес халқы ешқашан ұмытпайды!».

Батырдың есімі Петропавл қаласындағы көшелердің біріне берілуімен біздің зердемізде сақталуда.

БУЛАВСКИЙ Виктор Константинович

Акмола облысының Александровское селосында 1914 жылы туған. Балалық шағында отбасымен бірге Петропавл қаласына көшіп келген. Киров атындағы орта мектепте оқыған. Оныншы класты бітірген соң Ленинградтағы Қызыл тулы 2-ші артиллерия училищесіне оқуға түсті. Оны тәмамдаған соң жас лейтенант Булавский Москва әскери округінің 402-ші полкінің артиллерия полкіне жолдама алды.

1939 жылдың күзінде 402-ші артполк Батыс Белоруссияға қоныс аударды. Осында В. Булавский 8-ші батареяның командирі болып тағайындалады. Финляндиямен соғыс қимылдары басталысымен 402-ші артполк майданға жөнелтіледі.

1939 жылдың желтоқсанындағы Финляндиямен қарым-қатынастың бірінші кезеңінде кеңес әскерлері Карель мойнағындағы кескілескен шайқастардан кейін авиация мен флоттың көмегімен өте-мөте күшті нығайтылған фин бөгеті аймағына 25-тен 65 километрге дейін кірді және шабуылдың барлық майданындағы қорғаныстың басты бөгеті—Маннергейм жүйесіне шықты. Алғы шептегі бөлімдерге жолдар мен елді мекендердегі доттарды, дзоттарды және жаудың басқа да бекініс тораптарын өздерінің қаруларымен жойған артиллеристер көп көмек көрсетті. Жауды 402-ші артполктің 8-ші батареясы да аямай жойды.

1939 жылдың 26 желтоқсанында лейтенант Булавскийді полк командирі жаяу әскердің алғы шебіне оның алға жылжуына кедергі жасайтын жаудан оқ ату нүктелерін барлауға жіберді.

65,5 жотасының оңтүстік-батыс баурайындағы орманның шетіне жер бауырлап жеткен ол орман арасындағы жолды оқ астына алатын жаудың пулеметтері біздің әскерлерге көп

шығын әкелетінін түсінді. Жасырына отырып, барлаушы оқ ататын нүктеге жақындады. Жауға дейін бірнеше жүз метр қалғанда Булавский оқтың ашық позициядан емес, кішкентай төбешікте орналасқан дзоттан атылатынын көрді. Барлаушы артиллерияның оған нысанаға дәлдеп түземей дзотты жою мүмкін емес екенін түсінді. Қайтып оралған ол бұл жөнінде полк командиріне баяндады.

1939 жылғы желтоқсанның аязды таңы. Айнала ақ көрпеге оранған. Қалыптасқан жағдай қайткен күнде де уақытша болсын дзоттың үнін өшіруді талап етіп еді. Бұл міндетті орындауға ауыр қарулар батареясының командирі лейтенант Булавский тілек білдірді.

Кетер алдында Виктор сәл-пәл тоқтап, өзінің командиріне аз ғана көз қиығын салды. Бұл тапсырмадан аман-есен оралудың мыңнан бір мүмкіндігі жоқ еді. «Егер әлдеқандай жағдай бола қалса, — деді Булавский, — анама менің халқыма адал қызмет еткенімді хабарлаңыздар».

Радисті Виктор өзінің бүйір жағына, орман арасындағы жолдан бірнеше қадам жерге бұйрығы жететіндей етіп орналастырды. Өзі жолдың басқа жағына еңбектеп кетті. Оның командасы бірден оқ ататын позицияға беріліп отырылды. Жер мен бетон кесектері, быт-шыт шыққан қалқандар көкке ұшты. Пулеметтер мен артиллериядан атылған оқ бес сағатқа созылды. Өз батареясының әр жарылысын бақылап отырған лейтенант оқ атуды түзеп отырды. Дзоттың үні өшті. Тапсырма орындалды. Булавский орманға қарай шегіне бастады. Орманның шетіне дейін он метрдей қалғанда күтпеген оқиға болды. Неміс мергендерінің екі оғы ержүрек офицерге дарыды. Бұл 1939 жылғы 27 желтоқсанда болған еді.

КСРО Жоғарғы Кеңесі Төралқасының 1940 жылғы 15 қаңтардағы Жарлығымен В. К. Булавскийге Кеңес Одағының Батыры (қаза тапқаннан кейін) атағы берілді.

Карель мойнағында қаза тапқан және Сестрорецк зиратында жерленген ержүрек кеңес жауынгері Виктор Булавскийдің есімін есте сақтау ретінде 1940 жылдың аяғында Ленинград қаласының Новая көшесіне оның есімі берілді. Петропавл қаласында бір көше оның есімімен аталады.

КСРО Қорғаныс министрлігінің 1967 жылғы 18 маусымдағы бұйрығымен Кеңес Одағының Батыры В. К. Булавский жоғары артиллериялық училищенің І-ші батареясының

тізіміне мәңгілік енгізілді. Бірінші батареяның казармасында Кеңес Одағының Батыры В. Булавскийдің мүйісі жасакталған.

Курсанттар қатарда сап түзеп тұр. Казармада тыныштык орнаған. Бөлімшелерде кешкі тексеру жүріп жатыр. Батарея старшинасы Булавскийдің фамилиясын бірінші атады.

—Кеңес Одағының Батыры лейтенант Булавский біздің Отанымыздың бостандығы мен тәуелсіздігі үшін шайқаста ерлікпен каза тапты, — деп жауап берді бірінші бөлімшенің командирі.

Училищенің жеке құрамы өздерінің түлегін мактан етеді және оның жарқын бейнесі мен мәңгілік ерлігін әрдайым жүректерінде сақтайды.

БЫКОВСКИЙ

Виктор Иванович

Саратов облысының Терновка селосында 1919 жылы дүниеге келген. 1935 жылы ата - анасы қайтыс болған соң оны Петропавл қаласында тұратын ағайы тәрбиеледі. Петропавл медицина техникумын тәмамдаған соң Быковский Қызыл Армия қатарына шақырылды.

Ұлы Отан соғысының шайқастарына 1942 жылдың шілде айынан бастап қатысты. 72-ші армиядағы 224-ші гвардиялық атқыштар полкінің санитарлық взвод командирі, медициналық қызметтің лейтенанты Быковский 1942 жылғы бір оқиға туралы былай деп еске алады: «25 қыркүйекке қараған түнде біздің батальон Днепр өзенінен өтуді бастады. Таң алдында Бородаевка деревнясының шетінде кескілескен шайқас болды. Мен басшылық жасаған санитарлық взвод шабуылға қатыса отырып, жараланғандарға көмек көрсетті.

Таң алдында біз деревняға басып кірдік, көшелерде кескілескен ұрыстар жүріп жатты. Деревнядағы үйлердің бірінен мен өз санитарларыммен бірге өлім жазасына қесілген барлаушыларды — 11 қызыл әскерді аман алып қалдық. Немістің үш офицерінің көзін құртып, екеуін тұтқынға алдық. Барлаушылар ауыр соққылардан кейін аяқтарын әрең басып тұр екен.

Түс әлетінде Бородаевка деревнясы фашистерден азат етілді, ауыр да қиын-кескі ұрыстардан кейін жаралылар көп болды. Медициналық көмек көрсеткен соң оларды тас подвалдардың біріне орналастырдық. Алайда көп ұзамай жау қарсы шабуылға шықты. Олар біздің қорғаныстың бір тұсын бұзып өтіп, деревняға қайта кірді. Фашистер, әсіресе,

батальонның медициналық пунктiнiң қасына көп шоғырланды. Қолдарына қару ұстай алатын жаралылар санитарлармен бiрге фашистерге қарсы соғысты.

Осы ұрыста Виктор Иванович екiншi рет жараланды, сол қолының сүйегiне оқ тидi. Кешке қарай ұрыс әлсiреп, жау негiзiнен тiзе бүктi. Екi рет жараланған Быковский түнгi сағат екiге дейiн барлық жаралыларды Днепрдiң жағалауына жөнелткенше әскери мiндетiн атқарумен болды.

Виктор Ивановичтiң жеке өзi шайқас алаңдарынан 80-нен астам ауыр жараланғандарды алып шықты, жаудың оғының астында жүздеген солдаттар мен офицерлерге Днепрдiң он жағалауында медициналық көмек көрсеттi. Оған Кеңес Одағының Батыры атағы 1943 жылғы 26 қазанда берiлдi.

1944 жылғы тамыз айында 2-шi Украин майданы медициналық құрамының конференциясында В. Быковский «Днепрден өту кезiндегi атқыштар батальонына медициналық қызмет көрсету» тақырыбында баяндама жасады. Быковский бүкiл 2-шi Украин майданындағы Кеңес Одағының Батыры атағын алған бiрден-бiр медик едi.

Ол 1945 жылы тiс дәрігері курсын бiтiрдi, ал 1956 жылы медициналық қызметтiң майоры запасқа шықты. Ангарскіде, Иркутскіде және Кишиневте жұмыс істеді. 1973 жылғы 31 шiлдеде қайтыс болды. Кишинев қаласында жерленген.

ГОНЧАР Павел Иванович

Чернигов облысының Смолин қаласында 1905 жылы туған. 1907 жылы оның ата-анасы Сергеев ауданының Семиполка селосына көшіп келеді. 1935 жылы тракторшы болды, ал бес жылдан кейін колхозшылар оны «Пламя» колхозының төрағасы етіп сайлады. 1941 жылдың шілде айында ол Қызыл Армия қатарына шақырылып, Петропавл қаласында жасақталып жатқан 314-ші атқыштар дивизиясына жіберіледі.

1942 жылғы 17 сәуірдегі Свирь-3 поселкесі маңындағы ұрыстар кезінде алаңдарды миналардан тазартып жүрген П. И. Гончар біздің істен шыққан «Т-34» танкісіне қарай оны жойып жіберу мақсатымен келе жатқан жау солдаттарын байқап қалады. Павел Иванович жаудың жолын бөгеп, финдердің сегіз солдатының көзін құртты. Танк пен оның экипажы аман қалды. Сапердің өзі де бөліміне аман-есен оралды.

П. И. Гончар 21 сәуір күні инженерлік жұмыстарды істеп жүріп біздің қираған «КВ» ауыр танкіні басып алуға және қорғанысты бұзуға асыққан ақ фин солдаттарын бірінші болып байқап қалды. Танк ішіндегі пулеметті алып шыққан ол оны тез меңгеріп алды. Екі ротаға жуық ақ финдер танкіге 40—50 метрдей қалған кезде пулеметтен окты қарша боратты. Ұрыс алаңында жаудың өлген 25-ке жуық және жараланған 50-дей солдаты қалды.

Күтпеген тосқауылдан естерін жиған жау жалғыз пулеметшіге қарсы оқ жаудырды. Жарықшақтар пилотка мен шалбарды тесіп өтті, алайда оқ оның денесіне дарыған жоқ. Артиллериялық даярлықтан соң жау шабуылға шықты. Жау солдаттарын жақындатып алып Гончар қайтадан пулеметін

іске қосты. Бұл жолы да жау ұрыс алаңында өлген 30, жараланған 70 солдатын, бір станокты және екі қол пулеметтерін қалдырып кейін шегінді.

Осы шайқаста көрсеткен қаһармандағы үшін КСРО Жоғарғы Кеңесінің Төралқасы 1943 жылдың ақпан айында қызыл әскер Павел Иванович Гончарға Кеңес Одағының Батыры атағын берді.

1942 жылдың қыркүйек айында 314-ші атқыштар дивизиясы Сиявин жотасының маңына ауыстырылды. Осында жау оғының астында жүріп ержүрек сапер 212 неміс минасын залалсыздандырды.

1943 жылғы қаңтар түніндегі Ленинград қоршауын бұзу жөніндегі біздің әскердің шабуылы қарсаңында П. И. Гончар басқа жауынгерлермен бірге мина қойылған алаңнан танктер мен жаяу әскер жүретін жолды ашып жүрді. Алайда шабуылмен қарсы кездесуге келе жатқан Ленинград майданының жауынгерлерімен ол кездесе алмады. Ол 1943 жылдың 12 қаңтарында шабуылдың алғашқы күні қаза тапты. Сиявин жотасындағы туысқандар зиратында бес метрлік құлпытас орнатылған. Ондағы мемориалдық тақтада біздің жерлесіміз Павел Иванович Гончардың есімі алтын әріптермен жазылған.

ГУДЕНКО

Сергей Гаврилович

1915 жылы Солтүстік Қазақстан облысы Мамлют ауданының Колдоман селосында туған. 1936 жылғы қараша айында С. Г. Гуденко Қызыл Армия қатарына шақырылды.

Көпбалалы шаруа отбасында дүниеге келген Сергей балалық шағында бастауыш білім де ала алмай қалды. Қызыл Армия қатарындағы жауынгерлік қызметі ликбез курсымен бірге өтті. Армияда Сергей үлгілі пулеметші болып, комсомолға өтті. Жапониямен соғыстың басталуын Сергей былай еске алады: «1938 жылғы 29 маусымда жауынгерлердің бәрі де қатты ұйқыда жатқанда кенет құлақты жарған сирена үні естілді. Бес минут өткен де жоқ, біздің бөлім толық даярлықта болып, бұйрық күтіп тұрды. Жапон әскерлері артиллерияның қолдауымен Кеңес территориясына екі жақтан бас салып, Хасан көліне өтіп, Безымянный мен Заозерный жотасын басып алды. Таң ата біз нұсқау берілген жерге келіп, барынша жасырынып, Безымянный жотасына қарай жылжыдық. Қарсыластар бізге артиллериядан қатты оқ жаудырды. Біздің артиллерия еселей жауап берді. «Отан үшін», «Ұлы Сталин үшін» деп ұрандап ұрысқа ұмтылды. Көп кешікпей біздің артиллерия жаудың бекініп алған артиллерия және пулемет нүктелерінің үнін өшірді. Мен оншақты метр жерден біздің тылымызға өтіп кетуге жанталаса талпынып жатқан жаяу әскер взводын байқап қалдым. «Максимкамен» бір рет оқ жаудырып жіберіп, мен жау взводын барлау-

шы тобын офицерімен қоса жойып жібердім. Солдаттары сасқалақтап қаша жөнелді, бірақ менің «максимкам» оларды кесілген ағаштай қиып түсірді. Олардың бірде-бірі Маньчжур территориясына оралған жоқ. Сол күні маған жапонның төрт станокты пулеметін оқ-дәрісімен бірге жинап алуға тура келді. Кешке қарай біз Безымянный жотасына біржола бекініп алдық. Біздің бөлімшеге Заозерный жотасының оң жақ шебіне қарай жылжуға бұйрық берілді. Кешке қарай біздің шебер маскировка жасай отырып, самурай оғының астынан шығынсыз шығуға мүмкіндік берген қалың тұман түсті. Таңертең, 4 тамызда оң қолдағы көрсетілген позицияны алып, сонда бекіндік.

Заозерный жотасының басынан самурайлардың дауыстары естіліп, біздің үстімізден оқтар ұшып жатты. Сол кезде аспанда қызыл жұлдызды бомбардировщиктер көрінді. Қызыләскерлер тұрып, кеңес ұшқыштарына қол бұлғап жатты. Аспанда жау үстіне тастала бастаған алғашқы бомбалар қарайып көрініп, жер солқылдап кетті. Мен назарымды самолеттерден алып, көзімді Заозерный төбесіне тіктім. Ең бірінші болып аспанға жапон бекінісі, одан кейін арбалар, жаудың етіктері мен денелері ұшып жатты. Содан кейін жотаның үстін қара түтін басып, тек жалтылдаған оттар ғана көрінді. Самолеттерден кейін біздің танктер алға ұмтылып, өршелене оқ жаудырған артиллерияның қолдауымен біз де ұрысқа кірістік. Ұрыс түні бойы болды.

10 тамыз күні таңертең біздің пулеметті жау батареясы байқап қалып оқ жаудырды. Маған жақын бес метр жерге жарылған снарядтың жарықшағы оң жақ бүйірімді күйдіріп кетті. Ал менің жолдасым — екінші нөмірлі—қатты жараланды...».

Гуденко позициясын жиі ауыстыра отырып ұзақ уақыт бойы Приозерный жотасын жалғыз қорғап тұрды. Одан кейін алға ұмтылған жаяу әскерлердің алдында жылжи отырып, өзінің пулеметімен қарсыластың бір ротаға жуық солдаттың жойып, біздің бөлімшенің шабуылға шығуына мүмкіндік жасады.

Сол ұрыстарда көрсеткен ерлігі мен батылдығы үшін қызыләскер Сергей Гуденкоға 1938 жылы 23 қазанда Кеңес Одағының Батыры атағы берілді.

1939 жылы Қиыр Шығыс әскери округі Сергей Гуденконы Киевтің жаяу әскер училищесіне жіберді. Оны бітірген жас

лейтенант шекарада жаңадан жасалған доттар іске қосылып жатқан қорғаныс ауданына қызметке келді. Училищенің түлегі пулемет взводының командирі, «Кровель» дотының коменданты болды.

Соғыстың алғашқы күндері пулемет взводының жауынгерлері қарсыластың көптеген шабуылына тойтарыс берді. Немістер қорғаныс бекінісін айналып өтіп, арт жақтан шыққанда ол станокты пулеметті ашық позицияға шығарып, неміс жаяу әскерлерін тура атқылады. «Кровель» доты. «Жердегі тіршілік үшін» атты кітапта жазылғандай, фашистер оны жарып жібергеннің өзінде әрекет етіп жатты. Үйінділердің астынан тұрып үлгерген жауынгерлер немістің қосымша күштер келіп жатқан жолдарын атқылады. Гарнизонды құрту үшін фашистер газ қолданды. Үйінділердің астында бәрі түгел жойылып кеткендей еді. Фашистердің көңілдері көтеріліп, қаруларын жерге қойып, дем алуға жайғаса бастады. Дәл сол кезде үйіндіге жан біткендей, жер астынан шыққандай кеңес жауынгерлері көтеріліп келе жатты. Противогаздарын жүре шешіп тастай сала олар жауға ұмтылды. Алдарында гимнастеркасының омырауында Кеңес Одағының Батыры жұлдызы жарқыраған лейтенант келе жатты. Жаудың жартысын жойып, жартысын орманға қашырып, қорғаушылар қайтадан дотқа бекініп алып қайталанған шабуылдарды тойтарып отырды. Тек жаудың ауыр артиллериясының соққысы ғана доттың үнін өшіргендей болды.

Осы ұрыстан кейін автоматтарын кезеп айдап әкелген жергілікті тұрғындар мен Владимир-Волыск геттосының тұтқындары қаза тапқандардың денелерін сүйреп шығарып жатқанда неміс майоры кеңес ерлеріне әскери құрмет көрсетіп, қолын шекесіне апарып тұрды. Гуденконың кеудесіндегі Алтын Жұлдызды шешіп алып жатып: «Жаксы, бұл, міне, жаксы, нағыз солдат», — деді.

Өз өміріндегі ең соңғы осы ұрыстағы ерлігі үшін Кеңес Одағының Батыры Сергей Гаврилович Гуденко қаза тапқаннан кейін Қызыл Жұлдыз орденімен наградталды. Оның туған жерінде — Мамлют пен Петропавл қаласында көшелерге оның есімі беріліп, батырдың аты есте қалды.

ДӘУІТОВ Ескендір Садықұлы

1923 жылы Омбы облысының Есілкөл станциясында туған. 1927 жылы Дәуітовтар отбасы Петропавл қаласына көшіп келеді. 1942 жылғы 23 қарашада ауыл шаруашылығы техникумының бірінші курс студенті Дәуітов Қызыл Армия қатарына шақырылады.

1943 жылдың қыркүйегі. Шегініп бара жатқан жауды тықсыра отырып, 16-шы гвардиялық Чернигов дивизиясының бөлімдері Днепрге тақап келді. Алда—үлкен су айдыны. Сондықтан да өте шапшаң түрде ауыр шайқастардан әлсіреген жаудың есін жиғызбай жедел өзеннен өту керек еді.

—Жауынгерлік тапсырманы орындауға рұқсат етіңіз, — деді қатардағы гвардия жауынгері Дәуітов. Бір топ батыл жігіттер балықшы қайығымен келесі жағаға қарай жылжи жөнелді.

Қарсы жақ өзеннен өтіп келе жатқандарға зеңбіректер мен пулеметтерден оқ жаудырды. Міне, жаға да жақын қалды. Ескендір алғашқылардың бірі болып Днепрдің оң жағалауына аяқ басып, пулеметімен жау траншеясына ұмтылды. Екі гитлерші ержүрек пулеметшіге тап берді. Батыл жауынгер сасқан жоқ, қанжармен екеуін де жайратып салды. Жедел пулеметті орната салып, жауға оқ жаудырды. Алғашында сасып қалған жау артынан шабуылды үдете түсті. Днепрдің оң жағалауына жетіп, жаумен жағаласа кеткен біздің жауынгерлерден екеу-ақ — Ескендір Дәуітов пен оның жолдасы ғана қалды. Олар жаумен жанталаса шайқасты. Дәуітов позициясын бірнеше рет ауыстырды.

Бір мезгілде гимнастеркасынан қан тамшылай бастады. Жаралы жауынгер жаудың екпінін қайтарып, жалғыз өзі оқ

боратып жатты. Гитлершілер қайтсе де Дәуітовтың пулеметі үнін өшіруге тырысты. Оқ бұршақтай борады. Ескендірге көмекке ұмтылған жолдастары жеткенде ол екі қолы пулемет тұтқасына қарысып қалған күйі жансыз жатты. Ұрыс аяқталды. Бірақ бұл жеңісті көру Ескендірге бұйырмады.

Осы ерлігі үшін ҚСР Одағы Жоғарғы Кеңесі Төралқасының Жарлығымен Е. Дәуітовке 1944 жылы 15 қаңтарда қайтыс болғаннан кейін Кеңес Одағының Батыры атағы берілді.

Жерлестері өз ұлдарының есімін қастерлеп есте сақтауда. Ескендір Дәуітовтың өзі соғысқа дейін мастер болып істеген ет-консерві комбинатының училищесі казін батырдың атымен аталады.

ДОВЖЕНКО

Виктор Михайлович

Орынбор облысының Ташла селосында туған. Кейін Солтүстік Қазақстан облысының Преснов ауданындағы Симаки селосына көшіп келіп, мектепте мұғалім болды. 1940 жылғы қыркүйекте В. М. Довженко Қызыл Армия қатарына шақырылып, Украинадағы Ішкі Істер Халық Комиссариаты (НКВД) әскерінің №228-ші полкіне жіберіледі. Ұлы Отан соғысына 1943 жылғы ақпандан бастап қатысқан.

1945 жылғы 15 ақпанда 1281-ші атқыштар полкінің автоматшылар ротасының (Бірінші Белорусс майданы, 47-ші армияның 60-шы атқыштар дивизиясы) командирі аға лейтенант Довженко өз ротасымен Висла-Одер операциясына қатысты. Негізгі міндеті Польшаны азат етуді толық аяқтап, Берлинге шешуші соққы беру үшін қолайлы шепке жету болатын. Довженконың ротасы орман ішімен жүріп жаудың 100—120 адамдай болатын тобымен ұрысқа түскен Крубин елді мекенінің оңтүстік шетіне жетіп, жаудың тылына шықты. Довженконың шебер басқаруымен рота қарсыластарын талқандады. Көптеген жау қаза тауып, бесеуі тұтқынға түсіп, қалғандары қашты. Бұл ұрыста Довженко жалғыз өзі автоматпен немістердің автомат және пулеметпен қаруланған жиырма адамдай болатын тобына тұтқиылдан қарсы шыққан кезі де болды. Шебер де батыл қимылдап олар жауды кейін шегінуге мәжбүр етті.

16-шы қаңтарда өжет офицер Нова-Двур қаласы маңында Висла өзенінен өтіп, екі жауынгер үшеуі танкіге қарсы қолданатын граната мен немістің өздігінен жүретін зеңбірегі мен екі солдатын жойды.

Кенес Одағының Батыры атағы оған 1945 жылы 27 ақпанда беріліп, Ленин ордені мен «Алтын Жұлдыз» медалі қоса тапсырылды. Ал, бірнеше күннен кейін, 1945 жылы 4 наурызда ұрыста қаза тапты. Батыр Варшава қаласында жерленді.

ДОСМҰХАМБЕТОВ

Әбу

1920 жылы Солтүстік Қазақстан облысының Пришим ауданындағы Үш көл ауылында (қазіргі Бескөл ауданының «Андреев» кеңшары) туған. Ферма меңгерушісі, комсомол ұйымының хатшысы болып қызмет істеді. 1939 жылы Қызыл Армия қатарына шақырылды. Ұлы Отан соғысына 1942 жылдан бастап қатысты.

Жеңіспен аяқталған Курск иініндегі сұрапыл шайқастан кейін кеңес әскерлері батыл түрде гитлерлік қорғаныстың маңызды шебі—Днепрге қарай жылжыды. Днепр өзі сияқты жалпақ та терең Десна, Припять сағаларымен бірге шабуылдап келе жатқан Қызыл Армияның әскерлеріне өте елеулі кедергі болатын. Биік жағаға бекініп алған гитлершілер қатты қарсылық көрсетті.

1943 жылдың 22 қыркүйегінде түнде жау артиллерия мен күшті оқ атып тұрғанда өзеннен алғашқылардың бірі болып өткен Ә. Досмұхамбетовтың ротасы полктің басқа бөлімшелерінің өтуін демей отырып, бірден ұрысқа кірісті. Үш күннен кейін, 25 қыркүйекте дивизия Припять өзенінен өтіп, онда да Әбудің ротасы ерекше көзге түсті.

Ә. Досмұхамбетовтың ерліктері оны Кеңес Одағының Батыры атағына ұсыну туралы марапат парақшада тізіліп, жазылған: «Деснаның, Днепр мен Припятьтің айдындарынан өту кезінде өзін шапшаң шешім қабылдауға және оны іске асыруға қабілетті шебер командир екенін көрсетті. Ешқандай жүзу құралы болмағанның өзінде ол қарсыластың күшті артминомет атысы астында бұзылған көпірден алынған тақтайлардан сал жасап, ротаны өзеннен шығынсыз алып

шықты және қарсыластың жағалауында шайқасқа кіріп, келесі бөлімшелердің өтуін демеді. Припять өзеінен өту кезінде оның ротасы немістің мотоколоннасының атысына тап болды. Досмұхамбетов жолдас бір топ жауынгерлерімен қарсыласқа білдіртпестен колоннаның тылына өтіп кетіп, оны қашуға мәжбүр етті....

229-шы атқыштар полкінің командирі, подполковник Шишков».

Бұл ұсыныс 1943 жылғы 1 қазанда, яғни ол қаза табардан бір апта бұрын жазылып, сатылап (дивизия, корпус, армия, майдан) жіберілген еді. КСРО Қорғаныс министрлігі архивінің материалдарына сүйене отырып П. Белан «Қазақстандықтар Украина мен Молдавияны азат ету жолындағы шайқастарда» («Ғылым» баспасы, Алматы, 1967 ж.) деген кітабында осылай деп жазады. Автордың ойынша, бірқатар кітаптар мен мерзімді баспасөз мақалаларында Ә. Досмұхамбетовке Кеңес Одағының Батыры атағы қайтыс болғаннан соң берілді деген тұжырым дұрыс емес. Беланмен келіспеуге қисын жоқ.

Егер полк командирі Д. К. Шишковтың ұсынысына Ә. Досмұхамбетов қаза тапқаннан кейін қол қойылса, онда полк командирі Батырдың ақтық шайқасы туралы айтпауы мүмкін емес еді. Тегінде, Ә. Досмұхамбетовке Батыр атағы қаза тапқаннан кейін берілді деген байлам КСРО Жоғарғы Кеңесі Төралқасының Жарлығына 1943 жылдың 16 қазанында Батыр қаза тапқаннан кейін қол қойылуынан болса керек.

Ә. Досмұхамбетовтың соңғы шайқасы екі апта бойы фашистермен кескілескен ұрыс жүргізілген Припять плацдармында өтеді. Қарсылас жақ жаңа күштерін қоса отырып, бірнеше әрекет жасайды. 6 қазанға қараған түнде жау мотоколоннасы бірінші батальонның позициясына қайтадан шабуыл жасайды. Жауынгерлер оқ атады. Оларды танкке қарсы ататын зеңбіректер батареясы қолдайды. Бірнеше танк пен броневик өртенеді. Сау қалған жау машиналарының бұрылуға шамасы келіп шепке жақындап келіп, бірінші ротаның позициясына баса көктей кіреді. Осынау сәтте жаралы командир Ә. Досмұхамбетов күшін жинап, қарсы келе жатқан танкіге қарсы еңбектей жылжып барады да, оған танкіге қарсы қолданатын минаны лақтырады. Жакын жердегі жарылыс әлі 23-ке толып үлгермеген жас офицердің өмірін қиып кетті.

Өлімге басын тіккен соңғы сәтте ер жігіт не ойлады екен? Болкім, өзі шығарған өлеңнің мына бір шумағын есіне түсірген болар:

Сарбазың қолға ту алып,
Ұрысқа кірер сан қилы,
Ойыңда туыс-туғаны,
Даланың исі аңқиды.

Әлде туған жерді қорғау туралы жауынгерлік ант жолдары ойына оралды ма екен?

Кешікпей батырдың анасы Қайша апай кара қағаз алды. Бұдан артық қайғы болар ма...

Соғыс аяқталды. Тірілер туған шаңырағына оралды. Бірақ Қайша апай үмітін үзген жоқ. Ол әлі де болса ұлының қаза болғанына сенбегендей еді. Жанына батқан қайғыдан өзін-өзі жұбатқандай болып: «Ұлым менің тірі, ол әлі оралады», — деп отыратын. Осылайша асыл ана бірде алыстан хат алғанша үмітін үзген жоқ. «Құрметті Қайша Бәшімқызы, — деп жазыпты Чернобыль қаласындағы №2 мектептің 7 «Б» класс оқушылары. — Сіздің ұлыңыз Ә. Досмұхамбетов біздің қалалық паркте жерленген. Біздің бақытты балалық шағымыз үшін күрескен Сіздің ұлыңыз туралы біз көбірек білгіміз келеді. Өткенді еске алып, ұлыңызды айтып, жүрегіңізді сыздатқанымызға кешірім сұраймыз. Біз Сізбен хат алысып, кездесу ұйымдастыруды ойлаймыз...».

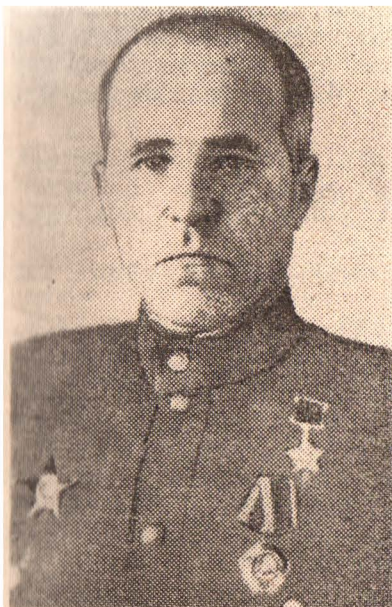
1967 жылы Батырдың жиені Сапар Дүйсенов жетпіс жастағы батырдың анасы Қайша апай екеуі Чернобыльге, батырдың зиратына, барып қайтты.

Біздің мектеп оқушыларымен, қала тұрғындарымен кездесуіміз әсерлі де толғанысты болды, — деп еске алады С. Дүйсенов. — Қалалықтар Қайша шешемізге нан мен тұз ұсынды. Толқып кеттік. Қария көзіне жас алды. Оның ұлын ұмытпапты, құрметтейді екен. Әбумен қатар қалалық паркте біздің ағайдың жауынгер серігі, Кеңес Одағының Батыры Петр Баюк жерленіпті. Екеуі бір күнде қаза тапқан екен. Екеуіне де Батыр атағы бір күнде, 1943 жылғы 16 қазанда берілген. Қазір екі Батыр да қасіретті көп шеккен екі халық — қазақтар мен украиндардың достығының белгісіндей мәңгілікке көз жұмып, қатар жатыр. Зираттарының басынан гүл үзілмейді.

Осы орайда Украинның аса көрнекті кинорежиссері Александр Довженко айтқан мына сөздер ойға оралады: «Шай-

каста қазақ батырлары жан берді. Достықты қастерлеп, қандарын төгіп, өздері де украин топырағында мәңгі тыныштық тапты. Ақ сақалды қарттар мен жастардың, барлық қазақтардың бізден кейін де мәңгі өшпейтін мақтанышы, үлгі-өнегесі болып оның өшпейтін ерлігі, даңқты атағы қалды. Жылдар өтер. Көптеген оқиғалар самайын қырау шалған Ұлы Отан соғысы ерлерінің жадында сейіліп, деректері араласып, аңызға, өмірлік дастанға айналар. Ал фашизмді жеңген барлық жауынгерлердің туыскандығы мен мызғымайтын достығы, бауырластығы, ерлігі ұмтылмай, мәңгі есте қалады».

ЕРШОВ

Александр Матвеевич

1908 жылы Солтүстік Қазақстан облысының Мәскеу ауданындағы Словянка селосында туған. Соғысқа 1941 жылғы шілдеден бастап қатысты.

1944 жылғы жазда совет әскерлері Белоруссияны азат етуге кірісті. 3-ші Белорусс майданының бөлімшесі 23 маусымда (1944 ж.) немістердің Витебскідегі тобын екі жағынан айналып өтіп, 27 маусымда оларды құртып жіберді. Шабуыл екпінін төмендетпей бұл майданның әскерлері ұрыспен 400 километрден астам жол жүріп, 13 шілдеде Литваның астанасы — Вильнюсті азат етті. Ондағы неміс гарнизонын жойғаннан кейін 3-ші Белорусс майданының 5-ші армия әскерлері батысқа қарай жүріп, келесі шабуылға дейін тоқтаусыз Неман өзенін кесіп өтіп, оның сол жақ жағасындағы плацдармды басып алуға ұмтылды.

5-ші армияның 371-ші атқыштар дивизиясының 1233-ші атқыштар полкінің бөлімше командирі сержант Ершов айтатын:

— Вильнюс қаласын жаудан азат еткеннен кейін солдаттардың көңіл-күйлері көтеріңкі болатын-жақында ғана құрамаға гвардиялық атақ берілгендігі туралы бұйрық оқығанды. 16-шы шілдеде ұзақ үзілістен кейін полк шағын орманды алқапта дем алуға орналасты. Неман өзені жайылып, бұрала ағып жатты.

Көп кешікпей біздің батальон өзеннің қарсы жағасындағы плацдармды кеңейту үшін алға жылжуға тиіс болатын. Барлығымыздың ойымыз соған ауған. Алайда оның қашан басталатынын ешкім де білген жоқ. Майор Усольцев Ершовты шақырып алып:

— Бірінші болып өзенді кесіп өту сенімін саған білдіріп тұрмын. Батыл да қағылез солдаттарды тандап ал. Сендер гвардиялық солдат екендерінді ұмытпаңдар! Жолдарың болсын! — деп бұйрық берді.

— Жолдас майор, қолдан келгеннің бәрін жасаймыз. Ұятқа қалдырмаспыз.

Жиналуға үш сағат берілді. 17 адам жиналды. Уақыт түнге жақын болатын. Қару-жарақ, далалық телефон катогі мен кесу құралдары тиелген сал тез дайын етіліп, өзенге де түсірілді. Күтпеген жерден аспан ашылып, жұлдыздар жарқырап шыға келді. Қамыстардың арасынан сығалай барлап, жаудың окоптарын анық байқадық. Көп күттірмей зеңбіректер екі-үш қайтара оқ жаудыра гүрсілдете жөнелді. Өзеннің сол жағасында снарядтар мен миналардың жарылысынан дүние астан-кестен болды. Алайда ұзын сырықпен итерілген сал өзен жағасына аман-есен жақындай түсті. Кенет судың бетін пулемет оғы сызып өтті де, жаңа ғана сал келе жатқан жерде минаның жарылысынан толқын аспанға атты.

— Суға секіріңдер, салдарды менің соңымнан итеріңдер! — деп сержант команда беріп, өзі суға қойып кетті. Күш-жігерлерін сарқа жұмсап, өжет жігіттер өзеннің екінші жағасына жасырынып үлгерді.

Ершов телефон арқылы: «Біз өзеннің сол жағасындамыз. Плацдарм біздікі... Кейін шегінбейміз, ұстап тұрамыз», — деп хабарлады.

Немістер біртүрлі тыныштала қалды. Іле олар барлық қару түрінен оқ жаудыра бастады. Аспанға ракеталар атылды. Көрші учаскеде жаяу әскерлер атысты үдете түсті. Естерін жиған немістер десантшылар санының көп емес екенін анықтаған соң оларды құртып жіберудің амалына кірісті. Алайда десантшылардың дәл көздеп атқан оқтары олардың бір-нешеуін жер жастандырып, дереу оқ жетпейтін жерге дейін шегінуге мәжбүр етті. Тағы да шабуыл. Бұл жолы көбірек күшпен. Өзара тең емес айқас алты сағатқа созылды. Солдаттардың жартысына жуығы ғана тірі қалғанды. Гитлершілерді жаңылдыру үшін Ершов ұрысты тұтас бір рота жүргізіп жатқандай тәсіл қолдануды бұйырды.

Көмек те келіп жетті. Алайда Ершов оны көрмеді: тірі қалған шағын десантты шабуылға көтермек болған оны жау снайпері бүйірінен, жүрегінің төмен тұсынан атып құлатты. Госпитальге түсті.

1945 жылғы 24 наурызда КСРО Жоғарғы Кеңесі Төралқасы Жарлығымен Александр Матвеевич Ершовқа Кеңес Одағының Батыры атағы беріліп, «Алтын Жұлдыз» бен Ленин ордені қоса тапсырылды.

Марапат парақшасында былай жазылған: «Ершов 1944 жылы 17 шілдеде Неман өзенін кесіп өтуде асқан өжеттілік пен қаһармандық және ерлік көрсетті. Ол өз бөлімшесінде бірінші болып бөгеген суды кесіп өтіп, өзеннің екінші жағасына шықты. Артиллериялық және пулемет октарының толассыз атылуына, сондай-ақ жау авиациясының үсті-үстіне бомба тастауына қарамастан, Неманның қарсы жағасына шығып, бекініп үлгерген оның бөлімшесі қарсы шабуылға шыққан фашист роталарына тойтарыс беріп, оларды 30—40 метрге дейін жақындатып алып, мылтықпен және гранатамен жусата қырды. Оқ-дәрі таусыла бастағанда Ершов «Сталин үшін алға» деп бірінші болып орнынан көтеріліп, фашистермен жекпе-жек шайқасқа түсіп, әріптестеріне батырлық үлгісін көрсетті. Өз винтовкасының найзасымен және дүмімен Ершов 12 фашисті жайратты. Жаудың беті тойтарылып, 100-ден астам неміс солдаттары мен офицерлерінің өлігі, сондай-ақ айтарлықтай қару-жарақ ұрыс даласында қалды. Немістердің қарсы шабуылының беті тойтарылды. Неманның сол жағасындағы плацдармды жауға бермей, біздің әскерлер өзеннен өтіп, шабуылға шықты, Онтайлы шептерге бекінді».

Александр Матвеевич 1980 жылдың 21 ақпанында қайтыс болды, алайда оның ерлігі халықтың мәңгі жадында. «Көңіл зердесін беріп қоюға болмайтын плацдармдай сақтау қажет. Өмір үшін, тірілер үшін одан айрылмау керек», — деуші еді Ершов.

ЗӘКІРОВ

Ғали Зәкірұлы

1910 жылы Татар АССР-і Сабин ауданы Сабы селосында туған. 1940 жылы Солтүстік Қазақстан облысының Ленин ауданындағы Ильинка селосына көшіп келген. МТС-та жұмыс істеген.

Днепр — қуатты өзен—жағаларын кара толқын сүйіп, керенау керіліп жатқан. Солдаттар да үй-жайлары туралы қиялға беріліп, қалғып кеткендей сәт. Гвардиялық кіші сержант Зәкіров өзінің туған селосын, туған-туыстарын есіне алып жатқан, кенет оны лейтенантқа шақырды.

— Таңертең жолға шығамыз, — деп қысқа қайырды сөзін офицер жиһалғандарға. — Бізге жедел Губино селосының түбіндегі плацдармды кеңейтуге бұйрық берілді. Зәкіров қалта кітапшасын алып, «3 қазан 1943 жыл, Губино» деп жазып қойды. Ол ылғи да шабуылға шығарда осылай істейтін.

Ғ. Зәкіровтың бөлімшесі 1257-ші жотаға орналасып, оны қосымша күш келгенше ұстап тұру туралы тапсырма алды. Жауынгерлер таңертеңмен ертелеп қарсыластарының он жақ бекінісіне таман жақындай түсті. Басында бәрі тып-тыныш болды, кенет батыл жауынгерлердің төбесіне оқтар жаңбырдай жауды. Мақсатты жерге ондаған мерт қалған. Зәкіров жау траншеясына бірінші болып секірді. Мылтығының найзасы және оның дүмімен ол 14 немісті жайратты. Бөлімшенің қалған солдаттары да ерлікпен шайқасты.

Жаудың бірінші бекінісі осылай алынды. Зәкіров өз бөлімшесімен шабуылды үдете отырып, олардың екінші қорғаныс шебін бұзып өтуге алғашқылардың бірі болып ұмтылды. Аядай ұрыс алаңы үшін кескілескен айқас басталды. Күш бірдей емес еді: 10 кеңес жауынгері 120 фашиске қарсы күш көрсетті. Соған қарамастан біздің бөлімше үшін ұрыс жеңіспен аяқталды. Соғыс алаңында жаудың 70 өлігі жайрап жатты, қалған 50-і қашып құтылды.

Зәкіров 1257-ші жотаға «Жер біздікі, оны ешкімге бермейміз» деп мақтанышпен жазып, желбірете қызыл жалау-тікті.

Жаулар жағы үш рет қарсы шабуылға көтерілді. 200—300-ге дейін солдаттарын ұрыс алаңына шығарды, алайда олардың әр шабуылы қатты соққыға тап болып, үлкен шығынға ұшырады. Жотаны біздің жауынгерлер ұстап тұрды. Күн еңкейе көмек те келіп жетті. Осы ұрыста ғана Зәкіровтың жеке өзі 100-ге жуық гитлершіні өлтірді. Ержүрек жауынгерлер және оның командирі туралы аңыз полк арасына тез тарады.

Киев облысының Вышгород ауданындағы, Днепрдің оң жағасындағы Ясногород селосы тұсындағы плацдармды кеңейту үшін болған ұрыста көрсеткен ерлігі, маңызды жотаны ұстап тұрған қайсарлығы үшін 8-ші гвардиялық әуе—десант полкінің 3-батальонының (3-гвардиялық әуе—десант дивизиясы, 60—армия, Воронеж майданы) бөлімше командирі гвардиялық кіші сержант Зәкіровке КСРО Жоғарғы Кеңесі Төралқасының Жарлығымен 1944 жылдың 10 қаңтарында Кеңес Одағының Батыры атағы берілді. Ленин ордені қоса тапсырылды.

Гали майданнан туған-туыстарына жеңіске, кездесуге үміттенген жылы сөздер жолдады. Әйеліне балаларды киындықтарға қарамастан жақсы тәрбиелеуді, Отанға көмектесуге, яғни ұжымшарда бел шешпей еңбек етуді сұрап жазды. Зәкіров 1944 жылы ақпанда Украина үшін болған шайқаста қаза тапты.

Батырға Ленин ауданындағы Ильинка селосында бюст қойылды. Петропавл қаласында бір көшеге оның есімі берілді.

ЫБЫРАЕВ

Ысқақ

1911 жылы бұрынғы
Приишим ауданының Қар-
ратал ауылында туған.
Педагогикалық техникум-
ды тәмамдап, мұғалім бо-
лып жұмыс істеген.

1942 жылдың шілдесінде Ыбыраев Қызыл Армия қатарына алынып, Горькийдегі М. В. Фрунзе атындағы әскери-саяси училищеге оқуға жіберіледі. Ұлы Отан соғысына 1944 жылдың шілдесінен бастап қатысқан. 177-ші гвардиялық атқыштар полкінің (60-гвардиялық атқыштар дивизиясы, 5-ші соққы беретін армия, I Белорусс майданы) гвардиялық лейтенанты Ыбыраев 1945 жылғы қаңтарда жаудың Буды-Августовск (Варшава воеводствосы) ауданындағы ұзақ уақыт беріспей тұрған бекінісін алуда көзге түсті. Артиллериялық дайындық кезінде ол өз взводомен жасырын түрде немістердің миналы алаңын тазартып алып, артиллериялық атыс басталысымен жаудың қарсы боратқан оқтарына қарамастан, тікенді жау бекінісінен өтіп, жауынгерлерін шабуылға көтерді. Өзі бірінші болып неміс траншеясына басып кірді. Өлім мен өмір арпалысқан қатал жекпе-жекте кеңес офицері неміс офицерін атып өлтіріп, оған көмекке ұмтылған неміс солдатын автоматының дүмімен ұрып жықты.

Буды-Августовскінің шетінде Ыбыраев өз взводомен жаудың отты бекінісін (дзот) бұқтырып, гранатамен бір пулемет нүктесін құртып, жаяу әскерлеріміздің ілгері жылжуын қамтамасыз етті.

Мало-Боже үшін болған соғыста жаулар қарсы шабуылға шығып, соққы беруге ұмтылды, алайда Ыбыраев оларға өз взводымен тойтарыс беріп отырды. Гвардияшылар әлсін-әлі алға ұмтыла жүріп, Пелица өзенінің жағасына шықты, сөйтіп олар жаудың бекініс шебіне бойлай енді.

Одер. Оның арғы жағы—Берлин. Тұманды пайдаланып, Ы. Ыбыраев взводы айғай-шусыз өзеннің арғы жағына өтеді. Барлаушылар жаудың негізгі күші орманның бауырына шоғырланғанын хабарлады. Гвардиялық лейтенант жауынгерлерді шағын топтарға бөліп, әрқайсысына арнайы тапсырма берді. Немістер взводты қоршауға алуға тырысты, алайда пулемет пен автоматтардан жаудыра атқылаған оқ олардың бетін тойтарып тастады. Кеш түсе ерлерше күресіп жатқан шағын бұл топқа басқа бөлімшелер көмекке жетті, олар дәл көздеп атылған батыл жауынгерлердің оқтарынан серейіп жатқан ондаған неміс өліктерінің куәсі болды. Ауыр жараланған Ысқақ ұрысты тастап кетпеді. Отанының адал ұлы соңғы сәтке дейін солдаттық парызын өтеп бақты.

1945 жылы 27 ақпанда КСРО Жоғарғы Кеңесі Төралқасының Жарлығымен Ы. Ыбыраевқа Кеңес Одағының Батыры атағы беріліп, «Алтын Жұлдыз» және Ленин ордені қоса тапсырылды. 1945 жылы запасқа шықты.

1948 жылы Алматыдағы 2 жылдық партия мектебін тәмамдап, Солтүстік Қазақстан облыстық партия комитетінде, Октябрь аудандық партия комитетінде және Ново-Покровка селосында партия комитетінің хатшысы болып жұмыс істеді.

1965 жылы 13-шілдеде қайтыс болып, Сергеев ауданындағы Ленин ауылында жерленді. Сергеевка қаласында Батырдың бюсті қойылған. Оның аты өзі жұмыс істеген мамандандырылған шаруашылыққа және Ленин ауылында бір көшеге берілді.

КАРУШИН

Александр Федорович

1923 жылы Петропавл қаласында әскери қызметкердің жанұясында туған. 1929 жылдан бастап Свердловскіде тұрып, орта мектепті, кейін Троицк ұшқыштар мектебін тәмамдаған.

1943 жылдың наурызынан бастап майданға қатысқан. Воронеж, Харьков, Орел-Курск бағыттарындағы ұрыстарда шайқасып, Корсунь-Шевченко, Яско-Кишинев операцияларына, Румынияны, Югославияны, Венгрияны азат етуге қатысты.

Екі Қызыл Ту, Александр Невский, I-дәрежелі Отан соғысы, Қызыл Жұлдыз ордендерімен, Югославияның II дәрежелі «Партизан жұлдызы» орденімен және көптеген медальдармен наградталған. 1944 жылдың 26 қазанында КСРО Жоғарғы Кеңесінің Жарлығымен Карушинге ең жоғарғы атақ — Кеңес Одағының Батыры атағы берілді.

1943 жылдың 11 шілдесінде Проховка ауданында шоғырланған жаудың танкілерін құрту туралы тапсырманы орындау кезінде Карушинді немістің шабуылшы ұшақтары соққыға алды. Кескілескен осы әуе ұрысының нәтижесінде Карушиннің ұшағы қатты бүлініп, кабинасындағы барлық приборлар істен шықты, әуе жүйесі талқандалды, ал Карушиннің өзі снарядтың жарықшағымен жараланды.

Алайда қайсар ұшқыш ақтық күшін сарқа жұмсап, майдан шебін бұзып өтіп, ұшағын өз әскерлеріміздің аумағына қондырды.

1943 жылдың тамызында біздің әскерлер қарсыластарының ең таңдаулы күштерін титықтатып, қарсы шабуылға шыққанда Карушин олардың жаяу әскерлерін өкшелей қуып, біздің әскерлеріміздің соққысынан Днепрге дейін шегінген оларға әуеден күйрете соққы берді. Әсіресе, Ақтыр түбіндегі болған ұрыста ол командаваниенің тапсырмасын орындаудың жоғары үлгісін танытты. Фашист әскерлері жанталаса қарсы шабуылға шыққан сәттерде Карушин қаһарлы «ИЛ-2» ұшақтар тобын жаулармен кескілескен тайталасқа бастап ұшты. Ақтыр түбінде Гитлер командованиесі авиация мен зенит құралдарын көптеп топтастырды. Бірақ Карушин оған қарамастан тапсырманы үлгілі орындап, өз ұшақжайларына шығынсыз қайтып оралып жүрді.

1943 жылдың тамызында Александр Федорович Ақтыр ауданында Ворскла өзені арқылы өтетін өткелді жою туралы тапсырма алады. Мақсатты нысанаға жақындай бергенде оның ұшағына зенит снарядының жарықшағы тиіп, қатты зақымданады және Карушиннің өзі сол қолынан жараланады. Десе де Карушиннің тобы тапсырманы ойдағыдай орындап шығады. Жаралы Карушин ерлік пен батылдық таныта отырып, зақымдаған ұшақпен өз тобын аман-есен алып қайтады.

Ақтыр ауданында ғана Карушиннің ұшағын жаудың зенбіректері мен шабуылшы ұшақтары бес рет зақымдайды, алайда ержүрек ұшқыш олардың барлығынан да аман-есен өз әуежайына қайтып оралып, қайтадан жауынгерлік тапсырмаларды орындауға ұшып шығып жүреді.

Қазан айында жаяу әскерлер бөлімшелерімен бірге Александр Федорович «ИЛ-2» ұшақтар тобының бастаушысы ретінде 38 рет Днепрдің оң жағасына және Киев қаласының оңтүстігіне, Ходоров, Конев, Ржицев аудандарында мықтап бекінген жаудың қорғаныс шебін жоюға ұшып шықты.

Жаудың зенит құралдарының үлкен тосқауыл жасағына қарамастан, Карушин командиваниенің барлық тапсырмаларын мүлтіксіз орындай жүріп, жаяу әскерлердің Днепрді кесіп өтуілеріне және Днепрдің оң жағасындағы плацдармды кеңейтуге, Киев, Васильково, Фастов және басқа қалаларды азат етуге тиімді жағдайлар туғызды.

1943 жылдың 3 қарашасында, ауа райының қолайсыздығына қарамастан, Карушин Киев қаласының солтүстігіндегі аяжайлар ауданында орналасқан жаудың шоғырланған техникасы мен адамдарын құрту туралы жауынгерлік тапсыр-

ма алды. Жер бауырлай ұша жүріп, ол Пуща-Аодица саяжайы тұсындағы бір ғана ұшу сапарында жаудың 8 автокөлігін және 30-ға жақын солдаты мен офицерлерін жойды. II қараша күні Васильков стансасы ауданында темір жол полотносын жарып, 21 қарашада Карушин Качеро мен Заболочье аудандарына барлауға ұшып шығып, 300-ге жақын жау танктерін байқап қалады. Сол күні ол 12 «ИЛ-2» ұшақтар тобымен танктер шоғырын талқандады.

Нысанға үшінші рет шыққанда Карушиннің ұшағын жаудың шабуылшылары соққыға алып, ұшағын қатты зақымдайды, алайда шебер де ержүрек ұшқыш бұл ұрыстан да әуежайға аман оралады.

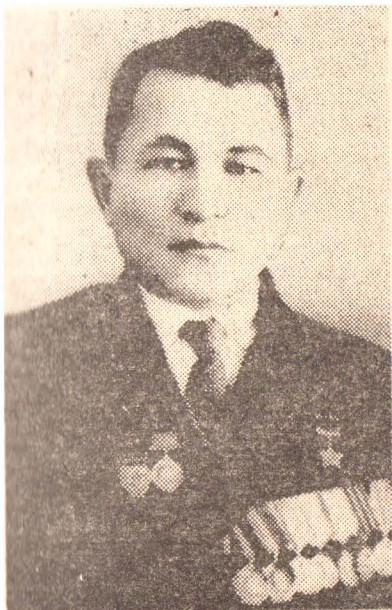
1944 жылғы 14 шілдеде I—Украина майданы бағытындағы біздің әскердің шабуылы кезінде Карушин командованиенің жауынгерлік тапсырмасын орындаудың тағы бір жоғары үлгісін көрсетті. 9 күндік шабуыл операциялары кезінде Карушин «ИЛ-2» ұшақтар тобын бастаушы ретінде ғана 19 рет әуеге көтеріліп, берілген жауынгерлік бұйрықты ойдағыдай орындап қайтты.

20 шілдеде ол ең таңдаулы барлаушы ретінде алғашқылардың бірі болып, жаудың қоршауда қалған танктері мен автокөліктерін құртуға бастап барды. Жер бауырлай ұша жүріп, олар жаудың 8 танкісін, 12 көлігін құртып, 25-ке тарта солдаттары мен офицерлерін жойды.

167-ші гвардиялық шабуылдаушы авиациялық полкінің (10 гвардиялық авиациялық дивизия, 2-әуе армиясы, I Украин майданы) эскадрилья командирі, гвардия лейтенанты Карушинге 1943 жылғы 15 наурыздан бастап 1944 жылғы 20 шілдеге дейін 104 рет жауынгерлік тапсырмаға көтеріліп, ерлік пен батырлық, тапқырлық танытқаны үшін Кенес Одағының Батыры деген атақ берілді.

Соғыстан кейін Александр Федорович Мәскеуде тұрып, әскери әуе Күштерінде әскери қызметін жалғастырды. 1951 жылы Әскери-Әуе академиясын тәмамдады. 1981 жылдан бері авиацияның запастағы генерал-майоры. 1993 жылы қайтыс болып, Мәскеу қаласында жерленді.

ҚИЗАТОВ

Жәлел Қизатұлы

Солтүстік Қазақстан облысының Ленин ауданындағы Аяккөл ауылында 1920 жылы туған. 6 классты бітіргеннен кейін Жәлел «Бұлақ» ұжымшарында есепші болып да сырттан оқыды. Ленин ауыл шаруашылық техникумына түсті. Техникумдағы сабақтарым ең бір мезгілде Петропавл мұғалімдер институтында сырттан оқиды. Ленин ауданындағы «Қарағай» ұжымшарында мектеп меңгерушісі болып істеді.

Ұлы Отан соғысына 1941 жылдың қыркүйегінде келіп кірді. 1942 жылы Сталинград майданы жанындағы кіші лейтенанттар курсы бітірді:

Майданға аттанар алдында ол былай деді: «Исатай, Махамбет, Кенесары, Амангелді сияқты ел үшін күресіп, олардың атына кір келтірмеу үшін мен халқымның аман-сау болуы үшін шайқасатын боламын. Қасық қаным қалғанша жаулармен шайқасатыныма ант етемін».

Қизатов Чернигов қаласы үшін болған ұрыста және Днепр өзенінен өтуде батылдық пен ерлік танытты. 1943 жылдың 27 қыркүйегіндегі ұрыста зеңбіректерден бораған оқтарға қарамастан алғы шептегі қадағалау пунктіне дейін барып, онда пулеметті, өзі жүретін және танкіге қарсы қолданылатын қару-жарақтарды көріп, батареяның тура нысанасына алып, жауларды жойып жіберді. Сөйтіп, біздің жаяу әскерлердің ілгерілеуіне мүмкіндік туғызды.

1943 жылдың 28 қыркүйегінде 154-ші гвардиялық артиллериялық полктің (76-шы гвардиялық атқыштар дивизиясы, 61-ші армия, Орталық майдан) батареяларды басқару взво-

дың командирі, гвардия лейтенанты Қизатовқа Днепрдің оң жағалауындағы жаулардың атыс нүктелерін барлау және біздің әскерлердің өзеннен өтетін тұсын табу жөнінде бұйрық берді. Бұл жөнінде Жәлел былай деп баяндайды: «Біздің взвод жауларды тез айналып өтіп, ымырт кезінде өзенге келіп жетті. Түн қараңғылығын пайдаланып, біз украиндық партизандар әкеліп берген қайықтарға отырып, дыбыс шығармастан арғы бетке өттік. Жардың астына жасырынып, ілгері қарай барлаушыларды жібердік. Олар анықтағанындай, немістердің қорғанысы кіріп-шығатын ауыздары көзге түспейтін окоптар жүйесінен және 12 блиндаждан тұрады екен. Сақшысын ләм дегізбестен жайраттық та, шағын топтарға бөлініп, блиндаждарды қаумалай бастадық. Жаулардың ішінде аман қалғандары аз. Плацдармды басып алған біз онда берік орнығып алдық.

Таң ата бес танктің қолдауымен фашистер қарсы шабуылға шықты. Мен рация арқылы өзіміздің артиллеристермен тілдестім. Солардың көмегімен жаудың жаяу әскерлерін танктерінен бөліп тастаудың сәті түсті. Танкіге қарсы қолданылатын қарумен екеуін күйреттік, бірақ қалғандары жылжи отырып, біздің қорғаныстың алғы шебіне дейін жетті. Мен ең алдындағы танктің шынжыр табаны астына гранатаны лақтырып, күлін көкке бір-ақ ұшырдым. Оның экипажы автоматтың бір жайпағанынан қалмады. Басқа танктер кейін шегінді.

Жеңіліске жау жағы қатты долданды. Олар атысты үдете түсті. Қарсы шабуылдарының санынан жаңылып қалдық. Немістер біздің позицияларымызға тақап келіп қалды. Сол кезде мен өз батареямнан атқылай бастадым. Атыстың қаншаға созылғаны есімде жоқ. Ал блиндаждан басым шығарып қарағанда ұмытылмас көрініс көзіме түсті: тау болып үйілген өліктер, жанып жатқан танктер».

Оның марапаттау парақшасынан: «Қизатов зенбіректерден, минометтер мен пулеметтерден бораған октың астында үш станокты пулеметті, миномет батареясын барлап, оларды біздің артиллерия заматта жойып жіберді. Сөйтіп, біздің жаяу әскерлердің Днепрдің оң жағалауына өтуіне мүмкіндік туғызды».

Қизатов жаяу әскерлердің алғы шептегі топтарымен бірге өзеннің оң жағасына шығып, жаудың атыс нүктелерін, артиллерия өтетін және жаяу әскерлер өтетін тұстарды дөп барлады.

Жағаға шыққанда ол жаудың атыс нүктелері қайда орналасқанын дәл көрсетті. Батарея жаудың атыс нүктелерін от жалынға орап, біздің әскерлердің Днепр өзенінің күнгей жағалауына сенімді жайғасуына мүмкіндік туғызды. Қизатов 1943 жылдың 28 қыркүйегінен 3 қазанға дейін Днепрден өту кезіндегі ұрыстарда артиллериялық батареялардың мүлтіксіз атуын үйлестіріп отырды, мұның өзі жаяу әскерлердің ілгерлеуіне жағдай жасады.

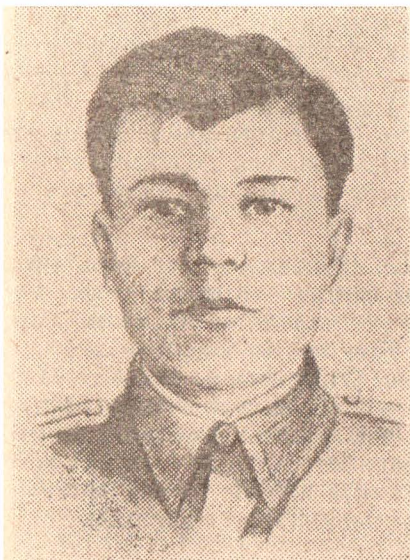
Осы ерлігі үшін 1944 жылдың 15 қаңтарында Қизатовқа Кеңес Одағының Батыры атағы берілді. «Қоянды қамыс өлтіреді, ерді намыс өлтіреді» деген қазақтың макалы бар. Ұрысқа кірген Жәлел Қизатов осы жағын ұмытқан жоқ.

Алтын Жұлдыз, Ленин ордені, Отан соғысы ордені, «Ерлігі үшін», «Одессаны қорғағаны үшін», «Сталинградты қорғағаны үшін» медальдары — зенбірекші Қизатовтың омырауында жалт-жұлт еткен осынау марапат белгілері, теңдесі жоқ батылдық пен батырлық көрсеткен жауынгерлер Отанды жаудан қорғауда кеуделерін тосқан қаһарлы күндердің бір-бір куәсі.

1945 жылы Қизатов Ленинградта Жоғары артиллерия мектебін бітірді. Одан соң бірінші Белорусс майданының бір бөлімінде батарея командирі болды. Сталинградтан Берлинге дейін — қазақ халқының адал ұлы, гвардиялық аға лейтенант Жәлел Қизатовтың даңқты жауынгерлік жолы, міне осындай.

Капитан Қизатов 1945 жылы запасқа шығарылды. Туған жерге оралып, партиялық және шаруашылық қызметтерде болды. 1952 жылы Қазақстан Компартиясы Орталық Комитетінің жанындағы партия мектебін бітірді. 1969 жылы Целиноград ауылшаруашылық институтын тәмамдады. 1957 жылы Қизатовқа екінші Ленин ордені тапсырылды. Қазіргі уақытта Ж. Қ. Қизатов Қызылордада тұрады.

КИРДИЩЕВ

Гаврил Федотович

1919 жылы Ақмола облысының Алексеев ауданындағы Приозерск селосында туған. Содан кейін ата-анасымен бірге Петропавл қаласына көшіп келіп, 7 класты бітірді. Петропавл станциясының депосында еңбек етті. 1939 жылы Қызыл Армия қатарына шақырылды.

1944 жылдың шілдесіндегі кеңес әскерлерінің Белоруссиядағы шабуылдары дйттеген жерден шығып жатты. Шілденің 1-де кіші лейтенант Кирдищевтің заставасы Рудница селосында тынығып жатқанды. Майдан алдыңғы жақта, алыста еді. Қалжырағанында қиын-ақ, десе де шекара әскерлерінде қызмет істеу Кирдищев пен оның жауынгерлерін сақтыққа, кез келген жағдайда және кез келген жаумен тайсалмай айқаса кетуге әзір тұруды үйреткен болатын. Күзет орындарын аралап өткен застава бастығы селоға қарай келе жатқан немістер тобын байқап қалды. Шамасы, бір ротадан кем емес, ал Кирдищевтің заставасындағылардың саны — 30. Ұбақ-шұбақ болып келе жатқан немістер сәлден кейін тізіліп, қоршай бастады.

— Застава, ұрысқа! — деп Кирдищев әмір берді. Тыныштықты автоматтар мен пулеметтердің бытырлаған оқтары бұзды. Фашистер жерге жабыса қалып, мылтықтарына кезек берді. Немістер сан жағынан әлдеқайда басым еді және де өздері аянбай, табан тіресе атысты. Кирдищев шекарашылардың бір шоғырын іріктеп алды да, немістерді айналып өтуге кірісті. Олардың бүйірінен келіп тиген бұлар айқасты өз пайдаларына шешті.

«Ұрыстың нәтижесінде, — деп жазды Кирдищев полктің штабына жіберген хабарламасында, — 34 неміс жойылды, оның 6-уы офицер, 24-і тұтқынға алынды, оның 3-і офицер». Шекарашылардан шығын жоқ. Бұл шілденің 1-де болған ұрыс-ты.

Застава өзінің әскери міндетін, сөйтіп, Литваның жерінде орындады. Келесі күннің таңы да атты. Кирдищев өзінің орынбасарларын шақырып алды. Шекарашылар ұйықтап жатқанда ол қалай қарай жүретіндіктерін карта бойынша және әскери күзет тәртібін де тағы бір пысықтап алды.

— Пустолувка түбінде бір тынығып аламыз, — деді Кирдищев картадан сол селоны көрсетіп.

Бірақ Пустолувкоға иек арта бергендері сол еді—300-дей неміс қалың жүгерінің арасынан шыға келгендей қаптады да кетті. Заставаның әскерлері мен командирлері 30-дың үстінде ғана еді. Яғни әрқайсысына 10 дұшпаннан келеді. Мұндайды Кирдищев өмірі көрмеген қиын жағдай.

«Қайткенде де өткізбеу керек. Селоларда госпитальдеріміз бар, тылымыз бар. Қоршауда қалғандарына қарамастан, фашистер ойран сала алады. Қарсыластарды естен тандыру керек», — деп түйді кіші лейтенант.

Кирдищев атыс құралдарын тиімді позицияларға жылдам орналастырды, фашистер болса әудем жерге келіп қалды. Дауыстары естіліп те тұр. Кіші лейтенант автоматтың шүріппесіне саусағын салған қалпында жол жиегіндегі жырада бұғып жатыр. Ол да, басқа шекарашылар да немістерді күтіп жатқан сәтте. Жаулар жақындап келіп қалды. Кирдищев ең алдындағы офицерді нысанаға алды. Қысқа дүркін атылған оқтар алдыңғыларын жер жастандырды. Сол-ақ екен, айнала атыс басталды да кетті. Фашистер төтеп бере алмай егінге қарай, шіліктерге қарай шегінді. Енді олардың жаңа шабуылын күту керек. Көп күттірмеді. Серейген немістер бойларын жасырмастан қаз-қатар адымдап келе жатқан бойда ата бастады. Осы беттерімен жақындай берсе, шекарашыларды тапап өтетіндей көрінді.

— Қарсы шабуылға дайындалыңдар! — Кіші лейтенанттың өмірі бірден-бірге шекарашылардың бәріне жетті. Олар гранаталарын лақтырды. Іле Кирдищевтің ышқына айқайлаған үні естілді:

— Еріңдер!.. Алға!

Жасыл фуражка кигендер қара бидай егінінің әр жерінен төбе көрсетті. Оқыс соққыға қарсы тұра алмаған немістер

шегіне бастады. Кеудесіне ып-ыстық сокқы тигенін Кирдишев дәл осы кезде аңғарды. Теңселіп барып құлап түсті. Жауынгерлері оны жерден көтеріп алды. Жарасын таңып, сосын тылға жөнелтпек болды.

— Мен сендердің командирлеріңмін, — деді кіші лейтенант сыбырлай сөйлеп. — Әзірше немістер талкандала қоймағандықтан, менің әмірімді тындандар.

Селода қалған зеңбірекшілердің шағын тобы шекарашыларға көмек беруге дер кезінде келіп жетті. Кирдишев оларды сол қанаттан сокқы беруге жұмсады. Қол пулеметімен қаруланған тағы бір топты оң қанатқа жіберді.

Ұрыс бірнеше сағатқа созылды. Кирдишевтің арқасы кеңіп сала бергендей. Жолдың жиегіндегі жырада қысқа-қысқа бұйрықты берді де тұрды. Тарс-тұрс атыс басылды. Тыныштық орнай қалды. Қас дұшпандардың жүзден астам өліктері теңкиіп жатыр. Тірі қалғандары қолдарын көтеріп, жол үстіне шықты. 150-ге жуық солдат пен офицері тұтқынға алынды. Қашып құтылғандары бірен-сараң ғана.

Кирдишев әлдеқайда жөңкіле көшіп, ғайып болып жатқан ақша бұлтты көгілдір аспанға көз салды.

Әне-міне дегенше ат жегілді, бірақ жақын маңдағы санитарлық батальонға жеткізу мүмкін болмай қалды. Кіші лейтенант жол үстінде көзін жұмды.

КСРО Жоғарғы Кеңесі Төралқасының 1945 жылдың 24 наурызындағы Жарлығымен күші басым жауды жеңуді қамтамасыз еткен жеке өжеттігі, қайсарлығы мен ерлігі үшін, әскери шеберлігі үшін кіші лейтенант Г. Ф. Кирдишевке Кеңес Одағының Батыры атағы берілді.

Гаврил Федотович Вильнюсте жерленді. Алексеевка қаласының бір көшесі, мәдениет және демалыс паркі, Вильнюс қаласындағы бір мектептің балалар отряды және Теңіз Флотындағы бір кеме Батырдың есімімен аталады.

КИРЕЕВ

Семен Яковлевич

1916 жылы Алтай өлкесіндегі Косихин ауданының Червово селосында туған. 1939 жылы үйішімен Солтүстік Қазақстан облысының Булаев ауданындағы «Чистов» кеңшарына көшіп келді. Онда есепші болып еңбек етті. 1941 жылдың 17 шілдесінде Булаев аудандық әскери комиссариаты Кенес Армиясы қатарына шақырды. Ол кіші лейтенанттар курсын тәмамдады. 1942 жылы майданға кірді.

1944 жылғы маусым мезеті. 272-ші атқыштар дивизиясындағы 1061-ші атқыштар полкының взвод командирі лейтенант Киреев әскери қызметте жүрген 7-ші армияның әскерлері Свирь өзенінен өтуге дайындалып жатты.

Алдын-ала артиллериядан атқылау басталып та кетті. Бұл кезде өзеннен өткелі жатқан барлаушылар мен жауынгерлердің алғашқы топтарын көзге түсірмес үшін мұндағы жауынгерлер жалған салдар жасап, қайықтарға кісі киімін киген қуыршақтарды отырғызып, немістердің назарын осы жаққа аударуға әрекет жасап жатқан.

— Маған өз взводоммен бірге өзеннен бірінші болып өтуге рұқсат етіңіз, — деді лейтенант Киреев полк командиріне. Тұрақты офицер болып табылатын мосқал командир, өз жауынгерлерінің батылдығы мен батырлығына әрқашан сүйінетін ол сымбатты, көзі аспан түстес жас офицерге әкелік мейіріммен қарады:

— Кірісіңдер.

Жауынгерлер қайыққа секіріп-секіріп мініп, ескектерін есе жөнелді. Жылжу қиынға соқты, жау снарядтарының толқыны қайықты қатты-қатты шайқалта берді. Міне, өзеннің орта тұсы.

—Қайық тесілді,—деп айқай салды бір жауынгер. Жарықшақ тесіп қеткен қайық суға толып, баяу бата бастады.

Киреев тездетіп көйлегін шешіп алды да, тесікке тықты, со-сын барлығы лықсыған суды төге бастады. Жаға таяқ тастам жерде, бірақ қайықты толқын көміп кетті де суға батырып жіберді.

— Суға секіріңдер! — деп бұйырған лейтенант Киреев оң жақ жағаның топырағын бірінші болып басты. Жағаға шық-қан Киреевтің взводы көп немістермен атыса кетті.

Жаулар біздің жауынгерлерді Свирьдің суына батырмақ, бірақ «Отан үшін, алға!» деп ұрандап, сарбаздарын соңынан ерткен Киреев қарсыластардың траншеясына секіріп-секіріп түсе қалғанда ондағылар қаша жөнелді.

Киреевтің взводы плацдармға ие болып, бүкіл батальон-ның өзеннен бөгетсіз өтуін қамтамасыз етті. 1944 жылдың 27 шілдесіндегі Жарлықпен Семен Яковлевич Киреевке Ке-нес Одағының Батыры атағы беріліп, Ленин ордені мен «Ал-тын Жұлдыз» медалі тапсырылды.

Ал өзеннен өту жалғасып жатты. Бірінші эшелонның бө-лімдері Свирьден аман-есен өтіп, плацдарм үшін ұрысқа кір-ді.

Мина іздеушілер салдар мен көпірлерді өзеннің басқа тұ-старына апарып, әскери техниканың өтуіне дайын етуге же-дел жұмылды. 7-ші армияның соққы беретін тобы ұзақты күн плацдармын кеңейте отырып, онда бекініп алды.

Тас-талқан болудан қорыққан фин әскерлері екінші қор-ғаныс алқабына шегінді. Шегініп бара жатқан олар жол-дарға, көпірлерге мина қойып кетті немесе қиратып кетті, сым қоршауларын қалындата түсті, атыстарын да үдете түсті.

Жағдай бүкіл күш-қуатың мен жігерінді талап еткен сол бір ауыр күндері лейтенант Киреев ерлік пен қаһармандық-тың үлгісі бола білді. Семен Киреев соғысқан жерде жеңіл-мей қалған жау жоқ. 25 маусымда біздің әскерлер жаудың екінші қорғаныс алқабының нығайтылған торабы мен Оло-нец қаласын шабуылмен алып, Питкяранта қаласына ша-буылды бастады. Фин армиясы салынған қорғаныстардан, көптеген солдаттары мен офицерлерінен және әскери техни-касынан айрылғандарына қарамастан, кеңес әскерлеріне қатты қарсылық көрсетуін қоймады.

1944 жылдың 10 шілдесінде жау қорғанысының маңызды торабы—Питкяранта қаласы алынды. Лейтенант Киреев оны азат ету кезінде ауыр жараланды, шілденің 17-інде ауыр жарақаттың салдарынан мәңгілікке көз жұмды. Карелия қаласының қақ ортасында Семен Киреевке орнатылған ескерткіш бар, сол қаладағы бір көше Батырдың есімімен аталады, Чистов орта мектебі де Батырдың атында.

КОВАЛЕНКО

Павел Васильевич

1917 жылы Солтүстік Қазақстан облысының Ленин ауданындағы Явленка селосында туған. Бастауыш мектепті бітіргеннен кейін Ворошиловград облысының Сватово қаласына көшіп кетеді. Жүргізуші, моторшы болып жұмыс істеген. 1941 жылғы маусымнан бастап майданда болды.

1941 жылдың шілдесі. Минск түбінде қоршауда қалған біздің жауынгерлер бірнеше күн қатарынан ұрыс жүргізуде. Әскери бөлім бөлшектенген, ок-дәрі мен азық-түлік таусылған. Жау авиациясы шегініп бара жатқан әскерлерді үсті-үстіне бомбалайды. Жауынгерлер қоршаудан шығу, сөйтіп өз күштеріне қосылып қаһарман Отан қорғаушылар қатарына қайта қосылу үшін тобымен де, жеке-жеке де шығысқа бет қойды.

Павел Васильевич Коваленконың қарамағында 24 қызыл-әскер бар. Топ-топқа бөлінген жауынгерлер тас жолға бет алған. Бір деревняға жетті. Бірақ жол үстінде машинаны қолға түсіру оңай емес, олар колонна болып танктер мен мотоциклдер арасында келеді. Деревняға баруды ұйғарған бұлардың көзіне брезентпен қапталған жүк машинасы түсті. Машина жанында немістер тұр, біреуі дөңгелегін ауыстырып жатты.

— Бізге керегі де осы, — деді Коваленко жағдайды бажайлап алып. — Қанша фашист барын анықтап алу, сөйтіп дөңгелекті ауыстырып болғанша қимылдау керек. Қазір олар сақтана қояр емес, — деді Павел Васильевич ойын одан әрі жалғастырып. — Олар сақтықты қойған. Өйткені «жер өзім-

дікі!» деп кеуде соғады. Техника өтіп жатқан тас жол да жақын.

Сүйреткіштер колоннасы өтіп кеткен соң Коваленко бастаған үш барлаушы тас жолдан жүгіріп өтіп, огородтар ішімен бұқпантайлап әлгі үйге жақындады. Терезеден сығаласа үйде жан жоқ екен. Машинаның жанында жүргізуші шұқыланып жүр. Ол ісін тәмамдай берген. Жанында тізерлей басып отырған унтер-офицер күлдіргі бірдене айтады.

Коваленко мен екі қызыләскер шалт секіріп барып қарқылдап тұрған немістердің жанынан бір-ақ шықты. Қалған жауынгерлер бұйрықты тосып қана тұр. Сәлден соң немістер жер жастанды. Хутордағыларға бәле келмесін деп өліктерді қорапқа атып ұрды. Онда бірнеше жәшіктер бар екен. Коваленко мен қызыләскер үйге кіріп немістің киімдерін киіп алды. Сөйтіп, Павел Васильевич «жүргізуші», ал серігі Краснов — «унтер-офицер» болып шықты.

Қалғандарына белгі берілді. Бәрі жинала келе қорапқа зорға сыйды. Коваленко жолды шолып алып, кабинаға отырды. Тас жолға шығып жүк машиналарының соңына лесті де жүз шақырымдай жүрді. Колонна бір бұйырға бұрылғанда жылдамдықты арттырған Павел Васильевич алға ағыза жөнелді. Бір қапталда атыс жүріп жатты. Бірнеше шақырым өткен соң машинаны немістер тоқтатпақ болды. Бірақ Коваленко газды қоса түсіп, абдыраған немістердің жанынан зу етіп өте шықты. Артынан жауған оққа қарамастан атыса отырып қоршау шебін бұзып өтіп, өз әскерлерімізге қосылды.

1941 жылдың күзі мен қысында Коваленко Москваны қорғауға қатысты.

Ол біздің әскерлер Наро-Фоминск ауданында қарсы шабуылға шыққан өзінің «КВ» ауыр танкімен жау қорғанысының алдағы шебін бұзып өтіп, дұшпанның екі танкі мен үш батареясын жойып жіберді. 1942 жылғы 16 қаңтарда Коваленко қалаға бірінші болып кірді, жаудың екі бронды машинасын және бір танкін төте тиген оқпен қатардан шығарды. Қалада атыстың қызу әрі шалымды болғаны соншалық, ол біздің жаяу әскерден бөлініп кетті де танкі от оранды. Павел Васильевичтің өзі қолынан жараланды. Неміс автоматшылары машинаны қоршап алды, бірақ экипаж ерлікпен, жан қия соғысты. Ол ол ма, қолма-қол шайқас үстінде ержүрек танкистер немістің орташа танкін оқ-жарағымен қолға түсіріп, соған ауысып алып жауды жайрата берді.

1942 жылы Коваленко кіші лейтенанттардың курсын тәмамдап, сол жылдың тамызында лейтенант Коваленко минометшілер взводының командирі болды. Соғыс үстінде ол атқыштар бөлімшесінің шабуылын жауға оқ жаудырып қолдап отырды. Жаудың оқ жаудыратын нүктелерін жылдам да дәл атқылау жаяу әскерлердің шабуылына жағдай жасады.

Хастенок-Юрьев деревнясы маңындағы шабуыл кезінде Коваленко өзін батыл да ержүрек командир ретінде көрсете білді. Бұл елді мекен үшін ұрыс 1943 жылғы 30 қарашада болды. Коваленконың минометшілері жаудың атыс нүктелерін құртып, біздің жаяу әскерлерге жол ашты да келесі күні взвод командирі миномет оғымен қарсы шабуылға шықпақ болған жаудың үш атқыштар тобына бас көтертпей тастады.

Шабуыл кезінде атқыштар ротасының командирі ауыр жараланды. Коваленко басшылықты өзіне алды. Жауынгерлерді жігерлендіре отырып, ол бәрін шабуылға шығарды. Хастенок-Юрьев алынды. Дивизия басшылығы Коваленконың батылдығын, тапқырлығын, әскери шеберлігін атап көрсетіп, оны Қызыл Ту орденімен марапаттады.

878-атқыштар полкының (290-атқыштар дивизиясы, 50—армия, 2—Белорусь майданы) аға лейтенант Коваленко басқарған миномет взводы 1944 жылғы 28 маусымда Могилевтің шетіне лекті.

Немістер қарсы шабуылға шықты. Қиын жағдай туды: оқ-жарақтың тапшылығы біздің минометшілерге қолбайлау болды, жаяу әскер бас көтере алмады. Гитлершілер шабуылға шыққан полктарға айтарлықтай қауіп төндірді. Осы тұста Коваленко өзінің байланысшысымен бірге немістердің жатқан жеріне барды. Ол 122 миллиметрлік миномет батареясы офицері мен екі жауынгерін пистолеттен атып өлтірді. Қалғандары зытуға мәжбүр болды. Қолға түскен екі минометті атыс позициясына орнатып алып, батырлар шабуылға шыққан немістерді оқпен қарсы алды. Немістерді кейін шегінуге мәжбүр етті. Кеңес жаяу әскері Могилевке басып кірді.

1944 жылғы тамызға дейін Коваленко жаудың тоғыз атыс нүктесін құртып, жетпіске тарта неміс жауынгері мен офицерінің көзін жойды.

Павел Васильевич өз взводымен Бжоузовка өзені маңындағы 165,6 жотасы үшін болған соғыстарда гитлершілердің

үш атыс нүктесін құртты. Үш күннен соң жаудың жаяу әскері Давидовизна деревнясы маңында қарсы шабуылға шықпақ болды. Аға лейтенант немістердің шоғырланғанын байқаған соң минометтен оқ жаудырып, дұшпанның жиырма бес жауынгерін жер жастандырды. Коваленконың омырауына Қызыл Ту орденінің жанына 2-ші дәрежелі Отан соғысы ордені тағылды.

Коваленко Неман өзеніндегі плацдарм маңында немістердің қорғанысын бұзып өту кезінде және Шығыс Пруссия маңындағы шабуылдарда үлкен ерлік көрсетті.

1945 жылдың қаңтарында аға лейтенантқа жаяу әскерлердің шабуылын қолдау бұйырылды. Взвод командирі өзінің 120 миллиметрлік минометтерімен сым қоршаулардан екі тұстан жол салып берді. Осы кезде ол дұшпанның үш пулемет нүктесін, миномет взводын, 75 миллиметрлік пушкасын жойды және отызға тарта фашисті құртты. Жауынгерлік тапсырма тамаша орындалып, біздің бөлімшелер қорғанысты бұзып өтті.

Ал содан көп ұзамай Павел Васильевич тағы бір ерлік жасады. Өз жағдайын оңалту үшін немістер қарсы шабуылға шығып, біздің алдыңғы бөлімдердің жауынгерлік сапына сыналай еніп кетті. Коваленко немістердің шегінген кезінде тастап кеткен пушкасынан жауға оқты қарша боратты. Жау үлкен шығынға ұшырап, тырақайлап қашты. Осы ерлігі үшін Коваленко Александр Невский орденін, бір айдан соң І-ші дәрежелі Отан соғысы орденін алды.

Қырық бестің ақпан айының күндерінде біздің бөлімшелер жаудың орманда қалып қойған жекелеген топтарын ойрандады. Немістер күшті шоғырланған тірек пунктерін пайдалана отырып, кеңес жауынгерлерінің іс-қимылын бөгеуге тырысты. Жаудың ниетіне жол бермеу үшін бөлім басшылығы Коваленконың жаудың атыс нүктелерін жоюдағы үлкен тәжірибесін кәдеге асырып, оның миномет взводын алғы шепке шығарды. Минометшілер тағанды пулеметтің төртеуін, бір гранатометті оқпен дөп атқылап, отызға тарта гитлершілерді өлтірді, оқ-дәрі тиеген бес көлікті талқандады. Сол кезде Павел Васильевич 57-миллиметрлік пушка батареясының командирі бола жүріп, Мельзак үшін болған ұрыстарда немістердің екі қарсы шабуылын тойтарып тастады. Үнемі жаяу әскерлермен бірге жылжи отырып, ол солармен бір сапта калаға кірді, жауға жер жастандыра оқ жаудырды. Сонын нәтижесінде біздің жауынгерлер қаланы жылдам басып алды.

Коваленконы Кеңес Одағының Батыры атағына ұсына отырып, полк командирі полктың жеңістері аға лейтенант Коваленконың ержүректігінің арқасында қамтамасыз етілгенін атап көрсетті. «Оның Ұлы Отан соғысы жылдарындағы барлық жауынгерлік ғұмыры үлкен ерліктер мен Отанға шексіз берілген сүйіспеншілікке толы» — деп жазды подполковник Хомуло. Отан оны батыр деп таныды. КСРО Жоғарғы Кеңесі Төралқасының 1945 жылғы 24 наурыздағы Жарлығымен Коваленко осы жоғары марапатқа ие болды.

1946 жылдан бастап капитан Коваленко запаста, Сватово қаласында тұрып, гараж меңгерушісі болып жұмыс істеді.

1949 жылғы 24 тамызда дүниеден өтті. Сватово қаласындағы 1 Мамыр бас алаңында жерленген. Сол қалада оның атында көше бар, ол тұрған үйде мемориалдық тақта орнатылған.

КОВАЛЕВСКИЙ

Анатолий Николаевич

1916 жылы Чернигов облысының Бахмач қаласында әскери қызметкер отбасында туған. Әкесі төңкерістен бұрын армияда прапорщик шенінде қызмет еткен. 1917 жылы көтерілген халық жағына шыққан.

Анатолий электротехникум курсың бітірген, бірақ арманы әке ізімен әскери қызметкер болу еді. 1933 жылы ол Дзержинский атындағы Екінші шекара мектебінің бронетанк бөлімшесіне оқуға түседі. Мектепті 1936 жылдың қарашасында бітіріп, лейтенант атағын алған Анатолий Ковалевский жеке мотомеханикаландырылған дивизия құрамындағы 1-ші мотомеханикаландырылған полктың танк взводының командирі болып тағайындалды. Мұнда ол екі жыл қызмет атқарды.

1938 жылы әкелі-балалы Ковалевскийлерді «халық жауларымен сыбайластығы үшін» армиядан қуып, отбасымен бірге бес жылға Солтүстік Қазақстан облысы Булаев ауданындағы Успенка селосына жер аударады. Бұл жер аудару 1956 жылға дейін созылады. Бұл кезде Ковалевскийлердің отбасы ақталған еді.

1939 жылы Финляндиямен соғыстың басталуымен Анатолий тұрақты армияға шақырылып, 86-шы жеке танк батальонының танк взводның басқарады. Соғыс қимылдары аяқталғанда оны іскер де білікті офицер ретінде аттестациялық комиссия әскери қызметте қалдырады да Ленинград әскери округінің қарамағына жіберіледі. Мұнда ол 2-ші дивизия

1-ші танк полкының ауыр, орташа және жеңіл, содан соң қайта ауыр танк батальондарында қызмет атқарады.

Ұлы Отан соғысының басынан-ақ 8-ші армия құрамында соғысады. 1941 жылдың қарашасында білгір басшылығы үшін Қызыл Ту орденімен марапатталып, жеке танк батальоны командирінің орынбасары болып тағайындалады. Ұрыстардағы ерлігі, жеке батылдығы және бөлімшелерге білгірлікпен басшылық еткені үшін Ковалевский тағы екі Қызыл Ту, 1-ші дәрежелі Отан соғысы және II-ші дәрежелі Кутузов ордендерімен марапатталады.

1944 жылы Ленинград қоршауы бұзылған соң қаһарман танкист Бірінші Украин майданының құрамына ауыстырылып, Польшаны азат етуге қатысады.

Бұл уақытта Ковалевский енді полковник шенінде Қызыл Тулы 152-ші Ленинград жеке танк бригадасын басқарады. Міне, осында оның жеке батылдығы, жанқиярлығы, ұрысты басқару шеберлігі айғақталады. 1945 жылғы 17—19 қаңтар аралығында Висла-Одер операциясында Ковалевский Краков бағытында бригаданың шабуылын шеберлікпен ұйымдастырды. Оның бригадасы 19 қаңтарда Краковқа алғашқылардың бірі болып басып кіріп, қала үшін болған ұрыста дұшпанның адам күшін және техникасын жоюда үлкен шығын келтірді.

27 қаңтарда Нейбури қаласы үшін ұрыстар болды. Танктер алға жылжи алмады. Нағыз жауынгер және өз халқының батыл ұлы танкистерді шабуылға жаяу бастап шықты. Командованиенің тапсырмасы орындалды, алайда полковник жау оғынан мерт болды.

Бригаданың соғыс қимылдарын шебер басқарғаны, жауынгерлік тапсырмаларды үздік орындағаны, жеке ерлігі және Отан соғысындағы жанқиярлығы үшін Ковалевский Анатолий Николаевичке КССР Жоғарғы Кеңесі Төралқасының 1945 жылғы 4 сәуірдегі жарлығымен Кеңес Одағының Батыры атағы өлгеннен соң берілді.

Анатолий Ковалевский Львов қаласындағы Даңқ жотасында жерленген.

КОЛОГОЙДА

Николай Васильевич

1922 жылы Солтүстік Қазақстан облысының Булаев ауданындағы Воскресенка селосында туған. Орта мектепті соғыс басталардан бір жыл бұрын Свердлов облысы Полевской қаласында бітірген.

Кологойда Николай Васильевич әскери-жаяу әскер училищесін лейтенант дәрежесінде тәмамдап, алғашқы ұрысқа Москва қорғаныс аймағында кірісті. Оның әскери шежіресі осыннан басталады. Содан соң Солтүстік-Батыс майданы, Воронеж түбіндегі, Днепрдегі ұрыстар, Варшава маңындағы екпінді шабуылдар мен Прага көшелеріндегі соңғы шайқастар.

1943 жылдың күзінде 52-ші армияның әскерлері өзенге беттеді. Осы армияның 254-ші атқыштар дивизиясының басшылығы Днепрден өту және батыс жағалауда плацдармды басып алу үшін шабуыл тобын жасақтауды ұйғарды. Оған барынша тісқаққан әрі қажырлы жауынгерлер іріктелді. Топты басқаруды капитан Кологойдаға жүктеді.

1943 жылғы 30 қыркүйектен 1 қазанға қараған түнде шабуыл тобының 102 жауынгері Днепрден өтіп, Крещатик деревнясының түбінде «Ұлы Германия» СС дивизиясының полктарының бірімен ұрысқа кірісті.

Кескілескен ұрыста немістердің өздерінің айтуынша капитан Кологойданың тобы 270-ке тарта адамды жер жастан-

дырды, капитанның өзі операцияны басқарып, айрықша ерлік көрсете отырып, қолма-қол ұрыста СС-тің 17 гитлершісін өлтірді. Сөйтіп, капитан Кологойданың тобы Днепр өзенінен өту мүмкіндігін қамтамасыз етті. Кеңес жауынгерлеріне эсесшілердің 18 танкі мен екі батальоны қарсы тұрды. Олар бір күнде жеті рет шабуылға шыкса да плацдармды құрта алмады.

Днепр өзенінен өтуде көрсеткен сәтті де қаһармандық қимылдары және дұшпанға қарсы ұрыста жасаған жеке ерлігі дивизия бөлімдері келіп жеткенше бір тәулік бойы шепті қолда ұстап тұрғаны үшін капитан Кологойдаға Жоғарғы Кеңес Төралқасының 1944 жылғы 22 ақпандағы жарлығымен Кеңес Одағының Батыры атағы берілді. Марапат қағазында өлгеннен соң деп жазылған. Солтүстік Қазақстан облыстық Мемлекеттік архиві КССР Орталық мемлекеттік киножұжаттар архивінен Николай Васильевич Кологойданың омырауына Батырдың Алтын Жұлдызы тағылған суретін алды. Бұл қалай болды? Өжет ерлердің бәрі де Крещатик селосының түбінде өлді делінген-ді. Соның ішінде Кологойда да бар-ды. Іздестіру ісі басталды, көптеген кітаптар, соның ішінде батырдың суреті мен ол туралы очерк бар «Свердловтықтардың Алтын жұлдыздары» атты кітап та оқылды. Бірақ Н. В. Кологойданың қалай тірі қалғандығы жөніндегі өтінішке жауап болмады. Тек Днепропетровскіде басылған «Черкащинаны азат етуші батырлар» деген кітапта бұған жауап табылды. Бақса, Николай Васильевич тірі қалған азын-аулақ пулеметшілермен бірге соғыса отырып, Мошен орманының ішіне енеді. Әлсіреп, әл-дәрмені біткен жауынгерлер осында Черкасс партизандарына қосылады. Бұлар бір күннен соң Свидиноқ селосын азат етуге қатысып, сонда өз полкымен табысады.

1944 жылдың ақпанында Николай Васильевичке лайықты марапатын табыс етеді.

Соғыс біткен соң Н. В. Кологойда партия мектебіне оқуға жіберіледі. Содан соң Свердлов облысы Артин аудандық атқару комитетінің төрағасының орынбасары болып екі жыл қызмет атқарады. Содан кейін тағы да В. И. Ленин атындағы Әскери-саяси академияда оқиды. Академия түлегі майор Кологойда 1956 жылдың жазында әскери бөлімдер бірінің командирінің орынбасары қызметіне тағайындалады. Николай Васильевич өзінің жауынгерлік тағлымын, білімдерін жас жауынгерлерге дарытады. 1963 жылғы 8 мамырда полковник

Қологойда әскери делегация құрамында Берлинде кеңес жауынгерлеріне арналған ескерткіштің ашылу салтанатында болды.

Бір жылдан соң ауыр сырқатқа шалдыққан Николай Васильевич төсек тартып жатып қалады. 1964 жылғы 18 қыркүйекте ол дүниеден өтті. Бірақ Кеңес Одағының Батыры Н. В. Қологойда мәңгілік қатарда, осы бір қарапайым адамды, жалынды кеңес патриотын білген барлық жандардың жадында қалды. Ол Свердлов облысындағы Полевской қаласында жерленген. Осы қалада оның атында көше және өзі оқыған мектеп бар. Жылма-жыл 14 қарашада мектептің кең де сәулелі залында Батырдың туған күніне арналған салтанатты сапта тұру дәстүрге айналған.

КОРОЛЕВ

Виталий Иванович

1916 жылы Солтүстік Қазақстан облысының Приишим (қазіргі Бескөл) ауданындағы Боголюбово селосында туған. Челябинск облысының Копейск қаласындағы тау-кен техникумында оқыған. 1935 жылдан бастап әскер қатарында. 1939 жылы Сталинград әскери авиация мектебін бітіреді. Соғысқа 1941 жылдың маусымынан бастап қатысады.

2-ші әуе авиациясы 322-ші истребительдер авиациясы дивизиясының 482-ші истребительдер авиациясы полкы командирінің орынбасары, майор Виталий Иванович Королёв соғыс жылдарында 435 рет әуеге көтерілген.

«Отыз үш батыр» деген кітабында Е. З. Воробьев біздің жерлесіміз бен оның достарының жауынгерлік іс-қимылдарын былай баяндайды: «...Буянов, Королёв, Хлуд, Филатов төртеуінің «мессерлер» тобымен шайқасын біз көзге шалынбастан көріп отырмыз. Қым-қуыт шайқас кезінде кенет Буянов айғай салды:

— Көтер, әйтпесе өртейді! Тағы да сәл көтере түс!

Жағдайларының жаман екендігін бәрі де түсініп тұр.

Үзіп-жұлып естілген бірен-сараң сөздеріне қарап шыркаудағы әуе ұрысында не болып жатқанын білмейсің, алайда оның жалын демі жердегілерді де күйдіріп барады. Кенет құлаққа келіп тұрған радио толқынының ию-кию ызыңы мен шарт-шұрт шуылы арасынан біреуінің көңілді әрі қалжың аралас даусы аң-анық естілді:

— Ауа жаудан тазартылды!

Бұл аспанның әлде бір шаршысында жеңіске қуанған Королёвтің әзіл қосқан рапорты еді.

Соғыстың екі аптасы ішінде Виталий Королев немістің жеті ұшағын, ал топтасып екі ұшағын құлатты.

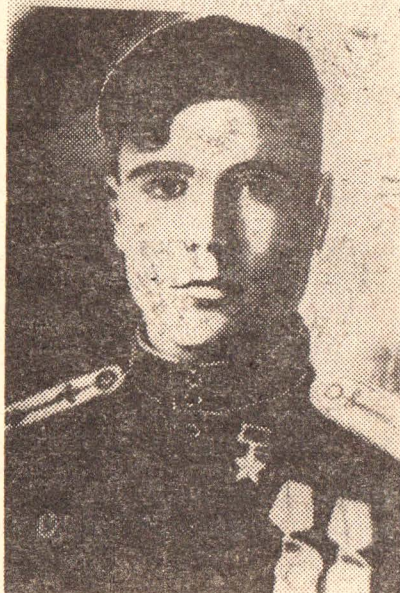
Араға 15 минут салып, Королевтің «ЯК-3»-і аэродромның үстінен қылаң берді. Тағы бір-екі минут өтті ме, өтпеді ме, Королев машинасын жазғы ұшу алаңын қаумалаған орманның шетіндегі қайыңнан жасалған тұрағына апарып қойды.

Оның машинасының фюзеляжында «қара мысықтың» суреті салыныпты. Бұл «қара мысық» 97 әуе ұрысында Королевтің тікелей өзі құлатқан жаудың 21 ұшағының және топтасып құлатқан 10 ұшақтың алдарынан кесіп өткен еді.

1945 жылдың 27 маусымында жауынгерлік іс-қимылдары, ерлігі мен өжеттігі үшін Кеңес Одағының Батыры атағын алды.

1948 жылы Жоғары офицерлік ұшу — тактикалық курсын бітірді. Полковник Королев 1957 жылы запасқа шығарылды. Калининград облысындағы Ржев қаласында тұрды. Ленин орденімен, үш рет Қызыл Ту орденімен, екі рет Қызыл Жұлдыз орденімен, медальдармен марапатталды. 1957 жылдың 4 қарашасында дүниеден өтті.

КОШУКОВ

Вениамин Борисович

1922 жылы Түмен облысының Ильинка село-сында туған. 1928 жылы отбасы Солтүстік Қазақстан облысына көшеді. 8 кластан кейін химия-технология техникумын, одан соң Чкалов әскери-әуе мектебін бітіреді.

Жас лейтенант В. Б. Кошуков 1942 жылдың қыркүйегінде 190-шы бомбалаушы авиаполкке жолдама алады.

Сталинград түбіндегі әуе шайқастарында Вениамин Кошуков жауынгерлік ұрысқа қатысып, шыдамдылыққа үйренеді, ерік-жігерін шындайды. Оның ұшқыш ретіндегі тамаша қасиеттері, әсіресе, немістің «Көгілдір желісін» жою жөніндегі кескілескен шайқас өрістеген Кубаньда танылады.

1943 жылдың 13 ақпанында Хабель разъезінде қарсыластың броньды поезын жою жөніндегі тапсырмасын орындау кезінде ол жер бауырлай ұшып келе жатып атыс нүктелерінің үнін өшіреді, снарядтармен бронь алаңы мен паровозды күл-талқан қылады. Екі күн өткен соң жаудың зенит батареясын шабуылдап, одан кейін үстіне бомбалар тастап, темір жол көпірін істен шығарады.

Таулы жердегі күрделі жағдайда он төрт жауынгерлік ұшуды ойдағыдай орындағаны үшін лейтенант Кошуков 1943 жылдың 17 ақпанында Қызыл Жұлдыз орденімен марапатталады.

22 ақпанда ұшқыш-штурман Славянская станциясы ауданына ұшып шығады. Нысанаға жақындай бергенде оның

самолеті зенит оғының астында қалып, тура тигендіктен машинаның капталы тесіліп, бұру рулі зақымданады. Алайда Кошуков жауынгерлік тапсырманы орындап, самолетті аэродромға дейін жеткізіп, шеберлікпен қондырады.

Сәуірдің бір күні Вениамин алты «ИЛ-ды» бастап келе жатып, Қырым станциясы ауданында 37 «Юнкерске» тап болады. Неміс бомбардировщиктерінің қалың қатарына сыпалай кірген кеңес ұшқыштары оларға қарсы әуе шайқасын ашады. Олар өжет те шебер шайқасады. Бір самолетінен айрылған қарсылас өлім шашатын жүгін өз әскерлерінің төбесіне тастауға мәжбүр болады.

Бір аптадан соң «ИЛ-2»-нің бір тобы сол құраммен Новороссийскінің түбіндегі бекіністі жотаны шабуылдауға ұшып шығады. Қүшті зенит оғына қарамастан жүрек жұтқандар гитлершілердің далалық артиллериясының сегіз қаруының үнін өшірді. Осыны пайдаланған біздің жаяу әскерлер басымдықта болған жотаны иемденеді. Қайтар сапарларында «ИЛ-дер» «Ме-109» истребительдерінің шабуылына тап болады. Жетекші штурмовик елеулі түрде зақымданса да, шайқастан шығып кетпейді.

1943 жылдың мамырынан лейтенант Кошуков жеке Приморск армиясындағы 622-ші авиаполктің звено командирі болады. Қырымды азат етуге қатысады.

1943 жылдың 17 қарашасында жас лейтенант Қызыл Жұлдыз орденін алады. Екі күннен кейін Керчь түбегінде қарсыластың жағалау бекіністерін көздей жүріп, ол бораған бөгеуші оқ арасынан өтіп, жер бауырлап ұшқанша төмендейді де, нысананы көріп, снарядтармен дәл үстінен түсіп, ок-дәрі қоймасын құртып-жібереді.

Ерлік пен өжеттіліктің мұндай мысалдары Вениамин Кошуковтың әскери өмірбаянында толып жатыр. 1943 жылдың желтоқсанында оны авиаэскадрилья командирінің орынбасары етіп тағайындайды.

«Лейтенант Кошуков «ИЛ-2» самолетінде ойдағыдай жауынгерлік 120 ұшыс жасады, — делінген марапат қағазында. — Ол 87 автомашинаны, ондаған танктерді, далалық артиллерияның тоғыз қаруын, сегіз зенит нүктесін, ок-дәрісі бар төрт қойманы, миномет батареясын, паравозды, баржаны, дзоттарды құртты»...

Жауынгерлік тапсырмаларды үлгілі орындағаны, ерлігі, өжеттігі мен қаһармандығы үшін КСРО Жоғарғы Кеңесі

Төралқасының 1944 жылғы 13 сәуірдегі қаулысымен Вениамин Борисович Кошуковқа Кенес Одағының Батыры атағы берілді.

«Севастопольді босатқаннан кейін, — деп еске алған батырдың әкесі Б. Ф. Кошуков, — Вениаминге Мәскеуде Ленин ордені мен «Алтын Жұлдыз» медалін алуға, сондай-ақ туған-туыскандарына барып қайтуға демалыс берді. Бірақ ұлым үйде екі-ақ күн болып, майданға қайта оралды».

1944 жылдың мамырында аға лейтенант Кошуков 4-ші Әуе армиясы 214-ші Қызыл тулы бомбалаушы авиадивизиясының 622-ші Севастополь полкы авиаэскадрильясының командирі болып тағайындалады.

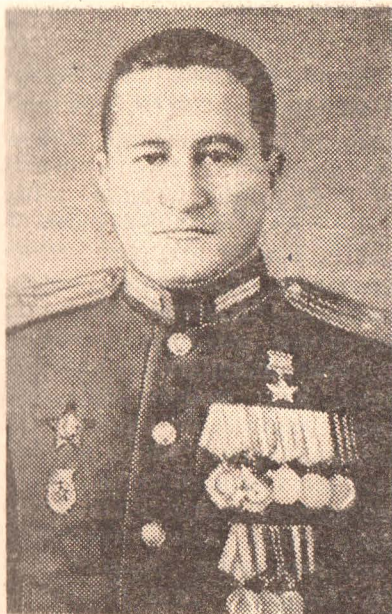
Шауляй мен Риганың іргесінде қызу ұрыстар жүріп жатады. 1944 жылғы 19 шілденің таң алагеуімінде «ИЛ-дар» тобын бастаушы Кошуков өзінің 140-шы жауынгерлік рейсіне ұшып шығады. Міне, нысана. Рация арқылы дереу «Шабуйла!» командасын береді. Жанып жатқан фашист техникасының үстінен будактап қара түтін көтеріледі. Самғап жоғары көтерілген Вениамин машинасын қайырадан шүйілдіреді. Кенет жарылыс жарығы көзін шағылдырады. Самолет дір етіп, басқарудан айрылып қалады. Жер қарсы ұшып келе жатқандай...

Вениамин Кошуков оны білгендердің жадында мәңгіге қалды. «Ол полктың сәні мен мақтанышы, алып ұшқыш еді», — деп жазды полктастар батырдың туғандарына.

— Латвияның мектеп оқушыларынан, Вениаминнің Уфадағы жауынгер достарынан көп хаттар алынды, — деді Борис Фатеевич, — петропавлдық пионерлер жиі келетін. Мен ұлым туралы айтылған жылы сөздерге, оны ұмытпайтынына алғыстымын.

...Мәңгілік алау, ескерткіштер мен обелискілер — келер ұрпақтардың бақыты үшін өмірлерін құрбан еткен батырларға сүйіспеншіліктің символы. Олардың жауынгерлік ерлігі Отанға шексіз берілгендіктің мәңгілік үлгісі болып қала береді.

МАТВЕЕВ

Александр Владимирович

1915 жылы Петропавлда туған. Осында ол мектеп пен механикалық завод жанындағы ФЗО-ны бітірді. Қала кәсіпорында токарь, шофер болып істеді.

1940 жылдың қаңтарында комсомолдық шақырумен Қазан жаяу әскерлер училищесіне келіп, оны бітіргеннен кейін 1941 жылдың мамырында 15-ші мотоатқыштар бригадасына жіберіледі. Өжет жауынгер шайқастармен Сталинградтан Берлинге дейін жүріп өтті. Қатардағы жауынгерден гвардия полковнигіне дейін, взвод командирінен батальон командиріне дейін өсті Александр Владимирович Матвеев.

Соғыс Матвеев үшін ол механикаландырылған полкта броневик командирі болып жүрген батыс шекарасында 1941 жылдың 22 маусымында басталды. Сол күні лейтенант ұрысқа алғаш кірісіп, жаралы болады.

Ал оның өз батальонымен қанша шайқастарға қатысқанын санап шығу қиын. Сталинградтан кейін Курск иініндегі шайқас, Днепрден өту, Киевті алу, Днепр мен Пруттағы, Румыниядағы ұрыстар, ақыр-аяғында Польша. Комбат Матвеевтің омырауында екі жауынгерлік орден — Қызыл Жұлдыз және Қызыл Ту ордендері жарқырады.

Енді, міне, оған маңызы ерекше жаңа тапсырма орындауға тура келеді. Таңғы сағат төртте батальон нысана жанында болады. Тарсыл-гүрсілмен немістердің назарын аудартпас

үшін танктері мен автомашиналарын кейін тастап, үнсіз келеді.

Таң сібірлеп ата бастады. Сұр тұман арасынан костелдердің ұшар басы, черепицалы шатырлар қарауытып көрінді.

Плащ — палаткаларға жасырынған барлаушылар қараңғылыққа елес болып сүнгіп кетті. Фрицтер қаннен-қаперсіз, үйді-үйде ұйқыға басып жатыр. Сенімді: майдан алыс. Бірақ немістер керемет бекінген. Қалаға кіре берісте екі дзот тұр. Сым қоршау. Әуеге жасыл ракета атылды: атака! Батальон қалаға айғай-шусыз ұмтылды. Алғашқы үйлерде ұйқылы-ояу немістердің үстінен түсті. Оқыстан пайда болғандардан абдыраған олар төсектерінен атып тұрып, көшеге дамбал-көйлекшең атып шықты. Гитлершілердің есі кіре бастап, неміс пулеметтері дыбыс берді. Қол гранаталары іске кірісті. Алда сым қоршауы және дзоттан оқ бүркіп тұр. Шайқасқа қызынған комбат блокадалаушы топты өзі бастады. Мұзданған, болат тікенектермен түксиген сымға қорғаныс түсті капитан погондары бар шинель ұшты. Дзотты қоршап алды. Көше қиылыстарындағы басқа атыс нүктелерін гранаталармен және демеуші зеңбіректердің оғымен тұншықтырды. Жаудың қарсыласуы әлсіреді. Жау бекіністері гардияшылардың қуатты тегеурінің ұстап тұра алмады.

— Байланысты басқару біздің қолымызда, — деп мәлімдеді взвод командирі Матвеевке.

— Жарайсындар, осылай қимылдандар! — Комбат ұшу алаңына қарай тұра жүгірді. — Бір самолетті тырп еткізбейміз! — деп дауыстады жауынгерлерін соңынан ерткен Матвеев.

Түнгі сағат үште қала алынды. Ал 16 қаңтарда таңертең ерте Матвеев түскен олжаларын есептеді. Қаладан бір жарым километр жерде далалық аэродромда немістің 18 ақаусыз самолеті тұрды. Жанармайы мен оқ-дәрісі бар алты қойма қолға түскен. Шайқаста қарсыластың 250 солдат қуртылып, 30 фашист, соның ішінде 14 офицер, 2 генерал тұтқынға алынды. Зәрелері ұшқан, ұнжырғалары түскен тұтқындалған офицерлер топтала тұрып, алаулаған бетін сұрткен қою шашты орыс капитанына қарап қалған.

Шайқастан кейін Әскери Кеңестің мүшесі армия генералы Латышев келді, атып шыққан комбат бойын тіктеп, жауынгерлік тапсырманың толық орындалғанын баяндауға әзір. Бірақ Әскери Кеңес мүшесі оны тақтатып, әкелік мейіріммен құшақтады.

КСРО Жоғарғы Кеңесі Төралқасының 1945 жылғы 27 ақпандағы Жарлығымен Александр Владимирович Матвеевке Кеңес Одағының Батыры атағы берілді.

Берлинді бомбылауды Матвеевтің батальоны солтүстік шетінен бастады. Тоғыз күн бойы толық мағынасында октын ортасында жүрді. Шайқас әр көше, әр үй, әр қабат үшін болды. Алда кеңес солдаттары Жеңіс туын тіккен рейхстаг көрінеді. Матвеев үшін қырық бірдің мамырында Украинаның Радзивимсов шағын қалашығында басталған солдаттық ұзақ, ауыр жолының аяқталған жері осы болды.

Соғыстан кейін Матвеев армияда он жыл болып, 1955 жылы подполковник шенінде запасқа босап, Петропавлға келді, астық өнімдері жүйесінде жұмыс істеді. 1972 жылдың 12 желтоқсанында дүние салды. Петропавл қаласында бір көше Матвеевтің атымен аталады.

МАЛИЕВ

Михаил Алексеевич

1923 жылы Пермь облысының Кунгур қаласында туған. Соғыстың алдында туыскандарымен Петропавл қаласына көшіп келген. 1941 жылы Малиевті Петропавлдың аудандық әскери комиссариаты Қызыл Армия қатарына шақырады. 1942 жылы әскери-инженерлік училищені бітіреді.

Майданға 1943 жылы кірді. Шабуыл операциялары кезінде су шептерінен ойдағыдай өту көбіне-көп инженерлік әскер жеке құрамаларының іскерлігі мен батырлығына байланысты. 127-ші жеке понтонды-көпір батальонының (Дала майданының І-ші понтонды көпір бригадасы) взвод командирі лейтенант Малиев ерекше батылдығымен көзге түсті. 1943 жылғы 16 қарашада Переволочна селосы маңында (қазіргі Полтава облысының Кобелянск ауданының Светлогор селосы) Днепрден өту кезінде қарсыластар өткелді қатты оқ астына алса да, понтонды - көпір бригадасының саперлері ерекше ұстамдылық пен іскерлік көрсетіп, судан үздіксіз өтуді қамтамасыз етті.

Бұл күні лейтенант Малиев оң жағалаудан сол жаққа паром жүргізіп бара жатты. Тура тиген артиллерия снарядынан зақымдалған паром алты метр тереңдікке батып кетті. Оң жағалауда шайқасып жатқан біздің әскерлерге оқ-дәрі, азық-түлік, қосымша күш ауадай қажет еді. Сондықтанда Малиев қайткен күнде паромды су бетіне шығарып алуға бел буды.

Бұршақтай бораған оқтың астында киімдерін шешіп тастап, водолаз костюмінсіз паромның тартпа тросының болтарын босату үшін ол тереңдігі алты метр суға үш рет сүнгіді. Негізгі жұмысы бітіп, паромның жалпақ табаны су бе-

тіне көрінуге шақ қалған еді. Бірақ лейтенантқа көмектесіп жүрген саперлар өз командирін су бетінен көре алмады. Алға қойған міндетін орындағанымен, өзі қаза тапты. Оған Кеңес Одағының Батыры атағы 1944 жылы 22 ақпанда беріліп, Ленин орденімен қоса марапатталды.

Михаил Алексеевич Малиев мәңгілік әскери бөлімше құрамының тізіміне жазылған. Малиевтің қаһармандық ерлігі Пермь мен Киев баспаларында шыққан «Прикамье Алтын жұлдыздары» (Пермь, 1947 ж., 3 басылым) және «Оның сонда толар жасы...» (Киев, 1985) деген кітаптарда кенінен баяндалған.

МИХЕЕВ

Григорий Яковлович

1919 жылы Петропавл қаласында туған. 10 класс бітірген. 1937 жылы облыстық комсомол комитетінің арнайы шақыруымен авиацияға жіберіледі. 1939 жылы Краснодардың әскери - авиациялық училищесін бітірді. 1941 жылдың маусымында Ұлы Отан соғысының майданына шықты.

Соғыстың алғашқы күнін Батыс майданында қарсы алып, жаудың жылжып келе жатқан колонналары мен өткелдерін бомбалауға ұдайы ұшып барып тұрды. Жау авиациясының аспандағы үстемдігіне қарамастан, Михеевтің жауынгерлік тапсырманы орындамаған кезі болған жоқ.

1941 жылғы қазанның ауыр күндері фашистік командование екінші рет басты шабуылды бастағанда Михеев Мәскеу түбінде шайқасты. Мұнда әдеттегідей әскери жоғары шеберлік көрсетіп, командованиенің барлық тапсырмаларын орындап шығады. 1941 жылғы 27 қазанда тапсырмадан оралып келе жатқан Михеевтің ұшағы Истра ауданында немістің бір топ «Хенкель-113» ұшақтарымен кездесіп қалады. Аспандағы шайқаста бір «Хенкель» атып түсіріліп, қалғандары жауған пулемет оғынан бытырай қашты. Михеевтің ұшағына да оқ тиіп, бір моторы істен шықты. Сөйтсе де Михеев ұшағын өз жеріне дейін ұшырып әкеліп, экипажды да, машинаны да аман сақтап қалды. Неміс әскерлерін Мәскеу түбінде талқандау кезінде Михеев қарсыластың екі взвод әскерін, 15 автомашинасын және оқ-дәрі тиелген 15 керуенін жойып жіберді.

1942 жылғы 1 мамырда Михеев жоғары шеберлікке ие әрі ерік-жігері күшті штурман ретінде 10-шы жеке авиациялық алысты барлау полкіне жіберіледі. Мұнда ол барлаушы-штурман ретінде қарсыластың тылын, аэродромдарын, әскерінің жылжу бағытын бақылап, Батыс майданы 1-ші Әуе армиясының командованиесіне бағалы да құнды әрі дер кезіндегі деректерді беріп отырды. Михеев Брянск, Сеци, Шаталов, Боровской, Оңтүстік және Солтүстік Смоленск төңіректерін фотосуретке түсіріп алды. Оның түсірген фотосуреттері бойынша 1-ші Әуе армиясы Брянск және Сеци аэродромдарына соққы берді.

Михеев жаудың алдыңғы шебін суретке түсіруде асқан шеберлік көрсетті. 1942 жылы ол қарсыластың 15—20 километрге дейін әрбір бөлімнің қандай қорғаныс шебі бар екенін жердегі командованиеге, әрбір рота командиріне жеткізіп отыруды қамтамасыз ету үшін алғы шептің 4613 шаршы километрін аэрофотосуретке түсірді.

10-шы жеке авиациялық алыс қашықтықты барлау полкінің командирі подполковник Родин Михеевке: «тапсырманы батыл да дәл орындап, табанды, зенитті-артиллериялық қалың октың астындағы алғы шепте жұмыс істеуге барлаушы-штурманға қажетті әскери айланы терең меңгерген. Барлауға шыққан әрбір ұшу сапарын дәл әрі мерзімінде орындайды, оның жауынгерлік тапсырманы орындауына ештеңе де, жаудың артиллериясы да, истребителі де кедергі бола алмайды» деген мінездеме береді.

1942 жылғы 26 тамызда Михеев жауынгерлік тапсырмамен Уколицы, Дурнев, Ожигов, Озерск маңындағы жаудың алдыңғы шебін аэрофотосуретке түсіріп жүргенінде немістің истребительдері оған екі рет шабуыл жасады. Жауды алдап, жалтара ұшып, әрдайым өз территориясына өтіп кетіп, бағытын өзгертіп, қайтадан тапсырманы орындауға шығып жүрді. Үшінші рет қарсыластың қорғанысын суретке түсіріп, командованиеге табыс етеді.

1942 жылғы 5 қыркүйекте оқ боратып тұрған зенит атысына қарамастан, ол алыс қашықтыққа әрекет ететін біздің авиация үшін жаудың Смоленск ауданындағы қоймасын, эшелондары толып тұрған «Сортировочная» темір жол станциясын, гитлершілердің орталық майданының бас штабын суретке түсірді.

1943 жылғы 16 ақпанда Спас-Деменск маңын суретке түсіру туралы 1-ші Әуе армиясының шұғыл тапсырмасын алған

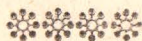
Михеев оны орындауға ұшып шықты. Қарсыластың үдете атқылаған зенит артиллериясы мен неміс истребительдерінің атқан оғы тиген Михеевтің ұшағы бағытынан ауытқып кетеді. Оқ ұшақты он төрт жерден тесіп кеткен еді.

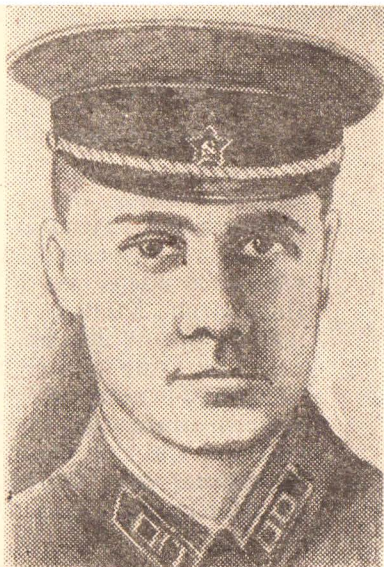
Михеев өз аэродромына оралған жоқ, өз территориясына өтіп, бағытын өзгерткен соң жау тылына бойлай ұшып, екінші рет оралып келіп тапсырманы орындады.

Кеңес Армиясы Волхов, Ржев, Зубцов, Погорелов—Городиш аймағында жүргізген операциялардың жүзеге асуына көмегі көп болған аэрофотосуреттер көптеп пайдаланылды. 1941 жылғы 22 маусымнан 1943 жылға 6 наурызға дейін Михеев 114 рет жауынгерлік тапсырмамен ұшып, оның 104-ін ойдағыдай орындап шықты. Соның ішінде бомбалауға 27 рет ұшып шығып, бәрін де ойдағыдай орындаса, алыс қашықтыққа 87 рет ұшып, 77 ретінде тапсырманы орындады. Осы уақыт ішіндегі әскери іс-қимылдары үшін 1942 жылғы 23 маусымда Михеев Қызыл Жұлдыз орденімен марапатталып, 1943 жылғы 24 мамырда КСРО Жоғарғы Кеңесі Төралқасының Жарлығымен Кеңес Одағының Батыры атағы беріліп, Ленин ордені мен «Алтын Жұлдыз» медалі қоса тапсырылды. Кеңес Одағының Батыры атағын алған капитан Михеев Дорогобуж, Ярцев, Ельни, Спас-Деменск аймағындағы қорғаныс және алдыңғы шептерді фотосуретке түсіруді еселенген жігермен жүргізді. Осынау тапсырмаларды үлгілі орындағаны үшін 1943 жылы тамызда бірінші дәрежелі Отан соғысы орденімен марапатталды.

Майдан шебі алыстап, бейтаныс жерлер көбейген сайын командованиеге алыс қашықтағы авиабарлау қызметінің деректері көбірек керек бола бастады. Әрбір ұшу сайын шындалған шеберлігін Михеев те ұштай түседі. Тұрақты түрде өзінің іскерлігі мен шеберлігіне сенген ол жаудың алыс тылына ұшып барып, аэрофотосуреттер түсіре берді. Бірақ 1945 жылғы 5 ақпанда, Жеңіс жақындап қалған кезде Михеев кезекті тапсырмадан оралмады.

Оның ісі мәңгілік, оның есімі мәңгілік. Ол еш уақытта ұрпақтар жадынан өшпейді.

ОВСЯННИКОВ

Владимир Васильевич

1923 жылы Петропавл қаласында туған. 7 класс бітірген. Одан кейін Қуйбышев қаласында тұрды. 1942 жылдан Қызыл Армия катарында. Сол жылы Пенза қаласындағы артиллерия - миномет училищесін бітірді.

Ұлы Отан соғысына 1942 жылдан қатысты. Үш рет жараланды. Воронеж майданындағы 40-шы армияның 1664-ші танкіге қарсы артиллериялық жойғыштар полкінің штаб бастығының орынбасары, аға лейтенант. 1943 жылғы 19 қыркүйекте Днепр өзенін кешіп өтетін өткелдің полк тұрған учаскесінде Калининшиң хуторының солтүстік-батысындағы 175,1 метрлік биіктікке күшті артиллерия атысының қолдауымен 4-ші батареяның позициясы тұсында оны айналып өтіп, Бухалов және Виблица хуторларын басып алу үшін қарсыластар қарсы шабуылға шықты. Жауды 300 метрге дейін жақын жіберіп, артиллеристер тура нысанамен ата бастады. Овсянников Красная Лука селосындағы (Полтава облысының Годяча ауданы) 2-ші батареяға тікелей басшылық жасады. Екі рет жараланса да, ұрыс даласын тастамай, батареяға басшылық жасай берді.

Снарядтар таусылған кезде Овсянников жауынгерлерін жетіп үлгерген жаяу әскермен бірге шабуылға бастап шықты. Қарсы шабуылды тойтарып, жаяу әскердің алға жылжуын қамтамасыз еткен ұрыста ол қаза тапты.

Кеңес Одағының Батыры атағы оған 1943 жылғы 23 қыркүйекте қайтыс болғаннан кейін берілді. Ленин орденімен марапаталды. Ол Полтава облысының Годяча ауданындағы Красная Лука деревнясының батыс жақ шетіне жерленді.

ПОЗОЛОТИН

Тимофей Семенович

1908 жылы Солтүстік Қазақстан облысындағы Явленка селосында туған. 1930 жылы қазанда Позолотин Қызыл Армия қатарына шақырылады. Ұлы Отан соғысының алдында Позолотин 29-шы мотоатқыштар дивизиясының 47-ші танк полкінда қызмет етті. Ол осында ҚОКП қатарына өтті.

Ұлы Отан соғысына 1941 жылдың маусым айынан бастап қатысты. Қызыл Армияның тұрақты командирі аға лейтенант Позолотин Ұлы Отан соғысын Отан шекарасында, Белоруссияда қарсы алды. Гитлершіл басқыншылармен ауыр қорғаныс ұрыстары жүріп жатты. 47-ші танк полкінің жауынгерлері 29-шы мотоатқыштар дивизиясы бөлімшелерінің бір шептен екінші шепке жылжуын демеп, атыс жүргізіп тұрады. Танкистер арасында Тимофей Семенович Позолотин бар еді. Бір шайқаста ол жараланса да, жауынгерлік бұйрықты орындап жатты. Тек екінші рет жараланғаннан кейін ғана госпитальға баруға келісті.

Жазылып шыққаннан соң Мәскеу түбіндегі шайқастарда танк бригадасының батальонын басқарды. Мәскеу түбінде жауды талқандаған шайқаста шебер басшылығы мен ерлігі, өжеттілігі үшін Қызыл Жұлдыз орденімен марапатталды.

Жерлестеріне жазған хатында Позолотин былай дейді: «Мен қызыл әскер атағына кір келтірген жоқпын. Менің бөлімім келген жерде фрицтерге аяушылық жоқ. Ұрысқа кірісер алдында мен біздің аудан ұлы Лениннің атымен аталатынын есте ұстайтынымын және өзіміздің қолхозшылардың аманатын барынша орындап жүрмін».

Бұл хат жазылып жатқанда Позолотин Отан үшін шайқаста оныншы рет жарақат алса да, оны Отан қорғаушылар қатарынан шығара алмады. Майдан маңындағы госпитальда біршама емделген соң қайтадан сапка тұрып, гитлерлік қарақшыларды өшпенділікпен жоюға еселенген күшпен кірісті.

Сол хатта Тимофей Семенович өзінің және жауынгерлер атынан жерлестеріне Гитлер бандыларымен барынша күресіп, неміс-фашист басқыншыларын жоя беруге ант берді.

«Оның кепілі, — деп жазды ол, — біздің солтүстікқазақстандықтардың нақтылы уәдесі».

1942 жылы қабілетті офицер танкисті Әскери академияға оқуға жіберді.

Академияны бітіргеннен кейін 17-ші гвардиялық танк полкінің (Оңтүстік-Батыс майданының 3-ші гвардиялық армиясының І-ші гвардиялық механикаландырылған корпусы) командирі гвардия подполковнигі Позолотин 1942 жылғы желтоқсанда маневрді шебер ұйымдастырды.

Оның полкі Донда II-ші румын және 62-ші неміс жаяу әскерлері дивизияларының тылына шығып, күйрете соққы беріп, қарсылас жаудың екі құрамасының 10 мың солдатын жойып, қалғандарын тұтқынға алды. Осы операция үшін КСРО Жоғарғы Кеңесінің Төралқасы 1942 жылғы 26 желтоқсанда Позолотин Тимофей Семеновичке Кеңес Одағының Батыры атағын берді. Ленин, Қызыл Жұлдыз, бірінші дәрежелі Отан соғысы ордендерімен марапатталды.

Қызу шабуыл шайқастарында подполковник Позолотиннің даңқы шықты. Шайқастардың отты жолдарында шыныққан, Отанға деген сүйіспеншілігі жоғары, жеңіске деген сеніммен қанаттанған ол қарсыластың тәсілін «танып», оның осал жерлерін анықтап, жауға қарсы өзінің ерік-жігерін бағыттап, жаудың кез келген қарсылығын бұзуға қабілетті түрде жауынгерлерді жұмылдырып үйренеді.

«Правда» газетінің 1942 жылғы 27 желтоқсандағы Қызыл Армияның шебер әскер басшыларына арналған «Жеңе білу» деген басмақаласында былай деп жазды: «Кеңес Одағының Батыры полковник Т. С. Позолотин үлкен жауынгерлік жолдан өтті. Ол танк батальонының командирі, одан кейін танк бригадасы командирінің орынбасары болды. Шайқаста бригада командирі қатардан шығып қалған кезде Позолотин жолдас оның орнын басып, операцияны жігерлі күшпен басқара берді. Өзі жараланған кезде де қатардан кетпей, ұрыс-

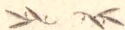
қа басшылық жасады. Талап қоя білетін, білікті, жігерлі командир қазір де қарсыластың ірі күшін талқандау барысындағы операцияға шебер басшылық жасауда».

Позолотиннің өзі 1943 жылы қаңтарда әйеліне былай деп жазды: «27 қаңтар күнгі «Правда» газетін оқы, сонда сен менің саған берген уәдемді орындағанымды білесің. Мен қарттар мен бауырлар үшін аянбай кек алдым. Сталинградқа кіре берістегі жерде 10 мыңнан астам немістердің басы менің гвардиялық полкімнің танкілерінің шынжыр табанының астында жаншылды. Тіпті менің бөлімім өткен жолды да қазір «Позолотин тракты» деп атайды. Тіпті кейін қолға түскен тұтқындар да «баскесер» Позолотиннің танкілерінен тайсақтайтынын айтты. Өкінішке орай, олардың бұл дегені болмай тұр, өйткені мен оларды іздеп тауып, шайқасуға мәжбүр етудемін.

Шынын айтсам, еш уақытта батыр болайын деп ойлаған жоқ едім. Менің істегендерімнің бәрі әдеттегідей күнделікті жұмыс, өз міндетімді атқару болатын, бірақ даңғазасым болды. Қайтейін, бұл құрметті ақтап, алдағы шайқастарда жауды одан да күшті, одан да айлалы түрде соққылай беруге саған уәде етемін».

Позолотин өз сөзінде тұрды. Ол неміс басқыншыларының үрейін ұшырды. 1943 жылғы мамыр айынан бастап Позолотин Белгород—Харьков операциясына қатысқан 19-шы гвардиялық танк бригадасына басшылық жасады. Неміс командованиясы қоршауда қалу қаупінен сақтанып, Харьков маңында СС-тің танк дивизиясының күшіне сүйене қарсы шабуылға шықты. 19-шы гвардиялық танк бригадасы барлық шабуылдарды тойтарып, немістердің жоспарын іске асырмады. Олар шілде-тамыз айларында Курск иіні түбіндегі қанды шайқастарға қатысты. 1943 жылғы 21 тамызда жараланған ол ұрыс даласын тастап кетпей, шайқасты басқара берді. 1943 жылғы 19 қыркүйекте Бабанск аймағындағы бір қатты шайқаста жау бғының жарықшағынан ол жауынгерлік жұмыс үстінде ерлікпен қаза тапты.

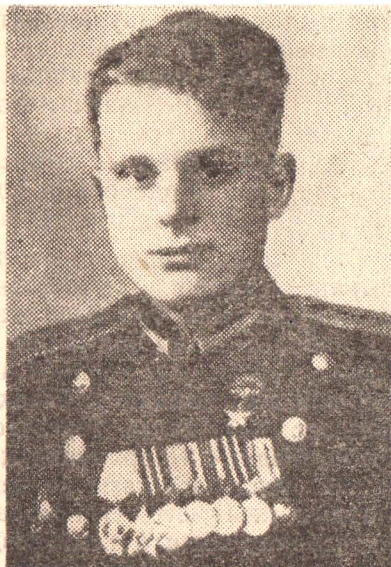
Табытқа салынған Батырдың денесі ұшақпен Украинадан Мәскеуге жеткізілді. Т. С. Позолотин Мәскеудің Новодевичье зиратында жерленді. Петропавлдың бір көшесі оның атымен аталды.

ПОДОРОЖНЫЙ

Николай Алексеевич

1924 жылғы желтоқсанда Петропавл қаласында туған.

Майданның алғашқы күнінен-ақ Николай Подорожныйды барлаушылық баурай берді. Бірақ ол бірден барлаушы болмады. Бұл арманы ысылған жауынгер болғанда ғана жүзеге асты. Орел, Брянск, Коростень... Подорожныйдың жорық жолдары жеңіл болған жоқ.

«1943 жылдың жазы аса аптап болды,—деп еске алады Николай. — Әйгілі Курск иініндегі шайқас болар алды. Біздің дивизия Орел бағытында қорғаныста тұрды. Біздің батареяның бақылау пункті белгісіз бір төбенің басында еді. Біз, барлаушылар, екі қатар бөрене жабылған жертөледеміз. Жаудың, бірінші оры жатаған төбелердің етегін орап жатыр. Ордың бергі жағында биік сым қоршау тартылған. Айнала жыралармен жырымдалған, ойдым-ойдым ормандар жаудың көз тасаланып жылжуына қолайлы-ақ. Біз немістер шабуылға шығады-ау деп түйгенбіз. Бірақ нақ қай уақытта бастайтынын білмейміз. Мен батарея комсоргімін. Дивизион комсоргі лейтенант Шарохин мені шақырып алып жағдайдың қолайсыздығын айтты. Көрші дивизияға неміс сапері қолға түсіпті. Оның айтуынша фашистер 5 шілде күнгі таңсәріде шабуылға шықпақ екен.

Олар шабуылды Курск төбесінің түстік және теріскей тұсында бастады. Шілденің сегізі күні мен түні кескілескен

ұрыстың жалыны лаулап жатты. Бірақ біздің тұсымызда тыныш болды. Тек 11 шілдеде орман, төбелер мен сайлардың сұлбасы біліне сәуле шашылғанда артиллерия оқ жаудырды. Жер тітіркенеді. Реактивті қондырғылар мен мыңдаған қарулардың гүрсілдеген үндері айналаны жаңғыртып, құлақ тұндырады. Шабуыл белгісі берілісімен біздің жаяу әскерлер алға лап берді. Біздің алғы шептің орларында жан қалмады. Екі сағаттан соң дұшпанның қорғанысы бұзылды.

Бірде полк командирі барлаушыларға «тіл» әкелуді тапсырады. Түн ішінде су ағатын жырамен бұқпантайлаған жеті барлаушы көзге түспестен жаудың ту сыртынан шықты. Бірақ олардың жолы болмайды. Таң атқанда олар орман алқабында тұрған үйді көрді. Жанында сақшы тұр. «Көзін жою керек!» деді командир. Бірақ сарайдың тасасынан тағы екі фашист шыға келді. Терезеден оқ атылды. Атыс басталып кетіп, біздің екі барлаушы жараланды. Үйде неміс қалмады. Бірақ усадьбаға тағы да немістер келіп қалды. Барлаушылардың, кейін шегінетін жолы жабылып қалды. 150 гитлерші усадьбаны қоршап алып, біздің барлаушылар панаалап атысып жатқан сарайды өртеп жіберді. Өлген жері осы еді. Бірақ өжет барлаушылар берілмеді. Фашистерді гранатамен құртып, қамаудан сытылып шықты». Осы ерлігі үшін Подорожный III дәрежелі Даңқ орденіне ұсынылып, оны армияның офицерлер курсына оқуға жіберді.

Курсты бітірген Подорожный кіші лейтенант шенін алып, атқыштар взводын басқарды, батальон комсоргі болды.

Біздің жауынгерлер сәтті қимылдап батысқа беттей берді, Висла өзенінен өтті. Дивизия Одер түбіне таяды. Кіші лейтенант Подорожный былайша еске алады: «Біздің жаяу әскерлер танкілерге мінді. Танк десантына Вангровец қаласына таман тоқтаусыз қозғалу тапсырылды.

Біз барлауға аттандық. Екі шақырым жер жүргесін қарсы беттеп келе жатқан жау машиналары, қораптары бүркелген жүк машинасы көзге шалынды. Олар қаннен-қаперсіз еркін жүріп келеді. Біздің танк машиналарды таптап өте шықты. Танкіміз ақырын қозғалып, оппа қарда сәл кібіртіктейді. Айнала тып-тыныш. Тек түстік-батыста артиллерия үні құлаққа шалынады. Сонау Берлин бағытында қанжоса ұрыстар жүріп жатыр. Алдағы қарсы жолға қарай жау колоннасы келеді. Алдында «Тигр» бар, соңында жүк машиналары. Оған жаяу әскері ілескен сыңайлы. Ол бізге таяп келеді.

— Соғыспай болмайды, — деді танкист. — Командирге

хабарлау керек. Карасев,— деп дауыстады ол атқыш — радистке, — «бесіншіге» айт: жау көрінді. Ұрысқа кірістім!

Біздің күштер жеткенше табан тіреу керек. Біз жол жиегіндегі орға жасырынып, атысқа ынғайландық. Танкіміз жауға қарай бұрылды. Немістер алдын барламастан, еркін, нық келеді. Топ басындағы танк көрінді. Оның бронида ақ крест бар. Үстінгі мұнарасынан командирдің басы көрінеді. Біздің «отыз төртіншінің» ұзын ұңғысы сәл төмендеп, жау танкінің осал деген тұсын нысанаға ала берді. Оқ кенеттен әрі гүрс ете қалды. «Тигрдің» сол жак табанынан түтін бүрк етті. Тағы бір оқ атылды. Жау танкінің төбесі ұшып кетті. Үстемелей бір атты біздің танк. Тура тиген оқтан танктің мұнарасы жұлынып түсіп, өзі кою түтінге оранды.».

Подорожныйға 448-ші атқыштар полкінің бір топ жауынгерлерінің Одер өзенінің батыс жағалауына өтуін қамтамасыз етуге бұйрық берілді. Ың-шыңсыз қайықтарды даярлап, жасырып қойды. Ұрыстан қажыған жауынгерлер тынығып, мызғып алар еді, бірақ оларда ұйқы жоқ. Бәрі де жауып тұрған оқтың астында жүзу оңай емесін сезді. Артиллерия гүрсилдетіп кеп берді. «Қайыққа мініңдер!» деген бұйрық естілді. Подорожный операцияға басшылық етті. Жауынгерлер жанталаса есіп келеді. Айнала тыныштық. Өзеннің ортасына да жетіп еді. Фашистер есін енді жиғандай қайықтарды фауст-патрондармен атқыласын келіп.

Жүзіп өтейік, — деді Подорожный лейтенант Қилевойға. Сөйтіп бұлар мұздай суға қойып кетті. Фашистер пулеметтен оқ жаудырды. Офицерлер біресе сүңгіп кетіп, біресе қылтиып су бетіне шығады. Шыққан сайын ауа жұтып, қайта сүңгіді. Олар жағадағы бұталарға бой тасалады. Подорожный елу кадамдай жерде жау орын байқап қалды. Фашистер осы жерден шығыс жағалауды бақылауда. Подорожный сол сәтті пайдаланып, жағалаудан өз жауынгерлерін іздестірді. Сөйтіп алғы лекпен судан өткен тоғыз жауынгер табылды. Комсорг бұл топқа өзі басшылық ететін болды. Үсті-бастары суға малшынған, қажыған, әрі аш олар жау жақта бекінді. Келесі түнде Подорожныйдың тобы басып алған плацдармға қайықтарға тағанды пулеметтер тиеген пулеметшілер келіп жетті. Өжет жігіттер жау көзіне түсіп қалды. Оларға гитлершілердің бүтіндей бір ротасы лап берді. Подорожныйдың тобы бекінген бұталар ішінде фауст-патрондар жарылып, оқ астында қалды. Бірақ бір шоғыр ғана батыл жауынгерлер 1945 жылғы 22 сәуірде 24 сағат бойы жаудың жан-дәрмен

шабуылына тойтарыс берумен болды. Подорожный өзі ерлік пен батылдық үлгісін көрсете жүріп жігіттердің жігерін жани түсті. Пулеметшілер жараланғанда қаруды өзі қолға алды. Жанкешті топқа тың күш келіп қосылғанда олар алға лап беріп, жау бекінісін басып алды. Қызынып алған Подорожный өліп қала жаздады да: колма-кол шайқаста бір неміс ту желкеден пышақты сұғып алар болғанда өзге жауынгерлер аман алып қалды.

Одер өзенінен өту кезінде көрсеткен өжеттігі мен ерлігі үшін Николай Алексеевич Подорожныйға КСРО Жоғарғы Кеңесі Төралқасының 1945 жылғы 15 мамырдағы жарлығымен Кеңес Одағының Батыры атағы берілді. Ол соғыс жылдарында 18 мәрте үкімет марапатына ие болды.

Николай Алексеевич соғысты Эльбада тәмамдады. Соғыстан соң да барлаушы алғы шепте болып, Отанның қасиетті шекарасын қорғады. Өзінің бай тәжірибесін жас шекарашыларға дарытты. Кейін әскерден босанып, Махачкалаға келіп, Дағыстан университетінде оқыды, ұстаздық етті.

СВЕЧНИКОВ

Павел Семенович

1926 жылғы қаңтарда Солтүстік Қазақстан облысы Сергеев ауданындағы Коноваловка селосында туған. 1932 жылы оның отбасы Фрунзе қаласына көшіп барады. Сонда ер жетіп, Қызыл Армияға шақырылған.

Әскерге шақырылып, ерлікпен қаза тапқан әкесінің кегін алу үшін Павел жасына бір жас қосып алып, 1943 жылы мектеп партасынан соғысқа кіріп кетті. Сөйтіп өшпес өмір тұғырына мәңгілікке көтерілді.

317-ші гвардиялық истребитель—танкіге қарсы артиллерия полкінің (Воронеж майданы, 47-ші армия) көздеушісі гвардия сержанты Свечников 1943 жылдың қыркүйегінде расчет құрамында Студенец тұсында (Черкасс облысы, Канев ауданы) Днепрден өтіп, дұшпанның бірнеше атыс ошағын құртты. Сөйтіп ол плацдармды басып алуға септік жасап, өзге бөлімшелердің өзеннен өтуін қамтамасыз етті. 1943 жылғы 17 қазанда неміс танкілері мен тіркеусіз жүретін ату құралдарына қарсы шайқаста өжеттік, табандылық пен батырлық көрсетті. Жау танкі 30—40 метр жерге келіп қалды. Свечников жекпе-жекке шықты. Ол өз қаруынан оқ жауды-

рып, танкті жайратып салды. Командир қатардан шығып қалғанда басшылықты өзіне алған Свечников анталаған танктермен атыса берді.

Оның батыл қимылының арқасында жаудың екі танкі жайрап, 15-тей жауынгері жер жастанды.

Осы ерліктері үшін П. С. Свечниковке КСРО Жоғарғы Кеңесі Төралқасының 1943 жылғы 24 желтоқсандағы жарлығымен Кеңес Одағының Батыры атағы берілді.

Свечниковтың ақтық шайқасы жөнінде Кеңес Одағының Батыры Г. В. Голишихин былай дейді: «Бұл Украин ССР-індегі Умань қаласының түбінде болған еді. Біздің полк алғы шепке келіп жетті. Түнде біз ор қазып бекініп алдық. Біз жау танктеріне қарсы аттанамыз. Олар темір жол бойына орналасып, қолайлы орын теуіпті. Ауыр шайқаста жау Свечниковтың қаруын қиратты. Бүкіл расчет көз жұмды. Ауыр жараланған Павел медсанбатқа жете алмай, жол үстінде жан тапсырды.

Қырғыз ССР-і Сокулук ауданындағы Қызыл Ту селосында бір көше оның есімімен аталады.

СКАЧКОВ

Виктор Михайлович

1923 жылы Қорған облысы Половин ауданындағы Давыдовқа селосында туған. Әкесі қайтыс болғаннан кейін Скачковтардың отбасы Солтүстік Қазақстан облысы Мамлют ауданындағы «Қызыләскер» кеңшарына көшіп келеді. Ол мектепте мұғалім болып, химиядан, сызудан, суреттен сабак береді.

В. Скачков Қызыл Армияға 1940 жылы алынды. Ол Белоруссияда соғысқа кірді. Ауыр соғыс жылдары басталды да кетті. Қорғаныстағы қиын шайқастар кезінде ол басқа да жаяу әскерлер сияқты танктерге қарсы соғысты.

Бұлардың кейін шегінуіне көмектесіп жатқан взвод жайрап қалды. Қаңғыған жарықшақ Викторды сол қолының қарынан жаралап кетті. Қан атып берді. Бірақ Виктор санитардың жәрдемін тосып тұрмай, шептен кетпестен соғыса берді. Бірақ ол тағы жараланып, аяқтан оқ тиді. Ол үшінші рет жараланғанда ғана госпитальге барды.

Госпиталь бастығы Виктордың «Дені-қарым сау. Мені шығарып, танк жүргізетін механиктер курсына жіберіңіз» деген өтінішін әлденеше мәрте алды. Әуелі Челябинскідегі жүргізуші-механиктер курсына, кейін Ульяновскідегі В. И. Ленин атындағы 1-ші гвардиялық орденді танк училищесіне жіберді. Училищені үздік бітіріп, 8-ші жеке гвардиялық Қызыл Тулы танк полкына жолдама алды.

Кіші гвардия техник-лейтенанты В. М. Скачков жүргізген «ҚВ» ауыр танкі Прибалтиканы азат етудегі алғашқы ұрыс-

тарда-ақ ішінде бір «Тигр» бар немістің төрт танкісін, бірнеше тіркеусіз жүретін қаруларын және пулемет ошақтарын талқандады.

1944 жылғы 24—25 желтоқсанда Латвияның Пиэнава қаласының түбінде аса мықты бекінген жау қорғанысын бұзу кезінде өжет жауынгер өз танкісімен жау шебіне тайсалмай жетіп, дұшпанның бірнеше атыс ошақтарын күйретті. Оның осы шебер қимылының арқасында жау қорғанысы бұзылды.

1944 жылғы 26 желтоқсанда немістер жанталаса қарсы шабуылға шықты. Жаудың жиырма танкісі мен тіркеусіз жүретін қарулары ұрысқа кірді. Біздің танкистер тойтарыс беріп, жаудың бетін қайтарып тастады. Ұрыс үстінде Виктордың танкіне жау оғы келіп дөп тиді. Экипаж түгелімен жараланды.

Жолдастарына шегінуге бұйрық берген Виктор Скачков моторға от алдырмақ болып әрекетке түсті. Сөйтіп, танкты қатарға қоспақ болды. Фашистер оның танкіне жан-жақтан оқты жаудырды. Артиллерия снаряды келіп тигенде өжет танкист ауыр жараланды. Машинаның моторы отқа оранды. Отанның адал ұлы сол оттың ішінде өзі де жанып кетті, бірақ машинасын жау қолына қалдырмады.

Ұрыс даласында көрсеткен жанкешті ерлігі мен қаһармандығы үшін КСРО Жоғарғы Кеңесі Төралқасының 1945 жылғы 24 наурыздағы жарлығымен Виктор Скачковқа қаза тапқаннан кейін Кеңес Одағының Батыры атағы берілді.

1968 жылы жерлесіне тағзым еткен қызыләскерліктер кеңшардың орталық қонысында батыр Виктор Михайлович Скачковқа ескерткіш орнатты. Қызыләскер орта мектебіне оның аты берілген. Мұнда В. Скачковтың суреті ең көрнекті жерге ілінген.

УЩЕВ

Борис Петрович

1915 жылы Петропавл қаласында туған. Оқуды Омбы қаласында оқыды. 1935 жылы Ленинградтағы темір жол транспорты институтына түседі. Екінші курста оқып жүргенде оны аудандық комсомол комитетіне шақырып, әскери-теңіз училищесіне ауысуға кеңес береді. Сөйтіп, комсомолдың жолдауымен студент Б. Ущев Фрунзе атындағы әскери-теңіз училищесінің курсанты болды. 1939 жылы училищені бітірген Б. Ущев лейтенант дәрежесін алып, Балтық флотына жіберіледі.

Жас лейтенант Ущев соғысты Таллин қаласында бастады. Балтық флотының кемелері осында еді. Соғыстың алғашқы айында немістің «Солтүстік» тобы 8-ші армияның қорғанысын бұзып өтіп, Фин шығанағына қарай өтіп кетті. Эстонияда соғысып жатқан Кеңес әскерлері Ленинградқа қарай соғыса отырып шегініп бара жатқан негізгі күштерінен бөлініп қалды. Міне, осындай жағдайда Кеңестің Жоғарғы Бас командованиесі Балтық флотының командованиесіне Таллинді қайткен күнде де қорғауға бұйрық берді. Өйткені бұл бөлініп қалған әскерлерді жабдықтаудың және оларды бері көшіріп алудың мүмкіндігін берген жалғыз ғана айлақ болатын.

Б. П. Ущевтің торпедолы катерлері неміс басқыншыларының зәре-құтын ұшырды. Олар Ущевтің торпедолы катері шыққанда естері кете қорқатын. Немістер командир катерін көрген беттен-ақ «Теңізде—Ущев», «Теңізде—Ущев» деп радиодан жанталаса сақтандыратын.

1941 жылғы 28—29 тамызда біздің теңізшілердің Таллиннен Кронштадтқа жорығы кезінде Ущевтің звеносы «Максим Горький» крейсерін сәтті қорғай алады. Өзіне тапсы-

рылған кемелерді бастап барған Б. П. Ущевтің қатерлері Моонзунд аралдарына оралды. Осы жерде олар жаудың теңіз жолдарын бұзып, соғыс кемелерін, десант баржаларын суға батырды. 1941 жылы қатершілер бригадасының командирі Б. П. Ущев 24 операция өткізді. Жауды іздеп түнгі жорықтарға шықты. Жау тылында да батыл қимылдап бірнеше операциялар жасады Латвия жағалауына және Аэгна аралына үш десант тобын түсірді, Хельсинки қаласына және гитлершілердің басқа да базаларына баратын жолдарды миналады.

1941 жылғы 27 қыркүйекте Сарема аралы маңындағы Лыу шығанағы тұсында Б. П. Ущевтің топредалы қатерлері сыйымдылығы 6000 тонналық «Кельн» крейсері мен үш неміс эсминенің батырып жіберді. Осы соғыста Ущев қатерінің алты адамдық командасы оқ тиіп суға батып бара жатқан біздің қатердің адамдарын құтқарып алды.

1941 жылғы қазан айының аяғында немістер Даго аралын басып алды. Біздің қатерлер дұшпанның жағалаудағы батареялары мен кемелерінің оғы қарша борап жатқанда құтылып үлгермеген жауынгерлеріміз бен офицерлерімізді мінгізіп алып, өз әскерлеріміз шоғырланған шепке жеткізді.

Сол жылдардың құжаттары әскери нақтылықпен қысқа да нұсқа түрде Б. П. Ущевтің ерліктері жайында былайша баяндайды: «1942—1944 жылдары Ущев жаудың теңіз жолдары мен базаларын миналауда 51 операция өткізді. 1500-ден аса мина қойылды. Қойылған миналарға тегі анықталмаған кемелердің жарылғаны байқалды. Операция кезінде өзі екі рет жараланды».

Бұл кезде жау Ленинград іргесінде тұрған еді. Балтық теңізшілері қоршаудағы Ленинградты жан сала қорғап, өткел бермей шайқасқан кез еді бұл. Ущев ең алғы шепте — Лавенсари аралында еді. Ұзындығы үш, ені екі шақырым болатын, Фин шығанағындағы көзге шалынбайтын нақ осы арал Кронштадқа баратын жолды бөгеп тұрды. Бұл аралға жаңадан Қуатты деген атау берілген. Неміс генералдары осы шағын ғана аралды «Көмейге кесе-көлденең тұрған сүйек» деп атайтын. Сол арадан қаһарман қорғаушыларды қалайда қуып шығу үшін жан салып бақты. Бірақ бұл олардың қолынан келмеді. Олар қалай қорғанған еді? Бұл жайында соғыс кезінде де, одан кейін де көп адам біле бермейтін. Әскери тілшілер, жазушылар мұнда сирек болатын. «Комсомольская правда» газеті 1966 жылғы 22 ақпандағы 44-ші санында «Аса

киін қоршау жағдайындағы белсенді соғыс қимылдары, шайкастардағы табандылық пен ерлік үшін торпеды катерлердің бірінші дивизионына гвардиялық атақ беріліп, осы дивизионының екінші отрядының командирі Б. П. Ущевке екі Қызыл Ту ордені, І-ші дәрежелі Отан соғысы ордені, «Ленинградты қорғағаны үшін» медалі тапсырылып, ол 3-ші рангалы капитан атағын алды» деп жазды.

1944 жылы Ленинград түбінде неміс әскерін талқандау кезінде және Прибалтиканы азат етуде торпеды катерлердің екінші дивизионының командирі Б. П. Ущев Фин шығанағындағы аралдарға және Прибалтика жағалауларына десант түсіруге, неміс кемелерімен шайқастарға қатысты.

1944 жылғы 20 маусымда біздің десант тап қазір басып алған Нарва аралы маңында жау кемелері пайда болғаны туралы хабар алынды. Бұл минатасушы кеме мен екі тралшы еді.

Ущев екі крейсерді минатасушыға, ал біреуін тралшыға қарсы ұрысқа жіберді. Фашистің минатасушысы суға батырылып, экипажы қолға түсті.

Неміс-фашист басқыншыларына қарсы шайқастарда көрсеткен айбыны, өжеттігі мен ерліктері үшін КСРО Жоғарғы Кеңесі Төралқасының 1944жылғы 22-шілдедегі жарлығымен Борис Петрович Ущевке Кеңес Одағының Батыры атағы берілді.

Ұлы Отан соғысының соңғы кезеңіне таман Ущев басқарған торпеды катерлер дивизионы Данциг айлағына басып кірді. Кеңестің торпеды катерлері қоршауда қалған Шығыс Пруссиядағы неміс әскерлерін жабдықтап, көшіріп алатын соңғы ыңғайлы жолдың бірі болған осы торапты оқтын-оқтын бұзып отырды. Осы жерде қаһарман капитан Ущев басқарған кеңес теңізшілері жаудың екі ірі кемесі мен екі десант баржасын суға батырып жіберді.

Ол соғыстың соңғы күніне дейін шайқастарға қатысты. Соғыс біткен соң әскери-теңіз академиясы жанындағы курсты тәмамдап, 16 жыл бойы Қызыл Тулы Балтық флотында қызмет етті. Кемелер командирі болып, жас теңізшілерді баулыды. Ол запасқа шыққасын да қоғамдық қызметпен жігерлене айналысты. «Қазіргі жастарымыз, — деді Борис Петрович — бейбіт күнде де сондай-ақ соғыс кезінде де қажетті қасиеттерге тәрбиеленуі керек. Бұлар адалдық, имандылық, Отан

мен өз халқына шексіз берілгендік сияқты нағыз адами қасиеттер болуға тиіс».

1972 жылдан бері І-ші рангалы капитан Ущев — запаста, Ленинградта тұрады.

1985 жылы Борис Петрович туған жері Петропавлға келіп, қала мектептерінде, Мемлекеттік архивте болды. Ол он бес жыл бойы хат алысып тұратын.

Петропавл көшелерінің біріне оның есімі берілген. Соғыстың алғашқы жылында Б. П. Ущев қызмет атқарған кеме тұғырға қойылып, Балтық катершілерінің соғыстағы ерліктерінің құрметіне ескерткішке айналды.

ХИМЕНКО

Андрей Максимович

1915 жылы Солтүстік Қазақстан облысы, Совет ауданындағы Елизаветское селосында туды. 1927 жылы ата-анасымен бірге Фрунзе қаласына көшіп кетті. Хат тасушы, «Союзпечать» мекемесінің бухгалтері болып істеген. 1939 жылы СОКП мүшелігіне кірген.

...Полк бөлімшелері Висла өзеніне таяп келді. 2-ші батальонның командирі гвардия аға лейтенанты Карнушенко 5-ші рота командирі Данилянцты командалық пунктке шақыртып алды.

— Жолдас лейтенант, осы әлгінде ғана полк командирінің бұйрығын алдық. Біздің батальон Висладан өтіп, плацдармды басып алуға және оны қайткен күнде де қолда ұстап тұруға тиіс. Сіздің рота бірінші болып аттанады.

Іске шұғыл кірісті. Артиллерия жиырма минут бойы оқ жаудырып, жауды жасқап алды. 5-ші рота өзге қарулар мен пулеметтерден оқ борап жатқанда өзенге бет қойды. Рота парторгі гвардия қатардағы жауынгері Андрей Максимович Хименко төрт жауынгермен бірге суға түсті. Жаудың оқты қарша боратуына қарамастан олар өзеннен сәтін салып өтті. Олардың соңынан Висланың батыс жағалауына ротаның өзге жауынгерлері де шықты.

Жағадан бірнеше метр жерде немістер үлкен бөген салыпты. Сол бөгеннің биік бір тұсынан ірі калибрлі пулемет жақ жаппастан оқты боратады. Біздің жауынгерлер бұқпантайлауға мәжбүр болды. Парторг Хименко пулеметпен екі араны көзбен мөлшерлеп алды. Өзіне пулеметші Ардашевті ша-

қырып алды да жаудың атыс ошағын құртуды тапсырды. Ауаны оқтар тілгілей жөнелді. Дұшпанның заржақ пулеметі бір сәтке үнін өшірді. Бірақ бұлар бас көтере қайта безілдей жөнелді. Хименко Ардашевке жер бауырлап таяп барды.

— Павел Иванович, алға сәл жылжып шығып, қияла да жаудың жасырынған тұсын анықтап ал. — Бірнеше лек оқ нысанаға дөп тиген жаудың пулеметшісі омақаса құлады. Жол ашылды.

— Алға, жолдастар! — деген парторг даусы шығысымен ақ жауынгерлер өре түрегеліп, бөгеннен өтті де дұшпанның орларына басып кірді. Ор ішіндегі шайқас ұзаққа бармады. Гитлершілер екінші қатардағы орларға барып бас сауғалап, оқ жаудырды. Миналар жарылып, жау пушқаларының снарядтары ысыра төбеден асып түсіп жатыр. Түтін көз аштырмайды. Бірақ рота командирі Данилянц пен парторг Хименко бастаған жауынгерлер алға ұмтылып келеді. Жігерленіп алған жауынгерлер жау ошақтарына лап қойды. Қолма-қол шайқаста лейтенант Данилянц жараланды. Әскерлер бір сәт үрейге берілгендей болды. Осы кезде гвардия қатардағы жауынгері Хименко ротаны өжеттікпен басқарып, Осемборо деревнясына шабуыл жасады. Дұшпан ротаға қарсы тіркеусіз жүретін жеті пушка 150 солдаты мен офицерін жіберді. Біздің артиллерия жау шебін атқылады.

— Граната әзірлендер! — деп бұйырды Хименко. — Ат! Сол кезде гвардияшылар шабуылға лап қойды. Ұрыс болған жерде 102 немістің көзі құрыды. Хименконың өзі 10 немісті өлтіріп, бір офицерді тұтқындап алды.

Білгір басшылықтың және де жеке ерлігінің арқасында аз шығынмен ротаның алдына қойылған тапсырма орындалды.

«Парторг Андрей Хименконың аты, — деп жазды сол күндері дивизион газеті — бүкіл бөлім жауынгерлерінің арасында айбындылық пен ерлік символына айналды».

Парторг Хименко соғыстың жүздеген шақырымдық жолдарын жүрің өтті. 1944 жылғы 30 шілдеде неміс басқыншыларымен ұрыстарда көрсеткен ерліктері үшін ол «Ерлігі үшін» медалімен марапатталып, 1945 жылғы 14 наурызда оған Висла өзенінен өту кезіндегі ерлігіне Кеңес Одағының Батыры атағы берілді.

Андрей Максимович оған КСРО Жоғарғы Кеңесі Төралқасының жарлығымен батыр атағы берілген күнге жете алмады.

1944 жылғы 6 қазанда Подосье селосының түбінде болған ұрыста, жау шабуылына тойтарыс беру үстінде 5-ші рота парторгі Хименко ерлікпен қаза тапты. Келесі күні барлық роталарда парторг Хименконың ерлікке толы жолы туралы әңгімелер өткізілді. Ефрейтор Прудских өз өтінішінде «Мені партияға мүшелікке кандидат етіп алуды өтінемін. Мен неміс фашистерінің қолынан мерт болған коммунист Андрей Хименконың орнын басамын» деп жазды.

Хименко Эдуардов селосында (Польша) жерленген. Әскери бөлімнің тізімінде мәңгілікке жазылған.

ЧИЖИКОВ

Филипп Васильевич

1923 жылы Солтүстік Қазақстан облысы, Соколов ауданындағы Березовка деревнясында туған. Филипп ата-анасынан жастай айрылды. Ол Архангельск балалар үйінде тәрбиеленді.

1934 жылы Петропавл ауданының «Новая жизнь» ұжымшары балалар үйінен алты жетім баланы асырап алды. Солардың ішінде Филипп Чижиков те бар еді. Жылдар өтіп жатты, Филипп комсомолға өтті. 1942 жылғы 20 мамырда Петропавл аудандық әскери комиссариаты Чижиковты Қызыл Армияға шақырып, сол жерде Петропавл маңындағы Боркиде орналасқан 44-ші атқыштар полкының оқу батальонына жіберді. Кіші командирлер курсы бітірген соң 1942 жылдың шілдесінен бастап майданда, Оңтүстік - Батыс майданы 6-шы армиясының 25-ші гвардиялық атқыштар дивизиясының құрамында болды. Филипп Васильевич былай деп еске алады: «Бөлімше командирі дәрежесінде алдыңғы шепке келісімен-ақ сол күні ұрысқа кірдім. Шабуылға шыққан фашистердің екпінін тойтара отырып, бөлімше жауынгерлері сескенген емес, қайта «Максим» пулеметі көңілден шығып, жауға дәл де тынымсыз әрі аяусыз оқ жаудырды да тұрды. 1943 жылғы наурызда біздің пулемет взводы жаудың көзіне түспей Харьков облысының Валки қаласына кіріп алды да жауға оқ жаудырды. Дұшпан абдырап қалды, көп шығынға ұшырады. Қала алынды, көптеген қару-жарак пен тұтқындар қолға түсті».

25-ші атқыштар дивизиясы Днепрге шықты. Алып өзен өз айдынын лықсыта ағызып жатты. Жазықтау жағалаудағы

ну жыныстарға барлаушылар бекініп алған. Алда биік жарлы жағалау.

Командование Днепрден өтіп, оң жағалауға бекініп, гитлершілердің қорғаныс шебіне бойлап алып, плацдармды қолға түсіріп, ұстап тұруға бұйрық берді.

«Днепрден өту», «Плацдармды кеңейту» деген сөзді еске алудың өзі арқаны аяздай қариды, осы уақытқа дейін соғыс сұрапылдары түсіне енеді» — деп еске алады Чижигов. — Біз аялдап тынықтап, соғыса отырып, Днепрге жеттік те сол көзге түртсе көргісіз түннің өзінде асығыс жасалған плацдармен, балықшылардың қайықтарымен өзеннен өтуге бұйрық берілді. Жау сезіп қалып, қарша бораған оқтың астына алды. Ештеңеге қарамастан мен өзімнің бөлімшеммен және взводоммен бірінші болып арғы жағалауға шықтық та «Уралаған» айғаймен фашистердің окоптарына лап қойдық, пушкалардың атыс ошақтарын құртып, жауды окоптардан қуып шығардық та алға ентелей бердік. Таң атқанда немістер қарсы шабуылға шықты. Немістердің күші басым болса да біздің взвод оның жиырма шабуылын тойтарып тастады. Ұрыс үш тәулікке созылды. Немістер бір шоғыр жауынгерлерге танкілерін жіберді. Әскерлеріміз біздің күштер келіп жеткенше ерлікпен, өлсе де берілмейтін қайсарлықпен қарсы тұрды. Бұл кеңес жауынгерінің күш-қуаты, қайсарлығы мен айбындылығы сынға түскен соғыс болды».

1943 жылғы қазанда Днепрдің оң жағалауына (Солоньян ауданы, Войсковое селосы) өтіп, 25-ші атқыштар дивизиясы плацдармды кеңейту үшін шабуыл бастады. Бөлімнің ұрысқа кіріскен алғы легінде болған гвардия сержанты Филипп Чижигов өз пулеметінен атқан окпен 30-дан аса гитлершіні жер жастандырды.

Қыркүйектегі ұрыстар жайындағы өз естеліктерінде Ф. Чижигов былай деп жазады: «Менің бөлімшемнің жауынгерлері төрт жүзден аса фашисті, екі танк пен екі дзотты құртты. Командование 1944 жылғы 22 ақпандағы ерлігім үшін маған Кеңес Одағының Батыры атағын берді». Днепрден өту кезіндегі ұрыста Чижигов ауыр жараланды. Днепропетровск қаласының госпиталінде Оңтүстік-Батыс майданы Әскери Кеңесінің мүшесі гвардия сержанты Чижиговке Ленин ордені мен Батырдың Алтын Жұлдызын табыс етті.

Жарасынан сауыққан соң 3-ші Украин майданының 69-шы атқыштар дивизиясына дивизион барлау взводының командирі болып жіберілді. Одан кейін офицерлер мектебінде оқыды, Австрияны, Венгрияны азат етті. 1945 жылғы қарашада әскер қатарынан босатылды. Түмен облысының Есіл қаласында тұрды, қоғамдық тәртіп күзеті басқармасында қызмет істеді. Ішкі қызметтің отставкадағы майоры Чижиков Воронежде тұрады.

ДАҢҚ ОРДЕНІНІҢ ТОЛЫҚ ИЕГЕРЛЕРІ

БАТЫРЕВ

Яков Иванович

1910 жылы Солтүстік Қазақстан облысы, Преснов ауданындағы Ново-Михайловка селосында туды. 1941 жылғы шілдеде Преснов аудандық әскери комиссариаты Қызыл Армияға шақырып, Петропавл қаласында жасқалған 314-ші атқыштар дивизиясына алынды. Осы дивизияның құрамында Ленинград түбіндегі ұрыстарға қатысты.

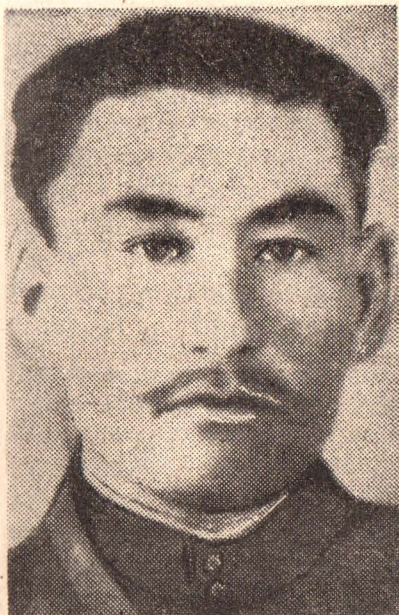
1943 жылғы ақпанда Ленинград қоршауын бұзған күндерде жараланды. Жарасынан жазылған соң 218-ші атқыштар дивизиясына жіберілді. 1943 жылғы маусымда екінші рет жараланды. Үшінші рет 1944 жылғы қаңтарда 78-ші атқыштар дивизиясының құрамында соғысып жүргенде жараланды. Госпитальда емделген соң 1944 жылғы мамырда старшина Батырев 46-шы атқыштар дивизиясындағы 40-шы жеке сапер батальоны взвод командирінің көмекшісі болып тағайындалды. Осы батальонның құрамында Я. Батырев гитлерлік Германиямен соғыстың соңына дейін шайқасып, ауыр шабуылдар кезінде айбындылық көрсетті.

Батырев 1945 жылғы 12 және 13 қаңтардың түндерінде бір топ жауынгерлермен бірге мина қойылған алқаптарды аршу жөніндегі әскери тапсырманы орындады. Өзі ғана жаудың танкіге және жаяу әскерге қарсы қойған 318 миасын залалсыздандырды. 1945 жылғы 14 қаңтардың түнінде топты басқарған сапер жаудың сым қоршаудан құрылған кедергісін бұзуды жақсы ұйымдастыра білді. Өзі бір жол салып, сонысымен дұшпанның күшті бекінісін бұзып өтуге мұрындық болды.

Өжет сапер Яков Иванович Батыревтің асқан ерлігін командование мен үкімет жоғары бағалап, оны үшінші, екінші және бірінші дәрежелі Даңқ орденімен марапаттады.

1945 жылы қазан айында Даңқ орденінің толық иегері туған Пресновкаға оралды. Тракторшы, комбайншы, бригадирдің көмекшісі, бригадир болып істеді. Зейнет демалысына шығар жылдың алдындағы жылда денсаулығының нашарлауына байланысты күзетші болып істеді.

ДӘРМЕНОВ

Әміреш

1922 жылы Қостанай облысы Пресногорьков ауданының Жалтырша ауылында (қазіргі Солтүстік Қазақстан облысының Жамбыл ауданы) туған.

Ұлы Отан соғысының майдандарында 1941 жылғы желтоқсаннан бері болды. 139-шы атқыштар дивизиясындағы 609-шы атқыштар полкы 4-ші ротасының қатардағы жауынгері. Ленинградты қорғауға қатысқан. Шабуыл тобының құрамында соғысқан Дәрменов өзін айбынды да батыл жауынгер ретінде көрсете білді. Жаудың бекінісіне алғашқылардың бірі болып басып кіріп, оның жеті жауынгерін жер жастандырды. Осы ерлігі үшін Дәрменов 1944 жылғы 22 сәуірде үшінші дәрежелі Даңқ орденімен марапатталды.

2-ші Белорусс майданының әскерлері туған қалалар мен селоларды азат ете отырып, батысқа ойдағыдай бет алды. Қайсар жауынгер Дәрменов неше мәрте шайқастарда асқан батылдығымен әрі тапқырлығымен көзге түсті. Жауды қуған 609-шы атқыштар полкы сыртқы барлау взводының барлаушысы болды.

1944 жылғы 26. маусымда Могилев облысындағы Горбачи деревнясы үшін болған шайқастарда өз өмірін безбенге сала отырып, деревняға жұрттың алды болып кіріп барды да өзінің автоматымен оқ жаудырып, бір офицерді жаралап,

оны тұтқынға түсірді. Жауап алу кезінде ол офицер біраз құнды деректерді айтып берді. Осыдан екі күн өткен соң Могилев қаласы үшін шайқас болды. Осы шайқаста күзетте тұрған Дәрменов жаумен алғашқы болып бетпе-бет келді де өз қаруымен дұшпанның сегіз адамын жер қаптырып, бесеуін қолға түсірді. Әмірештің осы шайқастардағы батыл әрекеттері үшін оған 1944 жылдың тамызында екінші дәрежелі Даңқ ордені тапсырылды.

Шабуылды үдеткен кеңес жауынгерлері Германия жеріне кірді. Олардың бәрінің де көңіл-күйлері жақсы. Елімізге опасыздықпен басып кіріп, халқымызға қаншама қайғы мен мұң-шер, мұқтаждық әкелген жау енді өзі күйреудің алдында тұр. Дәрменов өзінің полкының жетістіктеріне қуанып, оның жауынгерлік даңқын арттыра беруге құлшынулы. 1945 жылғы 24 наурызда Әміреш жаудың көзіне түспей, елеусіз өтіп барып атыс ошағына жетті де танкіге қарсы қолданатын гранаталармен үш пулеметін мүлде іске алғысыз қылып талқандады да адамдарын құртып жіберді.

609-шы атқыштар полкы Данциг қаласының кіре берісінде ұрыс жүргізіп жатты. Осында, 1945 жылғы 25 наурызда шегінген жауды өкшелей отырып, Дәрменов барлаушылар тобымен бірге дұшпанға бір бүйірден соққы берді. Сөйтіп 25 гитлершіні тұтқынға алды. КСРО Жоғарғы Кеңесі Төралқасының 1945 жылғы 29 маусымдағы жарлығымен Дәрменов Әміреш бірінші дәрежелі Даңқ орденімен марапатталды.

Гитлер әскерлерімен болған шайқастарда Дәрменов екі рет жараланды. Қазір Даңқ орденінің толық иегері құрметті еңбек демалысына шығып, Жамбыл ауданындағы Жалтырша ауылында тұрады.

КРАВЧЕНКО Иван Степанович

1915 жылы туған. 1941 жылы Петропавл қалалық әскери комиссариатының шақыруымен Қызыл Армияға алынды.

Алтыншы гвардиялық кавалерия дивизиясының 28-ші кавалерия полкының аға сержанты Кравченко Иван Степанович жеті адамдық топпен Посад деревнясы жанында барлауда жүріп қарсыласқа атты сапта шабуыл жасап, жаудың 12 солдатын жойып, 4 зеңбірек, 2 автомашинасын қолға түсірді. Жеке батылдығы үшін 1944 жылғы 22 шілдеде үшінші дәрежелі Даңқ орденімен наградталды.

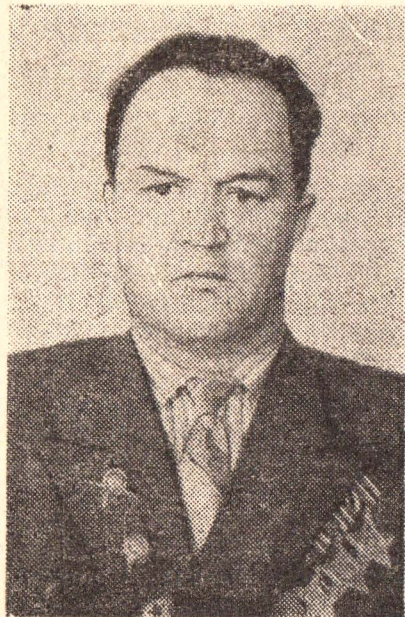
1945 жылы 21 қаңтарда 28-ші гвардиялық кавалерия полкының бөлімше командирі гвардия сержанты Кравченко полк командованиесіне қарсыластың күші мен әскери құрамын дәл анықтап, оның топтасқан күшін жедел жойып жіберуге мүмкіндік берген деректер ұсынды. Сол күні Кравченконың шолғыншылары жаудың 12 солдатын тұтқынға алды. Келесі күні Алленштайн қаласы үшін көшеде болған шайқаста сержант Кравченконың жеке өзі жаудың 9 солдатын өлтіріп, екеуін тұтқынға алды. Осы ерлігі үшін Кравченко екінші дәрежелі Даңқ орденімен наградталды.

1945 жылғы шабуылдар кезінде Кравченко ерекше батылдығымен көзге түсті. Шолғыншыларды бастап жүріп И. Кравченко кейін құнды деректер берген жаудың үш солдатын ұстап алды. 28 сәуірде Трасешев маңындағы маршрутты барлап жүріп Кравченко қарсыластың автомашинасын, үш мотоциклін, 12 солдатын қолға түсірді. 1945 жылғы 2 мамырда Лонц маңында қарсыластың кетіп бара жатқан автомашинасын байқап қалған. Кравченко шолғыншыларымен кесе көлденең қарсы шығып шепті айналып өтіп, бронотранспортерді басып алды. Оның бұл ерлігі бірінші дәрежелі Даңқ орденімен марапатталды.

ПУНЕНКО

Андрей Алексеевич

1918 жылы Омбы облысының Называй ауданындағы Виденьки село-сында туды. 1936 жылы Солтүстік Қазақстан облысына көшіп келіп, Булаев ауданындағы «Политотдел» ұжымшарында еңбек етті. 1938 жылдың қазанынан 1941 жылғы қаңтарға дейін кавалерия полкінде қызмет етті.

1941 жылғы шілдеде Пуненко Булаев аудандық әскери комиссариатының шақыруымен Қызыл Армия қатарына алынды. 314-ші атқыштар дивизиясында ол бөлімше басқарды. 1942 жылдың басында жараланды. Жазылып шыққаннан кейін 93-ші теңіз бригадасының бақылаушы снайпері Пуненко Еділ жағалауында шайқасты. Осында Вороконово станциясын азат ету кезіндегі ерлігі үшін Қызыл Жұлдыз орденімен наградталды.

1942 жылдың қазанынан бастап соғыстың аяғына дейін Пуненко 238-ші гвардиялық полкте қызмет етті. 1944 жылдың қазанында Пуненко басқарған барлаушылар тобы Кривогород облысының қорғанысы мықты Комнашевка селосын басып алып, негізгі күш келіп жеткенше ұстап тұрды. Осы ерлігі үшін Пуненко үшінші дәрежелі Даңқ орденімен наградталды.

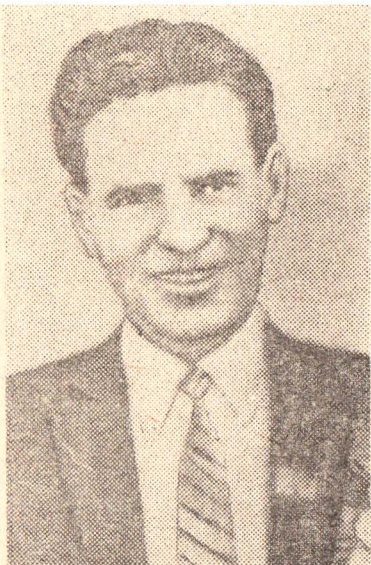
А. А. Пуненко Карпатта жаралыларды ұрыс даласынан аман алып шыққаны үшін екінші дәрежелі Даңқ орденімен наградталды.

1944 жылдың 19 қыркүйегінен 5 желтоқсанына дейін 238-ші гвардиялық атқыштар полкінің санитарлар ротасының са-

инструкторы аға сержант А. А. Пуненко шайкастардың ең қиын жағдайларында өмірін қатерге тіге жүріп, ұрыс дала-сында алғашқы медициналық көмек көрсете отырып, 64 жа-ралы жауынгер мен офицерді алып шықты. Осы ерлігі үшін А. А. Пуненко бірінші дәрежелі Даңқ орденімен наградталды.

Қызыл Армия қатарынан босаған соң А. А. Пуненко Пет-ропавл қаласында тұрып, құрметті демалысқа шыққанға дейін Оңтүстік-Урал темір жолының Петропавл бөлімшесін-де еңбек етті.

ТКАЧЕВ

Иван Леонтьевич

1920 жылы Петропавл қаласында туған. 1939 жылы қалалық әскери комиссариаттың шақыруымен Қызыл Армияға алынды. Севастопольді қорғауға қатысты. Екі жылға жуық Қырым тауларында әрекет еткен Со рокиннің партизан отрядының барлаушысы болды.

И. Л. Ткачев кеңестік Прибалтиканы азат ету жолындағы шайкастарда ерекше көзге түсті. 1944 жылы шілдеде оның ротасы жаудың 76 солдаты мен қарсыластың алты атыс нүктесін жойды.

1944 жылы 16 қазанда Литва КСР-нің Мулли хуторы маңында қарсыластар қарсы шабуылға шықты. Жаяу әскердің жауынгерлік қатарында болған И. Ткачев ротаны шабуылға көтеріп, қарудың барлық түрлерінен оқ жаудыра отырып, қарсыласты кейін қашуға мәжбүр етті. Осы ұрыста Ткачевтің ротасы жаудың төрт атыс нүктесі мен 39 гитлершіні жойды. Ткачев траншеяға алғашқылардың бірі болып кіріп, жеке өзі тоғыз гитлершіні өлтірді.

Иван Леонтьевич Ткачевтің ерлігі үш дәрежелі Данк орденімен толық марапатталды.

МОСЯКИН

Кирилл Евгеньевич

1919 жылы Солтүстік Қазақстан облысы Жамбыл ауданының Святодуховка селосында туған. 1930 жылы анасы Евдокия Федосеевнамен Түмен облысының Андрушино селосына қоныс аударды. 1939 жылы қыркүйекте Қызыл Армия қатарына шақырылды. Ұлы Отан соғысы майдандарына 1941 жылдан қатысты.

К. Е. Мосякин үлкен жауынгерлік жолдан өтті. Ол, әсіресе, Белоруссия, Польша жерлерін басқыншылардан азат етіп, фашистік Германия территориясында жүргізген ұрыстарда ерекше көзге түсті.

1944 жылғы маусымда Бірінші Белорусс майданының жауынгерлері Люблин-Брест операциясын жүргізіп жатты. Қызыл тулы танк корпусының 20-шы танк бригадасы Брест қамалын оң жағынан айналып өтіп, жедел қарқынмен солтүстік шығысқа ұмтылды. 1944 жылдың 25 шілдесіне қараған түнде Седльце қаласы үшін қызу шайқас болды. Қарсылас жақ біздің әскерді кейін серпіп тастау үшін шабуылдап жатты. Қалаға кіреберіс жердегі кескілескен ұрыста қызыләскер Мосякин пулеметтен жаудың үш қарсы шабуылын тойтарып, гитлершілердің 28 солдатты мен офицерін жойып жіберді. Осы шайқаста көрсеткен ерлігі үшін Мосякин үшінші дәрежелі Даңқ орденімен нағарталды.

1945 жылы қаңтар айында Қызыл Армия ІІ-ші Қызыл тулы танк корпусының 20-шы танк бригадасы белсене қатысқан Ұлы Отан соғысының ең ірілерінің бірі болып саналатын Висла-Одер операциясын жүргізді. Біріктірілген танк корпусы қарсыласқа күйрете соққы беріп, тоқтаусыз Эволенка өзенінен өтіп, шабуылдың үшінші күні қарсылық көрсетіп

жатқан тораптың бірінен саналатын Радо қаласын басып алды. Қала үшін болған шайқаста бөлімше командирі Мосякин алғашқылардың бірі болып қарсыластың траншеясына басып кіріп, жеке өзі жаудың 15 солдатын, екі офицерін жойып, 5 солдатты тұтқынға алды. Осы ерлігі үшін Мосякин екінші дәрежелі Даңқ орденімен наградталды.

Соғыс соқпағы одан әрі, батысқа қарай, гитлерлік Германия территориясына жылжыды. Жеңіс күні де жақын еді. II-ші Қызыл тулы Суворов орденді танк корпусы Берлиннің түбінде шайқас жүргізіп жатты. Қ. Е. Мосякин 1945 жылғы сәуірдің 16-нан 23-не дейінгі аралықта Берлиннің шетіндегі Лихренберг маңындағы шабуылдаушы топтың құрамында шайқасты. 23 сәуір күні ол өз бөлімшесін жаудың тылына алып шығып, олардың 2 зеңбірегін, атыс нүктесін, 29 солдатын жойып, біздің әскердің шабуылдаушы бөлімдерінің алға жылжуын демеді. Жараланғанына қарамастан ол негізгі күш келіп жеткенше бөлімшені басқара берді.

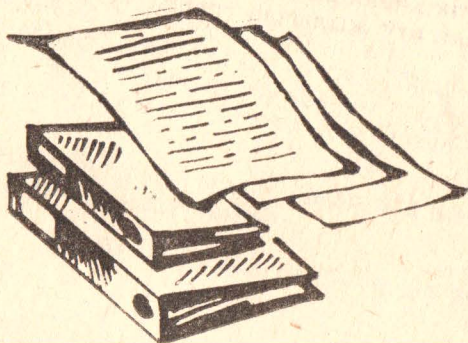
КСРО Жоғарғы Кеңесі Төралқасының 1945 жылғы 31 мамырдағы жарлығымен Қ. Е. Мосякин бірінші дәрежелі Даңқ орденімен наградталды.

Кеңес Армиясы қатарынан босанған Даңқ орденінің толық иегері 1947 жылы Түмен облысының Андрюшино селосына оралып, химиялық орман шаруашылығында еңбек етті. 1955 жылы қайтыс болды.

III ТАРАУ

Соғыс
жылдарының
құжаттары,
оқиғалар

Архивтерде сақталған құжаттар туралы бірер мағлұмат.

Біз олардың көпшілігін — майдан мен тыл туралы, қалаларымыз бен ауыл-селоларымыздың еңбеккерлері туралы, өз істерін байыппен атқарған еңбек армияшылары туралы құжаттарды сталиндік - бериялық бөгеттерден кейін, көп жылдар өткен соң ғана білдік. Солармен таныстыруды, олардың барлығына өмір жақсылығын тілеуді бүгінгі парызымыз санап отырмыз.

Адамдар өздерінің жақын бауырлары мен туыстарын майданға, ажалға қарсы тұрып, жеңіске жету сапарына, еңбек майданына аттандырып жатты. Сөйтіп бұл соғыс төрт жылдан кейін ғана аяқталып, Жеңіс салтанаты мерекеленді. Бұл еш уақытта — ғасырлар бойы ұмытылмақ емес, әсіресе, фашистік қарақшыларды талқандаудың 50 жылдығын атап өту жылында ерекше есте қалады.

**1941 жылдың маусым айында фашистік
Германияның Кеңес Одағына опасыздық-
пен шапқыншылық жасауына байланысты
өткізілген еңбекшілер митингілері туралы**

Біздің облыстың барлық аудандарында, колхоздарында, барлық кәсіпорындары мен мекемелерінде көп адам қатысқан митингілер өткізілді.

Полудиннен былай деп хабарлады:

— Митингіге аудан орталығының барлық жұртшылығы қатысты. Фашистік жексұрын топтың ұлы Кеңес Одағының халқына қарсы соғыс ашып, опасыздықпен басып кіруі еңбекшілердің ашу-ызасын туғызды.

Митингіде сөз сөйлеген Калинин атындағы колхоздың төрағасы Иванов облыста ауыл шаруашылығын өркендетуде көп жетістікке қол жеткізген ауыл шаруашылығы артелінің мүшелері өздерінің жұмыс орындарында адал да қажыр-қайратпен еңбек ететін болады деп мәлімдеді.

Герман фашистерінің арсыздық шапқыншылығына, жоғары еңбек өнімділігімен, еңбек тәртібін нығайтумен, барлық ауыл шаруашылығы науқандарын — пар жырту, пішен дайындау, егін жинау жұмыстарын мезгілінде өткізумен жауап береміз. Елімізге астықты, етті және басқа да ауыл шаруашылығы өнімдерін көптеп беретін боламыз, — десті.

22 маусымда Ленин ауданының орталығы — Явленка селосында өткен митингіде 800-ден астам адам болды. Еңбекшілер партия мен кеңес үкіметінің шақыруы бойынша арсыз жауға қарсы бірінші кезекте аттануға әзір екендіктерін білдірді.

Бірауыздан қабылданған қарарда: «Жау қай жерден келсе, сол жерде құртылады» деп жазды.

(Облыстық мемлекеттік архив қорынан).

ӘСКЕРИ КОМИССАРИАТҚА ХАТ

1941 жылдың 6 шілдесі

Майданға аттандыруды сұраймыз

Мамлют ауданының комиссариатына ерікті түрде Қызыл Армия қатарына қабылдауын сұраған жүздеген өтініштер түседі. Әр хатта фашист қарақшыларына деген жек көрушілік, өз Отанына деген ыстық патриотизм сезімі аңғарылады. Әскери пәннің мұғалімі Шишкин жолдас өз еркімен әскер қатарына тезірек қабылдап, майданға жіберуін сұрайды. Михайловка селолық кеңесінен әскерге шақырылушы тракторшы Семеновтың да жауға деген өшпенділік сезімін білдіріп, соғысқа аттандыруын өтінеді. Оның өтініші қанағаттандырылды.

10 класты жақсы бағамен тәмамдап, II дәрежелі ГТО значогының нормасын орындаған Мамлют орта мектебінің қыздары да батыл әрі батыр, қаһарман жауынгерлерге шынайы жәрдем көрсетеміз деген ниетпен өздерін майданға жіберуін сұрайды.

Әскерге шақырылатын жігіттер Лазаренко мен Рахуба колдарына қару алып, ардан безген жыртқыштармен күресу үшін майданға сұранады.

17 жасар жеткіншек Володя Русаковичтің тілегі де сол — соғысқа аттану, фашизммен қиян-кескі шайқасқа түсу.

Қарт казак—орыс, немістермен болған бірінші империалистік соғысқа қатысқан, ойында да, соғыста да тамаша қылышкер атанған Ф. Н. Багаев майданға, казактардың немесе атты әскерлер бөлімшесіне жіберуін өтінеді. Ол: «Менің әлі күш-қуатым мол, мен кеңес халқының адал ұлы боламын және қасықтай қаным қалғанша шапқыншы жаумен жағаласып көремін», — деп мәлімдеді.

Аудандық әскери комиссар, 3 рангілі интендант РЫМАНОВ.

Солтүстік Қазақстан облысының және Қазақ КСР-нің колхоздары мен совхоз қызметкерлерін майданға аттанған ерлердің орнын басып, трактор, автомашиналардың рульдері мен комбайн штурвалдарына отыруға шақырған Полудин МТС-і әйел-тракторшылары бригадасының үндеуінен

1941 жылдың 28 маусымы

Қанішер герман фашистерінің біздің бейбіт жатқан социалистік елімізге тұтқиылдан шабуыл жасауы бүкіл кеңес халқының наразылығын, ашу-ызасын туғызып отыр.

Қаһарлы да шешуші шақ туды. Герман фашизміне қарсы Ұлы Отан соғысы басталды. Ұрыс даласында басқыншыларға қарсы біздің айбынды жұмысшы-шаруалардың Қызыл Армиясы батылдық, ерлік көрсетіп, жан аямай шайқасып жатыр.

Опасыз қарақшыларға, қанішер фашистерге сойқан соккы беріп жатқан Қызыл Армияның даңқты жауынгерлері — біздің әкелеріміз бен ерлеріміздің, құрбы-құрдастарымыздың аналары, қыздары мен адал жарлары, біздің үндеуіміз сіздерге арналады. Біз, әйелдер, қандай ғана істе, қандай да жұмыс орнында болсын, ынтымақпен, ұйымшылдықпен қажырлы еңбек етуге тиістіміз. Мұнын өзі қазіргі сәтте біздің Отанымызға қажет.

Полудин МТС-інде қазірдің өзінде 18 колхозшы әйел тракторшы болып жұмыс істейді. Олардың бәрі трактор жүргізуді жақсы меңгерген, жоғары өнімділікке қол жеткізіп жүр. Біздің МТС-тан көптеген тракторшылар мен комбайншылар, олардың көмекшілері шақыруды күтпей-ақ өз еріктерімен майданға кетіп жатыр. Олардың машиналарына аналары, зайыптары, қарындастары, дос қыздары отыруда. Бұрын тракторда істеген тоғыз әйел тракторға қайта отырды, үш қыз комбайн жүргізуге даярлануда. Маркс атындағы колхоздан Ксения Морозова, Киров атындағы колхоздан Мария Пудовкина, «Красный Октябрь» колхозынан Александра Листопад тракторға отырып жұмыс істеуге келді, ал Татьяна Городушкина комбайншы боламын деп отыр.

Біздің әйел-тракторшылар бригадасы тракторшы, комбайншы, жүргізуші мамандығы бар, бірақ МТС-тер мен совхоздарда жұмыс істемейтін Қазақстанның колхоздары мен совхоздарындағы барлық қыз-келіншектерді тракторлар мен автомашиналардың рульдеріне, комбайндардың штурвалдарына отыруға шақырады.

Қыздар мен әйелдер, тракторға, комбайнға, автомашинаға отырыңдар! Барлық машинаны толық қуатымен пайдаланайық!

Сталиндік бітік астықты мерзімінде және жоғары сапамен жинап алу жолындағы тракторшылардың, комбайншылардың, шоферлардың республикалық жарысын кеңінен өрістейік!

Ерлеріміз, аға-інілеріміз бен туған-туыскандарымыз, балаларымыз, толық жеңіске жеткенше ерлік пен батырлық көрсете отырып, жауды аямай соғыңдар және құртыңдар! Егер қажет болса, біз, қыз-келіншектер, қай уақытта болсын тракторларымызды, комбайндар мен автомашиналарымызды танктер мен броньды машиналарға ауыстырып, сендермен бірге иыққа-иық, тірестіре социалистік Отанның жексұрын жауымен шайқасуға әзірміз.

Сондай-ақ біз социалистік мал шаруашылығында жұмыс істеп жүрген республиканың барлық әйелдеріне сөз арнап, пішен жинау, сүрлем дайындау науқандарын үлгілі өткізуге, мал қоралары құрылысын жақсылап жөндеуге шақырамыз.

Біздің туысқан, қаһарман Қызыл Армияның даңқы арта берсін!

Біздің большевиктердің коммунистік партиясының даңқы арта берсін!

Көсеміміз және біздің барлық жеңістеріміздің ұйымдастырушысы — ұлы Сталиннің даңқы арта берсін!

Полудин МТС-і трактор бригадасының тракторшы-әйелдері Василиса Бондарева, Валентина Шубина, Вера Евтушенко, Мария Горенкова, Феодосия Никифорова, Мария Толмачева, Эмилия Шмидт, Мария Авдеева.

(Облыстық мемлекеттік архив қорынан).

Қазақстан ЛКЖО-сының Қызыл туын жеңіп алған Полудин МТС-інен Бондареваның бригадасы туралы Қазақ телеграф агенттігінің ақпаратынан

1942 жылдың 25 шілдесі.

Қазақстанда 194 әйелдердің трактор бригадасы мен 11485 тракторшы әйелдер жарысқа қосылған. Көктемгі егісте Солтүстік Қазақстан облысындағы Полудин МТС-інен Василиса Бондареваның орденді бригадасы жеңімпаз атанды. Олар тракторлар жұмысы жоспарын айтарлықтай асыра орындады, егісті қысқа мерзімде, жоғары агротехникалық деңгейде өткізді, жанар май үнемдеуге қол жеткізді, тракторларды және ауыл шаруашылық құрал-саймандарын мұқият техникалық баптаудан өткізді. Бондарева жолдастың бригадасына Қазақстан ЛКЖО-сының ауыспалы Қызыл туы тапсырылды.

(Облыстық мемлекеттік архив қорынан).

* * *

«Олар арыстандай айқасып жүр»
Солтүстікқазақстандық майдангерлердің
хаттарынан

1941 жылдың 3 желтоқсаны.

Алғы шепте жүрген біздің жерлестеріміз туып өскен Қазақстанды бір сәтке де естерінен шығармайды. Олар өз хаттарында қуаныштарын ортаға салады, жауынгерлік жетістіктері туралы әңгімелейді, тыным таппастан еңбек етуге және озбыр басқыншыларға қарсы күресте майданға барынша көмектесуге шақырады.

Облыстық сауда ұйымының бұрынғы қызметкері Ғани Хабибулин жерлестеріне былай деп жазды: «Өз жетістіктерімізді сендермен бөліскім келіп отыр. Минометшілер бөлімшесіне қабылданған мен озық болу мақсатын алға қойдым. Бұл міндетті орындадым да, минометті, кол пулеметін, карабинді, гранатаны және басқа да қару түрлерін жетік меңгердім. Маған сержант атағы беріліп отыр. Өзім мерген оқтаушыға айналдым. Өз Отанымды қайсарлықпен қорғап, Қызыл Армияның жауынгері деген жақсы атаққа кір келтірмейтін боламын. Тұрмыстарың қалай, жұмыс істеп жүрсіңдер ме? Майданға ңемен көмектесіп жатырсыңдар?».

Сержант Степан Иосифович Лукьянов өз хатында жерлестерін мынаған шақырады: «Әскери өмірді оқып үйреніндер, майданға шыққанда жауды мүлт жібермеу үшін мергенше ата біліңдер. Біз майданда неміс сұмырайларымен аянбай соғысып жатқанымыздай, сендер де тылда жанқиярлықпен жұмыс істендер. Бізге азық-түлікті, нанды, снарядтарды көбірек жөнелтіңдер. Ортақ күш-жігер жұмсай отырып қана біз жауды жеңе аламыз».

Солтүстікқазақстандық командирлер В. Солдатенко, П. Гололобов, М. Зинченко, З. Янгуразов және басқалары біздің жерлестеріміздің жауынгерлік қарекеттері туралы жазыпты: «Біздің даңқты жерлестеріміз арыстандай айқасып жүр. Жеңіс өздігінен келмейтінін, оны қолдағы қарумен, станоктың түбінде, трактордың рулін ұстап, колхоз даласында, цехта жеңіп алу керек екенін біз түсінеміз, сондықтан сүйікті Сталиннің бұйрығын орындауда күшімізді де, ғұмырымызды да аямаймыз. Сіздерді мемлекетке астық тапсыруды тезірек аяқтауға шақырамыз. Бұл жауға берілген қаты соққы болып табылады».

Политрук Бектенбаев, старшина Банин және кіші политрук И. Жданов өз жерлестерін колхоз танаптары мен заводтарда қажырлы еңбек етуге шақырыпты. Соңғысы өз хатында сұмырай басқыншыларға деген өшпенділігін білдіріпті: «Фашистердің аяғында тапталған аудандарда болғанында, жадап-жүдеген, аш, қайғы мен қорқыныштан шаштары ағарып кеткен адамдарды көргенде қолың қаруды қаттырақ қыса түседі, көзін жіті бола түседі, жауға берген соққын қыратып жібереді».

Біз Сталинградтың түбінде жауды кейін қарай қуып бара жатырмыз, алайда осы бір қауырт күресте сіздердің де көмектеріңіз керек-ақ. «Мен майдан үшін қолдан келгенін бәрін істедім бе, Отаныма тағы да немен көмектесуге болады?» деп өздеріңізге-өздеріңіз тағы да сұрау қойыңыздар».

Сержант Т. Я. Сиников бұрын бірге істеген жолдастарына петропавлдық байланысшыларға хат жазған екен:

«Жаумен күреске бүкіл күш-жігерлеріңді жұмылдырыңдар. Уақытпен санаспандар, шаршасандар да шыдаңдар. Керек болса — ұйықтамаңдар, жаудың жанталасқан шабуылын тойтарымен көз ілмей жүрген біз сияқты. Сендерге қазір жауапты міндет жүктеледі — байланыстың мүлтіксіз жұмыс істеуін қамтамасыз ету. Майданнан хат алу зор жұмыс екенін естен шығармандар және сол хаттарды бізге тезірек жет-

кізуге тырысындар. Байланысшы жолдастар, сендерді социалистік жарысқа шақырамыз. Гитлердің бандасын тезірек талқандау үшін біз — майданда, сендер тылда мүлтіксіз жұмыс істеуге қол жеткізетін болындар. Майдангерлер сендерді тылда қажырлылықпен, стахововша жұмыс істеуге шақырады. Отан үшін тыным таппастан майданға көмекті күшейте түсуді және нағыз фашистік сұмырайларды ортақ күш-жігермен тезірек таптауға шақырады.

Майданның аманатын тамаща етіп орындандар — қазір тылдан керегі, міне, осы».

(Облыстық мемлекеттік архив қорынан).

* * *

№ 1076 атқыштар полкінің пулеметшісі,
Ленин ауданындағы Төлебай ауылында
туған, Қызыл Ту орденімен марапатталған
Қабдөш **АЯҒАНОВТЫҢ** марапат қағазы-
нан.

1943 жылдың 10 мамыры.

1943 жылдың 10 мамырында алдыңғы шепте дұшпан күштерінің жинала бастағанын Аяғанов жолдас полкте бірінші болып байқап қалды. Осы ұрыста ол өзінің тағанды пулеметімен 40 шақты гитлершіні жойып жіберді. Екі рет жаралы болғанына қарамастан, ұрыс біткенше майдан даласынан кеткен жоқ.

Аяғанов жолдас көрсеткен ерлігі мен өжеттігі үшін 2-ші екпінді армияның 1943 жылдың 12 мамырындағы № 0106 бұйрығымен 2-ші екпінді армияның Отан соғысындағы Батырларының кітабына енгізілді.

КСРО Қорғаныс министрлігінің архиві,
33 қор. 690155 тізім, 594 іс, 86 бет.

* * *

72-ші гвардиялық атқыштар дивизиясындағы 78-ші гвардиялық истребитель - танкіге қарсы жеке дивизионының ефрейторы Бескөл ауданындағы Красная Горка селосында туған Андрей Семенович РАЗДОРСКИЙДІң марапат қағазынан

1943 жылдың 3 тамызы.

Раздорский жолдас дивизионда болған кезінде Сталинград, Дон, Донецк және Днепропетровск шайқастарынан бастап, Қарпаттың етегіне дейінгі даңқты жауынгерлік жолдан өтті. 1943 жылғы 5 тамызда Солтүстік Донның оң жағасындағы Соломино селосының түбінде оның расчетінен 3 адам мерт болғанда ол командирмен бірге біздің бөлімдерді Солтүстік Доннан аластауға тырысқан жаудың 12 қарсы шабуылын тойтаруға қатысты. Ол жаяу әскерлер сапында 4 рет батыл түрде қарсы шабуылға шықты. Раздорский жолдастың батылдығы мен ерлігі үкімет марапаты — III дәрежелі Даңқ орденіне лайық.

КСРО Қорғаныс министрлігінің архиві, 72 қор,
191136 тізім, гв. СД, 3 іс, 445 бет.

* * *

1076-шы атқыштар полкінің қызыләскері, петропавлдық Николай Сидорович ЛАСТОВЕЦТІң марапат қағазынан

1944 жылдың 26—29 қаңтары.

1944 жылдың 26—29 қаңтарындағы ұрыстардың барысында 30-шы жеке гвардиялық танк бригадасының десанты болып әрекет жасаған, ең алдындағы танктен әрекет жасаған Ластовец жолдас Большие Губаницыдағы мықты бекінген жау пунктіне бірінші болып кіріп барып, жаудың алты автомашинасына гранаталарын лақтырды да, жауынгерлер тобымен бірге пулемет нүктелерінің 4 расчетін құртып жіберді.

Қолма-қол ұрыста жаудың 8 солдатын түйреп өлтірді. Ластовец отырған тайкке оқ тиді. Ластовец жолдас өз тобымен қорғаныс ұйымдастырып, танкті басып алуға тырысқан немістердің екі шабуылын тойтарды, оның барысында 23-ке дейін неміс солдаттары мен офицерлерін жойып жіберді. II дәрежелі Отан соғысы орденіне лайық.

КСРО Қорғаныс министрлігінің архиві, 33 қор,
690155 тізім, 783 іс, 22 бет.

* * *

1076-шы атқыштар полкінің старшинасы, Новопав-
ловка селосында туған Ғазез Есләмұлы МҮСТА-
ҚАНОВТЫҢ марапат қағазынан
1944 жылдың 27 қаңтары.

Волосово станциясын алу жөніндегі ұрыста танктердегі десант тобы құрамында өз бөлімшесімен елді мекенге бұзып-жарып кіріп, автоматпен 20 немісті жойып жіберді, гранаталар лақтырып, азық-түлік пен қару-жарақ тиеген 14 керуенді басып алды, басып алған шебін жаяу әскерлердің басты күштері келгенше 16 сағат бойы ұстап тұрды. Үкімет марапаты — II дәрежелі Отан соғысы орденіне ұсынуға лайық.

КСРО Қорғаныс министрлігінің архиві, 33 қор,
690155 тізім, 783 іс, 24 бет.

* * *

72-ші гвардиялық Красноград атқыштар дивизиясы-
ның зеңбірекшілер командирі Григорий Сергеевич
ВДОВИННИҢ марапат қағазынан
1944 жылдың 11 наурызы.

1944 жылдың 11 наурызында Кировоград облысындағы Раздолье селосы маңындағы неміс басқыншыларымен ұрыста ашық атысқа шығып, жаудың күшті артиллериялық оқтарының астында қалып, басынан жараланды. Бірақ қаруын тастаған жоқ, оны тиісті орнына апарып орнатып, содан кейін қатардан шығып қалған көздеушіні алмастырып, шегініп бара жатқан жаяу әскерлер мен жау керуендеріне бората оқ жаудырды.

Нәтижесінде жаудың бір ротадан астам солдаттары мен офицерлерін, автомашиналар колоннасын тым-тырақай қылып жойып жіберді. Қаны сорғалаған Вдовин жолдас қаруды тастап, санитарлық батальонға бару жөнінде бұйрық берілгенше майдан даласынан кеткен жоқ.

КСРО Қорғаныс министрлігінің архиві, 72 қор, гв.
СД, 191136 тізім, 3 іс, 248 бет.

1076-шы атқыштар полкінің қызыләскері, Налобин
селолық кеңесінің Николаевка селосында туған,
Қызыл Жұлдыз орденді Семен Алексеевич АГАПОВ-
ТЫҢ марапат қағазынан

1944 жылдың 20 маусымы.

Танк десантында ұрыс жүргізген кезінде Агапов жолдас
өзін білгір де батыл жауынгер ретінде көрсетті. Выборг қаласына жақындаған танкілерге өзен бөгет жасағанда Агапов бірінші болып танктен секіріп түсіп, өзеннен малтып өтті. Өзеңнен өтуде өзінің үлгісімен көптеген жауынгерлерді соңынан ерте білді.

Выборг қаласы үшін болған ұрыста Агаповтың тікелей өзі 8 фин солдаты мен жаудың пулемет нүктесін жойды, қол пулеметіне не болды.

Карелия мойнағы үшін болған бүкіл ұрыстар кезінде Агапов білгірлікпен және батылдықпен соғысып, рота мен батальон командованиелерінен бірнеше алғыс алды.

КСРО Қорғаныс министрлігінің архиві, 314 қор,
СД, 113855 тізім, І іс, 337 бет.

* * *

КОЛХОЗШЫЛАРДЫҢ ЛЕНИНГРАДТЫҚТАРҒА КӨМЕГІ ТУРАЛЫ

1942 жылдың 25 мамыры.

Совет ауданындағы Ленин қаласын даңқты қорғаушыларға сыйлықтар жинау жоғары патриоттық деңгейде өткізілуде.

Ержүрек ленинградтықтарға бір посылкадан сыйлықтар жіберу жөніндегі Қазақ КСР Жоғарғы Кеңесі Төралқасының үндеуіне жауап бере отырып, «Кеңес» ауыл шаруашылық артелінің мүшелері жиналыстан соң іле өздерінің қорларынан 50 килограмм ет, қыруар май, жарма және басқа азық-түлік өнімдерін бөлді.

«Баянды» ауыл шаруашылық артелінің мүшелері қаһарман ленинградтықтарға көмек ретінде бір центнер ет, 15 килограмм сары май, нақ осындай жарма мен тауық жөнелту жөнінде шешім қабылдады.

Лениннің данқты қаласын фашистік басқыншылардан ер-жүректікпен қорғап жатқан батыл ленинградтықтарға сыйлықтар жинау ауданның басқа кеңшарларында да ойдағыдай жүргізілуде. Фашистік қанішерлерді одан сайын қирата талқандауда ленинградтықтарға көмектесуге еңбекшілер әрқашан әзір.

(Облыстық мемлекеттік архив қорынан).

* * *

«КОЛХОЗНИК КАЗАХСТАНА» ТАНК КОЛОННАСЫН ҚҰРАСТЫРУ ТУРАЛЫ

1942 жылдың 23 желтоқсаны.

Тамбов қолхозшыларының бастамасына Каганович атындағы ауыл шаруашылық артелінің мүшелері қызу үн қосып отыр. Оған әрбір қолхозшы өз үлесін қосты, олар «Колхозник Қазақстана» деп аталатын қуатты танк колоннасын құрастыруға 15 мың 400 сом қаржы жинады. Қолхозшы Зариф Сюникаев өз қалтасынан 2 мың 500 сом шығарды, үш ұлы әскерде жүрген Агафия Пусторжевцева 500 сом қосып: «Менің азғантай қаржым жауды талқандауға көмегін тигізетін болсын», — деді. № 2 егіс бригадасының бригадирі Ғабдолла Сюникаев 800 сомын ортаға салды. Становской селолық кеңесінің депутаты Мәптука Якушева танк колоннасын құрастыруға 600 сом берді.

Осы ауыл шаруашылық артелінде «Колхозник Қазақстана» танк колоннасын құрастыруға қаржы жинау одан әрі жалғасуда.

(Облыстық мемлекеттік архив қорынан).

* * *

ТАНК ЖАСАУҒА — 10 МИЛЛИОН СОМ

1942 жылдың 25 желтоқсаны.

«Колхозник Қазақстана» қуатты танк колоннасын құрастыруға біздің еңбеккерлердің үлесі 24 желтоқсанда 10 миллион сомға жуықтады. Оның ішінде 6 миллион 623 мың сомы қолма-қол төленді, қаржы жинау жалғасуда.

Танктер жасауға қаржы жинауда алда келе жатқандар: Келлер ауданы, 763 мың сом қолма-қол ақша берді, Красно-

армейск ауданы — 446 мың сом, Көкшетау ауданы — 445 мың сом.

Басқа аудандар да акшаны көптеп жинады. Айталық Петропавл ауданы қолма-қол 377 мың сом, Мамлют ауданы 324 мың сом, Преснов ауданы — 309 мың сом жинады. Қала еңбекшілері қолма-қол жинаған акша 946 мың сомға тең.

Жекелеген аудандарда тамбовтықтар мен саратовтықтардың патриоттық бастамасын түсіндіру жөніндегі бұқаралық жұмыс әлі кең өрістетілген жоқ. Приишим ауданында 65 мың сом ғана қолма-қол акша түсті, Соколов ауданында — 50 мың сом, Октябрь ауданында — 26 мың сом. Ленин мен Қызылту аудандарында да жағдай мәз емес.

(Облыстық мемлекеттік архив қорынан).

* * *

Қызыл Армияға қамқорлық жасағаны үшін И. Г. Грищенко жолдасқа алғыс айтқан И. Сталиннің жеделхаты

1943 жылдың 2 мамыры.

Қызыл Армияға жасаған қамқорлығыңыз үшін, Иван Гаврилович, менің сәлемім мен Қызыл Армияның ілтипатын қабыл алыңыз.

И. СТАЛИН.

(Облыстық мемлекеттік архив қорынан).

* * *

Ленин ауданындағы «Жаңалық» ұжымшарының төрағасына И. В. Сталиннің жеделхаты.

1943 жылдың 28 ақпаны.

Қызыл Армияның бронетанк күштеріне Сіздің қамқорлық жасағаныңыз үшін, Темірбаев жолдас, менің сәлемім мен Қызыл Армияның ілтипатын қабыл алыңыз. Сіздің тілеріңіз орындалатын болады.

И. СТАЛИН.

(Облыстық мемлекеттік архив қорынан).

СОҒЫС ЖЫЛДАРЫНДАҒЫ БАЛАЛАР

1941 жылдың 16 желтоқсаны

Торангүл толық емес орта мектебінің оқушылары майдан мүддесімен өмір сүруде. Олар Қызыл Армия жауынгерлерінің, командирлері мен саяси қызметкерлерінің қаһармандық ерліктерін қадағалап отырады және жауды тезірек талқандауда Отанымызға көмектесуге деген тілектері таудай.

Әрбір оқушы қорғаныс қорын нығайтуға тырысады. Қызыл Армияға кептірілген көкөніс жинау барлық кластарда жүргізіліп жатыр. Толя, Ленья, Катя Зубенколар бір килограмнан көкөніс тапсырды, бүкіл мектеп бойынша қазірдің өзінде 14 килограмм картоп пен қызылша кептіріліп тапсырылды. Көкөніс жинау жалғастырылуда.

Жас патриоттар қорғаныс қорына 360 сом қолма-қол ақша өткізді, кеңшарда 4 жексенбілік өткізіп, одан түскен ақшаны да Отанға бөліп берді. Бүкіл мектеп бойынша қорғаныс қорына 660 сом аударылды. Мұның бәрін балалар місе тұтып отырған жоқ. Қазір олар жауынгерлерге жылы киімдер жинап жүр.

* * *

«ЖАС АРМИЯШЫЛАР»

1941 жылдың 30 шілдесі

Петропавл қаласының Коммунистік көшесіндегі шағын сарайдың шатырында қызыл жалауша желбіреп тұр. Есігінде «Штаб» деген жазу бар. Онда 10-нан астам бала жиналыпты. Бәрінің де омырауларында «Ю» деген әріп бар қызыл жұлдызшалар. Біреуінің жұлдызшасында «К. Ю» деген әріп бар. Ол жас армияшылардың командирі Тена Соколов болып шықты. Қолында — бір қағаз, онда балаша былай жазылған: «Жас армияшылардың командиріне. Ойрат Мендібаевтан. Мені жас армияшылар командасына қабылдауыңды сұраймын. Тапсырылған жұмыстың бәрін дәл әрі мүлтіксіз орындауға уәде беремін».

Ойратты командаға қабылдады. Ол қуанышпен былай деп мәлімдеді: «Менің әкем майданда фашистерді талқандап жүр, ал мен мында, тылда оның жауды тезірек жеңуіне көмектесемін». Одан кейін жас командир Гена Соколов «Пионерская правда» газетінен еліміздің басқа қалалары мен селоларында жас армияшылар ерлік көрсетіп жатқанын, Отан

соғысындағы күресте әкелері мен ағаларына жауды жеңуге қалай көмектесіп жатқанын оқып берді.

Жиың аяқталды. Жас армияшылар ертеңгі күнге тапсырма алып, үйді-үйлеріне тарады.

Таң. Жұмысқа асыққан жұрт. Осы кезде кернейшінің дабысын естіп жас армияшылар штабқа тоғысады. Олар әңгімелеседі. Сосын өздерінің құрметті істерін орындауға кіріседі. Юрик Завертяевқа шешесі жұмыстан оралмаған баланы балабақшаға апару жүктелді. Ойрат Меңдібаев ұлы Қызыл Армияда жүрген әйелдің хатын алып, оны почтаға салуға әкетті. Георгий мен Аполлон Абатұровтар, Қоңыр Ысқаков, Славик Валегурин бұл күні қызыләскер Ф. В. Усмановтың шешесінің бөшкесіне су құйып берді. Ол кісі көшеге шығып, омырауларында қызыл жұлдызшалары бар балаларға алғысын айтты. Багодал Каримов дүкенге барып бір әжейге нан әкеліп берді.

ПИОНЕРЛЕР АЛАУЫ

Петропавлдағы татар орта мектебінің кең залына жиналған балалар 300-ден астам. Шебер безендірілген пионер алауы шаңқан жалыннан ауса—бұйырмасын!

Оқушылар комитетінің төрағасы Ибрагим Паштров балаларға «Жас ворошиловтық мерген» значектерін тапсырды. Пионерлер бірінен соң бірі ортаға шығып, көрсеткен көмектерін айтып жатыр.

— Біздің данқты жауынгерлер окоптарда тоңбас үшін біз 67 жылы киім жинап, майданға жөнелттік, — деді Лида Коваленко.

— Немістерден азат етілген өңірлердің тұрғындарына көмек ретінде біздің балалар 53 оқулық тапсырды, 57 килограмм картоп жинады,—деп жалғастырды пионер Мударисов.

Бұл рапортты октябрияттар Толя Скатов, Юра Жуков пен Люба Замкова да іліп әкетті.

— Біз еліміздің қорғаныс қорына 9 мың сомның облигациясын тапсырдық, майдангерлерге 620 сомның сыйлықтарын жібердік, зеңбірек, танк және самолет жасайтын 6 тонна металл жинадық.

Рапортты тыңдаған балалар майданға көмекті күшейтеміз және оқуда үздік табыстарға жетеміз деп пионерлік сөз-

дерін берді. Одан кейін ойын-сауық басталды. Сырнай құлаштай созылып, бишілер биге кірісті, шәкірттердің сүйікті әні «Отаң үшін шайқасамыз» шырқалды.

Татар мектебінің тимуршылары өздерінің алауын жақсы өткізді.

* * *

(Облыстық мемлекеттік архив қорынан).

Көшіріліп әкелінген заводтарды Петропавлда орналастыру және соғыс жылдарында оның өнеркәсіптік әлеуетін арттыру мәселесін қараған VII облыстық партия конференциясындағы облыстық партия комитетінің есебінен.

1945 жылдың 5 наурызы.

...Неміс басқыншыларымен соғысқа дейін Солтүстік Қазақстан облысында қорғаныс өнеркәсібі болған жоқ.

1941 жылдың аяғы — 1942 жылдың басында Петропавл қаласына өнеркәсіп кәсіпорындары көшірілді. Кейінірек олар жүйелі түрде және барған сайын ауқымды түрде Қызыл Армия мен Әскери - Теңіз Флотын қорғаныс өнімдерімен қамтамасыз етіп тұрды.

Заводтарды қалпына келтіру қатал Сібір қысы жағдайында, қолайсыз қоныстарда, жылу да, жарық та жетіспеген жағдайда жүргізілді. Алайда жұмысшылар ұжымдары барлық партия ұйымдарының белсенді көмегіне сүйене отырып шектеулі мерзімде — бір айдан бес айға дейін — қорғаныс заводтарын қалпына келтірді. 1942 жылы Қызыл армия мен Әскери-Теңіз Флотына арналған қорғаныс өнімдерінің маңызды түрлері жүйелі түрде шығарыла бастады. 1942 жылдың өзінде 75,6 миллион сомның (1926—27 жылдардағы бағамен) 25 түрлі бұйымдары шығарылды. Шығарылған 25 түрлі бұйымдардың бесеуі Петропавл қаласында жаңадан игерілді.

Заводтар қол жеткенге тоқмейілсімей, өнімдерін жетілдіре түсті, соғыс бұйымдарының жаңа түрлерін игерді, шығарылатын өнімдердің санын да, тиімділігін де арттырды.

1943 жылы заводтарда негізгі әскери бұйымдардың 29 түрі, оның ішінде 1943 жылы игерілген 5-і шығарылды. 1943 жылы барлығы 98,5 миллион сомның өнімдері шығарылды.

1944 жылы Петропавл заводтары қорғаныс өнімдерінің 22 негізгі түрін шығарды, оның ішінде 3-і жаңадан игерілді. Шығарылған өнімдер 117,3 миллион сомды құрады.

1942 жылдан 1944 жылға дейін қорғаныс өнеркәсібі кәсіпорындарындағы жұмысшылар саны 26 процентке өсті.

Жергілікті тұрғындардан білікті өндіріс кадрларын даярлау қорғаныс заводтарындағы негізгі міндеттердің бірі болды. Партия ұйымдары бұл міндетті ойдағыдай орындады.

1942 жылы қорғаныс өнеркәсібі кәсіпорындарында 2723 стахановшы мен екпінді болды, олардың 385-і — екі жүзіншілер мен үшжүзіншілер.

Соғыс жылдарында қорғаныс өнеркәсібі кәсіпорындарында 126 адам үкімет наградаларымен марапатталды.

Заводтар Петропавл қаласына көшіріліп әкелісімен-ақ олардың құрылысы басталып кетті. Алайда құрылыс жұмысы 1943 жылы ғана кең көлемде жүргізілді.

Қорғаныс заводтары ауыл-селоларға негізінен қосалқы бөлшектер жасауда, сондай-ақ жұмыс күшін, материалдар, аспаптар жіберуде айтарлықтай көмек берді.

...Есепті кезең ішінде, әсіресе, соғыс жылдарында облыс энергетикасы күштірек дами түсті: 1941 жылдан бастап, қазіргі уақытқа дейін Петропавл қаласында жалпы қуаты 650 киловатт 3 жаңа электр станциясы салынып, іске қосылды.

1940 жылдан 1944 жылдың аяғына дейін облыс көлеміндегі электр станцияларының қуаты 595 процент өсті, электр қуатын өндіру 285 процент арттырылды.

Есепті кезең ішінде облыс өміріндегі аса маңызды оқиға — Петропавл қаласында қуаты 9500 киловатт жылу-электр орталығының салынуы.

ТЭЦ-ті салу 1942 жылдың көктемінде қолға алынған болатын, облыс партия ұйымдары бұл құрылысқа айрықша назар аударып, халық бұқарасының назарын осы маңызды объектіге аудара отырып, оның құрылысына барынша көмек берді. ТЭЦ-ті салуға Петропавл қаласының жүздеген жұмысшылары қатысты.

1942 жылы, құрылыс нағыз қызу жүргізіліп жатқан шақта Петропавл қаласының еңбекшілері жұмыстан бос уақыттарында құрылыста 14300 адам-күн жұмыс істеді. Еңбекшілер 8 мың 600 текше метр жер қазды...

(Облыстық мемлекеттік архив қорынан).

БАТЫРДЫҢ ХАТТАРЫ

Біздің жерлесіміз, Ленин ауданындағы Явленка селосының тумасы, танк бригадасының командирі, Кеңес Одағының Батыры, полковник Тимофей Семенович Позологиннің бірнеше хаттарының көшірмелері облыстық мемлекеттік архивте сақтаулы. Батыр 1943 жылдың 19 қыркүйегінде қаза тапқанды.

Туған-туысқандарына жазған хаттарында ол өз танкистерінің жаумен қалай шайқасып жүргендерін сүйсіне отырып жазды. Оның хаттары жеңіске деген сенімге, Отанға, анаға, туыстарға деген махаббатқа толы.

Айтқандайын, біздің басқа жерлес-майдангерлердің хаттары да осы сарындас.

«Лихая.

25. 08. 41

Мама, Маруся және Вера, амансыңдар ма? Барлығыңа сәлем, соғыс уақыты хат жазуға мүмкіндік бермеді. Қазір Сталинградқа жүріп бара жатырмын, тағы да фашистердің мұрындарын бұзуға аттанып бара жатырмын.

Әзірше Галинадан ешқандай мағлұмат жоқ, оны әлдеқайда көшіріп жіберген көрінеді.

Көңіл-күйім жақсы, күшім асып-тасып тұр, ұзаққа әбден шыдаймын. Мама, мені майданға шақырғанда айтқан сөзіңді ұмытқан жоқпын, бұрынғыдай өжет те мүлтіксіз шайқаса беремін. Фашистік сұмырайларды тезірек құрту үшін. Мен үшін ұялған жоқ едің, ұялмайсың да.

Федор мен Михаил кайда?

Мекен-жайымды өзім білгеннен кейін хабарлаймын.

Беттен сүйемін.

Өзіңнің Тимофейің».

«Сталинград.

20. 09. 41 ж.

Мама, Маруся мен Верочка, амансыңдар ма? Кеше Тиманы тағы да майданға шығарып салдым. Ол қолы мен аяғынан жеңіл жарааланыпты. Сталинградта госпитальде жатыпты. Тәуір болғаннан кейін Пугачевтегі мені тауып алыпты, оны Сталинградқа алып бардым. Онда біздің үйшіктей бөлmemіз бар. Кереует, стол қойылған, бөстегіміз де бар. Нәрсе атаулыдан айрылдык. Тима аман болса болды, өкінетін түк те жоқ. Ол жарасынан танымастай тәуір болыпты. Қазіргідей топ-толық болғанын ешқашан көрмеген едім. Қазір өзі капитан. Осы жаңа атақ алуымен құттықтандар. Батальонға басшылық жасайды.

Тима кетіп бара жатып: бәрінің бетінен сүй, мені ойлап алаңдамаңдар, міндетті түрде оралып, сендерді көремін, деп еді. Тиманы өздерін де білесіндер ғой, ол жылауық емес. Жүрген жері күлкі.

Мама, егер мен тағы да бір жаққа кететін болсам, онда тек қана сендерге барамын. Әттең, жылы киімдерім мен пиямама жоқ, қазір-ақ қысты өткізуге сендерге барар едім. Мұнда туыстарсыз, достарсыз іш пысады екен. көнсендер де, көнбесендер де мұнда келер едін (әзіл ғой). Күнкөріс жағдайын жазыңдар. Маруся жұмыс істеп жүр ме? Мен жұмыс істемеймін. Тима өзінің жалақысының бір бөлігін алуыма маған аттестатын тастап кетті.

Вовочкадан хат-хабар жоқ, бірдеңе естісем, саған хабарлаймын.

Өзімнің және Тиманың атынан бәріңді құшырланып сүйемін.

Гая.

Мекен-жайымыз: Сталинград, СТЗ, Жоғары поселкесі, 606 үй, 97 пәтер».

* * *

«21. 12. 41 ж.

Жаңа жылмен, туыстарым менің. Мама, Маруся, Вера, амансыңдар ма?

Василийдің, Михаилдің, Федордың отбасыларына сәлем.

Сендерге осымен үшінші хатты жазып отырмын. Бірақ өздеріңнен хабар-ошар болмай кетті ғой. Жағдайларыңның қалай екенін, шешемді, Федор мен Михаил не істеп жүргенін жазып жіберулеріңді қиылып сұраймын. Өзімнің жағдайым жақсы, немістерді жойып, Кеңес Одағының огородынан айнала қуып жүрмін. Қазір осы бір сасық шошқалар бәрін тастап, тырақайлап қашып барады. Өткен айда мен де, менің карамағымдағылар да көптеп марапатталды.

Мен Қызыл Жұлдыз орденімен марапатталдым және қазірдің өзінде майормын. Міне, көрдің бе, мама, мен әскерге шақырылғанда саған берген уәдеме тұрдым. Сен мен үшін ұялмайтын боласың, ал мен өз жауынгерлеріммен шүйілгеннен кейін жау жағы жабырқайтын болады.

Сталинградтан кеткелі Галочкадан хат-хабар жоқ. Не болғанын білмеймін.

Маған бәрін айтып және жиілетіп хат жазып тұрындар.
Бәріңнің беттеріңнен сүйемін.

Өзіңнің Тимофейін.
Мекен-жайым: далалық почта, 387, танк полкі,
1-ші батальон».

* * *

«5. 09. 43 ж.

Мама, Маруся, Верочка, амансындар ма?

Гапу етіндер, хат жазуды сиретіп алдым — уақыт жоқ. Тима немістермен шайқасып жатыр. Ал мен госпитальде жұмыс істеймін. Менің денсаулығым жақсы. Тиманікі — нашарлау, оған дұрыстап емделу керек, бірақ оған уақыт қайда. Оны жиі көріп тұрамын. Бұл жағдай маған ауыр болып тұр, десе де оның фрицтерді қууына қол ұшын беріп жатқаныма қуаныштымын. Менің қамқорлығым, күтімге алып жүргенім менің полковнигіме даритын күш болып табылады. Менің одан алыста жүрмегенім, әрине, оны шаттыққа бөлеуге тиіс, сондықтан мен көнбістік танытып келемін.

Егер аман қалатын болсақ, соғыстан соң кездескенде көп нәрсені айтамыз.

Өзіңіздің халіңіз қалай, денсаулығыңыз қалай, жазып жіберіңіз. Вовиктен келген хатты бізге салып жіберіңіз. Өзіңіз де оған жазып тұрыңыз.

Сау болыңыз.
Бәріңізді беттеріңізден сүйеміз.
Мені ұмытпағандардың бәріне сәлем.

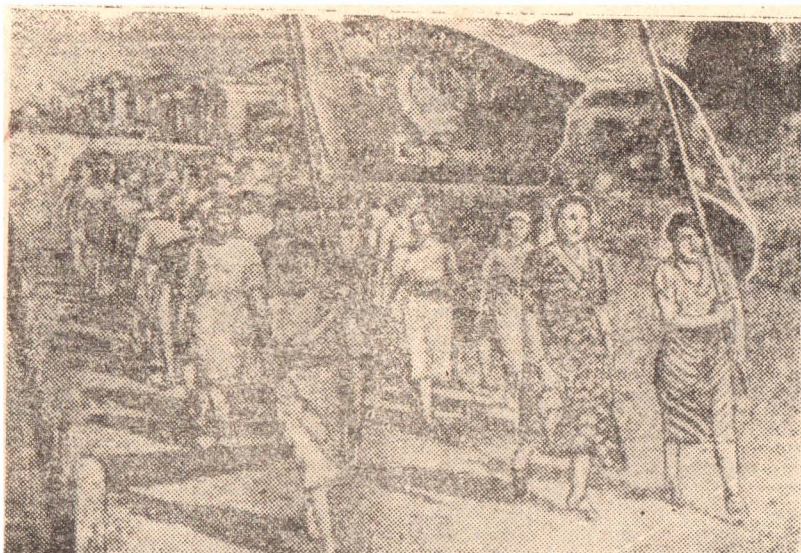
Галя мен Тима».

Майданға арналған астықты колхозшылар элеваторға осылай жеткізді.

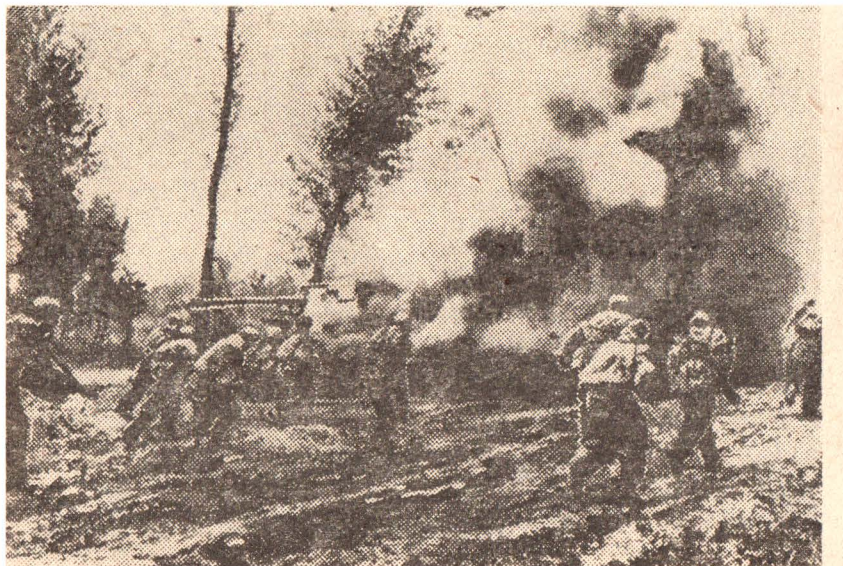

Петропавл медучилищесінің студенттері әскери комиссариатқа бет түзеген сәт.

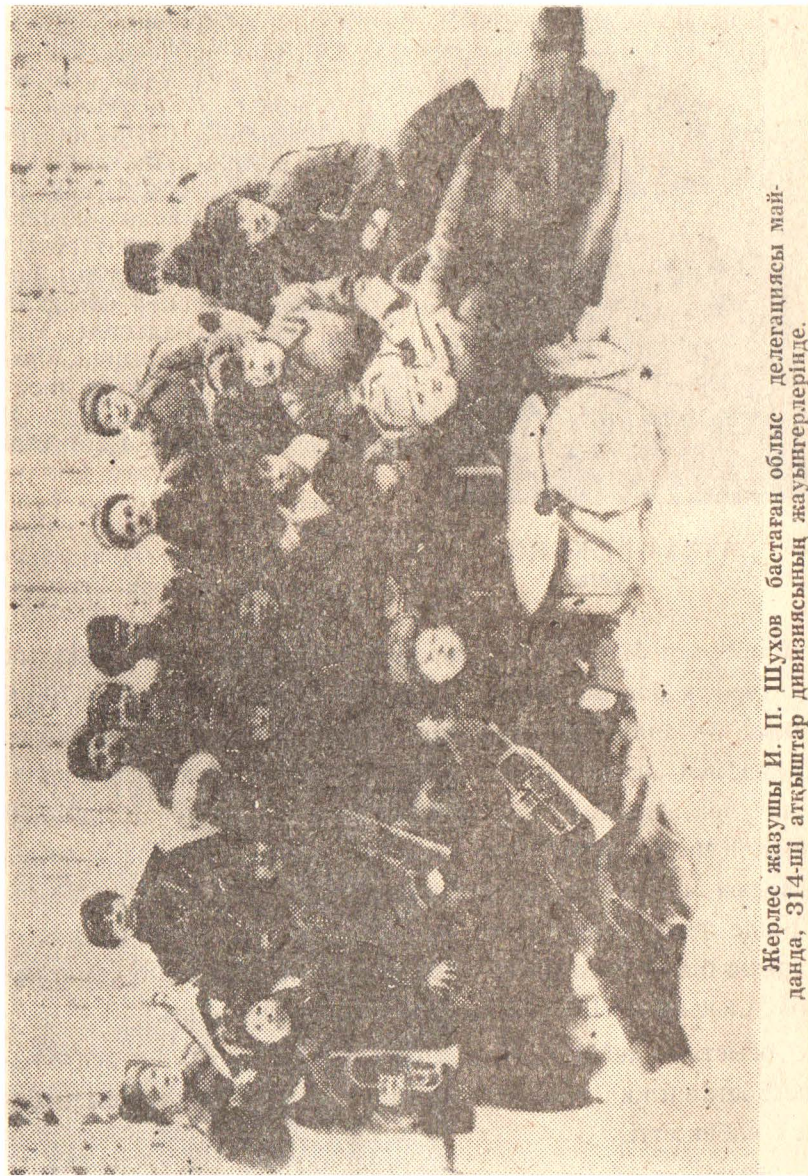
Жерлесіміз Владимир Гаврилович Наговновтың оқ тескен комсомол билеті.

314-ші атқыштар дивизиясының бөлімшесі шабуыл үстінде.

314-ші атқыштар дивизиясының оралмаған жауынгерлерінің құрметіне орнатылған мемориалдық тақта.

Жерлес жазушы И. П. Шухов бастаған облыс делегациясы майданда, 314-ші атқыштар дивизиясының жауынгерлерінде.

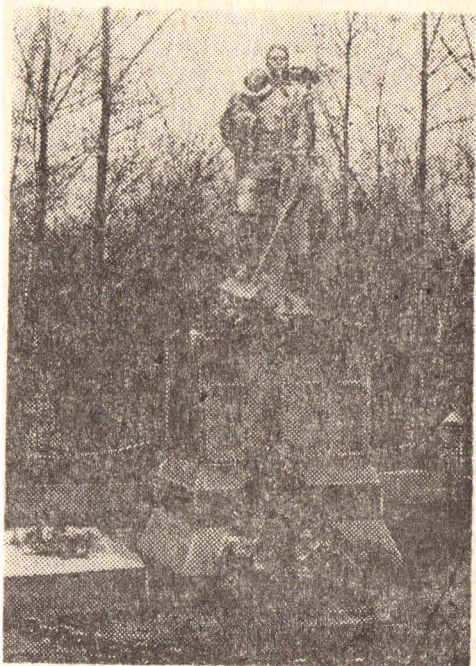
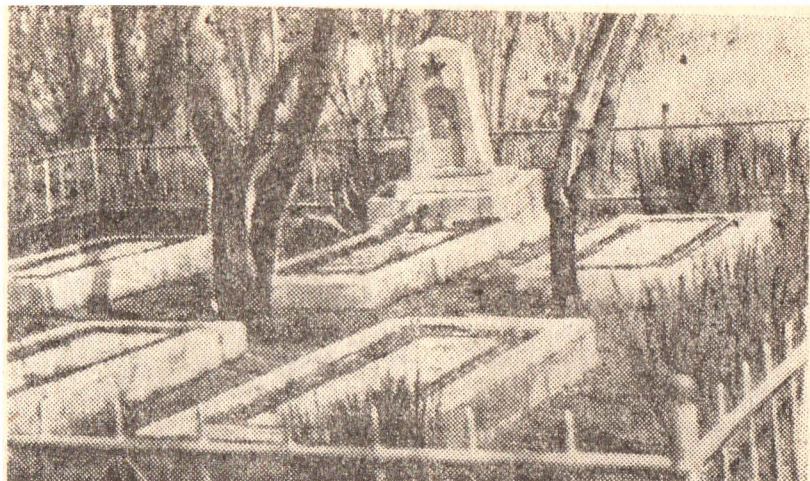
МУХАМЕТЖАНОВ
Түшкен

1942 жылдың 29 шілдесінде операцияларды ұйымдастыру мен басқарудағы аса үздік еңбегі үшін және Отан үшін шайқастардағы операциялардың нәтижесінде қол жеткізген жетістіктері үшін Қызыл Армияның командирлерін марапаттайтын әскери ордендер, соның ішінде Александр Невский ордені белгіленген еді. Соғыс жылдарында онымен 42 мың офицер марапатталды. Бұл орденге ие болған біздің жерлестеріміз де жоқ емес. Солардың бірі—лейтенант Түшкен Мұхаметжанов Бескөл ауданындағы Бостандық ауылының тумасы болатын.

Бастауыш білімі бар қатардағы колхозшы 1941 жылдың шілдесінен бастап 294-ші атқыштар дивизиясының 470-ші атқыштар полкінің құрамында Батыс майданда шайқасты. Ерлігі мен ептілігі үшін командование Т. Мұхаметжановты кіші лейтенанттар курсына жібереді. Курсты бітіргеннен кейін Карель—Фин, 2-ші Белорусс майдандарында пулемет взводын басқарды, екі рет жараланды. 1945 жылдың 29 сәуірінде жеке ерлігі және взводтың жауынгерлік іс-қимылдарына білгір басшылық жасағаны үшін Түшкен Мұхаметжанов Александр Невский орденімен марапатталды.

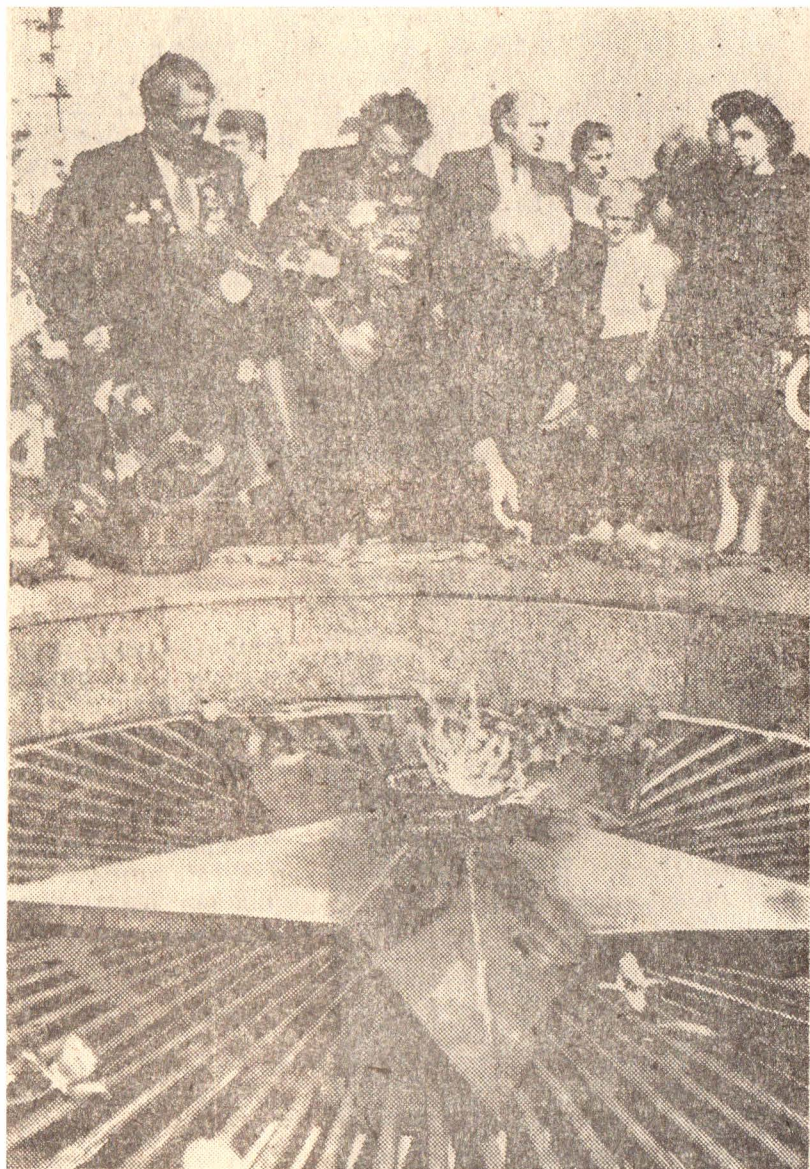
Соғыстан кейін Т. Мұхаметжанов өзінің туып-өскен ауылы Бостандыққа оралып, көп жыл бөдімше басқарушысы болып еңбек етті.

1983 жылдың қарашасында қайтыс болды.

Петропавлдың госпитальдерінде жарақаттан жан тапсырған солдаттар мен офицерлердің қала зиратындағы бейіті.

Жоғарыда — ұшқыштар бейіті, төменде — бауырластар зиратындағы ескерткіш.

Қызылжардағы Мәңгілік алау түбінде.

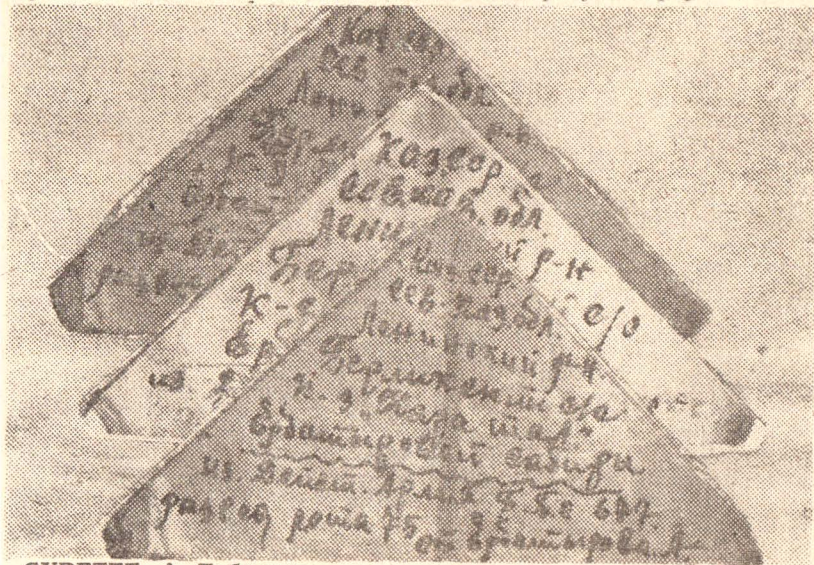

Біздің мыңдаған жерлестеріміз Ұлы Отан соғысының қанды қақтығыстарынан оралмады. Біреулеріне туған-туысқандары «қара қағаздар» алды, енді біреулері жөлінде «хабарсыз кетті» деген хабар алды. Соңғыларының туған-туысқандары, әрине, үміт үзбеді: «Мүмкін, ол тұтқынға түскен шығар, мүмкін, тағдыр оны жат жұртқа айдап апарған шығар, сөйтіп, ол үйге қайтып келетін шығар».

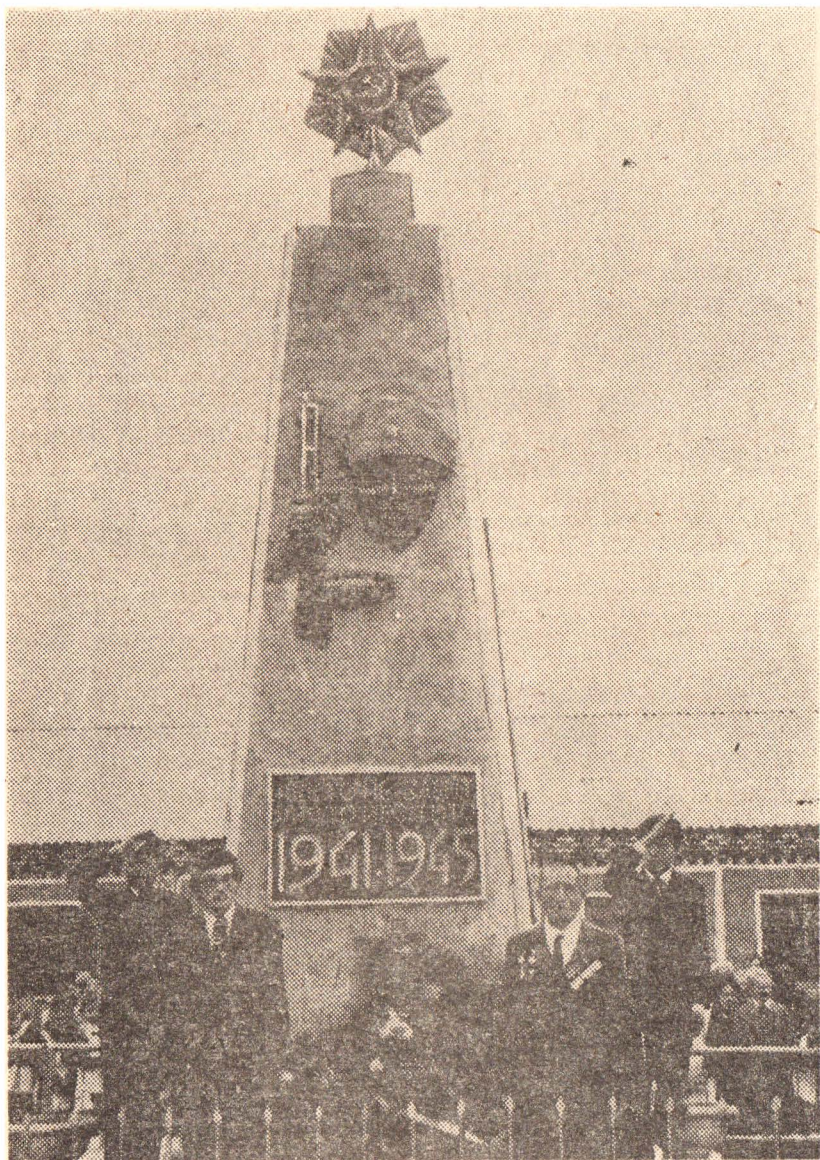
Жалғыз ұлы Амандық «хабарсыз кетті» деген қағаз алған қарт ана Дәмен Бейсекина (Ленин ауданындағы Қаратал ауылы) қашан кәзі жұмылғанша осындай үмітпен өмір сүрді.

Соңғы хатында ол былай деп жазыпты: «Қымбатты шешем, әкем, әпкем, мені ойлап алаңдамаңдар. Ұзақ уақыт менен хат алмасаңдар және қайғырмандар. Майдандағы менің қызметім осындай. Өздерің берік болыңдар».

Үш бұрышты хатта Амандық Ербатыровтың мынандай мекен-жайы көрсетілген: № 677 далалық пошта, 75-ші барлаушылар ротасы.

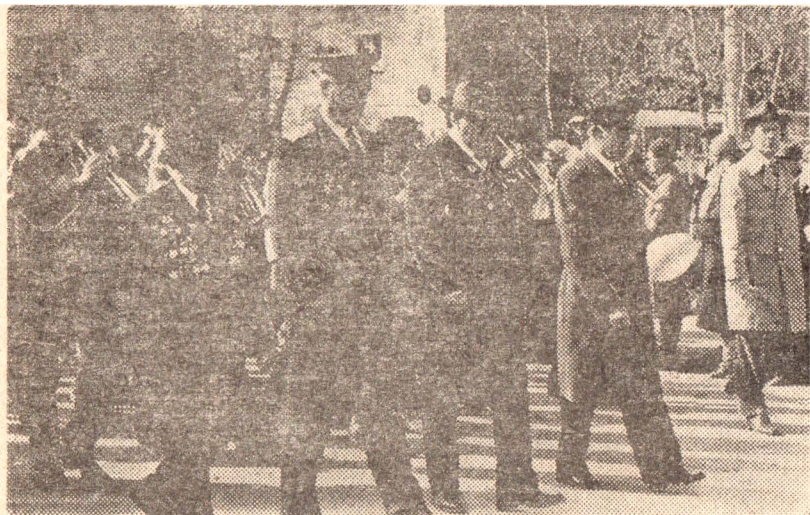
СУРЕТТЕ: А. Ербатыров және оның үшбұрышты хаттары.

Мерт болған жерлес жауынгерлерге орнатылған ескерткіш, Бу-
лаево қаласы.

Облыс әкімі В. К. Гартман соғыс және еңбек ардагерлерінің бір тобымен бірге.

Ардагерлер Жеңіс күнінде.

Белгілі жерлесіміз І-ші рангілі капитан Кеңес Одағының Батыры
Ущевті Қызылжар әуежайында қарсы алу.

СОҢҒЫ СӨЗ

Міне, бұл кітаптың да соңғы парақтары жабылды. Оқырмандар алдында Ұлы Отан соғысына қатысушылар мен тыл ардагерлерінің өсиеттері, олар туралы әңгімелер, сол уақыттың құжаттары елес беріп өтті. Ұзаққа созылған 1418 күн бойы біздің жерлестеріміз бүкіл кеңес халқымен бірге көптен күткен жеңіске қарай қадам жасады. Ол күн 1945 жылдың 9 мамырында туды. Адамдардың көңіл-күйін жеткізу қиын. Шын мәнінде, бұл көз жасымен араласқан қуаныш еді. Бастан өткізгеннің тамашасы мен көленкесі, қаза тапқандарды қайғыру тұтасып кетті. Бірақ осылардың бәріне **біз төтеп бере алдық, біз жеңдік, кек қайтарылды** деген бүкілхалықтық мақтаныш үстем болатын.

9 мамыр соғысты соғыстан кейінгі уақытпен ажыратқан межеге айналды. Бейбіт өмір басталды. Қираған, жұтаған, жартылай аш еліміз өзінің бүкіл тәни және рухани күшін қайта жаңғыруға шоғырландырды. «Бәрі де майдан үшін, Жеңіс үшін!» деген ұрандарды «Шайқаста жеңдік, еңбекте жеңеміз!» деген ұран алмастырды.

Туған жеріне оралған жерлестерімізді қыруар істер күтіп тұрды. Бейбіт еңбекті сағынып қалған олар жұмысқа жегілді. Майдангерлер тәртіптіліктің, ұйымшылдықтың, кемшіліктерге, әділетсіздіктерге төзбестіктің үлгісін көрсетті, іске адалдықтың, өзара көмекке келудің, достықтың басында болды. Олардың дені ашқұрсақ, жалаңаш-жалны жүрсе де, мойыған жоқ. Елдің көпшілігі майданға мектеп партасынан кетіп, бейбіт өмір мамандықтары болмаған.

Сөйтіп, кешегі жауынгерлер партаға отырып, кешкі мектептегілердің, сырттан оқудағылардың көпшілігі болды. Оларға өрімдей шағында станокқа тұрғандар немесе танапта істегендер қосылды. Сол кездің ұстаздары оларға оқудың қаншалықты қиынға түскенін және олардың білімді қаншалықты табандылықпен игергенін еске алады.

Бұрынғы майдангерлер қоғамдық өмірде де алғы шепте болды. Олардың көпшілігі соғыстан кейінгі алғашқы жылдардың өзінде-ақ мектептерде, басқа оқу орындарында жұмыс істеп, мұражайлар, жауынгерлік және еңбек даңқы мүйістерін құра бастады, өлкетанумен айналысты. Осының бәрін бір мақсатпен — келешек ұрпаққа соғыс туралы белгі қалдыру, өз Отанының шынайы патриоттарын тәрбиелеу үшін істеді.

Сол жылдары Кутузов орденді 314-ші Кингисепп атқыштар дивизиясының қаруластары өздерінің кеңесін құрды. Кеңес мүшелері И. Ф. Король мен П. А. Егошин дивизияның жауынгерлік жолы туралы «Свирьден Эльбаға дейін» деген кітап жазды. Дивизия ардагері А. М. Овчинников қаруластары туралы «Олар Отан үшін шайқасты» деген жинақ шығарды. Тарих ғылымының кандидаты Р. Қ. Акбердин Ұлы Отан соғысындағы солтүстікқазақстандықтар туралы көлемді материал жинақтап, қорытты. Соғысқа қатысушы М. Репкин «Ән адамдармен бірге қалады» деген кітабын ардагерлердің халық хорына арнады.

Соғыс және тыл ардагерлері облыстық еңбек ұжымдарында ардагерлердің қоғамдық ұйымдарын құрудың бастамашылары болды. 1968 жылдың тамызында олар бірігіп, ардагерлердің облыстық кеңісін сайлады. Ардагерлер қозғалысының дамуына В. Е. Корчажкин, М. А. Савин, Е. В. Фейге, А. Г. Ткаченко, А. Ф. Понуровский, С. М. Пресняков, М. У. Сутюшев, А. И. Васютин, облыс орталығының, селолық аудандардың қатары қалың активистері көп күш-жігер жұмсады. Ардагерлер жұртшылығы қызметінің басты бағыттарын халыққа деген қамқорлық, еліміздің тағдыры айқындады. Оның барлық істеріне бұрын да, қазір де бұрынғы майдангерлер мұрындық болуда. Бірақ тән жарасы, қарттық, ауру-сырқау өз дегенін істемей қоймайды. Арамызда соғыскандар, тылда майданға көмектескендер азайып барады. Бүгіндері аларды толғандырып жүрген ең басты алаңдаушылық, ең басты мәселе олардың орнын басатын ұрпақ өмірді түсінуде нені, қандай адамгершілік бағдарларды басшылыққа алады деген сауалдар болып отыр.

Бұл кітап ардагерлердің жастарға арналған аманаты іспеттес. Бүгіндері қарттардың жан бағуы қиын. Ең қажеттінің өзі жетіспейді. Бірақ олардың ең басты алаңдаушылығы — балалары мен немерелерінің тағдыры. Олар соғыста, майдан мен тылда болғанындай, достықты, туыскандықты қастерлей ала ма, адамдар арасында алауыздықты қоздырушыларға тойтарыс бере ала ма, адал еңбекті бағалай біле ме, сөзінде тұрып, Отанын ардақтай ма?

Көптен күткен Жеңіс туралы хабарды жеткізген атаулы күннен бері жарты ғасыр өтті. Сынақ пен ұтылу, халық ерлігі, халықтардың туыскандығы ретіндегі әскери өткеніміз жадымызда жасай береді. Балалар ер жетті, соғыстан әкелерін, ұлдарын, ерлерін күтіп ала алмаған аналар мен жесірлер

картайды. Жеңіс үшін өмірін қиғандарға басымызды иеміз. Біз құрметіміз бен ілтипатымызды тірі оралғандарға, өзімізбен қатар жүргендерге арнаймыз.

«Жеңістің қиын жолымен» кітабы Жеңістің 50 жылдығына солтүстікқазақстандықтарға ұсынған базарлық болсын.

В. ХМАРА,
соғыс, еңбек және Қарулы
Күштер ардагерлері облыстық
кеңесінің төрағасы

МАЗМҰНЫ

Оқырманға арнау сөз	5
К. Мағазов. Отты жылдар.	7
«Священная война» әні.	15
І тарау. Естеліктер мен мақалалар	
И. Матюшко. Шекарада, маусымның 22-сінде	18
Ә. Есенбаев. Алғашқы, ең қиын шайқас	21
41-дің қараша-желтоқсанында, Москва түбінде	24
М. Ғаббасов. Сталинград бағытында	28
Н. Езубченко. Волховтың ар жағында	33
«В землянке» әні	37
Ж. Избасов. Далалық почта	39
Я. Носков. Өткен еске түскенде	41
Н. Конев. Прохоровканың түбінде	47
В. Холоднов. Днепрде	49
А. Корпенко Біз бесеу едік	52
А. Васютин. Одердің арғы жағы — Берлин	55
К. Мағазов. Керчьтен Севастопольге дейін	59
«Огонек» әні	63
И. Перьев. Небәрі бір минут	65
А. Шеменков. Дивизия осылай жасақталды	67
«Темная ночь» әні	71
В. Дробышев. Бесінші үміт	72
Қ. Қалиев. Алғашқы шабуыл	77
«Вечер на рейде» әні	81
И. Ошмарин. Сырва түбегінде	83
Г. Старовойтова. Күшіміз жетпейтіндей көрінді	88
Х. Сәлімжанов. Бірде кешкілік	90
Ә. Орынбасарова. Соғыс әйел сипатты емес	92
Қ. Сыздықов. Батальон парторгы	95
С. Дүйсенов. Гвардиялық ту астында	98

«Дороги» әні	101
Ф. Маршинин. Естен кетпес соғыстың жаңғырығы	102
Қ. Сыздықов. «Түйе» жотасы үшін шайқас	109
Б. Петров. Жауынгер жазушы. Қомбаттың Алтын Жұлдызы	112
Ж. Сүлейменов. Он сегізде от кешкен	118
С. Воропаев. Қонцлагерь тұтқынының күнделігінен	127
П. Пенчук. Жұлдызды сәт	130
П. Андреева. Қасірет 41-ден басталды	133
В. Қудряшова. Оларды ұмыта алмаймын	138
З. Шабәнова — Шиханева. Ленинградтық өренім	140
П. Осипов. Қала кәсіпорындары — майданға	142
П. Науменко. Қаралы тізім	152

II тарау. Солтүстік Қазақстанның жұлдыздары

Н. А. Ахременко	159
В. К. Булаевский	161
В. И. Быковский	164
П. И. Гончарь	166
С. Г. Гуденко	168
Е. С. Дәуітов	171
В. М. Довженко	173
Ә. Досмұхамбетов	175
А. М. Ершов	179
Ғ. З. Зәкіров	182
Ы. Ыбыраев	184
А. Ф. Карушин	186
Ж. Қ. Кизатов	189
Г. Ф. Қирдишев	192
С. Я. Киреев	195

П. В. Коваленко	198
А. Н Ковалевский	203
Н. В. Кологойда	205
В. И. Королев	208
В. Б. Кошуков	210
А. В. Матвеев	213
М. А. Малиев	216
Г. Я. Михеев	218
В. В. Овсянников	221
Т. С. Позолотин	222
Н. А. Подорожный	225
П. С. Свечников	229
В. М. Скачков	231
Б. П. Ущев	233
А. М. Хищенко	237
Ф. В. Чижилов	240
Я. И. Батырев	243
Ә. Дәрменов	245
П. С. Кравченко	247
А. А. Пуненко	248
И. Л. Ткачев	250
К. Е. Мосякин	251

III тарау. Соғыс жылдарының

күжаттары, оқиғалары	254
--------------------------------	-----

Соңғы сөз	285
---------------------	-----